

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Dünyayı Değiştiren Düşünürler

II. Cilt: Rönesans'tan Aydınlanma'ya Yeni Bir Çağın Doğuşu

Hazırlayan ve Çeviren: **Sadık Usta**

Y
Z
O
C
B
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
Q
R
S
T
U
V
W
X
Y
Z

Yordam Kitap

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Sadık Usta (1960, K. Maraş - ...)

Stuttgart ve Frankfurt Üniversitelerinde tarih ve siyasal bilgiler fakültesinde okudu. Yüksek lisans tezini, “Türk Devriminin Ütopyaları” üzerine yaptı. 2002-2004 yılları arasında Ulusal Kanal televizyonunun ve *Aydınlık* dergisinin dış haberler bölümünü yönetti. Ulusal Kanal’da iki yıl boyunca yayınlanan “Kitap Dünyası” programını hazırladı ve sundu. Başta *Bilim ve Ütopya* dergisi olmak üzere birçok dergi için felsefe, ütopya ve sosyalizm tarihi üzerine çok sayıda makale kaleme aldı.

Yazdığı ve çevirdiği kitaplardan bazıları şunlardır:

Türk Ütopyaları; Tanzimattan Cumhuriyet’e Ütopya ve Devrim; İlkçağ Ütopyaları-Mükemmel Toplum ve İlk Devlet Teorileri; Dünyayı Değiştiren Düşünürler-Hint Veda’larından Giordano Bruno’ya (Haz. ve Çev.); Sparta’da Mükemmel Toplum-Likurgos Yasaları (Haz. ve Çev.); Antikçağ Ütopyaları-Platon’dan Jambulos’a (Haz. ve Çev.); Sun Yat-sen Halkçılık Üzerine (Haz. ve Çev.); Georg Fülberth: Kapitalizmin Kısa Tarihi. Thomas More: Ütopya; Thomas Campanella: Güneş Ülkesi.

DÜNYAYI DEĞİŞTİREN DÜŞÜNÜRLER

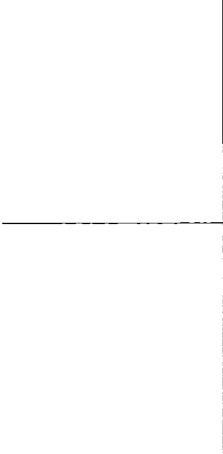
Cilt II: Rönesans'tan Aydınlanma'ya
Yeni Bir Çağın Doğuşu

Hazırlayan ve Çeviren
Sadık Usta

Yordam Kitap: 268 • Dünyayı Değiştiren Düşünürler-II• Sadık Usta
ISBN-978-605-172-110-1 • Redaksiyon: Ali Mert
Kapak ve İ Tasarım: Savaş eki • Sayfa Düzeni: Gönül G ner
Birinci Basım: Mart 2016
  Sadık Usta, 2012;   Yordam Kitap, 2016

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. şti. (Sertifika No: 10829)
ataleme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Çağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • Faks: 0212 528 19 09
W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: Yazın Basın Yayın Matbaacılık Turizm Tic.Ltd.şti. (Sertifika No: 12028)
İ.O.S.B. evre Sanayi Sitesi 8. Blok No: 38-40-42-44
Başakşehir-İstanbul
Tel: 0212 565 01 22

DÜNYAYI DEĞİŞTİREN DÜŞÜNÜRLER

Cilt II: Rönesans'tan Aydınlanma'ya
Yeni Bir Çağın Doğuşu

İÇİNDEKİLER

Genel Sunuş	
YENİ ÇAĞDA FELSEFE VE AVRUPA'DA DEVRİMLER	9
Nikolaus Kopernik (1473-1543)	16
GÖKSEL KÜRELERİN DEVİNİMLERİ ÜZERİNE	22
Jean Bodin (1530-1596)	30
DEVLET ÜZERİNE	34
Francis Bacon (1561-1626)	46
NOVUM ORGANUM	52
Galileo Galilei (1564-1642)	70
İKİ TEMEL DÜNYA SİSTEMİ, PTOLEMAİOS VE KOPERNİK SİSTEMİ HAKKINDA DİYALOGLAR	75
Thomas Hobbes (1588-1679)	92
MADDE ÜZERİNE	97
LEVIATHAN	105
René Descartes (1596-1650)	116
FELSEFENİN TEMEL PRENSİPLERİ HAKKINDA MEDİTASYONLAR	123
DOĞRU AKIL YÜRÜTME YÖNTEMİ ÜZERİNE ÇAĞRI	143
FELSEFENİN PRENSİPLERİ	147
John Milton (1608-1674)	150
ÖZGÜRLÜĞÜN SAVUNULMASI	155
AREOPAGİTİCA	160
Baruch de Spinoza (1632-1677)	164
MANTIĞIN ARINDIRILMASI ÜZERİNE	171
GEOMETRİK YÖNTEMLE AÇIKLANAN ETİK	184

John Locke (1632-1704)	188
İNSAN AKLI ÜZERİNE BİR DENEME	192
DÜŞÜNCELERİMİZ NEREDEN GELİR?	201
HÜKÜMETE İLİŞKİN İKİ İNCELEME	210
BİLİMİN YENİ AMAÇLARI VE YÖNTEMLERİ	214
Friedrich Wilhelm Leibniz (1646-1716)	216
FELSEFİ AÇIDAN ÖNEMLİ KISA YAZILAR	220
Jean Meslier (1664-1729)	244
SAĞDUYU-TANRISIZLIĞIN İLMİHALİ	253
Charles Montesquieu (1689-1755)	282
YASALARIN RUHU ÜZERİNE	286
KAYNAKÇA	297
DİZİN	300

Genel Sunuş

YENİ ÇAĞDA FELSEFE VE AVRUPA'DA DEVRİMLER

Bu Çalışmanın Anlamı

Bu eserle birlikte *Dünyayı Değiştiren Düşünürler* serisinin ikinci kitabını da siz değerli okurlara ulaştırmış bulunuyoruz.

Birinci ciltte de belirttiğimiz gibi, felsefenin iki ana akımı olan idealizm ile materyalizm arasındaki savaşım, bazen biri bazen diğeri üste çıkmak suretiyle, felsefe tarihini uzun yıllar boyunca belirlemeye devam etti.

17. ve 18. yüzyıllar, materyalist felsefe açısından verimli bir dönem oldu ve buna uygun olarak da materyalist bakış açısı, tarihte görülmemiş derecede felsefi gelişmeyi belirledi. Felsefenin genel anlamda bilim ve siyaset üzerindeki etkisi ise zaten bilinmektedir.

Elinizde tuttuğunuz bu eserlerin, daha doğrusu bu türden eserlerin günlük hayat ve siyasetle ilişkisi çoğunlukla sorgulanagelmiştir. Kimi zaman bu eserlerin günlük siyasi hayata yol gösterici olması da beklenir. Bu beklenti bir yönüyle haklı bir beklentidir. Çünkü felsefi kitaplar, derleme ve kılavuzlar, siyasi gelişmelere, daha somut konuşacak olursak, günlük siyasi ve toplumsal hayatımıza anlamlı bir katkıda bulunurlarsa değerli ve yararlı olurlar.

Biz bu eserle söz konusu beklentiye olumlu bir yanıt verme gayretindeyiz. Felsefe salt zihinsel bir etkinlik değildir; o özellikle, biz istesek de istemesek de günlük hayatımıza yön veren, analiz yeteneğimizi keskinleştiren, günlük hengamenin dar pratiği içinde boğulmamızı engelleyen, yaratıcılığımızı geliştiren, siyasi karmaşa içinde yolumuzu bulmamızı sağlayan ve olgulara derinlemesine bakmamızı zorunlu kılan, birbiriyle ilişkisi olmadığı düşünülen olaylar arasındaki ilişki ve bağlantıları, yani yüzeyseli değil, derinde yatanı görmemizi sağlayan bir kılavuzdur.

Felsefe, teorik inşanın pusulasıdır. Felsefemiz düzgün değilse teorimiz de karaya oturur. Eğer felsefemizin biçimlendirdiği teorik derinliğimiz sığsa, o

zaman vay halimize; siyasetin teoriyi yediği yerdeyiz demektir. Bu nedenle teorik ve siyasi kitaplar, felsefi eserlerle birlikte ve onların kılavuzluğunda okunmalıdır. Çünkü bu eserler sadece bilim ve felsefe ilişkisini aydınlatmaz, aynı zamanda toplum-siyaset ilişkisini de açıklığa kavuştururlar. Çalışmamızın buna hizmet edebilmesi, en büyük arzu ve beklentilerimizden biridir.

Erken Burjuva Devrimleri

Avrupa'nın 16. ve 17. yüzyılı, sadece erken burjuva devrimleri (siyasi, toplumsal ve ekonomik) açısından değil, aynı zamanda coğrafi keşifler, bilimsel hamleler ve yeni felsefi bakış açıları yönünden de çok başarılı bir dönem oldu.

Tarihin ilk burjuva devrimleri, önce Hollanda'da (1588)¹, ardından İngiltere'de (1640)² ve sonra da Avrupa'nın birçok farklı bölgesinde (Fransa, Macaristan, Polonya, İtalya, Almanya ve hatta Rusya'da) görülmüştü. Bazı devrimler ise siyasi ve toplumsal açıdan istenilen başarıya imza atamamakla birlikte, irili ufaklı, kimi zaman soyluların önderliğinde, kimi zaman papaz ve rahiplerin, kimi zaman da aydın ve zanaatkârların önderliğinde yüz binlerce insanı ayaklandırarak onların aydınlanmasını sağlamıştır.³ Bunlar bazen ulusal olan sınıfların bayrağı altında, bazen papazların önderlik ettiği din bayrağı altında⁴ veya doğrudan, burjuva devrimlerini de aşan radikal emekçi program ve taleplerle ortaya çıkmışlardı.⁵

- 1 16. yüzyılın sonunda Hollanda'nın İspanya'ya devredilmesiyle birlikte, Kalvinist ağırlıklı eyaletlerde, kuyu Katolik İspanya egemenliğine karşı bir ayaklanma baş göstermişti. Bu ayaklanmanın siyasi, kültürel, dini ve ekonomik nedenleri de vardı. Sonuçta soylu bir kökene sahip olan Wilhelm van Oranien önderliğinde baş gösteren uzun süreli ayaklanma, diğer eyaletlerin de desteğiyle bölgesel bir çehreye büründü. Bunun sonucunda da 1581 yılında 7 eyalet Hollanda olarak bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bağımsızlığını ilan eden Hollanda, denizcilik başta olmak üzere birçok alanda hızlı bir ilerleme kaydederek birbiri peşi sıra sömürgeler ele geçirdi. 1585-1702 yılları Hollanda'nın Altın Çağı'dır. Bu dönemde Hollanda, bilim, ticaret ve sanat dallarında dünyanın en gelişmiş ülkelerinden biri haline gelmiştir. 1585 yılında Anvers'in İspanya'nın eline geçmesiyle güneydeki zengin Kalvinci-Protestan tüccarların ve aydınların büyük çoğunluğu bağımsızlığını ilan eden kuzeye sığınmaya başladı. Bu gelişmenin ardından, İspanya'daki Engizisyon'dan kaçan Seferad Yahudiler, Fransa'dan kaçan Protestan Huguenot'lar da Hollanda'ya sığındılar. Böylece Avrupa'nın en zengin ve aydın insanları Hollanda'da toplanmış oldu.
- 2 İngiltere'de birkaç yıldır süren parlamento-kral çatışması 1640 yılında önce kral olan I. Charles'in tutuklanması ve ardından da idamıyla sonuçlandı. Bu süreçte ortaya çıkan iç çatışma ve iç savaşta parlamento ordusunun komutanı olan Oliver Crommwell, 1649 yılında hem kraliyeti ortadan kaldırarak cumhuriyeti hem de parlamentoyu feshederek diktatörlüğünü ilan etmişti. Crommwell'in ölümüne (1658) kadar süren bu dönem, aynı zamanda İngiltere'nin bir dünya devleti haline gelmesinin de yolunu açmıştı.
- 3 Bkz, Sadık Usta, "Rönesans ve Aydınlanmanın Halkçı Kökeni", *Bilim ve Ütopya*, sayı 216, Haziran 2012, sayı 216, s. 10 vd.; Richard van Dülmen, *Entstehung des frühzeitlichen Europa 1550-1648*, Weltbild Verl., München, 1998, s. 367 vd.
- 4 Bkz, Sadık Usta (haz.), *Dünyayı Değiştiren Düşünürler - Cilt I: Hint Veda'larından Giordano Bruno'ya*, Yordam Kitap, İstanbul, 2013, s.20 vd.
- 5 Ernst Piper, *Der Aufstieg der Giompi*, Wagenbach Verlag, Berlin, 1978.
- Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://pantev.org>

Bu dönem, aynı zamanda, feodalizmin toplumsal temeli olan toprak ağılığı sisteminin, onun ideolojik temelini oluşturan dinin (özellikle de Katolik kilisesinin) ve resmî dili olan Latince'nin tahtından alaşağı edildiği; kent ve kırsal kesimlerde yaşayan yoksulların kısmen özgürleştiği, örgütlü isyanların yaşandığı ve bu isyanlarda kırmızı bayrakların dalgalandığı, ulusal kültürlerin ve bunların ortak ifadesi olan ulusal dillerin, derebeylik ve prensliklerin sınırlarını aşan, birleşik üretimin ve pazar ekonomilerinin ve bunların siyasi biçimi olan merezî ulusal devletlerin şafakta belirlediği bir dönemdir.⁶

Feodalizm zamanını sadece ekonomik olarak doldurmamıştı, aynı zamanda akla ve doğaya aykırı ideolojik (bilimsel, felsefi ve kültürel) altyapısıyla da toplumsal gelişmenin önünde büyük bir engeldi.

Rönesans'ın Ardından Gelen Felsefi Hamleler

Dönem, Avrupa'nın doğu ve güneyde Osmanlı ablukasını boşa çıkardığı keşifler dönemi idi; keşiflerle birlikte deniz aşırı ticaretin ivme kazandığı, Avrupa'nın sadece sermaye birikimi açısından değil, aynı zamanda üretimin yoğunlaşması açısından da dünyanın merkezi olmaya aday olduğu bir dönemdi; korsanların ve maceraperestlerin birbiriyle kıyasıya ve ölümüne bir rekabete girdikleri, *Avrupa'nın dünyayı fethettiği* bir dönemdi; köylülerin ve kentlerin görece özerkliklerini kazanarak özgürleştikleri ve bütün yaratıcılıklarını ve becerilerini konuşturdukları bir dönemdi; artık kabına sığmayan ilerici düşüncülerin, bilim adamlarının ve *dehaların* da dönemi idi. Onlar, insanoğlunun “doğal hakları”ndan bahsediyorlardı. Onlar, araştırma ruhunu öldüren skolastik kalıplara değil, “özgür bilim”e vurgu yapıyorlardı. Onlar, hurafe ve putların kerametinden değil yaratıcı “insan iradesi”nden bahsediyorlardı. Dolayısıyla onlar, doğayı açıklayan “akıl ve mantık”tan yola çıkarak, dünyayı ve evreni yeniden keşfetmeyi ve tanımlamayı öneriyorlardı.

Ama kuşkusuz bunların bir öncesi de vardı. Geç Ortaçağ döneminin büyük düşünürü ve din adamı Aquinalı Thomas, *Summa Theologiae* adlı eserinde *deneyim* kavramına kısmen vurgu yapmıştı. Eserinin başlattığı tartışma, düşün ve din adamlarını ikiye bölmüştü.

Aquinalı Thomas, eserinde dünyayı Tanrı'nın bir lütfu, *takdiri ilahi* olarak görüyordu. Ona göre dünyayı, daha doğrusu evreni anlamak isteyenler, sadece İncil'in ayetlerine değil ama aynı zamanda *deneyime* de başvurmalıydı. Sadece küçük bir parçacık özerklik de olsa, işte bu kavramdan 14. yüzyılın büyük evrensel tartışması kopmuştu. Nominalistler, *universalia'yı*, “*sunt nomina*” (genel kavramlar), Realistler ise “*sunt realia*” (maddi olgular) olarak görüyordu.

6 Ellen Meiksins Wood-Neal Wood, *İsyan Borusu, Kapitalizmin Yükselişi ve Siyasal Teori 1509-1688*, Çev. Fahri Bakırcı, Epos Yay., İstanbul, 2008, s.10 vd.
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Bu tartişmanın bu kadar büyümesinin altında canlı varlıklar içinde sadece insanoğlunun bir ayrıcalığı olan *deneyim* kavramına olan özel bir ilgi yatıyordu. İlk  niversiteler (Padova, Bolonya ve Paris) esas olarak ilahiyat ve hukuk fak lteleriydi; ancak “ nyargısız” araştırma yöntemi, önce üretime ve ticaret alanına, sonra da diğer bilimsel alanlara yayılmıştı.

Feodal Sistemin Krizi

Büyük bilim tarihçisi J. D. Bernal, bu süreci (1440-1690)    dalga halinde gerçekleşen “büyük bilimsel devrim” dönemi olarak adlandırır.

1. dönem, Rönesans dönemidir ve 1440-1540 yıllarını kapsar. Büyük ressam ve heykeltıraşların yanı sıra, büyük mühendislerin de ortaya çıktığı bu dönemde, doğa bilimlerinde ve tıp alanında çok önemli buluşlar yapılmıştır. Pusulanın ve pompanın bulunuşu, ulaşım ve iletişim alanındaki yenilikler, madencilik ve yeni eritme tekniklerindeki icatlar, yeni metal ve cevherlerin ( inko, bizmut, kobalt) ortaya çıkarılması vb. bilimin altyapısını hazırlamıştır. Astronomideki buluşlar ve özellikle de yön bulma teknikleriyle yıldızların izlenmesi, bu alana da büyük katkı sağlamıştır. Bu da insanoğlunun, Ptolemaios’un [Batlamyus] eski dünya eksenli evren modelinden kopup, büyük bilim adamı Kopernik’in 16. yüzyıldaki yeni dünya modeline geçmesini sağlamıştır. Bunun teknolojik bir sonucu, yeni merceklerin geliştirilmesi ve dolayısıyla artan yeni cam ihtiya ı (Ortaçağ’dan bu yana pek ender de olsa cam, pencere ve g zl k yapımında kullanılıyordu) olmuştur.

2. dönem, burjuva devrimlerin birbiri peşi sıra s k n ettiği toplumsal devrimler aralığıdır (1540-1650). Bir yandan odun krizi, diğer yandan da demir ihtiya ı insanlığı, yeni bir enerji kaynağına, taş kömürüne sevk etmişti; taş kömürü daha önceleri, Roma döneminde, özellikle de İngiltere’nin bir kısmında ve İskoçya’da kullanılıyordu. Hollanda’da teleskobun icadı gerçekleşmişti; Galileo, yeni hesaplama teknikleri ve deneylerle gezegenlerin hareketini  ng rebiliyordu. Onunla birlikte astronomi, sadece izlemeye dayalı bir bilim olmaktan çıkmış, deney ve matematik bilimine dönüşmüştü. Bu andan itibaren deney ve izleme yöntem ve tekniği, ticaret sermayesinin ihtiya ına göre biçimlenmiş olan eski teknolojiyi tahtından ediyordu. Bunlara, William Harvey’in (1578-1657) kan dolaşımına ilişkin yaptığı buluşu da ekleyebiliriz.

3. dönem ise, bilim ve felsefe dünyasının başını kaldırdığı ve konuşmaya başladığı özgürlük dönemidir (1650-1690). Böylece bilim,  niversiteler dışında da, “Royal Society of Sciences in London”  rneğinde de görüldüğü gibi, kendi başına çalışan ve özerk bir örgütlenme sistemi olan bir alana dönüştü. Astronomi alanındaki teorik gelişme, Newton sistemiyle birlikte geçici olarak tamamlanmıştı. Öte yandan Denis Papin ve Thomas Savery

de, buhar gücü teknolojisine yönelik araştırmalarına bu dönemde başlamışlardı.⁷

16. yüzyıl Bruno'nun yakılmasıyla sona ermişti ama devrim esas şimdi başlıyordu. Artık "cin" bir kez şişeden çıkmıştı!

Felsefede Devrim ve Bilimsel Atılımlar

Isaac Newton, bilimsel başarılarının hikâyesini doğa bilimci Robert Hooke'a şöyle ifade ediyordu: "Eğer ben, [bilim alanında] biraz daha fazlasını görebilmişsem, bunun nedeni, devlerin [benden önceki bilim insanlarının] omzunda oturuyor olmamdandır."⁸ Newton'dan, bilim alanındaki her küçük gelişmenin, nasıl bir önceki gelişmenin üstüne yeni bir tuğla koymak suretiyle gerçekleştiğini, uygarlığı küçük adımlarla ileriye taşıdığını anlatan müthiş bir betimleme...

17. yüzyılla birlikte bilim adamları, yüzyıllardır özgür düşüncüyü yasaklayan skolastik felsefeye meydan okuyorlardı ama attıkları adımlarla henüz sistemin bütününe sorgulayamıyorlardı, çünkü ellerinde doğanın gizemi ni çözecek bilimsel veriler, olayların nedenini ortaya koyacak mantıklı kanıtlar ve en önemlisi de keşifleri kolaylaştıracak devrimci yöntemler yoktu. Dolayısıyla bu durum, geçmişin sıkı bir eleştiriye tabi tutarak aşmayı sınırlıyordu.

Kapitalizmin gelişmekte olduğu tarihsel momentte, Amerika'nın keşfi, yeni deniz yollarının (Afrika'nın güneyden aşılması) ortaya çıkması, Asya'nın ve Pasifik'in derinliklerine uzanarak elde edilen yeni pazarlar, Avrupa'nın merkezinde kurulan yeni mal dağıtım alanları ve ticaret kentleri, yükselmekte olan burjuva sınıfına hem yeni bir ufuk kazandırmakta hem de yeni olanaklar sunmaktaydı.

Akdeniz'in öneminin azalması, Avrupa'nın gelişmekte olan ülkelere (İspanya, Portekiz, Hollanda, Fransa ve İngiltere) yeni kapılar aralamış, onların sömürgeler edinmelerine ve fetihler gerçekleştirmelerine neden olmuştu. Sömürgelerle birlikte rekabetin ve savaşların çapı da bir kat daha artmıştı.

Amerika'dan gelen altın ve gümüş, Çin ve Hindistan gibi devasa çapta hammadde kaynak ve pazarları, Avrupa merkezli ticaret burjuvazisinin artan gücüne yeni bir güç katmıştı.

Denizcilikle birlikte endüstriyel üretimde de olağanüstü gelişmeler kaydediliyordu. Toprakların daha verimli hale getirilmesi, yolların ve kanalla-

7 John Desmond Bernal, *Sozialgeschichte der Wissenschaften-Die Geburt der modernen Wissenschaft*, Rowohlt Verlag, Hamburg, 1970, s.356-471.

8 "If I have seen further it is by standing on ye sholders of Giants." I. Newton'nun Robert Hooke'a 5 Şubat 1675/76 tarihli mektubu için bkz, Richard Westfall, *Isaac Newton. Eine Biographie*, Spektrum Akademischer Verlag, Heidelberg/Berlin/Oxford 1996.

rın inşası, kentleşmede atılan adımlar, tıp ve sağlık alanındaki buluşlar feodalizmin temelini ekonomik açıdan aşındırırken, kapitalizme de tam bir hâkimiyet gücü sunuyordu.

Manüfaktür alanındaki gelişme, lonca sistemiyle birlikte feodal ilişkilerin krize girmesi, ticaret erbabına büyük olanaklar yaratmıştı. Halklar arasındaki ulaşım, iletişim ve kültürel alışverişler bir anda toplumsal gelişmenin hızını bir kat daha artırmıştı.

Üretim ve ticaretten büyük yarar sağlayan ticaret burjuvazisi, kentleşmeye, dolayısıyla kültüre, bilime ve felsefeye özel bir önem veriyordu. Ayrıca, ekonomik gelişimine uygun siyasi ve hukuki haklara da kavuşmak arzusunda idi. Bu nedenle de yükselen yeni sınıf ile bilim ve felsefe dünyası tarihsel bir blok oluştuyordu.

Toplumsal ve kültürel alanda devasa boyutta “zelzeleler” yaşanırken bilim adamları ve filozofların da bu gelişmenin dışında kalması mümkün değildi. Onlar da toplumun kültürel, siyasi ve bilimsel değişiminde aktif bir rol üstlenmişlerdi. Üretici güçlerin gelişimine denk gelen bilimsel buluşlar, bir anda toplumların bütün katmanlarını etkilemiş ve devrimcileştirmişti.

Daha önceden Kopernik’in, Ptolemaios sistemine karşı ortaya attığı heliosentrik (güneş merkezli) teori, Galileo’nun teorik mekanığına anlamlı bir etkiye bulunmuş ve ardından yeni buluşların kapısını aralamıştı.

Kepler’in Kopernik’e dayanarak dünyayı evrenin merkezi olmaktan çıkaran yeni evren modeli ve yasaları; teleskop ve mikroskobun bulunması; barutun, matbaanın, pusulanın; değirmenin ve kurmalı saatin icadı, Avrupa toplumlarının ve özellikle de aydınların özgüvenini pekiştirmiş ve ufkunu da olağanüstü genişletmişti.

Kapitalist endüstrinin, yani üretimin, denizciliğin ve ticaretin gelişimi için bilim ve teknoloji alanında yeni buluşlar yapmak, böylece doğanın gizemini çözmek; bilimsel veriler toplamak ve bunları doğrudan hayatın günlük gereksinimlerinin hizmetine sunmak zorunlu hale gelmişti.

Mekanik, astronomi, fizik, anatomi ve doğa bilimlerinin diğer alanlarında yapılan araştırmalar, dinî dogmalardan, Bacon’ın ifadesiyle “putlardan”, hurafelerden ve bilimsel gelişmeye ayak bağı olan alışılmış metotlardan kurtulmayı kolaylaştırıyordu. Bu kurtuluşu taçlandırmak için önce dinin prangalarından ve kilisenin düşünsel diktatörlüğünden kurtulmak gerekiyordu. Bu nedenle de bilim dünyası, önce din ve kiliseye isyan etti. Bilimin ürünlerine ihtiyaç duyan burjuvazi de bu savaşa canıgönülden katılarak siyasi devrimlere önderlik etti.

Bilimin önünde ikili bir görev bulunuyordu. Birincisinde eskiye dair ne var ne yok, onları teorik olarak sınıflandırmalı ve sistemleştirmeliydi; ikincisinde ise yeni araştırmalar yapabilmek için daha verimli, daha üretken ve

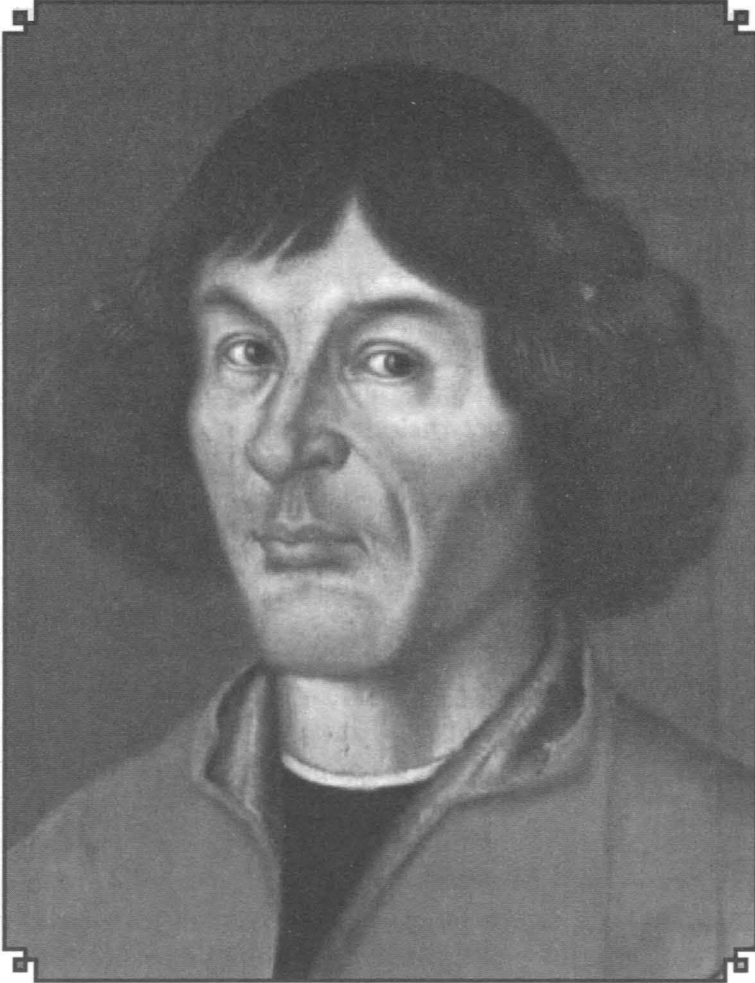
daha yaratıcı yöntemler keşfetmeliydi. Ama tabii ki bunun önce teorik ve felsefi düzlemde ortaya konması gerekiyordu; işte Galileo ve Bacon tam da bu dönemde ortaya çıktılar. Ortaya attıkları tezler ve inşa ettikleri felsefi paradigmlarla hem bilim dünyasını hem de felsefe camiasını temelinden değişikliğe uğrattılar.

Galileo ve Bacon gibi, bilim ve felsefe dünyasının büyük insanlarının başlattıkları köklü dönüşümler (siyasi, felsefi ve bilimsel devrimler), sadece bir sınıfın bir başka sınıf üzerindeki zaferini sağlamadı. Aynı zamanda feodalizme karşı kapitalizmin, toprak baronlarına karşı ticaret erbabının, lonca sistemine karşı endüstriyel rekabetin, batıl inanç ve putlara karşı uyanmanın, miskinliğe karşı çalışkanlığın ve üretkenliğin, düşünsel kabızlığa karşı yaratıcılığın, imtiyazlara karşı hukukunun da zaferiydi.⁹ Tabii ki bu, yeni bir çağın ve dolayısıyla yeni bir toplumsal ve siyasi düzenin de mutlak ilanıdır.

9 K. Marx, *Die Bourgeoisie und die Konterrevolution*, K. Marx-F. Engels, *Ausgewählte Schriften in zwei Bänden*, Dietz Verlag, Berlin, 1953, Bd. I, s. 56-57.

Nikolaus Kopernik

(1473-1543)

Hepsininin (gezegenlerin) ortasında güneş yer alır.

Kopernik

Ahmak, güya astronominin bütün kazanımlarını ters yüz edecek, halbuki Kutsal Kitap'ın da yazdığı gibi Josua dünyayı değil, fakat güneşi durdurmuştu!¹⁰

Martin Luther

(Kopernik'in açıklamaları hakkındaki yorumu)

Yeni Bir Dünya Modelinin Doğuşu

Bilim dünyası yüzyıllardır, Katolik kilisesinin ve skolastik felsefenin baskısı altında kötürümleştirilmiş ve âdeta yer altına itilmişti. Ancak önce Rönesans ve ardından gelen devrimci köylü ayaklanmalarıyla ilkin iktidarı ve sonra bilimsel otoritesi sarsılan skolastik felsefe, 15. ve 16. yüzyıldan itibaren savunma hattına çekilmişti. Yüzyıllardır halka ve aydınlara zorla ve rızayla kabul ettirdiği dünya anlayışı orasından burasından çatırdamaya başlamıştı.

İtalya'da, Hollanda'da ve Kuzey Avrupa'nın deniz ve ticaret kentlerinde gelişmekte olan burjuvazinin ise bilimsel keşiflere ve bununla birlikte dünyaya yeni bir bakış açısına ihtiyacı vardı.

Bir yanda İtalya'da Rönesans'ı başlatan aydınlar, diğer yanda ise köhnemiş bilimsel dogmaları birbiri ardından çürüten bilim adamları, ufukta gözükmekte olan yeni bir dünyayı müjdeliyorlardı.

O güne kadar kilisenin uşağı durumundaki bilim adamları, önlerine konan ölü tezlerin, hayatın ve doğanın gerçeğiyle çeliştiğini saptadıkça, kilisenin bilim alanındaki otoritesini bütünüyle sorgulama yoluna gittiler. Gerçek anlamda sorgulamak ise her insanın kârı değildi, çünkü en basit gerçekleri ifade etmek bile ölüm

10 Martin Luther'in Kopernik hakkındaki sözleri için bkz., *Geschichte der Philosophie*, VEB Verlag, Berlin, 1960, c.1, s.299.

cezasına çarptırılmayla sonuçlanabilirdi. Giordano Bruno¹¹, Serveto¹², İtalyan bilim adamı Vanini¹³, Hollandalı Vesalius¹⁴ öldürülen veya aforoz edilen aydın ve düşünürlerden bazılarıydı. Eserinden önemli bir bölüm okuyacağınız Galileo ise canını, engizisyon mahkemesinin çarmıhından zor kurtarmıştı. Birçok bilimsel eser ise ya yasak kitaplar listesine girmiş, ya en ücra manastırların gizli kitaplıklarına hapsedilmiş ya da daha en başında ve anında yakılarak yok edilmişti.

O dönemde birçok bilim ve düşün adamının kilisenin emrinde çalışması ya da bunların önce papaz okuluna gitmeleri ve sonra bilimsel araştırmalara yönelmeleri pek de şaşırtıcı olmamalıdır. İslam ve Uzak Doğu felsefesinin büyük düşün adamları da iyi birer din alimleri değiller miydi? Her yeniliğin önce aydınlar arasında, dolayısıyla en iyi ve en çok okuyan ve yazan kesim arasından çıkması kadar doğal bir şey olamaz.

Polonya asıllı Nikolaus Kopernik [Nicolaus Copernicus] (1473-1543) de önce papaz sonra bir bilim adamı (astronom) olarak hayata atılmıştı. Kopernik'in ortaya attığı yeni evren modeli, aslında pek de yeni sayılmazdı, çünkü onun da yazılarında belirttiği gibi güneşi merkez alan evren modeli daha önceden antikçağda ortaya atılmış ve hatta bunun bazı bilimsel açıklamaları da yapılmıştı. Ancak Ptolemaios'un dünya merkezli evren modeli baskın gelmiş ve sonra da Hristiyan dünyası bu modeli, Tanrı'nın evren modeli olarak zihinlere kazıdı.

11 Giordano Bruno (1548-1600): İtalyan filozof, rahip, gökbilimci ve okültist. Rönesans felsefesini biçimlendiren filozofların en önemlilerinden biridir ve şair yönüyle de edebiyata en yakın duranıdır. Ona "doğacı coşkunluğun düşünürü" de denilebilir. Aristotelesçi kapalı evren görüşünden ilk sıyrılanlar arasında yer alan İtalyan filozof, Kopernik'in tezini savundu. Evrenin sonsuz ve eşdağılımlı olduğunu ve evrende, dünyadan başka birçok gezegenin bulunduğunu söyledi. Aykırı görüşler beslediği için 1600 yılında Roma Katolik kilisesinin engizisyon mahkemesinde yargılanıp *sapkın* ilan edildi ve Roma'da diri diri yakılarak idam edildi. Görüşleri için bkz, Sadık Usta, *Dünyayı Değiştiren Düşünürler*, c.1, s.339 vd.

12 Miguel Serveto (1509-1553): İspanyol ilahiyatçı, hekim, haritacı ve hümanist. Avrupa'da kan dolaşımını doğru şekilde inceleyen ilk bilim insanıdır. Matematik, gökbilim, meteoroloji, coğrafya, anatomi, eczacılık, hukuk felsefesi, tercümanlık ve İncil'i orijinal metinlerinden tefsir etme çalışmalarında bulundu. Ayrıca şairliği de vardı. Özellikle eczacılık ve ilahiyat bilimlerinin tarihinde nam sahibidir. Protestan Reformu'na dahil oldu ve daha sonra "teslis'i reddeden bir Mesihçilik itikadı geliştirdi. En başta İsa'nın hiçbir tanrısal konumu olmadığını savunduğu için, İsa'yı Tanrı veya tanrısal ortaklık konumunda kabul eden Katolikler ve Protestanlar onu sapkın olarak görüyorlardı. Cenevre'de yakalandı ve o dönem Protestan mezhebine bağlılardan oluşan Cenevre idaresinin kararıyla bir kazığa bağlanıp diri diri yakılarak öldürüldü.

13 Giulio Cesare Vanini (1585-1619): İtalyan, Katolik din adamı ve ateizm kuramcısı. "En büyük ve tek güç madde ve doğadır," demiş ve kendini Hristiyanları dinsizleştirmeye adanmıştı. 1619 yılında Ateizm suçlamasıyla yakılarak idam edildi.

14 Andreas Vesalius (1514-1564): Roma İmparatoru V. Charles döneminde Brüksel'de doğmuştur. Antikçağdan bu yana süregelen insan bedeni hakkındaki yanlış düşünceleri düzelten anatomist ve hekimdir. Tıp kökenli bir ailede büyümüştür. Babası imparatorun başeczacısıydı. Ailesi küçük yaştan itibaren onu tıbbi düşünceleri okuması için cesaretlendirmişti. Vesalius, Galenos'un insanın anatomik yapısı hakkında verdiği bilgilerin hatalar içerdiğini söyledi. Ona göre hataların kaynağı, konuyla ilgili çalışmaların hayvanlar üzerinde yapılması ve elde edilen verilerin insanlara mal edilmesiydi. Oysa insan anatomisi ile ilgili bilgi en iyi biçimde, sadece sağlıklı bir insan vücudunun incelenmesi ile elde edilebilirdi. Galenos'un 200'den fazla hatasını düzeltti.

Ptolemaios Modelinin Yıkılışı

Kopernik'in güneş merkezli evren modeli, insanlık açısından en az 2000 yıldır hükmünü sürdüren mantık dışı, eski ve köhnemiş modeli birkaç on yıl içinde yerle bir edecek ve her açıdan bir devrime yol açacaktı. Nasıl olsa kilisenin yüzyıllardır dışıyla tırnağıyla savunageldiği Tanrı modelinde açılan gedik, başka alanlarda da büyük yarıkların oluşmasını sağlayacaktı. Sorun sadece bilimsel alanlardaki gedikler değildi, asıl gedik kilisenin ve Ortaçağ dünyasının dayattığı düşünce tarzı ve alışkanlıklarında açılmıştı. İnsanoğlu için açılan Pandora'nın Kutusu'ndan bu kez kötülükler değil, iyilikler çıkıyor ve hızla dünyanın her yanına dağılarak toplumları devrimcileştiriyor, gelişmekte olan dünya ülkelerinin daha da gelişmesini sağlıyordu.

Kopernik, bütün bilimsel çabasını, sözüm ona güneşin ve yıldızların hareketiyle ortaya çıkan gündüz ve gecenin, dünyanın kendi ekseninde 24 saatlik bir rotasyonu sonucu; mevsimlerin, yani kış, bahar, yaz ve sonbaharın ise dünyanın güneşin etrafında 365 gün boyunca dönmesiyle oluştuğunu ispatlamaya yoğunlaştırmıştı.

Vardığı sonuç kilise açısından dehşet vericiydi, çünkü Tanrı'nın değişmez ve mutlak hakikati inkâr ediliyordu. Ancak sonuç insanlık açısından özgürleştiriciydi, çünkü kilisenin ve din erbabının yüzyıllardır savunageldiği tez, yani dünyanın insanlığa Tanrı'nın bir lütfu olduğu söylencesi, bir hurafeye dönüşmüştü. Evrenin sonsuzluğu bir gerçektir ama bu arada dünyamız da sıradanlaşarak basit bir gezegene hem de güneşe muhtaç bir yerküreye dönüşmüştü. Demek ki 7 günde yaratılan dünyamız, insanlığın emrine amade olduğu söylenegelen doğamız ve dolayısıyla insanoğlunun kendisi evrende özel bir yer teşkil etmiyordu. Bir anda kilise ve yüzyıllardır Tanrı'nın yeryüzündeki kılıcı olarak göklere çıkarılan kral, bütün taht ve taçlar, ayrıca onlarla birlikte skolastik felsefe, tıpkı Adem'in cennette çıplak kalması gibi çarpık bacaklarıyla ortada kalıvermişlerdi.

Dünyanın Sıradanlaşmasının İdeolojik Etkileri

Kopernik bulgularını, 1543 yılında *Göksel Kürelerin Devinimleri Üzerine* adlı eserinde toplamıştı. Kuşkusuz Kopernik'ten önce de buna yakın görüşler dile getirilmişti. Antikçağda Samoslu Aristarkhos sağduyusuna ve bazı gözlemlerine dayanarak güneş merkezli (heliosentrik) bir tez ortaya atmıştı. Bu tezlerin sonradan tartışıldığı da bilinmekteydi, ancak Kopernik'in en önemli başarısı, bu tezleri katı bilimsel araştırma ve sonuçlarıyla ortaya koymasıdır. Kopernik bunu yaparken keskin bir materyalist bakış açısını kendisine kılavuz edinmişti. O, katı ampirizmi değil, fakat gözlemlerinin yanı sıra duyumsamaya dayanan olguları da dikkate alarak gerçekliğin sadece görülenle sınırlı olmadığını, hakikat olarak bilinen şeylerin aynı zamanda bir görüntü olduğunu ve dolayısıyla yanıltıcı olabileceğini de

kanıtlamıştı. Ptolemaios'un hatası, katı bir ampirizme kapılmış olmasıdır. Ona göre dünya hareket etmiyordu, çünkü eğer dünya kendi ekseninde hareket ediyor olsaydı, bu durumda gökyüzündeki cisimlerin de dünyaya göre aynı hızda ama aksi yönde hareket etmeleri gerekirdi. Ancak yıldızların ve gezegenlerin hareketi bir görüntüden ibaretti. Buna karşılık Kopernik şunları söylemişti:

"Neden gökyüzünün hareketi bir görüntü olmasın ve dünya da kendi ekseninde hareket etmesin ki? Vergilius, *Aeneis* adlı eserinde söylediği gibi, 'limandan ayrılırken, araziler ve köyler de bakış açımızdan kayboluyorlar.' Gemi limandan ayrılırken, güvertekilere göre kendileri hareketsiz, ancak onların dışındaki her şey hareket etmektedir."

Burada yapılması gereken, gerçek hareket halindeki nesneyi keşfetmektir. Biri gerçekten hareket ederken, diğeri farazi bir harekete sahiptir: "Güneşin hareketi olarak algıladığımız şey aslında yerkürenin ve ona ait olanların hareketinden başka bir şey değildir. Dünya ve ona ait olanlar güneşin etrafında tur atmaktadırlar. Tabii ki diğer gezegenler de.

"Sözüm ona geriye doğru hareket eden gezegenlerin hareketi ise gerçek değildir, dünyanın hareketi böylesi bir görüntüye neden olmaktadır. Sadece bu kanıt bile gökyüzündeki birçok çelişkiyi açıklamaya yeter."

Bu, birkaç satırlık pasaj bile, ilahiyat dünyasının en güvenilir dünya merkezli evren tezini ve bu tezi ayakta tutan bütün ideolojik zeminini yerle bir etmeye yetmişti. Eski Ahit'ten bu yana insanlığa tartışmasız hakikat olarak lanse edilen bütün dinî açıklamalar kumdan bir kale gibi çökmüştü. Bu açıklamanın burada kalması mümkün değildi. Biraz da can korkusu nedeniyle söz konusu açıklamaları ölüm döşeginde yapan Kopernik, bütün bilim dünyasını büyük bir heyecana sevk ederek devrimciyleştirmişti. Sadece devrimciyleşmekle kalmamış, aynı zamanda bilim, "din ve dinle alakası olan bütün bir ilahiyattan bağımsızlığını ilan etmişti."¹⁵

Bilimin İlahiyattan Bağımsızlaşması

Kopernik'ten sadece bir kuşak sonra onun teorisini temel alan Kepler (1571-1630), Aristoteles'in bir başka teorisini daha yerle bir etmişti. Aristoteles'e göre maddenin mükemmel ve mükemmel olmayan iki türlü hareketi vardı ki bunlardan mükemmel olanı gök cisimlerine mahsustu, diğeri, yani mükemmel olmayanı ise biz ölümlülere, yani yeryüzüne mahsustu. Kepler, Mars üzerine yaptığı 8 yıllık bir araştırmadan sonra gezegenlerin yörüngelerinin mükemmel bir daire değil, fakat yamuk bir daire, yani mükemmel bir elips olduğunu *Yeni Astronomi* adlı eserinde ortaya koymuştu.¹⁶ Kilise açısından bu büyük bir utanç kaynağı olmalıydı, âdeta

15 F. Engels, *Dialektik der Natur*, Dietz Verlag, Berlin, 1955, s.9.

16 Johannes Kepler, *Weltharmonik*, bkz., *Die Klassiker der Physik, ausgewählt und eingeleitet von Stephen Hawking, Hoffmann und Campe, München, 2004, s.530*

yerle gök yer değiştirmişti. Böylece maddenin hareketinin kendine has bir yasasının olduğu da keşfedilmişti.

Tabii ki kilise bu süreci öylesine izleyemezdi. Nitekim hemen harekete geçmiş ve Kopernik'in *Göksel Kürelerin Devinimleri Üzerine* adlı eserini yasak kitaplar listesine almıştı. Üstelik, Katolik kilisesine karşı bayrak açan Lutherçiler de Kopernik'e karşı çıkanlar arasında yerlerini almıştı. Luther'e göre, "Kopernik bütün bir astromi öğretisini baş aşağıya mı çevirecekti?"

Bilim ve felsefe dünyasındaki savaş, Kopernik'in ölümüyle son bulmayacaktı, nitekim 50 yıl sonra, İtalyan bilim adamı Galileo Galilei ve Alman bilim adamı J. Kepler, onun öğretisini daha da ileri götürecek güneş merkezli modeli bütün bilim dünyasına kabul ettireceklerdi.¹⁷ Derin bir Tanrı ve din inancına sahip olan Kepler büyük bir yoksulluk içinde yaşıyordu. Ona göre Tanrı'nın bir yaratımı olan dünyanın ve evrenin anlaşılması için bilimsel çabalarda bulunmaktan daha doğal hiçbir şey olamazdı. Yine Kepler'e göre, "Kopernik hem bir deha hem de özgür düşüncenin timsaliydi."

Kopernik'in öğretisini felsefi açıdan devam ettiren ve hatta onun bile tartışmadığı bazı konulara korkusuzca el atan bir başka ünlü kişi ise 1600 yılında yakılarak öldürülen Nolanlı Giordano Bruno'ydu.¹⁸ İtalyan kökenli doğa bilimcisi, yazı ve konuşmalarında "evrenin sonsuzluğunda sayısız miktarda ve belki insanlardan da daha zeki canlılar barındıran başka dünyaların da olduğunu" ileri sürüyordu. Bruno'ya göre içinde bulunduğumuz evren birçok güneş sistemine ev sahipliği yapıyordu.

Bir başka önemli filozof ve günümüzün büyük bilim adamı Hawking ise Kopernik'i şöyle değerlendirir: "Kopernik'in, dünyanın güneşin etrafında döndüğü teziyle, Albert Einstein'ın uzam ve zamanın kütle ve enerjiyle büküldüğünü açıklayan görecelik teorisi bilimi aynı oranda devrimciştirmiştir. Her ikisi de şeylerin konumunu ve düzenini derinlemesine değiştirmişlerdir. Nasıl ki Kopernik engizisyonun hışmını üzerine çekmişse, Einstein da aynı derecede Nazilerin hışmına uğramıştır."¹⁹

17 *Die Klassiker der Physik*, s.524.

18 Bkz. Sadık Usta (Haz.), *Dünyayı Değiştiren Düşünürler- Hint Veda'larından Giordano Bruno'ya*, c.1, Yordam Kitap, İstanbul, 2013, s.331 vd.

19 *Die Klassiker der Physik, ausgewählt und eingeleitet von Stephen Hawking*, Hoffmann und Campe, München, 2004, Sunuş bölümü.

Nikolaus Kopernik

GÖKSEL KÜRELERİN DEVİNİMLERİ ÜZERİNE²⁰

Birinci Kitap

Giriş

İnsanoğlunun, bilim ve sanat alanındaki uğraşları içinde en çok önem verdiğim ve tutkuyla araştırmaya değer bulduklarım, insanoğluna yararlı ve mutlaka bilinmesi gereken konularla ilgili olanlardır.

Bunlar, dünyanın ve diğer gezegenlerin gökteki dairesel hareketleri, bunların büyüklükleri ve uzaklıkları, doğuş ve batışları ve gökte görülen diğer hareketlerin nedenleri ve bunların biçimleri üzerine olanlardır.

Güzel olan her şeyi barındıran gökyüzünden başka bir güzel şey olabilir mi? Bunların, saflık ve mücevher anlamına gelen ve sanatsal bir inçelikle konmuş Latince adları bile (*caelum*=gökyüzü, *mundus*=dünya), buna işaret etmiyor mu? Filozoflar ona, muhteşem büyüklüğü nedeniyle Tanrı diye hitap etmediler mi? Eğer bilimler, taşıdıkları önem açısından bir sıralamaya tabi tutulacak olsalardı, kuşkusuz astronomi, ki eskiler bunu astroloji ya da matematiğin bütünlenmesi olarak ifade ediyorlar, hepsini fersah fersah geride bırakırdı. Kuşkusuz, matematiğin bütün alanlarını içeren söz konusu bilim dalı, özgür düşünceli aydınlar açısından en erdemli olanıdır. Aritmetik, geometri, optik, jeodezi, mekanik ve diğerleri, hepsi eninde sonunda ona başvururlar.

20 Nicolaus Copernicus, *Über die Kreisbewegungen der Weltkörper*, übersetzt und mit Anm. çev. C.L. Meuzzer, (Haz.) von dem Copernicus-Verein für Wissenschaft und Kunst zu Thorn, Ernst Lambeck Verlag, Thorn, 1879; Nikolaus Kopernik, *Über die Kreisbewegungen der Weltkörper*, içinde: *Die Klassiker der Physik, ausgewählt und eingeleitet von Stephen Hawking, Hoffmann und Campe, München, 2004*.

1. Bölüm

Evrenin Küre Olduğuna Dair

Her şeyden önce dünyanın küre şeklinde olduğunu saptamamız gerekiyor. Hem biçimsel açıdan, yani birden fazla merkezkaç kuvvete ihtiyaç duymayan bir bütünlük arz etmesi nedeniyle hem de her şeyi içeren ve muhafaza etmeye elverişli biçime sahip olması nedeniyle. Ya da dünyayla ilişkili olan bütün cisimlerin, güneş, ay ve diğer gezegenler, bütünleşmiş ve tamamlanmış biçimlerde mevcut olması nedeniyle. Ya da şeylerin, ki bunu en çok su damlasında veya diğer sıvılarda görürüz, sınırları belli bir merkezde toplanmaya veya kendilerini bir yerde sınırlama eğilimine sahip oldukları için. Bu nedenle de hiç kimse göksel cisimlerin küre olduklarına dair bir kuşku taşımamaktadır.

2. Bölüm

Dünyanın da Küre Olduğuna Dair

Her açıdan bir merkez üzerinde yoğunlaşması nedeniyle, dünyanın da küre şeklinde olduğundan kimse kuşku duymuyor. Üstündeki yüksek tepe ve çukurlar bile dünyanın devasa boyuttaki küre halini herhangi bir değişikliğe uğratamıyor. Bunun nedeni de şudur: Herhangi bir yerden kuzeye doğru yol alanlar açısından Kuzey Kutbu yükselmekte, diğerleri açısından ise inişe geçmektedir.

İlk bakışta insan, Büyükayı'ya yakın olan yıldızların batmadığı sanısına kapılırken, güneydekiler ise sanki hiç doğamamaktadırlar. Örneğin, Mısırlıların gördüğü Kanopus'u²¹ İtalya hiç fark edememektedir. İtalya Takımyıldızlarının en ucundakini görebilirken, bizim gibi soğuk (kuzeydeki) memleketlerde yaşayanlar onu bilmemektedir. Güneye yolculuk edenler bazı yıldızların doğuşunu izleyebiliyorken, kuzeye yolculuk edenler onların batışını izlemektedir. Kuzey Kutbu'nun eğimi dünyanın bilinen herhangi bir yerine göre aynı orantıdayken, buna benzer bir oranı kürenin dışındaki herhangi bir cisimde edinmek mümkün değildir. Bu da dünyanın, uçlarında kutupların olduğu bir küre olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca şunu da ekleyelim ki, doğuda yaşayanlar akşam, batıda yaşayanlar ise sabah saatlerinde meydana gelen güneş ve ay tutulmasını izleyemiyorlar. Orta bölgede yaşayanlar her ikisini izleyebiliyorlar; akşamkini biraz geç, sabahkini ise daha erken saatte.

Aynı şeyi denizlerde de yaşadığımızı, gemide seyahat edenler bilirler. Geminin güvertesinde olanlar anakarayı göremezken, geminin gözetleme direğinde oturanlar görebilir; aynı şey bu kez gözetleme direğine bir fener

21 Canopus (Kanopus) (α Car / α Carinae / Alfa Carinae) Karina takımyıldızının güneyinde yer alan en parlak ve gökyüzünün de ikinci en parlak yıldızdır. Görsel büyüklüğü -0,72 olup, birincilik Akyıldız'a aittir. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

yerleştirildiğinde, tersinden, yani karadan bakıldığında da geçerlidir. Şimdi de limandan ayrılan gemiyi düşünelim: Gemide olanlar açısından limandakiler, gemi uzaklaştıkça kaybolana kadar aşağıya doğru kaymaktadırlar. Bu da göstermektedir ki, deniz de sürekli aşağıya doğru akması nedeniyle dünyanın küre haline uyum sağlamaktadır ve dışbükey olması nedeniyle karadan daha fazla yükselememektedir. Bu nedenle de anakara, okyanusun konumuna göre daha yüksekte yer almaktadır. Tesadüfen anakaranın konumuna göre bu bazen denizden olduğundan da yüksekte olabilmektedir.

3. Bölüm

Anakaranın Denizle Birlikte Nasıl Küre Oluşturduğuna Dair

Okyanusun her yöne doğru yayılan suyu anakaranın bütün boşluklarını doldurmaktadır. Toprakla aynı merkeze doğru hareket eden deniz suyu, az olduğu için bütün anakarayı altına alamamaktadır, ama bazı toprak parçaları suyun altında kalmaktadır ki bunu da meydana gelen adalardan biliyoruz. Bu sayede adalarda birçok canlı hayat bulmaktadır.

Anakaranın ve yerkürenin bir adadan, biraz büyük olmak dışında ne farkı var ki? Peki, elementler birbirine dönüşürken, topraktan on kat daha fazla suyun çıktığını ileri süren Peripatetiklere²² ne demeli? Bu görüşte olanlara göre yerküre, üstünde taşıdığı boşluklar nedeniyle dengesini bulamazmış ve her yer aynı merkeze doğru yönelmezmiş; bu nedenle de bazı toprak parçaları su yüzeyine çıkarmış ki bu durum da bu fikri doğruluyormuş. Ancak bunlar, geometri konusundaki bilgisizlikleri nedeniyle yanılıyorlar. Çünkü bütün anakarayı tamamen kaplayabilmek için yedi kat su miktarına bile gerek yoktur...

4. Bölüm

Gökcisimlerinin Düzenli, Dairesel, Aralıksız ya da Dairesel Hareketlere Sahip Olduğuna Dair...

Buna göre gökcisimlerinin, dairesel bir harekete sahip olduklarının altını çizelim. Küre şeklindeki cisimler, formlarına özgü olan dairesel hareketlere sahiplerdir; bu hareketlerin ne başı ne de sonu vardır. Eğer herhangi bir noktayı başlangıç noktası olarak alırsak, o sürekli aynı başlangıç noktasına gelir.

Birçok daire şekli olması nedeniyle hareketleri de farklı farlıdır. Bunların en çok bilineni sürekli yinelenen dairesel harekettir, ki Yunanlar bunu *nychthemeron*, yani gece-gündüz diye adlandırıyordu. Bu isimle, bütün dünyanın, yerküre dışında, doğudan batıya doğru hareket ettiğini anlatmak istiyorlardı.

Bu hareket, diğer bütün hareketlere göre bir ölçü olarak alınıyordu; çünkü bununla günler hesaplanıyordu. Bunların dışında bir de geriye doğru olan dairesel hareketler vardır; yani batıdan doğuya doğru, yani güneşin, ayın ve diğer beş gezegenin. Güneşe göre bir yılı, ay sayesinde de ayın döngüsünü hesaplıyoruz; aynı şekilde, diğer beş gezegen de kendi yörüngelerinde alışılmış hareketlerini icra etmektedirler.

Ancak bunlar birçok konuda birbirinden farklıdır: Birincisi, bunlar aynı kutup ekseninde dönmüyorlar, bunun nedeni diğerlerinin Zodiak²³'in eğimli yörüngesinden geçmesidir; ikincisi, bunların kendi yörüngelerinde aynı düzende hareket etmedikleri görülmektedir. Çünkü güneş ve aya, bazen hızlı bazen de yavaş rastlanmaktadır. Diğer beş gezegenin ise bazen geri gittiğini ve hatta geçiş noktalarında durduğunu görüyoruz. Güneş, doğru bir doğrultuda ve düzenli olarak hareket ederken, diğerlerinin kimi zaman düzenlerini kaybettikleri, bazen güneye bazen de kuzeye doğru saptıkları görülmektedir ki bu nedenle onlara gezegen²⁴ denmektedir. Bunlar bazen yer küreye yaklaşır ve bu nedenle perigetik (yer küreye yakın) denir; uzaklaşıncı apogetik (yer küreye uzak) denmesi de buradan gelir.

Buna rağmen söz konusu hareketin dairesel ya da birkaç dairesel hareketten ibaret olduğunu, dolayısıyla bu türden uyumsuzlukların güvenilir bir kural ya da sabit bir periyoda bağlı olduğunu, aksi takdirde bu hareketin dairesel bir hareket olmayacağını kabul etmek gerekir.

Çünkü sadece daire olan bir şey arkada kalanı yeniden gündeme getirebilir, ki güneş birbiriyle bağlantılı olduğu açıkça görülen birçok dairesel hareket sayesinde gündüz ve geceyi ve diğer mevsimlerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Eğer gökcisimleri, düzensiz bir dairesel hareket içinde bulunsalardı, o zaman söz konusu değişikliklerin düzenli olarak meydana gelmesi mümkün olmazdı.

Aksi takdirde ya bu durum, hareket eden cismin doğadan gelen düzensiz hareketi sayesinde –ki bu durum da, ya dışardan bir müdahale ya da içerden bir etki nedeniyle olmalıdır– ya da hareket eden cismin kendisinin düzensizliğinden dolayı olmalıdır. Ancak mantık her iki olasılığı da dışlamakta ve bunu akla uygun bulmamaktadır; ayrıca en mükemmel bir düzene göre oluşmuş böylesi bir sistemde bu türden bir mantıksızlığın olması da olası gözüküyor. Bu durumda şunu kabul etmeliyiz: Ya bize düzenli hareketler

23 Zodiak (gr. von *Zodiakos*, ζωδιακός), “Takımyıldızı” – Ekliptik yörüngesinde 20 derece genişliğinde yer alan bölgeye denir. Bu bölgede güneşin, yer kürenin, ayın ve diğer gezegenlerin yörüngelerinin olduğu düşünülmektedir. Sözüm ona güneşin yörüngesinin bu bölgenin merkezini oluşturduğu düşünülmekteydi.

24 Türkçede kullanılan gezegen kavramı, neredeyse Yunancadaki “planetes” kavramının birebir çevirisidir. Gezen, yoldan sapan, düz bir hat izlemeyen anlamına gelir.

düzensiz gibi gözükmetedir, ya söz konusu dairenin ekseni olan farklı kutuplar vardır ya da kendisi de bu ekseninde hareket eden yerküre, söz konusu dairenin merkezini oluşturmamaktadır.

Öte yandan, gezegenlerin hareketini yerküreden, yani oldukça uzak bir mesafeden gözlemlediğimiz için, bunlar yerküreye yakınlaştıkça bizde oldukça büyük, uzaklaştıkça da –nitekim mercek bilimi de bunu kanıtlamaktadır– oldukça küçük oldukları yönünde bir izlenim bırakmaktadırlar.

Aynı zaman ve aynı yörüngede icra edilen hareketler, farklı mesafeler nedeniyle bize farklı gelmektedir. Bu nedenle de yerkürenin evren içindeki konumunu saptamak bana çok önemli gibi geliyor. Bazen en yüce olanı araştırırken en yakınımızdakini ihmal ediyoruz. Bu nedenle de çoğunlukla yerküreye ait olan bazı hareketlerin başka gök cisimlerine ait olduğunu varsayıyoruz.

5. Bölüm

Yerkürenin Hareketinin Dairesel Olup Olmadığı ve Konumuna Dair

Dünyanın küre şeklinde olduğu artık kanıtlandığına göre, kanımca şimdi onun ne türden bir hareket icra ettiğine ve ayrıca evrendeki konumunun ne olduğuna dair araştırmalara yoğunlaşmalıyız.

Bunu yapmadan gökyüzünde görülen olguların incelenmesine imkân yoktur. Bilim adamlarının ezici bir çoğunluğu yerkürenin evrenin merkezinde olduğu konusunda hemfikirler. Bu nedenle aykırı bir görüş ileri sürmeyi ve bunu tartışmayı gülünç ve anlamsız bulmaktadırlar. Ama eğer konu derinlemesine incelenirse görülecektir ki bu sorun henüz tam anlamıyla çözülebilmemiş değildir ve bu nedenle de önemsizleştirilmemelidir.

Saptanan her konum değişikliği, ya gözlemi yapanın bulunduğu yerin, ya gözlenen nesnenin ya da her iki cismin hareket ettiğini gösterir ki, elbette bunlar doğası gereği birbirinden farklı hareketler icra edebilirler. Eğer hem gözlem yapan hem de gözlenen nesne birbirinin aynı hareketi yapsaydı, bu durumda söz konusu hareket algılanamazdı. Ancak göksel hareketlerin izlendiği yer yerküreysen ve eğer onun bir hareketi söz konusuysa bu durumda onun dışındaki bütün cisimler aksi bir yönde, sanki onlar yerkürenin yanından geçiyorlarmış gibi bir durumda ortaya çıkarlar. Bu ise gerçek anlamda, günlük, dairesel hareketin ta kendisidir. Sanki bunlar yerküreyi yakalayacaklarmış gibi bir hareket içinde bulunurlar ki bunun istisnası yerkürenin kendisidir. Ama eğer gökyüzünün böyle bir hareketi icra etmediğinden eminsek ve yerkürenin batıdan doğuya doğru kendi ekseninde döndüğünü ve bunu da güneşin ayın ve diğer gezegenlerin, yıldızların konumundan hareketle varsayarsak, gerçekten de bunun böyle olduğunu kesinkes saptarız.

Madem evren, gökte gördüğümüz her şeyi bağrında barındıran ve dolayısıyla bütün cisimlerin de ortak alanıdır, o halde neden söz konusu yörüngesel hareketin, içindekilere değil de onun kendisine, oturanın değil de oturağın kendisine mal edildiği anlaşılamıyor. Pythagorasçılardan olan Herakleitos gibi Ekphantos²⁵ da (ve Cicero'nun bildirdiğine göre Sirakuzalı [Syrakusa'lı] Hiketas da) evrenin merkezinde yer alan dünyanın kendi ekseninde döndüğünü ileri sürüyorlardı. Onlar, hareketi nedeniyle gezegenlerin ve yıldızların arasına girip çıkan yerkürenin, onların batışını ve doğuşunu meydana getirdiğini söylüyorlardı. Bu varsayımdan hareketle de diğer önemli sorun, yani dünyanın mekânsal konumu sorunu gündeme gelmektedir. Neredeyse herkes onun evrenin merkezinde yer aldığı konusunda hemfikirdir. Ama eğer biri, yerkürenin, evrenin merkezinde olmadığını, ama onun evrene olan uzaklığını, sabit yıldızlarla olan mesafesiyle kıyaslayamayacağımızı; bunu, güneşin ve diğer gezegenlerin yörüngesinden hareketle fark edebileceğimizi ileri sürse ve gene bu nedenle de bizim açımızdan güneş ve diğer gezegenlerin hareketlerinin düzenli gözükmediklerini, onların konumunu da dünyanın merkez alınmasıyla değil, ancak başka bir merkezden hareketle saptanması gerektiğini söylese, kim bilir belki de böylece algıladığımız düzensiz hareketlerin nedenini de açıklamış olur. Gezegenlerin dünyaya bir yaklaşması, bir uzaklaşması bile dünyanın söz konusu hareketin (yörüngenin) merkezi olmadığını kanıtlamaktadır. Bu nedenle de dünyanın mı yoksa onların mı yaklaşıp uzaklaştığı da bilinmiyor. Öte yandan, eğer herhangi biri, dünyanın gündüz ve gece hareketinin dışında başka bir hareket daha icra ettiğini iddia ederse bu bizim açımızdan hiç de şaşırtıcı olmamalıdır. Pek de önemsiz bir matematikçi olmayan Pythagorasçı Philolaus, dünyanın, hem kendi ekseninde hem de başka birkaç hareket daha icra ederek evrende yol alan gezegenlere benzediğine inanıyormuş. Platon'un hayatını kaleme alanların verdiği bilgiye göre bunu duyan Platon hemen onunla bu konuyu konuşmak üzere İtalya'ya hareket etmiş. Ancak tabii ki başka birileri de dünyanın evrenin merkezinde olduğunu matematiksel olarak kanıtlayabileceklerini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre evrenin devasa hacmi karşısında bir nokta kadar yer teşkil eden dünya, evrenin merkezi olması nedeniyle hareketsizdir. Evren hareket ettiğine, merkez de sabit olduğuna göre, ona yakın olan gök cisimleri de diğerlerine göre daha yavaş hareket etmektedirler.

....

25 Ekphantos (Yunanca Ἐκφαντός), Pythagorasçı bir Yunan filozofu. Ona Sirakuzalı Ekphantos'un yanı sıra Krotonlu Ekphantos da denir. MÖ 5. yüzyılda yaşadığı tahmin ediliyor.

Gökyüzündeki Hareketler Üzerine Tezler²⁶

Gözlemleyebildiğim kadarıyla atalarımız, gezegenlerin görünen hareketlerini düzenlilik ilkesi çerçevesinde açıklayabilmek için çok sayıda göksel küre olduğunu varsaymışlardı. Göksel bir nesnenin, yani mükemmel bir kürenin düzgün biçimde hareket etmemesi, onun doğasına aykırıdır diye düşünülmüşlerdi. Farklı yönlerdeki düzenli hareketlerin birbirine eklenerek belirli bir merkeze doğru düzensiz bir hareket icra ettiklerini de gerçekten saptamışlardı.

Bu problemleri eş merkezli küreler kullanarak çözebileceklerini düşünen Kallippos ve Eudoksos, gezegenlerin bütününe hareketlerini açıklayamadılar; sadece gezegenlerin görünen dönüşlerini değil, bu nesnelerin gökte bazen bize daha yakın, bazen de daha uzak görüldüğü gerçeğini açıklamaları gerekiyordu ve bu gerçek eş merkezliliğe uymuyordu. Bu yüzden dış merkezlilik ve dış çemberleri kullanmak daha iyiydi; bu, alimlerin neredeyse tamamının kabul ettiği bir sistem oldu.

Ptolemaios ve diğer bilginlerin teorik açıklamaları bile –her ne kadar hesaplar tutarlı olsa da– epey bir zorluk çıkarıyordu. Çünkü belirli denge noktaları (ekuant) düşünülmeyen sürece bu teoriler yeterli olmuyor; bu durumda gezegen, dış merkezin ne yörüngesine ne de merkezine göre sabit hızda hareket ediyormuş gibi görünüyordu. Sonuçta böylesi bir sistem yeterince mutlak olmadığı gibi, aklımızı yeterince tatmin eden bir çözüm de sunmuyordu.

İşte bu hataların farkına vardığımda, aklıma, daireler için belki de daha rasyonel bir düzen bulunabilir düşüncesi geldi sık sık. Bu düzende görünen her dengesizliğin sebebi çıkarılabilirdi ve her şey kendi merkezine uygun olarak hareket etmeliydi, çünkü mutlak hareket kanunu bunu gerektiriyordu. Kendimi bu çok zor ve neredeyse çözülemez soruna adanmıştım, nihayet eskiden kullanılandan daha az ve daha basit bir yapıyla bu sorunu nasıl çözebileceğime ilişkin bir öneri oluşturabildim. Önerimi bazı varsayımlar (aksiyomlar) altında geliştirebildim. Varsayımlarım şu sırayı takip ediyor:

- 1 Göksel daire ve yörüngelerin tek bir merkezi yoktur.
- 2 Dünyanın merkezi, evrenin merkezi değildir; o sadece kendisinin ve ayın yörüngesinin merkezidir.
- 3 Tüm kürelerin hareket merkezi güneştir; bu yüzden güneş, evrenin de merkezidir.

26 Bu bölüm, 1873 yılında Profesör Maximilian Curtze tarafından bulunduğundan sonra 1878 yılında yayımlanan, "Nicolai Copernici de hypothesis motuum coelestium a se constitutis commentariolus", adlı el yazmasından çevrilmiştir. Bu el yazmalarının, Kopernik'in *Göksel Kürelerin Devinimleri* adlı ünlü eserinden kopya çekmek suretiyle hazırlandığı kabul edilmektedir.

- 4 Dünyanın güneşe uzaklığının, gök kubbenin yüksekliğine oranı; dünyanın yarıçapının, dünyanın güneşe olan uzaklığına oranı kadar küçüktür. Dünyanın güneşe olan uzaklığı, gök kubbenin yüksekliğiyle karşılaştırıldığında fark edilemez.
- 5 Gök kubbedeki sabit yıldızların hareketleri dünyanın hareketi değildir. Dünya, etrafındaki yakın gökcisimleriyle birlikte kendi sabit ekseninde günlük hareketini yerine getirirken gök kubbe ve en uzak gökyüzü sabit kalır.
- 6 Bize güneşin hareketi gibi görünen hareket, aslında güneşin değil, fakat dünyanın ve yerküremizin hareketidir. Dünya da diğer gezegenler gibi güneşin etrafında birçok hareketi birden icra eder.
- 7 Gezegenlerin görünen geriye doğru ve doğrusal hareketleri, onların hareketlerinden değil, fakat dünyanın hareketinden kaynaklanır. Bu nedenle, sadece dünyanın hareketi gökyüzündeki açıklanamayan birçok hareketi açıklamaya yeter.

Dünyanın hareketini Pythagorasçılarla birlikte keyfi biçimde ileri sürdüğümü kimse düşünmemelidir; daireleri yorumlarken bu konuda güçlü kanıtlar bulmuştum. Doğacı filozofların dünyanın hareketsizliğini ispat için öne sürdüğü ana argümanlar çoğunlukla görünüme dayanmakta olduğundan, özellikle burada bu argümanlar çürütülmüş oluyor. Çünkü ben de dünyanın sadece görünüşte hareketsiz olduğunu gösteriyorum. Gökteki küreler aşağıdaki düzendedir. En yüksek olanı sabit yıldızların hareketsiz küresidir, her şeyi içerir ve her şeyin konumunu o belirler.

Yörüngelerin Düzenine Dair

Ondan sonra Satürn gelir, onu Jüpiter takip eder, ardından Mars. Mars'ın altında bizim de birlikte döndüğümüz küre vardır; daha sonra Venüs, en sonunda da Merkür. Ayküre, dünyayı merkez alarak döner ve dünyayla birlikte dış merkezli olarak hareket eder. Yine aynı düzende, bir gezegen diğerini dönüş hızında geçebilir, bu çizdiği dairenin büyüklüğüne yahut küçüklüğüne bağlıdır. Bu yüzden Satürn kendi yörüngesini otuz yılda tamamlar, Jüpiter on iki yılda, Mars iki buçuk yılda, dünya bir yılda, Venüs dokuz ayda, Merkür ise üç ayda.

Jean Bodin

(1530-1596)

Egemenlik, birincisi güçten, görevden ve zamandan bağımsız ise, ikincisi de mutlak ve ebedi ise bir anlam ifade eder.

Jean Bodin

Avrupa'nın İlk Modern Devlet Teorisyeni

Rönesans döneminin en önemli devlet teorisyenlerinden biri Jean Bodin'dir ama ne yazık ki o, modern devlet teorisyenleri tarafından yeterince dikkate alınmamıştır.

Bunda kuşkusuz eserinin devasa boyutta bilgiler içermesi, ansiklopedik boyutta ayrıntılar taşıması, Fransızca dilinde yazılmış ve 4 cilt halinde yayımlanmış olması da etkili olmuştur.

Bu nedenle de Bodin'in önermeleri sıklıkla tarihselliğinden, yani tarihsel gerçekliğinden kopararak ele alınmakta ve esere sadece içerdiği bazı kavramlar açısından yaklaşmaktadır.²⁷

Avrupa'da 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra devlet, siyaset, toplum ve ekonomik gelişmeler hakkında teorik bir eser yazan ilk yazarlardan biridir o. *Devlet Üzerine* adlı yapıt, Avrupa'nın göbeğinde patlak veren mezhepler savaşına ve bunun yarattığı toplumsal karmaşaya bir yanıttır.

Ayrıca, Hollanda (1583) ve İngiliz (1640) devrimi, bu eserin yarattığı iklimden de oldukça yararlanmıştı. Dolayısıyla o, 17. ve 18. yüzyılın diğer devlet teorisyenleri Hobbes ve Locke'u da derinden etkilemiştir. Bodin, insanlığın ilk evresiyle ilgili yazdıklarıyla Hobbes'a öncülük etmiştir. Bunu Hobbes'un yazılarında satır satır saptamak mümkündür. Bir bakıma Hobbes, Bodin'in mutlakiyetçi devlet teorisini de devam ettirmiştir.

Tarihsel ve kronolojik açıdan bakıldığında, felsefe ve devlet konusunda görüş belirten düşünürlerin, birbirilerinin ayak izlerini takip ettikleri görülür. Bir öncekinin ayak izinde kaybolanlar tarihte iz bırakmadan geçip giderken, daha büyük bir iz bırakanlarsa izlerini geleceğe taşımışlardır. Bodin'in devlet teorisinin izlerini hem Grotius'ta hem Leibniz'de hem de Hobbes'un devlet ve toplum teorisinde görmek mümkündür.

27 Gottfried Niedhart, "Nachwort, Bodins Leben und Werk", Jean Bodin, *Über den Staat* içinde, Reclam Ver., Stuttgart, 1982, s.121 vd.

Bodin devlet teorisini oluştururken, 16. yüzyıl Fransa'sının toplumsal ve siyasal koşullarını esas alır. Bu yıllarda Fransa'da, toplumsal bir felakete neden olan bir iç savaş yaşanmaktaydı. Bu nedenle de hem hanedanlıkların hem de soyluların çok sayıdaki grubuna bağlı hareket eden komplocular devlet üzerinde etkin olmaya çabalıyordu.

Bodin'in Monarşik Ütopyası

Jean Bodin'in doğum tarihi konusunda tartışmalar vardır, ancak onun 1529 ya da 1530 yılında doğduğu, varlıklı bir aileden geldiği, ilahiyat ve felsefe okuyarak çeşitli devlet kurumlarında görevler üstlendiği ve 1596 yılında öldüğü bilinmektedir.

Huguenot²⁸ olması nedeniyle de bir süre ölüm tehdidi altında yaşamak zorunda kalmıştı. Bu nedenle bir süreliğine Cenevre'de ikamet etti. Fransa ve Avrupa devletlerinin birçoğunda baş gösteren mezhepler savaşı, belirli dönemlerde iktidar boşluklarına neden olmaktaydı. Bodin, Avrupa devletlerinin içinde bulunduğu krizlerin, siyasi kaosun ve toplumsal çözülme ve kargaşalığın ancak güçlü bir devlet otoritesiyle aşılabileceğini düşünüyordu.

Bunun için de tarihsel emsallere başvuruyor ve en önemlisi de insanlık tarihinde devletlerin nasıl ortaya çıktığını, daha doğrusu insanoğlunun nasıl toplumlaştığını felsefi ve teorik argümanlarla, bir arkeolog titizliğiyle ortaya koyuyordu. Eserinin, "Paylaşımçı, Gelişmeye Açık ve Armonik Adaletin Monarşik, Aristokratik ve Demokratik Devlet Biçimleriyle İlişkisi" başlıklı bu son bölümünde J. Bodin, hep arzuladığı ve bir bakıma onun ütopyası olan bir toplumsal sistem önermektedir. Bodin, halkın özgürleşmesi ve emekçilerin hak sahibi olması düşüncesinden oldukça uzaktır ancak gene de toplumun huzurlu ve barış içinde, mutlu bir hayat sürebileceği ileri bir toplumsal yapı önermektedir.²⁹

O tarih bilimine eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşır; bu nedenle de tarihçilerin yararlanabileceği modern bir el kitabı kaleme almıştır.

Egemenlik Kavramı

Bodin'in devlet teorisinin esasını egemenlik kavramı oluşturur. Konuyu ele alırken oldukça rasyoneldir, tarihsel olgulara eleştirel bir gözle yaklaşır, ön varsayımları kabul etmez, deneyimi ve olguları esas alır, hiçbir veriyi gözden kaçırmaz ve bilimsel olmaya özen gösterir.

Her şeyden önce o devlet kavramına bir açıklık getirir: "Devlet, birçok ailenin ve bunların ortak amacına uygun yasalarla egemenlik hakkı verilmiş bir yönetim biçimi-

28 Huguenot, 16. yüzyıldaki Reform hareketi sırasında Fransa'da ortaya çıkan Protestan topluluktur. "Huguenot" sözcüğünün kökeninin 15. yüzyıl Almancasından geldiği ve "tarafdar" anlamına geldiği düşünülmektedir. Ancak kavram esas olarak 16. yüzyılda Fransız Protestanları için kullanılmıştır.

29 Jean Bodin, *Über den Staat*, Reclam Ver., Stuttgart, 1982, s.114 vd.

nin adıdır.” Devletin ortaya çıkışını, uygarlık tarihinin dönemeci içinde anlamlandırır. İnsanlığın örgütlü olmadığı doğa şartlarından, örgütlü ve devletli olduğu bir aşamaya geçebilmesi için bazı şartların da tarih içinde oluşması gerekir. Ona göre rekabet ve mücadele devletin temel nedenini oluşturur. Devlet her şeyden önce bir şiddet aygıtıdır. Yenenin yenilen üzerinde kurduğu ve şiddete dayalı bir otoritedir. Bodin, “Özgür insanların bir toplum sözleşmesiyle, karşılıklı mutabakat sonucu bir araya gelerek devlet aygıtını kurdukları” şeklindeki anlayışları, tarihsel gerçeklerden kopuk olmaları nedeniyle reddeder.

Ona göre devletsiz ortamdan devletli ortama, şiddet, güç, açgözlülük ve intikam hırısı sayesinde gelinmiştir. Böylece efendi ve uşak, hükümdar ve kul gibi kavramlar da açıklığa kavuşmaktadır. Devlet, tek tek ailelere, ev hanelerine hükmeden bir yapıdır. Ailenin yanı sıra bütün topluma ait bir de kamusal alan vardır. Dolayısıyla devlet ve egemenlik kavramları birbirinin ikizidirler.

Roma döneminden kalan hukuk terimlerine başvuran Bodin, egemenlikle, bütün pozitif yasaların da üstünde yer alan en yüksek yetki organını (*majestas ve imperium*) kasteder. Ona göre egemen olan, bütün sınırlılıkların üstündedir. Egemenlik otonomdur ve yetkiyi paylaşmaz. Bu ise devlettir ve şiddet tekeli elinde tutar. “Egemen olanın üstünde sadece Tanrı bulunur.”³⁰

Ancak egemenlik gökten inmez, tarih içinde oluşur. Bu nedenle de bazı doğal sınırlılıkları vardır, ki bunun başında da özel mülkiyete saygı gelir. Çünkü devletin varlığı, can ve mal güvenliğidir. Bodin despotizmi, egemenlikten kesin hatlarla ayırır. Egemen olan devlet, kendisini var eden yasaları uygular, keyfiyeti ise sınırlar. Devlet disiplin kurar, ancak mülkiyet temelinde barış ve huzuru da sağlar.

Jean Bodin, hem içinde bulunduğu koşulların bir teorisyeni olarak ortaya çıkar hem de zamanı aşarak üretim ekonomisinin siyasal kurumlarına, erken burjuva hükümetlerinin ufukta beliren siyasal yapılanmasına dikkat çeker. O, dönemin Fransa’sında siyasi, toplumsal ve kültürel kargaşaya, birleşik, mutlak ve ulusal bir devlet önermesiyle çareler arıyordu. Bu açıdan o, kozmopolitizmi ilke edinmiş Katolik kilisesine ve Papa’nın gerici geleneğine karşı çıkıyordu. Bu nedenden ki Papa hazretleri Bodin’in eserini hemen yasak kitaplar listesine (*Index Librorum Prohibitorum*) aldırılmıştır.

Bodin’in devlet teorisi, ancak tarihsel şartlar içinde anlamlandırılabilir, onun önermeleri tarihsel gerçekliğinden koparıldığı anda hiçbir anlam ifade etmezler.

30 J. Bodin, *Age*, s.20.

Jean Bodin

DEVLET ÜZERİNE³¹

I. Kitap

Devlet, Aile, Yurttaş ve Egemenlik Üzerine

1. Bölüm

İyi Düzenlenmiş Bir Devletin Amacı

Devlet, birçok ailenin ve bunların ortak amacına uygun yasalarla egemenlik hakkı verilmiş bir yönetim biçiminin adıdır.

Şimdi bu tanımdaki kavramları ayrıntılı bir şekilde ele alalım: En başta “uygun yasayla” kurulmuş düzen diyoruz ve böylece devlet ile çapulcular ve korsanlar arasındaki farka vurgu yapmış oluyoruz. Çünkü bunlarla ne herhangi bir ilişki kurulabilir ne de ittifak yapılabilir. Bilindiği gibi düzenli devletlerin hiçbirinde, herhangi bir şekilde çapulculara veya korsanlara yer verilemez.

Yasalar her zaman soyguncuları ve korsanları, yasal bir savaş halinde olduğumuz düşmanlardan ayırmıştır. Çünkü düşmanlarınızın devletleri, eşkıyaların ve korsanların yıkmak istediği, adalet ilkesi üzerine inşa edilmiş başka bir devlettir. Bu nedenle de bunlar, ne halklar arasında mutabık kalınan savaş yasalarından yararlanabilirler ne de muzaffer olanların bu hakları onlara da vermeleri konusunda bir talepte bulunabilirler.

Hem insan hem de devlet için gerçek mutluluğun koşulu ve kaynağı tek ve aynıdır. Genel olarak devletin en yüce iyiliği ve özelde de her bir bireyin iyiliği, bilge kişilerin belirlediği düşünceyle ortaya çıkan erdemlerde yatar. Genel kabul gören anlayışa göre, gerek nihai amaç gerekse ona bağlı olarak

31 Jean Bodin, *Über den Staat*, Philipp Reclam Verlag, Stuttgart, 1982; Jean Bodin, *The Six Books of a Commonwealth*, haz. Richard Knolles, London, 1606.

bireyin en yüce iyiliği; insani, doğal ve kutsal şeyler üzerine sürekli düşünülmesi sayesinde oluşur.

Eğer, yerine getirildiğinde bunun bireyi mutlu edecek temel amaç olduğunu kabul edersek, aynı şekilde bunun, devletin amacı ve iyiliğinin koşulu olduğunu da kabul etmemiz gerekir.

2. Bölüm

Aile Üzerine, Devlet ve Aile Arasındaki Farka Dair

Aile kavramına gelince; aile reisine itaat etmesi gereken bir grup insanın ve onlara ait olan her şeyin yasalar çerçevesinde yönetilmesidir. Devlet tanımımızın ikinci kavramı aileye atıfta bulunur, çünkü aile sadece devletin gerçek kökeni ve kaynağı değil, aynı zamanda devletin temel bileşenidir.

Bu nedenle, iyi bir düzene sahip bir aile, aslında devletin gerçek görüntüsünü gözler önüne serer. Ailenin iç düzeni, egemen otorite ile karşılaştırılabilir. Neticede hane, devletin doğru düzeninin küçük bir modelidir. Nasıl her bir organ, kendi görevini yerine getirdiğinde bütün vücut sağlıklı oluyorsa, aileler doğru yönetilirse devlette de her şey yolunda gider.

Ailenin reisi, başkanlık ettiği haneyi bırakıp da kamu yararına çalışmak amacıyla diğer ailelerin reisleriyle ortak çıkarları için bir araya gelirse, bu durumda o artık bir lord veya efendi değil, fakat diğerlerine eşit ve ortak olur. Çünkü kamu işleriyle uğraşmak için kendi kişisel meselelerini bir kenara bırakmıştır. Böyle yaparak bir efendi olmaktan çıkar ve bir vatandaşa dönüşür; vatandaş ise başka birisinin otoritesine bağlı olan, özgür bir tebaa demektir.

8. Bölüm

Egemenlik Üzerine

Egemenlik, bir devletin mutlak ve daimi gücünü kapsayan bir kavramdır. Latinceye buna *majestas* denir. Egemenlik, aynı zamanda en yüksek komuta erki demektir... Bu gücü “daimi” olarak tanımlamamın sebebi, mutlak yetkinin bir kişiye veya bir grup insana belirli bir süre için verilmesinin de mümkün olmasındandır. Bu süre dolunca bu kişiler yeniden tebaaya dahil olurlar. Bu nedenle bunlar güce hükmederlerken, egemen hükümdarlar olarak görülmezler, ancak egemenlik yetkisine sahip olanlar, onları, hükümdar veya halk yeniden görevden alana kadar bu yetkiyi kullanırlar. Gerçek egemenler devlet gücüne her zaman sahip olanlardır. Bu tıpkı bir mülkün sahibi olunduğu halde, yönetme görevi için bir başkasını atamaya benzer, ama mülkün sahibi bu hakkı her zaman yeniden geri alabilir.

Şimdi de tanımdaki diğer kavramın anlamını, yani “mutlak” kavramının gücünü gözden geçirelim. İnsanlar veya devletin ileri gelenleri, basitçe ve ko-

şulsuz olarak kendi seçtikleri bir kişiye egemen ve daimi gücü vererek, istediği gibi yönetmesi için mülklerini ve insanları ona teslim edebilirler. Veraset konusunda da, her mülk sahibinin kendi mülkünü, yine cömertçe, özgürce ve koşulsuz olarak başkasına –tıpkı hediye eder gibi– verebileceğini söyleyebilirler. Böylesi bir hediye biçimi kesinlikle mevcut değildir, çünkü gerçek hediye koşulsuzdur ve iadesi olamaz. Sorumluluklarla ve koşullarla birlikte verilen hediyeler gerçek hediye sayılmazlar. Benzer biçimde, tayin koşullarının özü Tanrı'nın ve doğanın kanunları olmadığı sürece, koşullu olarak bir prense verilen egemenlik gücü ne tam anlamıyla egemen ne de mutlaktır...

Ancak mutlak gücün bütün yasalarından azade olmak anlamına geldiğinde ısrar edersek, dünyadaki hiçbir hükümdar, mutlak güç olarak kabul edilemez, çünkü dünyadaki bütün hükümdarlar Tanrı'nın ve doğanın yasalarına, hatta bütün halklarda mevcut olan bazı insani yasalara tabidirler... Diğer yandan egemenin ayırt edici özelliği, başka bir kişiden emir almamasıdır, çünkü o tebaası için kanun yapan, mevcut kanunları kaldıran ve eskimiş kanunları düzelten kişidir. Bir yasaya veya bir kişiye tabi olan hiç kimse bunları gerçekleştirmez...

Eğer hükümdar atalarının kanunlarına bağlı değilse, kendi kanunlarına da bağlı olamaz. Bir kişi başka biri tarafından yapılmış kanunlara bağlı olabilir ama bu kişinin herhangi bir konuda kendi iradesinin tecellisine bağlı olması düşünülemez. Kanun şöyle der: “Üstlenicinin özgür iradesinden ortaya çıkan hiçbir sorunda hiçbir sorumluluk mevcut olamaz.” Bu yüzden kral da kendi kanunlarına tabi olamaz...

Ancak ilahi kanunlar ve doğa kanunları karşısında durum farklıdır. Dünyadaki bütün hükümdarlar bunlara tabidir ve Tanrı'ya ne ihanet ne de isyan ederek bu kanunlara karşı çıkmak mümkündür. Tanrı'nın boyunduruğu onlara geçirilmiştir ve onlar o ilahi majesteleri karşısında korkuyla ve saygıyla boyun eğmek durumundadırlar. Hükümdarların ve egemen efendilerin mutlak gücü, Tanrı'nın ve doğanın kanunlarına kadar erişmez...

IV. Kitap

Devletin İnşası, Yozlaşma ve Yıkılış

7. Bölüm

Devlette İsyanların Önlenmesi Üzerine

Soyluların ve halkın, yeni bir dine ya da mezhebe rıza gösterip kabul etmesi kolay olmayabilir, aynı şekilde din ya da mezhep değiştirmek veya bunları bütün devleti tehlikeye atmadan baskı altına almak olanaksız değilse bile

çok zordur. Her iki durumda da en çok tavsiye edilen şey, devletin prens ve yöneticileri kendilerine yetenekli kaptanları örnek alsın ve istedikleri limana giremediklerinde de dümenlerini, ona ulaşabilecekleri bir başka limana doğru çevirsınler. Evet, zaman sıklıkla onların yönlerini değiştirir, fırtınalar ve kasırgalar çıkarır, varılmak istenen limana ulaşmaya çalışırken kazaya bile uğrayabilirler. Bu nedenle söz konusu din veya mezhebe katlanmak gerekir, yoksa devletin yıkımı ve felaketi kaçınılmaz hale gelir.

Devletin esenliği ve refahı yasalar nezdinde en önemli konulardır. Bu nedenledir ki İmparator Konstantin [Constantinus]³², Aryanların³³ çeşitli kuruluşlarına ve okullarına katlanmak zorunda kalmıştı; muhtelif kişilerce yazıldığı gibi bunu onlara karşı hissettiği sevgi ve şefkatten dolayı değil, fakat tebaasını ve devletini ancak bu şekilde sorunsuz bir biçimde koruyabileceği için yapmıştı. Yine Gotların kralı Büyük Theoderich³⁴, kendisi Katolik olduğu ve Aryanların görüşlerine karşı çıktığı halde, onları hiçbir şekilde baskı altına almayı düşünmemiş ve inançlarına da ses çıkarmamıştı. Bu şekilde, her iki tarafı da barış ve uyum içinde yönetmişti. Theodosius'tan sonraki imparator Zeno³⁵ da tüm dinlere mensup yurttaşlarını, hem kendi aralarında hem de devletle uzlaştırabilmek için, birlik, barış ve huzura ilişkin bir فرمان çıkarılmasını emretmişti. Onu örnek alan Anastasius³⁶ da kayıtsızlık yasasının çıkarılmasını sağlamıştı. Böylece yönetim kademelerinde ateşli ve kargaşalıktan yana vazilere el çektirilirken, ciddi ve mütevazı olanlar el üstünde tutulmuştu...

Burada dinler içinde hangi dinin en doğrusu olduğunu tartışmıyorum (yine de sadece tek bir doğru ve kutsal yasa vardır ve o da Tanrı'nın ağzından çıkmıştır). Ancak, kendi dininin doğruluğundan iyice emin olan bir

32 Flavius Valerius Constantinus, Büyük Konstantin diye de bilinir. Doğu Roma imparatorlarından birincisi, bu nedenle I. Konstantin diye anılır. 306 yılından 337 yılına kadar Roma İmparatorluğu'nu yönetmiştir.

33 Aryanizm veya Ariusçuluk, 4. yüzyılda İskenderiye'de yaşamış olan Arius'un geliştirdiği kuramsal öğretiler. Aryanizmin en tartışmalı tarafı Hristiyanlıktaki baba-oğul ilişkisiyle ilgiliydi. Kısaca İsa'nın tanrısallığının inkârıdır.

34 II. Theodosius (Latince: Flavius Theodosius) 401-450 arasında yaşamış Doğu Roma imparatoruydu. Hükümdarlığı sırasında Konstantinopolis'te yaptırdığı 6 kilometre uzunluğundaki Theodosius Surları ve yine kendi adını taşıyan Codex Theodosianus (Theodosius Kanunları) ile tanınır. Döneminin bir diğer önemli olayı da 431 yılında topladığı 2. Efes Konsili idi. Ayrıca Konstantinopolis'te bir üniversite kurmuştur. İmparatorluğu dönemindeki en önemli eserlerden biri de 2. Ayasofya yapımı sayılabilir.

35 Flavius Zeno (Latince: Dominus Noster Flavius Zeno Perpetuus Augustus) 425-491 yılları arasında yaşamış ve iki defa tahta geçmiş Doğu Roma imparatorudur.

36 Asıl adı Artemios (Ἀρτέμιος) olan İmparator II. Anastasius, kendisinden önceki imparatorların saltanat dönemlerinde bir saray bürokrati olarak görev yapmıştı. Artemios, imparatora daha uygun bir isim olarak Anastasius taht ismini aldı. 718 yılında öldü. II. Anastasius, Hristiyanlar arasında baş gösteren ayrılığı gidermek için çok uğraşmıştır ve kendi döneminde farklı din ve mezheplere yumuşak davranmasıyla ünlüdür.

hükümdar, eğer farklı mezheplere ve gruplara bölünmüş tebaasını kendi dinine çevirmek istiyorsa, (kanımca) bunu kesinlikle zorla yapmamalıdır. Zira insan aklı böyledir, onları ne kadar zorlarsanız o kadar inatçı olurlar ve burunlarının dikine giderler; onlara ne kadar büyük ceza verirsenez o kadar az yarar sağlamış olursunuz. İnsanın ortak doğası bu şekildedir; kendi isteğiyle bir şeyleri sevebilir ama hiçbir şeye zorlanamaz. Bunun yerine, dininin doğruluğuna iman etmiş bir prense, ilgisizliğe kapılmadan veya ikiyüzlülük etmeden inandıklarının peşinden gitmek, onları yerine getirmek, bunu yaparken de yüce Tanrı'ya samimi bir şekilde kulluk etmek yakışıır. Böylece tebaasının iradesini ve fikrini kendisine hayranlık duymaya ve onu örnek almaya yönlendirir, bir zaman sonra bütün diğer mezhep ve fikirlerin kökünü bile kurutabilir. Bu sayede sadece ayaklanmalardan, belalardan ve iç savaşlardan kaçınmakla kalmaz, aynı zamanda başıboş tebaasını refah limanına da götürür...

Avrupa'nın büyük bir kısmına hükmeden büyük Türk padişahı, dünyadaki her hükümdar gibi büyük bir sadakatle atalarından kendisine gelen dine hürmet etmiş ve onu gözetmiş, ancak ötekilerin tuhaf dinlerine nefret duymamıştı; aksine, herkesin kendi vicdanı doğrultusunda yaşamasına müsaade etmişti. Evet, böyle idi, üstelik Pera'daki sarayının hemen yanı başında dört ayrı din, yani Yahudilerin, Katoliklerin, Yunanların ve Müslümanların dinleri yan yana yaşamaktaydı. Bunun yanı sıra Athos Dağı'nda³⁷ yaşayan dindar keşişlere kendisi için de dua etsinler diye sadaka yollardı. Aynısını Augustus da Yahudilere yapmıştı; Augustus düzenli olarak onlara sadaka ve Kudüs'e kurbanlık yollardı; kendisinin ve devletin refahı için her gün kurban kesilmesini emretmişti.

Çünkü Türkler gibi eskiler de saf akıldan türeyen tüm dinlerin tanrıları nazarında kabul gördüğüne ikna olmuşlardı. Buna rağmen Romalılar yabancı dinleri kolaylıkla kabul etmez fakat şehirdeki herkesin şahsi davranış, yaşam tarzı ve dinlerine izin verirdi. Evet, Romalılar İsis³⁸ ve Asklepios'un³⁹ kurbanlarını kabul etmiş, Pantheon'un bütün tanrılara adanmasına izin vermişti. Bütün insanlar içinde sadece Yahudiler diğer din ve inançları küçümserdi, bu şekilde kendilerine karşı bütün insanların nefretini kazandılar...

Ahlaksız, tuhaf ayinler ve törenler ile iktidarın tebaasının çoğunluğunun nefret ettiği diğer uygulamaların devletten uzak tutulması bence iyi ve yararlı

37 Aynoroz (Yunanca: Άγιον Όρος-Kutsal Dağ): Güneydoğu Avrupa'da Yunanistan'ın Halkidiki Yarımadası'nda Ege Denizi'ne doğru uzanan 3 dar ve uzun yarımadaının en doğuda olanı.

38 Roma'da kölelerin ve yoksulların tanrısı. Aslen Mısır Tanrısı.

39 Asklepios, (Asclepius) (Yunanca Άσκληπιός, Latince Aesculapius) Yunan mitolojisinde tıbbın ve sağlığın tanrısı.

olur. Çünkü tebaanın birbirine duyduğu sevgi korunmalıdır; bu sevgi bilhassa dinle ilgili meselelerde gönül rızası ve anlaşma ile beslenir ve devam ettirilir. Ayrıca söz konusu din, rakip kavim ve halkların görüşünce ve tebaanın çoğunluğunca seviliyorsa da bunlar cezalarla bastırılmamalıdır, aynı zamanda isyana tahrik etmeden açıkça yaşanamıyorsa, o zaman kimsenin dinini özel olarak yaşamasının yasaklanmaması sağlanmalıdır. Aksi takdirde dinini yaşamaktan mahrum bırakılanlar ve bununla beraber başkalarının dininden hoşlanmayanlar hep birlikte tanrıtanımaz olurlar (ki bunu her gün görüyoruz). Artık bir kere Tanrı korkusunu kaybettiklerinde hem yasaları hem de yargıçları ayakları altında çiğnerler, her türlü küfür ve kahpeliği kendilerine âdet edinirler, öyle ki bunun insani yasalarla telafi edilmesi mümkün olmaz...

Zira devletin düzeninin Tanrı korkusu olan insanın iradesi tarafından değil de insanoğlunun emir ve yasalarıyla korunacağını düşünenler pek yanılırlar. Çünkü en büyük zorbalık bile anarşiden daha acıklı olamaz; ne prens ne de yargıç olmadığında, ne itaat eden ne de hükmeden olmadığında, bütün insanlar hür iken ve cezalandırılma korkusu yokken hayatın düzeni sarsılır. Buna göre en büyük hurafe bile, tanrıtanımazlık kadar nefret edilesi değildir. (Kanımca) Çok tanrılı dinlere inananlarla hiç tanrısı olmayanlara aynı cezanın verilmesi gerektiğini, kabul edilen tanrıların sonsuzluğu dolayısı ile kutsal ve ebedi Tanrı'nın ortadan kalktığını düşünenler insanları gücendirirler. Çünkü bu hurafe denilen şey her ne kadar büyük olsa da yine de insanoğlunda yasalar, yargıçlar ve birbirleri arasındaki karşılıklı görevler konusunda korkuyla karışık saygı uyandırmıştır.

VI. Kitap

Devlet Modellerinin Yarar ve Zararları

4. Bölüm

Üç Devlet Tipinin Karşılaştırılması

Demokrasi, Aristokrasi ve Monarşi

En İyi Devlet Modeli Olan Monarşi

Böylece devleti her açıdan ve tamamen tartışmış bulunuyoruz. Şimdi bir karara varmamız, yani her devlet tipinin yararlarını ve zararlarını gözden geçirerek en iyisini seçmemiz gerekiyor...

İlk olarak demokrasinin, herhangi bir imtiyaz tanınmaması, yasaların eşitlik ve adalet ruhuyla düzenlenmesi nedeniyle en mükemmel devlet modeli olduğu ileri sürülebilir. Böylesi bir devlette yasaların, doğa kanunlarıyla

uyumlu olduğu, yani doğal kaynakların, servet ve erdemin de eşit bir şekilde dağıtıldığı belirtilebilir. Demokrasi de herkese eşit davranmak değil midir? Ancak bu, eğer bütün insanlar doğal kaynaklara, servet ve erdeme eşit miktarda sahip olurlarsa uygulanabilir.

Öte yandan demokratik devletin en iyi, en değerli ve en mükemmel biçim olduğunu kanıtlayan çok daha güçlü bir delil daha vardır: Demokrasiler ister askeri isterse hukuk alanında olsun en iyi devlet adamlarını, en iyi hatipleri, hukukçuları ve sanatçıları ortaya çıkarırlar... Kısacası, bir devlette en çok umut edilen şey insanların hükümdarlara tabi olduğu gibi, hükümdarların da kanunlara tabi olmasıdır; demokratik bir devlette yasaların herkesin efendisi olması en mükemmel şekliyle mevcut gözükmemektedir.

Bunlar demokratik devlet lehindeki temel argümanlardır. Gayet ikna edici görünmelerine rağmen aslında bunlar örümcek ağı gibi parlak, zarif ve iyi planlanmışlardır ama güçten yoksundurlar. İlk olarak, şimdiye kadar mülkiyet ve saygınlık konusunda eşitliği koruyabilmiş tek bir devlet bile yoktur. Saygınlık söz konusu olduğunda eşitlik doğa yasalarına terstir, çünkü doğada bazıları diğerlerinden daha bilge ve yaratıcıdır, bazıları yönetmek ve bazıları da itaat etmek için yaratılmıştır, bazıları bilge ve ihtiyatlıyken diğerleri aptal ve inatçıdır, bazıları diğerlerine yol gösterecek ve onları yönetecek üstün bir ruh vardır, bazılarına ise sadece emirleri yerine getirecek fiziksel güç bahşedilmiştir. Demokratik devlette en çok övülen doğal özgürlük koşulu, eğer herhangi bir yerde gerçekleşse bile hâkimlerin, yasaların veya devlet biçiminin varlığına engel olacaktır, çünkü bunların tümü eşitsizlik gerektirir. Herkesin iyiliği söz konusu ise, bunun demokratik devletten daha az dikkate alındığı hiçbir devlet biçimi yoktur...

Şimdi de, bazılarınin düşündüğü gibi, aristokrasinin diğerlerinden daha iyi olup olmadığına bakalım. İki istenmeyen aşırı uç arasındaki ortalamanın en iyisi olduğu prensibinden yola çıkarsak, neticede bu aşırılıklar engellendiğinde ortada kalan aristokrasidir; aristokraside egemenlik gücüne ne tek kişi ne de herkes sahip olabilir, bu güç sadece az sayıda insana verilir...

Aristokrasi lehinde en az bunun kadar kuvvetli bir argüman daha söz konusudur; o da doğal aklın gereği olarak egemenlik gücünün en çok layık olana verilmesinin gerekliliğidir. Ancak layık olmak erdemle, asaletle veya zenginlikle ve her üçüyle birden tanımlanmalıdır. İster bunlardan birinin, isterse üçünün bir bileşiminin liyakat ölçütü olduğu düşünölsün, değişmez sonuç aristokrasidir. Çünkü soylular, zenginler, bilgeler, layık olan vatandaşlar, nereye gidersek gidelim, topluluk içinde her zaman bir azınlık oluştururlar. Bu yüzden doğal akıl azınlık düzeyinde bir grup vatandaşın yönetiminin, yani aristokrasinin en iyi yönetim olduğuna işaret eder. Doğrusunu

söylemek gerekirse, devlette en fazla layık olanların hükümdar olarak kabul edilmesi gerekir...

Yine de tüm bu nedenler bana yeterli bir yekûn oluşturmuyormuş gibi gelmiyor. Herkesin aradığı altın oran, sayısal hesaplama ile elde edilemez ancak bütün filozofların kabul ettiği gibi, ahlak alanında, akıl yoluyla elde edilir...

Demokratik devletlerde incelediğimiz bütün dezavantajlar, eğer çok sayıda yönetici varsa, aristokrasi için de geçerlidir. Hükmedenlerin sayısı arttıkça hizipleşme fırsatları da o kadar artar, bir anlaşmaya varma ihtimali o kadar azalır ve kararlar da o kadar sorumsuzca alınır. Bu nedenle, en uzun dayanan ve en sağlam aristokrasiler, en az kişi tarafından yönetilenlerdir...

Gözden geçirmemiz gereken bir tek monarşi kaldı. Tüm büyük adamlar bu yönetim biçimini diğerlerine tercih etmişlerdir. Yine de bu, birçok tehlike içerir; örneğin yeni bir kralın tahta geçmesi, ister kötü bir kraldan iyi bir krala geçiş olsun, ister iyi bir kraldan daha iyisine geçiş olsun, egemenlik mevkiinde bir değişiklik olacaktır ve böylesi bir değişiklik her devlet için kritik bir durumdur. Yeni bir hükümdarın ortaya çıkmasının her zaman birçok yeni plan, yeni kanun, yeni memurlar, yeni arkadaşlar, yeni düşmanlar, yeni gelenekler, yeni sosyal alışkanlıklar getireceği, ortak deneyimler sonucunda elde edilmiş bir bilgidir. Çoğu hükümdar her alanda birçok yenilik getirir ve bundan mutlu olur, böylece kendilerinden söz ettirmiş olurlar. Bu durum genelde sadece bireyler için değil, tüm devlet için çok ciddi sonuçlar doğurur...

Monarşiye ilişkin diğer bir çekince de hükümdar olmak isteyenler arasındaki çekişmeden doğan iç savaşlardır; hele de taç, seçilerek veriliyorsa. Bu genelde devletleri yıkıma götürür. Krallık babadan oğula geçse bile, aynı derecede hak sahibi olan istekliler arasında bir ihtilaf çıkma tehlikesi az değildir. Suikastlar başlar ve tebaa kendi içinde bölünür, çoğunlukla da yasal hak sahibi en uzak hak sahibi tarafından kapı dışarı edilir. Bu konuda gereğinden fazla örnek gördük...

Monarşi türü hükümetlerin getirdiği tehlikeler bunlardır, ki sonuçta bunlar yeterince büyük tehlikelerdir. Ancak bunlar aristokrasiyi tehdit edenler kadar büyük değildir, hele de demokratik devleti tehdit edenler kadar büyük hiç değildir. Bunların çoğu babadan oğula geçen monarşi ile halledilebilir, yeri gelince bunun nasıl yapılacağını göstereceğiz. Kargaşa, bölünme ve iç savaş ise her tür devlet için sürekli var olan tehditlerdir, ayrıca aristokrasilerde ve demokratik devletlerde güç çatışmaları çoğunlukla monarşilerden çok daha acı sonuçlar verir. Monarşilerde görevi ve politik gücü elde etme çatışmaları ancak bir hükümdarın ölümüyle ortaya çıkar ve bu da pek sık olmaz.

Bir devletin temel göstergesi, yani egemenlik gücünün varlığı, monarşi dışındaki yönetim biçimlerinde çok zor oluşturulur. Bir devlette ancak bir egemen olabilir. Eğer iki, üç veya daha fazla kişi olursa hiçbirisi egemen ola-

maz, çünkü hiçbiri diğerlerine bir kanun dikte edemez ve onların kanunlarını kabul etmez. Kolektif bir egemen güç hayal etmek mümkündür, hüküm yetkisi bir sınıfa veya bütün halka verilebilir; ancak egemen gücün kullanma yetkisi diğer herkesi etrafında birleştirecek tek bir kişiye verilmezse, yani devletin bir başı olmazsa ne gerçek tebaası ne de gerçek bir koruyucusu olur. Egemenlik otoritesine sahip olmayan herhangi bir hükümdar bu işlevi yerine getiremez. Ayrıca, hâkim sınıf veya bütün halk kesimi, sıklıkla görüldüğü gibi kendi arasında bölünürse bu anlaşmazlık otoriteyle halledilemez, herkes birbirine silah çeker.... Ancak hükümdar sayıca az ama bilge olan bir grubun desteğini isteyebilir ve devlet işlerinde deneyim sahibi, uzman danışmanlar bulabilir. Demokratik ve aristokratik devletlerde hem akıllıların hem de aptalların çeşitli mevkilere gelmesi ve meclislere katılması mümkündür.

6. Bölüm

Paylaşımçı, Gelişmeye Açık ve Uyumlu Adaletin, Monarşik, Aristokratik ve Demokratik Devlet Biçimleriyle İlişkisi⁴⁰

Eğer siz, meşru bir monarşiyi kastettiğinizi belirtmeden onun en iyi ve en sağlıklı devlet biçimi olduğunu ilan ederseniz, bu olmaz. Aynı şekilde, eğer onun aristokratik ve demokratik yönetim şekliyle yumuşatılması gerektiğini, yani ya paylaşımçı/geometrik ya da gelişmeye açık/aritmetik olan adaletle uyumlu olması gerektiğini söylerseniz, üstelik bunu, kanıtlarını ortaya koymadan, onu en iyi devlet şekli olarak ilan ederek yaparsanız, o zaman da hata edersiniz. Adaletin bu özelliklerini aristokratik ve demokratik devlet şekilleri içermektedir. Böylece monarşik devletin basit ama birleştirilmemiş olması gerektiğini, hükümetin ise birleşik ve ılımlı olması gerektiğini söylemek istiyoruz. Dolayısıyla üç devlet şekli birbiriyle karıştırılmış olmuyor...

Aristokratik devlet şekli, geometrik ilke üzerinde yükselir ki bu nedenle aristokratiktir, yani hükümet soylulardan ve varlıklılardan oluşur, yoksullara ise kulluk etmekten başka bir şey düşmez; demokratik devlet şekli ise aritmetik ilkeler üzerinde yükselir, yani para, çapul, fetih, makamlar, onur ve kiralalar, yurttaşların hangi kökenden geldiklerine bakılmaksızın, soylu ya da sıradan, herkese aynı ölçüde paylaştırılır. Bunu uygulayan bir monarşi, zorunlu olarak uyum prensibini esas alır. Söz konusu olan meşru ve uyum üzerine inşa edilmiş bir monarşi mi, o zaman bu devletin en iyi, en mutlu ve en mükemmel monarşi olduğu konusunda hiçbir kuşku bulunmaz.

40 Eserinin bu son bölümünde J. Bodin, hep arzuladığı ve bir bakıma onun ütopyası olan, adil bir toplum modeli önermektedir. Bodin, halkın özgürleşmesi ve emekçilerin hak sahibi olması düşüncesinden oldukça uzaktır ancak gene de toplumun huzurlu ve barış içinde, mutlu bir hayat sürebileceği ileri bir toplumsal yapı önermektedir.

Sözünü ettiğim monarşi, hükümdarın, yöneten-yönetilen ilişkisinin doğası gereği yurttaşlarına köleleriymiş gibi davranan ve onların mülkleri üzerinde istediği zaman tasarruf hakkı olduğunu düşünen despotik bir yönetim değildir. Ayrıca, hani şu olmaması gereken şeyi yapan, yurttaşların doğal hükümdarı değil de, onların can ve mallarını istediği gibi kullanmakla kalmayan aynı zamanda onlara her türlü zulmü de uygulamayı âdet edinmiş zorba bir monarşiden de bahsetmiyorum. Aslında burada bahsettiğim hükümdar, ister seçilmiş, ister soydan gelsin isterse de fetih yoluyla tahta oturmuş olsun, ne olursa olsun ama o mutlaka meşru bir hükümdar olmalıdır. O, yurttaşlarına bir babanın çocuklarına davrandığı gibi davranmalı ve adaleti eşit bir şekilde dağıtan bir kral olmalıdır.

O isterse devletini demokratik yöntemlerle yönetebilir ve eşitlik ilkesine bağlı kalabilir. Bu durumda o, bütün makam ve kurumları, yurttaşların gelir ve mal varlıklarını dikkate almadan onlar arasında seçim ya da rotasyon sistemiyle dağıtabilir. Ancak bunu uygulayan monarşilerin sayısı ya çok azdır ya hiç yoktur. Aynı şekilde isterse bir kral ülkesini aristokratik yöntemlerle de yönetebilir; yani bütün makam ve kurumları, ceza ve ödülleri geometrik ilkeye göre, dolayısıyla sadece soylulara ve varlıklılara dağıtabilir. Yoksullar ise yetenekleri bile dikkate alınmadan ve gözlerinin yaşına bakılmadan bütün bu faydalardan mahrum bırakılabilir. Bu ülkede sadece doğum belgesinin ve mal varlığının hükmü sürer.

Her iki yönetim modeli de kötüdür; ama gene de aristokratik yöntemle yönetilen monarşi katlanılabilir, çünkü içlerinde bu, uyuma en yakın olanıdır. Olabilir ya, belki de hükümdar, halkın hışmından korktuğu için doğası gereği kendisine en yakın gördüğü soylulara yaslanıyor ve onlarla birlikte hareket ediyordur. Kralın halkla herhangi bir ilişkisi olmadığı için yüzünü onlara dönmez ve dolayısıyla onları devlet katında değerlendirmeyi de düşünmez. Ancak bu yönetim şekli ahlaken bozuktur ve tehlike içerir; sadece halk için değil, fakat özellikle de soylular ve kral için. Çünkü bunlar sürekli, mutsuz ve çaresiz olan çoğunluğun, ki sayıca soylulardan ve hükümdardan fazladırlar, hışmından korkarak yaşarlar.

Ama bir kez halk silaha sarıldı mı işte o zaman onlar daha güçlü olurlar ve hükümdara karşı isyana kalkışabilirler; ki bugünlerde İsviçre’de ve başka ülkelerde görüldüğü gibi soyluları defedip devlet yönetimini ele geçirebilirler. Bunun nedeni ise çok basittir. Sıradan halkın ne soylularla ne de hükümdarla herhangi bir şekilde bağlı kalmıştır...

Bu nedenle de bilge bir kral, ülkesinin yönetiminde uyumu esas alırken, soylularla sıradan halkı, zenginle yoksulu öylesine birbirine bağlar ki sonuçta soylular hep avantajlı olurlar. Tabii ki sıradan bir yurttaşla eşit niteliklere

sahip soylu bir hukukçunun ya da askerin öncelik görmesi mantıklıdır. Ya da bir gelirden çok itibarın söz konusu olduğu bir makama atanırken zengin birinin yoksul birine tercih edilmesi olağandır. Tersi (itibar yerine para) söz konusu olduğunda da tabii ki yoksul olan tercih edilmelidir, çünkü zengin itibar peşindeyken, yoksul da gelir elde etmek ister...

Her zaman soylu birini sıradan biriyle, zengin birini yoksul biriyle, genç birini yaşlı biriyle birlikte çalıştırmak gerekir. İki soylu, iki zengin, iki yoksul, iki genç yan yana olunca sürekli çatışmalar ve birbirlerini işten alıkoyarlar. Bu olağandır, çünkü aynı ölçüde olanlar arasındaki kıskançlık öylesine şiddetlidir ki bu başka hiçbir yerde görülmez. Eğer söylediğim gibi yapılırsa o zaman herkes kendi sınıfının yararını savunur ve böylece denge kurulur. Bu olguyu bütün sınıfların ortak katılımının sağlandığı mahkemelerimizde, odalar birliğinde ve derneklerde görmek mümkündür. Adalet, bu kurumların ortak yönetilmesiyle daha çok yerine getirilir.

Makam ve görevleri liyakat usulüne göre dağıtmaktan daha doğru bir yöntem bulunmuyor, çünkü böylece, sıradan insanlarla yüksek kattaikleri, soylu olmayanlarla soyluları, yoksullarla zenginleri de birleştirmiş olursunuz. Ancak liyakat türlü türüdür. Eğer devlet görevlerini sadece erdemli olanlara dağıtırsanız o zaman devlette karmaşaya neden olursunuz; çünkü bunların sayısı oldukça azdır ve çoğunluk tarafından hemen alt edilirler. Ama eğer erdemli olanları soylularla ya da erdemli olmayan zenginlerle ortak çalıştırırsanız bu durumda onlar, erdemli olanlarla çalışmaktan onur duyacak ve böylece erdem merdivenini sırasıyla tırmanacaklardır. Bu durumda soylular itibar dağıtımında gözetildiklerini düşünecek ve mutlu olacaklardır; diğerleri de onurlanmış olacaklardır, çünkü sıradan bir hekimin oğlunun nasıl büyük bir imparatorlukta başbakan ya da sıradan bir askerin nasıl generalliğe kadar yükseldiğini, Michel de L'Hospital⁴¹ ve Bertrand du Guesclin⁴² örneklerinde olduğu gibi görececek ve mutlu olacaklardır. Bazen zorunlu olarak bu makam ve görevlere liyakat sahip olmayanların getirilmesi durumunda nasıl bütün sınıf ve katmanların huzursuz olduklarına şahit oluyoruz. Bu görevlere zorunlu olarak liyakat sahibi olmayanların atanması ancak istisnai durumlarda söz konusu olmalıdır ve ayrıca bunların bilgisizlikleri ve kötü karakterleri nedeniyle zarara yol açmamalarına da dikkat edilmelidir...

Egemenlik sahibi hükümdar, konumuyla, bütün tebaasının çok üstünde yer alır; asaleti, yetkisini herhangi bir kimseyle paylaşmaya izin vermez, o birliği temsil eder. Bütün yetkiler ve halkın birliği ona dayanır. Her iyi yöne-

41 Michel de L'Hospital (1504-1573), 1561 yılından 1568 yılına kadar Fransa'da başbakanlık yaptı.

42 Bertrand du Guesclin (1320-1380), 1370 yılında Fransa'da ordunun komutanıydı.

tilen devlette olduğu gibi toplumun üç katmanın yeri bellidir. Din adamları, Tanrı'ya en yakın asaleti temsil etmeleri nedeniyle birinci katmanı oluştururlar ki bunlar soylu veya soylu olmayanlardan meydana gelir. Bunları askerler takip eder ki onlar da soylulardan ve soylu olmayanlardan meydana gelir; en sonunda da sıradan halk gelir, ki bu aydınlardan, ticaret adamlarından, zanaatkâr ve işçilerden oluşur. Her üç katmana dahil yurttaşlar da makam ve görevlere getirilebilir, gelirlere ortak olabilir ve yargı sistemine katılabilirler, tabii ki herkes gelir durumuna ve liyakat esasına göre. Böylece herkes hem kendi aralarında hem yurttaşlar ile hükümdar arasında baş gösteren uyum dünyasına katılmış olur...

Tabii ki aristokrasi ve demokrasiyle yönetilen devletler de olabilir. Ama bunlar az önceki örnekte olduğu gibi, bütün kesimleri birleştirerek ülkeye sağlamlık ve birlik getirecek bir hükümdara sahip olamazlar...

Francis Bacon

(1561-1626)

Basit şeylerin nedenleri ve bu nedenlerin nedenleri hakkında herhangi bir araştırmaya girmeden ve bunlar hakkında herhangi bir şey keşfetmeden, ender ve dikkat çekici şeyler hakkında bir kanaate varmak veya onlar hakkında yeni bir şey keşfetmek mümkün değildir...

Aklın ve zihnin, daha iyi ve daha mükemmel olan bir yönetime başvurusu mutlaka gereklidir.

Francis Bacon

İngiliz Materyalizminin ve Deneysel Bilimlerin Atası

Materyalist felsefenin izi, kadim Çin ve Hint düşünce tarihinden başlayarak takip edildiğinde, bunların farklı coğrafyalara dağılmış olmalarına rağmen birbirlerini kuvvetle etkilediklerini ve birbirlerinden düşünce ve sorgulama yöntemlerini alarak sentezler yarattıklarını ve böylece hem felsefe hem de bilim tarihinde sıçramalara neden olduklarını görürüz.

Materyalist felsefenin Francis Bacon'dan önceki büyük düşünür ve filozoflarını bu eserin birinci cildinde incelemiştik.

Kadim Anadolu kültürünün büyük düşünürleri (Anaksimandros, Demokritos, Herakleitos, Epikuros vs) bunların içinde hemen akla ilk gelenlerdir. Sonra onları Roma döneminin ünlü edebiyatçısı ve filozofu Titus Lucretius Carus özgün felsefesiyle takip eder. Özellikle *Şeylerin Doğası Üzerine* adlı eseri hem materyalist felsefe açısından büyük bir adımdır hem de şiirsel dili ve imgelem gücü açısından kendi kuşaklarını fersah fersah geride bırakır.

Sonra onu, İslam coğrafyasının büyük düşünür ve filozofları, Farabi, İbn-i Sina, İbn-i Rüşd, Al Maari gibi evrensel üstatlar takip ederler.

Ama felsefe ve bilim tarihi açısından Bacon yeni bir sayfa açar. Nasıl ki İstanbul'un fethi, Amerika'nın Avrupalılar tarafından keşfi yeni bir çağı başlatıyorsa, Bacon'ın felsefi bakış açısı ve bilimsel yöntemi de yeni bir çağ başlatır. Tabii ki Bacon'ın bilim ve felsefeye yaptığı katkı gökten zuhur etmedi, o da genel anlamda Leonardo da Vinci'lerin, Bruno'ların ve Meister Eckart'ların yarattığı bilimsel ve kültürel bir birikime dayanıyordu.

Rönesans'la birlikte Katolik kilisesine ve onun skolastik felsefesine karşı yürütülen mücadeleler, daha anlamlı katkıların yapılacağı kültürel bir iklim yaratmıştı. Bacon, Kopernik ve Kepler'le bir üst seviyeye sıçrayan materyalist düşüncenin,

17. yüzyıldaki doruğu oldu. Bilimsel alanda görülen devasa başarılarla ve ataklara felsefenin veremediği yanıtı bir anlamda Bacon verebilmiştir. Bacon'ın bir öncelerinden farkı, onun felsefeyi materyalist bakış açısıyla geliştirmiş olmasının ötesindedir, o aynı zamanda bilimsel metoduyla da bilim tarihinde bir çığır açmıştır.

Onun bilime armağan ettiği bilimsel araştırma, inceleme ve sonuçlar çıkarma yöntemi, bilim tarihinde de büyük bir devrimdir.⁴³ Bacon'a göre, "Bilgi güçtür, güç ise bilgi; bu nedenle insanlığın yeni bir bilime ihtiyacı vardır." Dolayısıyla "aklın ve zihnin, daha iyi ve daha mükemmel olan bir yöneme başvurması mutlaka gereklidir". Eğer Aydınlanma, düşünsel özgürlük ve özgürlüğün irade beyanı ise, Bacon da bir bakıma Aydınlanma'nın felsefi açıdan altyapısını kuran düşünürdür.

Bacon'ın hayatı yükseliş ve düşüşlerle belirlenmiştir. O, bir bakıma İngiliz Sarayı'na doğmuştur, ama ölümünü toplumdan dışlanmışlık ve yalnızlık içinde karşılamıştır. Ölümü de dramatiktir; bilim ve deney tutkusu bir bakıma yaşamına mal olmuştur.

Francis Bacon, 22 Ocak 1561 yılında Londra'da doğduğunda babası Nicholas Bacon, Kraliçe Elisabeth'in başdanışmanıydı. Geleneğe göre küçük Francis de sarayda önemli bir görev üstlenmek için gerekli eğitim görmeliydi. Nitekim 12 yaşından sonra Cambrige'de Trinity College'e yazıldı. Ama o, henüz o yaşta skolastik felsefeden öğrendiğini ilan etmişti. Ardından üç yıl boyunca Paris'te elçilikte çalışarak hem uluslararası diplomasi öğrendi hem de Fransa'nın kültür ve sanat hayatıyla haşır neşir oldu. Babasının erken ölümü üzerine yeniden Londra'ya dönerek baba mesleği olan avukatlığa adım attı.

1595 yılında parlamentoya milletvekili olarak seçildi. 1613 yılında hızla yükselerek ülkenin en yüksek savcısı oldu; 1617 yılında, önce babası gibi kralın başdanışmanı ve hemen bir yıl sonra da İngiltere'nin başbakanı oldu. Ne yazık ki Bacon, bir rüşvet olayı nedeniyle bütün görevlerinden azledilerek hapse atıldı. Birkaç gün sonra da kral tarafından affedilerek sürgüne gönderildi. Hayatının geri kalanını bir başına, çiftliğinde ve toplumsal yaşamın kenarında sürdürdü.

"Bir kapı kapanırken bir kapı açılır," diye bir özdeyiş vardır. Yaşadığı sürgün hayatı, Bacon açısından kuşkusuz bir felaketti ancak onu insanlık tarihi açısından unutulmaz kılan kapıyı araladı. Onun bundan sonra ortaya koyduğu bilimsel ve felsefi başarılarıydı. Marx'ın deyişiyle o, "İngiliz materyalizminin ve bütün deneysel bilimlerin gerçek atası" oldu.⁴⁴

Bacon, 9 Nisan 1626 yılında, soğuk ve karlı bir günde, ısrarla sonucunu görmek istediği bir deneyin ardından hastalanarak hayata gözlerini kapadı.

43 John Desmond Bernal, *Sozialgeschichte der Wissenschaften-Die Geburt der modernen Wissenschaft*, Bd.2, Rowohlt Verlag, Hamburg, 1970, s.413.

44 Karl Marx-Friedrich Engels, *Werke*, cilt. 2, Dietz Verlag, Berlin, 1985, s. 136.

Bertolt Brecht bu anları "Deney"⁴⁵ adlı eserinde, büyük adamlar açısından bilim tutkusunun nasıl ölümcül olabileceğini görsel bir yaratıcılık ve dramatik bir dille göstererek anlatır.

Her ne kadar Bacon, İngiltere'de feodalizmin hüküm sürdüğü 17. yüzyılın başında yaşamış ve sarayda görev almış olsa da, gene de o yükselen yeni sınıfın, o dönemin en üretici sınıfı olan burjuvazinin ve özellikle de yeni bir toplum ve devlet modeline (kapitalizm) destek veren soylu-kent burjuvalarının temsilcisidir. Bacon'ın amacı, bilimsel bulgular ve teknolojik atılımlarla desteklenmiş üretim ekonomisini canlandırmak ve böylece İngiltere'yi dünya lideri haline getirmektir. Nitekim felsefi ve bilimsel çabaları boşa gitmeyecek ve söz konusu hedefi bir 50 yıl sonra Cromwell tarafından gerçekleştirilecekti.

Bilimle Hayatı Zenginleştirmek

Bacon'ın amacı bilimsel ve teknolojik buluşlarla "insan yaşamını kolaylaştırmak ve zenginleştirmek"ti.⁴⁶ Bu nedenle o, felsefe ile bilimin "mutlu evliliği"nden yanaydı. Çocuk yaştan itibaren skolastik felsefeden nefret etmesi boşuna değildir; çünkü o, bilgi ve bilimsel olgularla din ve inanç arasına kesin bir çizgi çekmekten yanaydı. Ona göre, "bilim bu dünyamıza, din ise öbür dünyamıza lazımdır". Onun amacı bilim ve felsefeyi dinin ve kilisenin ideolojik etkisinden kurtarmaktı. Bunun için de bilimi bütünüyle yenilemek ve geliştirmekten yanaydı.

Bilimlerin Büyük Yenilenmesi adlı eseriyle büyük bir işe girişen Bacon, ne yazık ki söz konusu projeyi bitiremeden hayata gözlerini yumdu. Bu çalışmasıyla "düşünsel ve zihinsel etkinliklerle şeyler arasındaki ilişkiyi yeniden düzenlemeyi" amaçlıyordu. Sekiz kitap olarak planladığı bu büyük eserin ancak 6'sını hazırlayabilmişti. Latince kaleme aldığı *Novum Organum* da bunun bir parçası olacaktı, ancak eserini bitirmeye ömrü yetmemişti.

Ortaçağdaki skolastik tartışmalarının hayattan kopuk bir havanda su dövmek olduğunu anlatmak için "atın ağızındaki diş sayısının tartışılması" örneği anlatılır. Bacon, spekülasyon teorileri tartışmaktansa, gerçekleri olgularda aramayı, bir bakıma "atın ağızını açarak dişleri saymayı" öneriyordu. Çünkü "gerçeğin kendisi, aynı zamanda olguların nedenselliğinde ortaya çıkardı." Bacon'a göre bilimsel etkinliğin en tayin edici adımı, "doğru soruyu sormaktır."

Bilimsel Gelişmeyi Engelleyen Dört Tabu

Bilimsel etkinliklerin güdük kalmasının temel nedenini Bacon, dört kritik engelin aşılamamış olmasında bulur. Yazılarında da bunları, *yanılğılar*, *önyargılar* ve "idol" diye adlandırdığı *tabular* olarak nitelendirir.

45 Bertolt Brecht, *Kalendergeschichte*, 54. Baskı, Rowohlt Ver., Berlin, 2005.

46 Francis Bacon, *Das Neue Organum (Novum Organum)*, Akademi Verlag, Berlin, 1962, s.13, 87.

Bu engellerden *birincisi*; şeylerin, insan zihnine yansıyan görüntüsüyle gerçeğin karıştırılmasıdır. Bir yönüyle bu, Platon idealizminin eleştirisidir.

İkincisi; şeyler, insanların zihnine kuşaklar boyu yerleşmiş tabuların aynasında kırılarak yansılır. Dolayısıyla şeyler ve olgular önyargılarla kirlenirler. Kuşkusuz Ptolemaios'un dünyayı merkeze koyan evren teorisi, bunların başında gelir.

Üçüncüsü; toplumsal yaşamdan edinilmiş ve önyargılarla bezenmiş kavramların, olguların ve şeylerin kavranması esnasındaki yansımalarıdır. Bacon eski kavramların da değiştirilmesini önerir.

Dördüncüsü; *teatral tabular* olarak adlandırdığı yanılgılar, ki bunlar çeşitli felsefe akımlarının öğretisi üzerinden insan zihnine yerleşmiş olan önyargılardır.

Bacon, söz konusu önyargı ve tabulardan kurtuldukça şeylere bilimsel yaklaşılabileceğimizi ve böylece doğanın gizemine vakıf olabileceğimizi söyler.

Doğayı İzleme ve Olguları İnceleme Metodu

Onun amacı, doğayı denetim altına alarak insanlığın hizmetine sunmaktır. Bunun başarılabilmesi için de insanoğlu doğaya düzgün bir metotla yaklaşmalı ve bizzat doğanın kendi gizemini bilim adamına sunması sağlanmalıdır. En doğru yöntem, doğanın kendisini izlemek, olguları incelemek ve onu taklit etmektir.

Ama bunu, her şeyi kendi sinasından çıkarıncasına yapan örümcek gibi değil; onu her şeyi sadece toplayan ve istifleyen karınca gibi de değil, fakat daldan dala konan ve çiçeklerden tözü toplayarak bunları kendi salgısıyla bal yapan arı gibi yapmalıdır. Bacon bilimi, nesnel dünya ve olgulardan hareketle, yani duyularımızı aklımızla birleştirerek yapmayı önermektedir. O genel bilgilere ve kurallara, tekil ve somut olgulardan edinilen bilgileri birleştirilerek ulaşmayı (tümevarım) önermektedir. Ancak Bacon'ın metodu, henüz diyalektik metodu içerecek düzeyde değildir ve bu nedenle de saptamaları ve çıkardığı felsefi sonuçlar metafizik önermelerle sınırlıdır.

O evrensel metodunu şöyle ifade eder: "Salt deneycilik, özgün olanın ötesine geçemez; o, bir duyumsamadan ötekine geçerek hep deneyler dünyasında kalır. Tümevarım ise daha da ötesini kuşatır; o, deneyim aşamasında kalmaz, bir yukarıya bir aşağıya tırmanarak ve inerek deneyimlerden teori oluşturur ve teoriyi geliştirebilmek için yeniden aşağı katlardaki yeni deneylere girer."⁴⁷ Buradan da görüldüğü gibi Bacon, materyalist felsefenin ve bilgi teorisinin nesne-özne ilişkisini önemli oranda açıklığa kavuşturmuştur, ancak kavrayışının düzeyiyle henüz diyalektik-materyalist bakış açısının kapısını zorlamaktadır. Bir bakıma bu, bir kavrayış sorunu da değildir, çünkü insan bilinci toplumların ekonomik, siyasi ve kültürel (bilimsel) gelişmişlik düzeyiyle sınırlıdır.

Bilim ve Ütopya İlişkisi

Bacon'ın maddeye ve harekete yaklaşımı çığır açıcı ve devrimcidir. Skolastik felsefenin ileri sürdüğü gibi "Madde, ölü, hareketsiz ve pasif olamaz, çünkü hareket yüzeyinin altında saklı olarak vardır. Bu hareket matematiksel ve mekanik değil, fakat çok daha fazlasıdır; o dürtü, yaşam arzusu ve gerilim olarak bulunmaktadır."⁴⁸

Bilim ve felsefe alanında büyük gelişmelerin atası olan Bacon'ı bir başka açıdan ünlü yapan, onun *Yeni Atlantis* adlı ütopyik eseridir.

*Yeni Atlantis*⁴⁹, Thomas More'un *Ütopya*⁵⁰, Thomas Campanella'nın *Güneş Ülkesi*⁵¹yle birlikte Rönesans ütopyasının en ünlü bilim ütopyasıdır.

Bu eser ne yazık ki henüz bitmemiş olarak yazılı metinlerinin arasında bulunmuştur; o bir *torso*'dur. Eser, geleceğin dünyasını ütopyik bir anlatımla betimlemektedir. Bilim dünyası, insanlığın bütün sorunlarını çözebilecek bir seviyeye erişmiştir. Dünyayı "Salomon Evi"nden 12 kişi yönetmektedir. Dünyanın çeşitli milletlerine mensup bu şahıslar, dünyayı dolaşarak merkeze "ışık" getirmektedirler.

Dünyanın çeşitli bölgelerinden kitaplar, deneyler, yöntem ve buluşlar toplanarak bir merkezde birleştirilmektedir.

Ünlü Rus düşünürü Alexander Herzen'e göre Bacon, "Kristof Kolomb gibi bilimde yeni bir dünya keşfetmiştir. O yüzyıllardır yerinde sayan skolastik felsefenin bilinçsiz inançlarını ve bilim dünyasının dogmalarını derinden sarsmıştır. Onunla birlikte kiliseye karşı her alanda büyük bir direniş başlamıştır. Avrupa'nın önemli kentlerinde bilim ocakları ve toplulukları kurulmuştur. Doğa bilimlerinin her alanında derinlemesine araştırmalar yapılmış ve böylece mantık dışı hurafeler yerle bir olmuştur."⁵²

48 Bacon, *Novum Organum*, s.43, 139 vd.

49 Francis Bacon, *Yeni Atlantis*, Çev. Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yay., İstanbul, 2010.

50 Thomas More, *Ütopya*, Çev. Sadık Usta, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005,

51 Thomas Campanella, *Güneş Ülkesi*, Çev. Sadık Usta, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

52 Alexander Herzen, *Ausgewählte Philosophische Schriften*, Verlag für Fremdsprachige Literatur, Moskau, 1949, s.187.

Francis Bacon

NOVUM ORGANUM⁵³

Doğanın Yorumlanmasının Gerçek Kılavuzu

Önsöz

Doğanın çoktan çözümlenmiş bir sorun olduğunu varsayarak konuşmaya cesaret edenler, ki bunlar, ister bunu samimi kanaatlerinden isterse ukalalıklarından dolayı yapmış olsunlar, felsefe ve bilime epeyce zarar vermişlerdir. Çünkü onlara inanıldığı ölçüde hem araştırma baskı altına alındı hem de ilerleme kesintiye uğratıldı. Onlar bu çabalarıyla değil gelişmeyi ilerletmek, aksine ona çok zarar verdiler, çünkü bu tavırlarıyla başkalarının etkisini de büyük oranda yerle bir ettiler.

Farklı bir yola giren ve insanın hiçbir şey bilemeyeceği ilkesini bir gelenek haline getirenler, ki ister bunu eski softalara düşmanlıklarından, ister tereddüt ve gelgitler yaşamalarından, isterse ortalıkta dolaşan birçok vasat düşünceye kapılmalarından dolayı yapsınlar, bu ilkeyi kanıtlamak için hiç de önemsiz olmayan fikirler ileri sürmüşlerdir. Gene de onlar söz konusu görüşlerini gerçeğin ilkelerine bağlılıklarından değil, araştırma tutkusundan dolayı ortaya atmaktaydılar. Böylece onlar da makul ve kabul edilebilir hedeften şaşmışlardı.

Yazıları günümüze kadar gelemeyen Eski Yunan bilgeler ise, ne görüşlerini hemen önyargıyla açıklayanlara ne de kararsızlıkları nedeniyle bir türlü görüşlerini açıklamayanlara kapılmışlardı, onlar altın değerindeki orta yolda kalmayı tercih etmişlerdi. Bu nedenle onlar sıklıkla ve ister istemez, araştırmaların çetrefilli olduğundan, olaylarınsa karanlıkta kaldığından şikayet ederlerdi; ama gene de dizginleri ellerinden kaçırmaz, araştırmacı ruhlarını dizginleyerek doğanın yasalarına bağlı kalırlardı. Onlar, herhangi bir şey

hakkında bilgiye sahip olunup olunamayacağı sorununu da sadece tartışma yoluyla değil fakat deneme yoluyla da bulmayı öğütlerlerdi. Ne var ki onlar bile her zaman bu düstura uygun davranmamış, arada sırada “acaba öyle miydi yoksa böyle miydi” diye kafa patlatarak salt düşüncenin peşinden koşturup durmuşlardır.

Benim metodumu ise ortaya koymak kolay ama uygulaması zordur. Bu metoda göre, bilginin aşamalarını saptamak; gerisin geriye giderek duyular üzerinde etkide bulunan bilginin kaynağına inmek; duyular üzerinden elde edilen bilgilerden hareketle düşünsel spekülasyona kapılmamak; fakat duyular üzerinden edinilen bilgilere dayanarak mantığa yeni ve şaşmaz bir yol açmak ve onu sağlama almak önemlidir.

Bu yolu kuşkusuz ilk önce, diyalektiğin yardımına başvurmaya çok önem verenler keşfetmişlerdir. Bunu da, kendi başına ve kendi düşünme yöntemiyle baş başa bıraktığında doğruluğuna çok fazla güvenmedikleri mantığı güçlendirmek için yapıyorlardı. Ancak bu yöntem, kaybedilmiş bir davayı kazanmaya yetmemiştir. Nitekim mantık, günlük yaşamın alışılmış önyargılarına, bozulmuş düşünce sistemlerine ve ortalıkta dolaşan zararlı hurafelere yenik düşmüştür. Bu nedenle de söz konusu diyalektik yöntem imdada yetişmemiş ve amaçlanan sonucu yeniden yaratamamıştır. Hatta yarardan çok zarar da vermiş ve bir yönüyle gerçekten uzak yeni yanlışların kökleşmesine neden olmuştur.

Gerçek gelişme, ancak düşüncenin kucaklayıcı eserini yeniden işlemekle mümkündür. Zihin baştan itibaren bir başına bırakılamaz, fakat onun sürekli yönlendirilmesi icap eder. Yani işlem, tıpkı bir makinenin hareketi gibi sürekli ileriye doğru hareket ettirilmelidir. Eğer insanlar, herhangi bir teknik aracı kullanmadan mekanik işleri salt elleriyle yapmaya kalksalar, tıpkı düşünmeden ve herhangi bir yönlendirmede bulunmadan düşünsel işlemleri yapmak gibi, o zaman istedikleri kadar insan gücünü birleştirsinler, gene de onlar hiçbir şeyi yerinden oynatamaz veya herhangi bir engeli aşamazlardı.

Verdiğimiz bu örnek üzerinde biraz daha duralım ve tıpkı bir aynadaki yansıma misali derinleşmeye çalışalım. Her akli başında insan, zafer taklarında ya da başka anıtlarda kullanılan taş sütunları insanların el ve kol gücüyle oraya taşıdığını öğrendiğinde bunu çılgınlık olarak görmez miydi? Hatta kol gücünü kullanan insanların sayısını artırarak işi daha kolayca başarma isteği kızgınlığa bile yol açmaz mıydı? Bu işi daha kolay başarabilme arzusuyla bir adım daha ileri giderek insanların arasından zayıf olanları çıkarıp işi sadece güçlü olanlara bırakmak daha da ahmakça karşılanmaz mıydı? Madem ki başladık o halde işi sonuna kadar götürüp şimdi de sadece atletik yapılı olanların işe elleri, ayakları ve bütün kaslarıyla girişmelerini sağlasaydık, bu durumda izleyiciler uyguladığımız bu yöntemin akıl ve

izanla alakalı olmadığını yüzümüze haykırmazlar mıydı? Ama buna rağmen insanların birçoğu çılgınca kargaşalığa girişerek ve var olan bütün güçlerini boş yere birleştirerek, sadece akılla yapılabilecek işlere girişiyorlar. Ardından da halktan hemen onlarla aynı görüşü paylaşmalarını ve sözüm ona keskin zekâ ve yaratıcılıklarının da büyük gelişmelere yol açacağını görmelerini bekliyorlar. Ya da hem bir atletin gücüne sahip olduklarını varsayıyor hem de diyalektikle zihninin etkisini kuvvetlendiriyorlar. Ancak yaptıklarına iyice yoğunlaştığımızda onların bütün bu zahmet ve uğraşa rağmen hâlâ salt akılla yetindiklerini görürüz. İnsanoğlunun yaptığı büyük işlere bakıldığında görülecektir ki araç ve makine kullanmadan ne tek bir insan emeği etkili kılınabilir ne de toplu insan emeği belli bir amaç ve hedef uğrunda yönlendirilebilir. Bunun güneşin parlaklığı kadar açık olduğunu sanıyorum.

Az önce dediklerimden çıkan iki sonucu aşağıya not ediyorum. Özellikle insanların dikkatini buraya çekiyorum. Bunlar dikkatten kaçmamalı ya da bütünüyle gözden kaybolup gitmemeli. Birincisi, aykırı ve cesur görüşleri sınırlamak için çoğunlukla üstatlara saygı ve minnet duygusuna vurgu yapılır ki gene de ben üstlendiğim görevi yerine getirecek ve alçakgönüllülüğümle kazandığım ödülü elde edeceğim. Eğer öylesine üstatlardan farklı bir şey meydana getireceğimi ileri sürmüş ve bunu da onların yöntemiyle yapmış olsaydım, kuşkusuz bunun farklı düşüncelerin kıyası, gücü ve haklılığı konusunda yaratmış olduğu tartışma fırtınasını hiçbir yöntemle durdurmaya gücüm yetmezdi. Halbuki bu yöntem ne yasaktır ne de yeni bir şeydir. Herkesin üstatların doğru saptamadığı veya yanlış açıkladığı şeyleri eleştirmeye hakkı yok mu? Ancak yeterli güce sahip olmamaktan dolayı bu tartışmayı başlatmayı uygun bulmuyorum. Ne var ki mantığa, durumun şimdi tümünden farklı olması nedeniyle, yeni bir yol açmak gerekir, ki bunu eskiler (üstatlar) ne biliyorlardı ne de denemişlerdi. Dolayısıyla her türden tartışma ve tarafgirlik de boşa çıkmış oluyor. Böylece ben de büyük bir saygınlığa sahip olmadan, yeteneklerinden ziyade şansı yaver gitmesi gereken bir yol göstericinin rolünü üstlenmiş bulunuyorum. Bu kadarı kişilerle ilgiliydi. Şimdiki ise ikincisine, yani konuya dair.

Amacım mevcut yürürlükte olan felsefeyi tahrip etmek değildir; bunu ne bugün bütünlüklü ya da mükemmel olduğu söylenen birine ne de gelecekte bir başkasına yapmaya niyetim var. Geleneksel felsefenin ya da buna benzer sistemlerin, insanlara yararlı olduğunu, tartışmalara yön verdiğini, söylevleri süslediğini, akademik kariyere yaradığını ve tabii ki sosyal yaşamı kolaylaştırdığını inkâr etmiyorum. Ayrıca şunu da kesinkes söylüyorum: Benim ortaya koyduğum felsefe, bilinen ve alışılmış şeyler açısından işe yaramaz da olabilir. Bunun yanı sıra önerdiklerim, öylesine yoldan geçenlerce kavra-

nacak bir şey de değildir; bilindik ve basit kavramlarla da akla dalkavukluk etmez. Ama gün geçtikçe yararları ve sonuçları itibarıyla kavranacaktır.

Umarım bilim, faydacılar ve inancı tutanlarca iki kat daha fazla geliştirilir ve aynı şekilde filozoflar da iki gelişme damarına veya kaynağa sahip olmaya devam ederler. Aynı şekilde umarım her iki kesim de birbirine yabancılaşmaz, düşmanca tavır üretmez ve her zaman birbirine yardımcı olan iki yoldaş gibi uyuşurlar. Kısacası gelecekte iki yöntem olacak, bunlardan biri mevcut bilimin eksiklerini gidermek, diğeri de yeni buluşlar gerçekleştirmektir.

Her kim ki siyasi hayatının müsait olmaması veya fazla zamanının bulunmaması ya da zihinsel yeteneklerinin sınırlı olması nedeniyle birinci yolu tercih ediyor, ki bu birçok insan için geçerlidir, bu durumda elimden onlara mutlu ve başarılı bir hayat dilemekten başka bir şey gelmiyor. Onlara, hedef ve amaçlarına kolayca ulaşmalarını diliyorum. Yok, ama eğer ölümlü biri, bunlarla yetinmiyor, yani elde edilenlerin ürünlerini tüketmenin ötesine geçmek, karşıtlarını sadece sözlerle değil eserleriyle de dize getirmek istiyorsa, hatta doğanın kendisini bile dize getirmek istiyorsa; onu motive eden ve heyecanlandıran övgülerle yetinmiyor, güvenli ve kanıtlanabilen bir bilgiye ulaşmak istiyorsa; işte o, bilim dünyasının gerçek evladıdır. O halde onlar, hemen benimle temas etmeli, bilim dünyasının girişinde bekleyen birçokları gibi daha da ileri gitmeli ve benimle birlikte bilimin kutsal mekânına adım atmalıdır. Baştan düzgün anlaşılacak için amacımı açıktan ilan ediyorum: **Bana göre felsefi uğraş zihinsel bir etkinlik iken, öbürü doğanın kavranmasıdır.** Bu nedenle bütün dikkatimi ve uğraşımı, öğretimimin sadece gerçekleri açıklıyor olmasına değil, aynı zamanda onun her ne kadar önyargılı ve kapalı olsa da insan zihni tarafından itici bulunmamasına ve zor anlaşılmasına da yoğunlaştırdım. Anlaşılacağı gibi amacım, insanların kendi başlarına keşif yapmasını –öğretilerin ve bilimin yeniden doğuşu için– kendi görüşlerini de dile getirmelerini sağlamaktır. Bunun için de yapmaları gereken kendi hislerine güvenmektir; mevcut otoritelere ya da argümanın biçimine –bağlayıcı yasaların gücüne erişenler– ya da öylesine sıradan bir uğraşla veya başka diğer işlerin yanı sıra yapılarak değil. En iyisi mi insanlar, en derin bakış açısına sahip olmak için çabayı elden bırakmamalıdır. Böylece insanlar, günden güne etraflica anlattığım ve temellendirdiğim yolu kendi başlarına gidebilirler. Artık deneyimlerimizin yönlendirdiği zihnimiz, doğanın bin bir türlü çeşitliliğine alışmalı ve böylece mantığımızda köklü bir şekilde yer edinmiş yanlış alışkanlıkları sabırla ayıklamalıyız. **Bütün bunlar yapıldıktan sonra da herkes kendi iradesiyle kendi kararını vermelidir.**

Doğanın Kavranması ve İnsanoğlunun Doğa Üzerindeki Egemenliğine Dair Özdeyişler

I. Kitap

1. Doğanın bir hizmetkârı ve yorumcusu olan insanoğlu, doğanın yasalarını, ancak şeyler ve onların mantığı üzerinden gözlemleyebilir ve böylece bir şey meydana getirebilir; dolayısıyla ne eksik ne de fazlasını bilebilir ve yapabilir.

2. Ne çıplak el ne de kendi haline bırakılan akıl tek başına bir şey yapabilir; başlanılan işler ancak yardımcı araçlarla sonuca götürülebilir; insanoğlunun elle yapılan işlerde olduğu kadar düşünsel işlerinde de yardımcı araçlara ihtiyacı vardır. Nasıl ki araçlar, eli harekete geçirir ya da yönlendirirlerse aynı şekilde düşüncenin sistemleştirilmesi için de onu destekleyen ve koruyan araçlara ihtiyaç vardır.

3. Bilmek ile insan yeteneği birbirini tamamlamaktadır, çünkü nedenlerin bilinmemesi etkinin ıskalanmasına neden olmaktadır. Doğa kendisini ancak ona itaat ettiğimizde dizginlemektedir; şeylerin kökenlerindeki nedenlerin kavranması, onu işin yapılması esnasında kural haline getirmektedir.

4. İnsanoğlunun yaptığı işler, doğanın meydana getirdiği maddeleri birbirinden uzaklaştırmak veya birleştirmekten ibarettir; nitekim kalan işi doğa içeriden halletmektedir.

5. Makine ustalarının doğasına, (eserler yaratabilmek için) matematikçi, hekim, kimyacı ve sihirbaz da karışabilir ama hepsi birden yeterli bilgiye sahip olmadan pek bir başarı (ortadaki ürüne bakınca) elde edemezler.

6. Bugüne kadar hiç denenmemiş bir yöntemle, bugüne kadar başarılamamış bir işin başarılabileceğini iddia etmek, hem kendi içinde çelişki taşıyor hem de akılsızcadır.

7. Zihnin ve elin yarattığı yazılı eserlerin sayısı devasa boyuttadır, ancak bunların tamamı kılı kırk yaran zekânın ve çok az keşfedilmiş bilginin ürünleridir; fakat bunlar sayıları belli ilkelerden türetilmemişlerdir.

8. Bazı eserlerin keşfedilmesini de bilime değil, fakat tesadüflere ve gözlemlere borçluyuz; günümüzdeki bilim de geçmiş dönemde keşfedilmiş şeylerin toplamından başka bir şey değildir. Bunlar, ne araştırmanın temelini oluşturabilir ne de yeni buluşlara yol gösterici olabilirler.

9. Nedensellik ise, yani bilimin çıkmazının yegâne nedeni ise şudur: İnsan zihnini tek taraflı olarak göklere çıkararak ve ona hayranlığımızı ilan ederek, ona gerçekten yardımcı olabilecek araçları ortaya çıkarmayı ihmal ediyoruz.

10. Doğanın detayları, duyularımızın ve aklımızın yeteneklerinden katbekat üstündür; bu nedenle de güzel düşüncelerimizin, spekülasyonlarımızın ve argümanlarımızın hepsi çürük bir temel oluştururlar; ne yazık ki bunun farkına varan bile yok.

11. Nasıl ki günümüzdeki bilim, gerçek olguların keşfedilmesinde yararlı bir rol oynamıyorsa, aynı şekilde günümüzün mantığı da gerçek bilimin keşfinde yararsızdır.

12. Günümüzde yerleşik olan mantık bilimi, gerçeklerin keşfedilmesini sağlamıyor, hatalı paradigmalara (günübirlik kavramlara saplanıp kalmış) yerleşmesinden ve kökleşmesinden başka bir işe yaramıyor; o yüzden de yarıardan çok zarar veriyor.

13. Kıyas, bilimsel zeminde uygulanmıyor, yürürlükteki öğretiler üzerinde de boşuna deneniyor, çünkü o, doğanın detaylarının yanına bile yaklaşmıyor; o nedenle de şeyleri değil fakat insanları, onların onaylarını almak için zorluyor.

14. Kıyas tümcelerden oluşur, tümceler kelimelerden, kelimelerse kavramların işaretleridir. Bu nedenle de kavramlar (olguların zemini) karışıktır ve olgulardan öylesine edinilmişlerdir; dolayısıyla üzerinde inşa edilenlerin hiçbir sağlamlığı yoktur. Dolayısıyla umut, sadece gerçek tümevarıma dayanmaktadır.

15. Ne mantıksal ne de fiziksel kavramlar sağlıklıdır; töz, kalite, davranış, acı çekme ve hatta varlık kelimesi bile tam bir kavram değildir; ağırlık, hafiflik, yoğunluk, sıgılık, sıvılık, kuruluk, peydahlamak, yok etmek, çekmek, itmek, element, madde, biçim ve buna benzerler de öyle; bunların hepsi kötü tanımlanmış fantezilerdir.

16. En alttaki canlı türleri, insan, köpek, güvercin ve ayrıca doğrudan duyumsadığımız ısı ve soğuk, kara ve beyaz gibi olguları ifade eden kavramlar bizi çok fazla yanıltmazlar; buna rağmen onlar bile maddenin sürekli devinimi ve şeylerin karışımı nedeniyle karmaşık hale gelirler; bunların dışındaki her şey (insanların bugüne kadar hep kullanageldikleri) bir sapmadan ibarettir ve bunlar hiçbir şekilde şeylerin zorunlu hallerinden soyutlanarak elde edilmemişlerdir.

17. Kuralların oluşturulmasındaki keyfiliği ve yanlış tutumu, en az onlar kadar, sıradan tümevarım yoluyla elde edilmesi gereken kavramların ve ilkelerin oluşturulmasında da görüyoruz. Bu hatalı tutumu en çok da kıyas yoluyla elde edilmiş basit kurallarda görüyoruz.

18. Bugüne kadar bilim tarafından keşfedilen olgular, neredeyse basit kavramların içerdikleri kadardır. Ancak doğanın derinliklerinde yatanı ve

bilinmeyi ortaya çıkarabilmek için kavramlar ve kurallar da şeyleri açık ve anlaşılabilir bir şekilde ortaya koyan yöntemlerle kazanılmalıdır. Aslında artık mantığın daha iyi ve daha doğru sonuçlar veren yöntemlere sahip olması gerekir.

19. Gerçeğin araştırılabilmesi ve keşfi için gidilecek sadece iki yol vardır. Bunlardan biri bizi duyulardan ve tekil olgulardan genel kurallara götürür; ve bu en yüksek ve tartışma götürmez kurallardan da daha orta ölçekli kurallar oluşturulur. Şimdi artık bu yöntem geçerlidir. Diğer bir yol da basit ve tekil olandan hareketle adım adım yükseğe ve zirveye doğru tırmanarak oluşturulan genel ilkelerdir; işte bu uygulanması gereken en doğru ama henüz bugüne kadar başvurulmayan bir yöntemdir.

20. Birinci yöntemi, bir başına olan tin uygular ki o, nitekim bunu diyalaktığı takip ederek yapar; zirvede dengeye kavuşmak için sürekli genel olanı yakalayana kadar yükselmeyi esas alır; kısa bir süre sonra da deneyiminden (dengeden) sıkılmaya başlar. Ancak bu zafiyet, çelişmeyi dayanılamayacak bir zaferle taçlandırmak için diyalektik tarafından özellikle şiddetlendirilir.

21. Bir başına olan tin, eğer o soğukkanlı, ölçülü ve ciddi bir araştırma karakterine sahipse (özellikle de alışlagelmiş öğretiler tarafından engellenmiyorsa) çoğunlukla en doğru ama en zorlu olan ikinci yöntemi tercih eder. Akıl; eğer o, herhangi bir yöntem ve araç tarafından yönlendirilmiyorsa, tek başına dengesiz ve yeteneksizdir, ki bu nedenle de şeylerin karanlığına en ufak bir ışık huzmesi yansıtmayı beceremez.

22. Her iki yöntem de duyularla ve tekil olanla başlar ve genel olanda sonlanır ama her ikisi de birbirinden epeyce farklıdır; biriyle deneyime ve tekil olana öylesine yüzeysel olarak temas edilir; ama ikincisiyle, hem deneyimde hem de tekil olanda olması gerektiği gibi derinleşilir. Birincisiyle hemen işin başında soyut ve yararsız genellemelere gidilir; ama ikincisiyle, doğanın özüne uygun olduğu şekliyle, adım adım ve genel olana ulaşıncaya kadar yükseğe çıkılır.

23. İnsanoğlunun zihninin yarattığı putlarla tanrısal ruhun düşünceleri arasında devasa bir fark vardır; ki bunları, bazı boş ilkelerle doğada görülen canlı eserlerin gerçek işaretleri ve nitelikleri arasındaki farklar olarak saptayabiliriz.

24. Kanıtlama yoluyla elde edilmiş hiçbir kural, yeni buluşların keşfinde işe yaramaz; çünkü doğanın detaylı çeşitliliği, her türden keskin argümandan daha güçlüdür. Ancak tekilden kazanılan düzgün ve doğru kurallar, araştırmacıyı kolayca başka yeni tekillere doğru götürür. Bilim de bu yöntemle yaratıcı kılınabilir.

25. Alışılmış kurallar, çoğunlukla, tekillerden elde edilmiş yüzeysel deneyim ve sıradan temaslardan sağlanmıştır. Bu nedenle de bunlar esas itibarıyla, onların ölçülerine uygun nitelikler taşır. Bu durumda onların yeni kanıtlara götürmemesine de şaşırılmamalıdır. Daha önceden dikkatlerden kaçmış ya da temas edilmemiş bir durum ortaya çıktığında da hemen eski kurallar önemsiz bazı ayrıntılarla kurtarılmaya çalışılır; halbuki o kuralın düzeltilmesi artık zorunludur.

26. Ben sıklıkla, doğaya ilişkin ortaya atılan düşünceleri, fark yaratmak için, doğanın önyargıyla kavranması olarak ifade ediyorum (çünkü bu yöntem düşüncesizce ve aceleyle elde edilmiştir); ancak olgulardan hareket eden diğerini, yani doğayı kavranması gerektiği gibi düzgün ele alan yöntemi ise doğanın yorumlanması olarak ifade ediyorum.

31. Yeni şeylerin eskilerin üzerine eklenmesiyle veya bilgilerde, eski bilgilere dayanan tümevarımla büyük bir artış elde etmeyi beklemek boştur; yeni başlangıçlar en alt düzeydeki zeminlerden başlamalıdır, aksi takdirde fasit bir dairenin içinde döner durur ve sadece önemsiz ve zayıf bir ilerleme kaydetmiş oluruz.

38. İnsan zihnini ele geçirmiş olan putların ve yanlış anlayışların kökleri çok daha derindedir. Bunlar, bir yandan insan zihnini, gerçeğin girmesini neredeyse imkânsızlaştıracak biçimde kuşatmışlardır; bir yandan da, eğer insan bunlara karşı sürekli tetikte olmazsa –gerçeğin içeri girmesine izin verilse bile– bilimlerin her yeni atılımında gelişmeyi daima rahatsız edecek ve engeller çıkarmaya çalışacaklardır.

39. İnsanın zihnini kuşatan dört çeşit put bulunmaktadır. Onları kolayca sınıflandırabilmek için birbirinden farklı dört özgün ad düşündüm. Birinci tür putlara kabile putları diyorum; ikincisine mağara, üçüncüsüne çarşı-pazar, dördüncüsüne ise tiyatro putu.

40. Putları ve hurafeleri zihinden uzak tutmanın en doğru yolu, kavramları ve ilkeleri gerçek tümevarım yoluyla oluşturmaktır. Ancak önce söz konusu hurafe ve putların neler olduklarını açıklamak pek faydalı olacaktır. Nasıl ki skolastik felsefe, kendisini diyalektik sayesinde saklayabiliyorsa, söz konusu put ve hurafeler de doğa olaylarına ilişkin yorumları kullanarak kendilerini meşru kılmaya çalışmaktadırlar.

41. Kabile putlarının temeli ya insanın doğasında ya da kabilesinin doğasındadır. İnsanın duyularını şeylerin ölçüsü olarak almak yanlış olur. Tersine, tüm duyumsamalar ve zihinsel algılar, evrenin doğasından değil, fakat insanınkinden kaynaklanır. İnsanın mantığı, nesnelerin görüntüsünü bozarak ve çarpıtarak yansıtan bir bükey aynaya benzer.

42. Mağaranın putları bireyin putlarıdır. Çünkü herkes tek tek, genel olarak insan doğasından kaynaklanan umumi yanılgıların dışında, doğanın ışığını ve yansımasını kıran ve bozan kendi mağara veya inine sahiptir; bazen bu kişinin kendi karakterinden veya onun yetiştirme tarzından, bazen onun okuduğu kitaplardan veya secde ettiği otoritelerden, bazen de herkesin önyargı ve inançlarından dolayı ve doğanın yansıttığı izlenimleri farklı algılayışından kaynaklanır. Bu nedenle insan zihni, birbirinden hep farklıdır, bozulmuş ve tesadüflerle bezenmiştir. Herakleitos'un, insanların büyük ve ortak dünyaya göre değil, kendi küçük dünyalarına göre bilimler aradığı yönündeki gözlemi çok yerindedir.

43. Ayrıca insanların birbiriyle etkileşimleri ve ilişkileri nedeniyle oluşan putlar da vardır ki bunlara ben, insanlar arasındaki alışverişe ve arkadaşlığa dayanarak, çarşı-pazar putları diyorum. İnsanlar görüşerek ilişki kurar ve genel anlayışa uygun sözcükler kullanırlar. Bu yüzden hastalıklı ve isabet-siz sözcükler, anlamayı mükemmel biçimde engeller. Eğitimli kişilerin bazı şeylerde kendilerini korumak için kullandıkları tanımlar ve açıklamalar da meseleyi hiçbir şekilde düzeltmez. Sözcükler çoğunlukla mantığımızı tahrir ederek ve her şeyi bozarak insanlar arasında boş ve gereksiz tartışma ve iki yüzlülükler neden olurlar.

44. Son olarak; felsefelerin çeşitli dogmaları ve yanlış açıklamaları yüzünden insanların zihnine yerleşmiş putlara gelelim. Ben bu putlara tiyatro putları diyorum, çünkü kanımca alınan sistemlerin çoğu sahne oyunlarından ve kendi yarattıkları, gerçekçi olmayan ve sahnelenmeye uygun dünyalar sunarlar. Bahsettiğim sistemler, sadece bugün revaçta olan ya da antikçağın tarikat ve felsefeleri değildirler. Bugüne kadar aynı türde başka birçok oyun kurulmuş ve yapay biçimde sergilenmiştir. Dolayısıyla birçok farklı hatanın nedenleri de çoğunlukla aynıdır. Bunu sadece bütünlüklü sistemler için değil, fakat bilim içinde gelenekler, saflık ve ihmalkârlık gibi nedenlerle bozulan birçok ilke ve aksiyom için de söyleyebilirim.

45. Özgün bir doğaya sahip olan insan zekâsı, şeyler arasında gerçekte mevcut olandan daha yüksek bir düzen ve uyum hayal eder; doğada benzersiz ve düzensiz birçok şey olmasına rağmen onları paralel, uygun ve mevcudu bulunmayan ilişkiler içindeymiş gibi görür. "Göksel cisimler tarafından gerçekleştirilen bütün hareketler mükemmel dairelerdir" masalı nedeniyle eğri bögürü ve eksantrik olan bütün isimlendirmeler bir kenara atılmıştır. Bu nedenle sözüm ona diğer üç elementle çoklu bir birlik oluşturabilsin diye ateşin dairesinden bahsedilir. Sonra da bu elementler arasında olduğu varsayılan çoklu bir ilişkiden bahsedilmektedir ki hepsi de uydurulmuştur. Ayrıca bu yalan dolan, sadece ciddi kavramlarla değil fakat basit sözcüklerle de yapılmaktadır.

50. Ancak insan zekâsının önündeki en büyük engel ve saptırma, duyuların donukluğundan, yetersizliğinden ve yanıltmalarından kaynaklanır, çünkü duyular tarafından fark edilen şeyler, doğrudan fark edilmeyen şeylerden daha önemli hale gelebilir. Doğrudan fark edilmeyenler ise aslında daha önemlidir. Bu nedenle de düşünce genelde bazı görüşlerle sonlanır, bu yüzden görünmez nesnelerle ilgili pek az gözlem yapılır veya hiç yapılmaz. Böylece somut cisimlere bağlı ruhların bütün faaliyetleri gizlenir ve bunlar da insanların gözünden kaçır. Üstelik kaba cisimlerin parçalarının doğalarındaki daha hassas değişiklikler de (biz bunlara genelde değişiklik deriz ama bunlar harekettir) aynı biçimde gizli kalır; yine de yukarıda bahsettiğimiz iki işlem keşfedilmez ve açığa çıkarılmazsa doğada büyük bir gelişme kaydedilemez. Yineleyelim, havanın doğası ve yoğunluğu havadan daha hafif olan diğer cisimler (ki bunlar gayet çoktur) neredeyse hiç bilinmez. Çünkü duyular kendi başına zayıf şeylerdir ve hataya eğilimlidirler; aygıtlar da duyuların gücünü artırmakta veya keskinleştirmekte çok işe yaramazlar, ancak doğanın bütün doğru yorumları örneklerle ve duyuların sadece deneyleri, deneylerin de doğayı ve ilgili şeyi değerlendirdiği uygun deneylerle ortaya çıkarılır.

51. İnsan zekâsı doğası gereği soyutlamalara eğilimlidir ve değişken şeyleri sabit olarak hayal eder. Ama doğayı kesip parçalara ayırmak, onu soyutlamalarla çözmeye çalışmaktan daha iyidir; Demokritos⁵⁴ okulu da böyle yaparak doğanın derinliklerine diğerlerinden çok daha fazla inmişti. Bu yüzden maddeyi, maddenin düzenini ve düzendeki değişiklikleri, basit eylemlerini ve eylemlere ilişkin yasaları veya hareketi gözden geçirmeliyiz. Biçim, insan ruhunun uydurduğu bir şeydir ki bunu yapanların kuramını neredeyse hareketin biçimi olarak adlandırmak istiyorum.

52. Kabile putu dediğimiz putlar bu türdendir. Bu putlar ya insan ruhunun özünden veya önyargılarından; ya darlığından veya huzursuzluğundan, ya duygularını dizginlememesinden veya duyuların zayıflığı veya izlenimin biçiminden kaynaklanmaktadır.

53. Mağara putlarının ortaya çıkışı, bireylerin zihinsel ve bedensel doğasının özgünlüğünden kaynaklanır. Bu özgünlük eğitimden, alışkanlıklardan veya tesadüflerden de kaynaklanabilir. Bu putlar, çok değişik çeşitlere sahip olsa da gene de biz en çok dikkat edilmesi gerekenleri, yani zekânın saflığını bozma konusunda en etkili olanları inceleyeceğiz.

54 Leukippos'un öğrencisi Demokritos ya da bazı kaynaklarda Demokritos, MÖ 460-370'lü yıllarda yaşamış ve Sokrates'ten sonra ölmüş olmasına rağmen, "Sokrates öncesi doğa filozofları"ndan sayılır. Hocasının ortaya koyduğu teoriyi büyük ölçüde geliştirerek ünlenmiştir. Parmenides'in temsil ettiği tekçilik (monizm) ile Empedokles'in çoğulculuğu karşısındaki aracılık girişimleri sonucu, "atom veya bölünmeyen öz" teorisi ile ünlenmiştir.

55. Felsefe ve bilimler açısından zihinler arasındaki en büyük ve en radikal ayrım şudur: Bazı zihinler daha güçlüdür; bazıları şeylerin farklarını belirlemeye daha yatkın iken diğerleri ise sadece benzerlikleri saptayabilmektedir. Çünkü sabit ve derin yapılı zihinler düşüncelerini sabitleyebilir, duraklatabilir ve en ince farklara odaklanabilirler; diğer yandan, yüce ve mantıklı zihinler, en hassas ve en genel benzerlikleri tanır ve karşılaştırır; ancak ikisi de, şeyler arasındaki düz çizgileri veya gölgeleri kavramaktan kolayca aşırılığa düşebilir.

56. Bazı zihinler, eski olana aşırı bir hayranlık beslerken, bazıları da yeni olan her şeyi kucaklamak için ateşli bir tutkuya sahip olabilir; ancak çok azı orta yolu tutmak için gerekli mizaca sahiptir; bunlar ne antikçağda ortaya konan şeyleri reddederler ne de modernlerin haklı biçimde üzerine ekledikleri şeyleri küçümserler.

58. Bu nedenle, bilimde bu ihtiyatlı duruş, mağara putlarından uzak durmak ve onlardan kurtulmak için iyidir; bu putlar genelde üstün etkilerden, aşırı birleştirmekten ve bölmekten, belirli zamanlarda taraf tutmaktan veya nesnenin büyüklüğünden veya öneminden kaynaklanır. Genel bir kural olarak, şeylerin doğası hakkında araştırma yapan herkes, kendi aklını hemen ele geçiren ve tutsak eden şeylerden uzak durmalı ve bu türden hükümlere varırken akıl yürütmelerinin bölünmemesi ve açık olması için gereken dikkati göstermelidir.

59. Ancak çarşı-pazar putları en sorunlu putlardır, çünkü kelimelerin ve isimlerin birleşmesinden ortaya çıkan anlayışın içine sızarlar. İnsanlar kendi akıllarının sözcüklere hükmettiğini sanır ama sözcüklerin de insan anlayışı üzerinde tersinden bir etkisi olabilir; felsefeyi ve bilimleri bu kadar karmaşık ve atıl hale getiren de budur. Kelimeler çoğunlukla genel geçer kabullere uygun olarak kullanılır ve şeyleri, avamın zekâsının da anlayabileceği çizgilerle tanımlar. Ama daha keskin bir zekâ veya daha gayretli bir gözlemci bu çizgileri kaydırmak ve doğaya daha uygun bir yere yerleştirmek isterse kelimeler buna isyan eder.

60. Kelimeler vasıtasıyla akla kabul ettirilen putlar iki türdür; ya mevcut olmayan şeylerin (çünkü gözlem eksikliğinden dolayı adlandırılmamış şeyler olduğu gibi, hayali varsayımlara dayanan ve adlandırılmış şeyler de olabilir) veya mevcut olan ama muğlak veya kötü tanımlanmış ve alelacele ve kısmen soyutlanarak üretilmiş şeylerin kavramlarıdır.

62. Tiyatro yahut kuramdan kaynaklanan putlar ise çok sayıdadır ve gelecekte sayıları daha da artabilir veya artacaktır. Eğer insanların zihinleri kuşaklar boyunca din ve teoloji ile meşgul olmasaydı ve hükümetler –ki bunların başında özellikle monarşiler gelir– böylesi yeniliklere ve hatta kurama

bile bu kadar karşı olmasalardı ve insanlar karşılığında hiçbir beklenti içinde olmadan ve hatta bunlara yönelmek için bütün servetlerini bile riske atmak durumunda kalmasalardı, bu da yetmezmiş gibi bir de kıskançlıklar ve aşağılamalarla yüz yüze kalmasalardı, tıpkı bir zamanlar Yunanlarda olduğu gibi felsefede birçok farklı düşünce akımı ortaya çıkar ve düşünce alanında bir bolluğa neden olunurdu. Nasıl ki gökyüzündeki fenomenlere dayanarak birçok gök sistemi üretilmişse, felsefenin sorunlarından hareketle birçok akım oluşturulabilirdi. Bu türdeki tiyatro oyunlarının şimdilerde şairlerin sahnelenen oyunlarıyla şöyle de bir ortak yanı vardır: Sahne için icat edilen hikâyeler, tarihin gerçek hikâyelerinden daha zarıf, daha şık ve daha kabul edilebilir özelliklere sahiptir.

Ancak genel olarak felsefenin konusunu hazırlarken insanlar küçük örnekleri büyük bir sorun haline getirirler veya çok sayıda örneği küçümserler; yani her iki durumda da felsefe çok dar bir deneyim ve doğa tarihi zemini üzerine inşa edilir ve çok yetersiz delillerden dogmalar oluşturur. Filozofların “rasyonel” kanadı deneyimlerden elde edilen ve yaygın bulunan çeşitli koşulları yakalarlar ama onlardan emin olmaz, onları özenli biçimde incelemeyi ve önemlerini tartmazlar; işin gerisini düşünceye ve aklın faaliyetlerine bırakırlar.

Birkaç deneyde özenli ve hassas biçimde çalışmış olan ve böylece anlam çıkartmak ve bir felsefe sistemi oluşturmak için çabalayan bir grup filozof daha vardır. Bunlar muhteşem bir biçimde diğer her şeyi kendi çıkardıkları sonuçlara uydurmaya çalışırlar. Ayrıca üçüncü bir grup daha vardır ki, inançlarının etkisiyle ve saygılı bir ruh haliyle teolojiyi ve gelenekleri de işin içine sokarlar; bunlardan bazıları, ahmaklıkları yüzünden o kadar ileri gitmiştir ki, bilimleri ruhlarında, aslında dehalarında aramaya ve bulmaya çalışırlar; bu yüzden yanlış felsefe gibi hataların da kaynağı üç türdür: sofistlik, ampirik ve batıl inançlara bağlılık.

108. Geçmişteki hataları reddederek veya düzelterek umutsuzluğu defetmekten ve umudu getirmekten bahsettik. Gelin şimdi umut için başka bir neden daha olup olmadığına bakalım. Eğer birçok faydalı keşif şans eseri yapılmışsa –ki bu doğrudur– veya keşfetmek için uğraşmayan veya başka bir şeyi arayan kişiler tarafından koşulların sonucunda bulunmuşsa, aynı kişilerin, bu kez keşif yapmak için çalıştığında, istikrarsız dürtülerle değil de sabit bir yöntem ve düzenle bunu iş edindikleri takdirde, çok daha fazla şey keşfedeceklerini hiç kimse inkâr edemez. Bu konuda uğraşan ve çalışan da, onca gayretine rağmen elbette arada şans eseri olarak söz konusu keşfi ıskalayabilir ancak uzun vadede baktığımızda kesinlikle bunun tersi olacaktır. Böylece, şansın, hayvani içgüdülerin ve benzerlerinin yerine, aklın ve çalış-

kanlığın sayesinde, insanların doğrudan ve kasıtlı eylemleriyle, şimdiye kadar yapılandan çok daha fazla sayıda ve daha iyi keşif, daha kısa aralıklarla ortaya çıkacaktır.

124. Belki de bazıları bana, başkalarını eleştirdiğim halde benim de bilim için en doğru yöntemi ve en iyi hedefi göstermediğimi ileri sürerek itiraz edecektir. Çünkü gerçeğin kavranması, her eserin yararından ve büyüklüğünden çok daha onurlu ve yüceymiş; nitekim deneyime, maddeye ve tekil olana bu kadar coşkuyla önem vermek ve bunların üstünde durmak, zihnimizi toprağa prangalarla bağlamakta ya da şaşkınlık ve sapkınlık içinde cehenneme hapsedmekte; onu rahat bir huzurdan ve bilgelikten, yani tanrısal bir durum olarak tarif edeceğimiz bir ortamdan uzaklaştırarak ayırmaktaymış. İşte şimdi bu itirazı memnuniyetle kabul ederim, çünkü bununla tasarlanan ve hedeflenen sonuç, tam da benim zevkle yapmak istediğim işin kendisidir. Zaten benim amacım da insanların zihnine karşılarında buldukları dünya imajını yerleştirmektir, yoksa başkalarının onlara kabul ettirmek istedikleri değil. Tabii ki bu, dünyanın parçalarına dikkatlice ayrılması ve anatomisinin çıkarılmasıyla mümkündür. Benim amacım da ahmakça düşünülmüş ve bir fantezi olarak felsefeye sokulmuş ve kuşaklar boyu taklit edilen dünya modelini bütünüyle ortadan kaldırmaktır. İnsanlar daha önceden dikkat çektiğim gibi, kafamızdaki putlarla tanrısal ruhun tasavvurları arasındaki büyük fark üzerine biraz kafa yormalıdırlar. Onları keyfe bağlı soyutlamalarken, diğeri ise Yaradan tarafından bizzat maddeye gerçek ve özgün bir çizgiyle işlediği mührüyle kullarına sunulmuştur. Bu nedenle burada hakikat ve yarar özdeşleşmiştir. Bu eserler, hayatı kolaylaştırması nedeniyle değil, fakat gerçeğin ana kaynağı olması nedeniyle el üstünde tutulmalıdırlar.

125. Belki de bana, yaptıklarımın daha önceden de yapıldığını belirterek itiraz edilecektir; nitekim üstatların da bir zamanlar şimdi benim girdiğim yola girdikleri söylenecektir. Bazıları benim de bu kadar çabaya ve hazırlığa rağmen, üstatların da kabul ettiği eski felsefi sistemlerin birinde eninde sonunda karar kılacağımı düşünebilirler. Nitekim onların (üstatların) – söylenegeldiği gibi, başlarda, çok sayıda önemli örnek ve tekil olgu üzerine bilgi topladıkları, sonra bunları yazıya dökerken bölüm ve başlıklarla bezedikleri, ardından da bu bulguları, becerilerine göre sistemleştirdikleri ve en sonunda da bunların olgular nezdinde sağlamasını yaptıktan sonra kararlarını verdikleri ve bunları onaylayan bazı örneklerle ve açıklamalarla kanıtladıkları söylenecektir. Nitekim onlar eserlerinde tekil olgular hakkında dipnot, kısa yazılı bilgi ve açıklama vermeyi yararsız ve gereksiz bulmuşlar; bir bakıma, nasıl ki bir inşaat bittikten sonra makine ve iskele göz önünden kaldırılır-

sa onlar da öyle yapmışlardır. Onların da geçmişte aynısını yaptıklarından emin olmamızı salık veriyorlar.

Eğer biri, daha önceden söylenenleri tümünden unutmamışsa, hemen buna, kolayca ve hiçbir kuşku taşımadan itiraz edebilir. Eskiden araştırmaların ve icatların nasıl yapıldığını üstatların kendileri kayda geçmişti ki bunları sorunsuz bir şekilde onların kendi eserlerinden okuyabiliriz. Onların araştırma yöntemi şöyleydi: Alışılmış kavramların yardımına başvurarak bazı örneklerle ve tekil olgulara temas edilmiş ve sonra da o gün pek revaçta olan genel kanaatler üzerinden bilim için ilkeler ve sonuçlar çıkarılmıştır. Onlar bulgularını, değişmez ve sarsılmaz gerçekler olarak sunarak önce orta ve onun üzerinden de alt kuralları belirliyorlardı ki ortaya koydukları bütün zanaatkârlık da buydu. Eğer sonradan onların kurallarıyla uyuşmayan bazı tekil gerçek ve olgular ortaya çıkmışsa hemen bunları ima yoluyla ve laf ebeğiyle kendi sistemlerine sokuşturur ya da bunların istisna olduklarını ileri sürerek ezip geçerlerdi. Buna karşın sistemleriyle çelişmeyen nedensellikler ortaya çıktıysa, zahmetli bir şekilde söz konusu ilkelerle uyumlu hale getiriyorlardı. Ne var ki onların doğa tarihleri ve buluşları olması gerektiği gibi değildi ve bunların genel ilkeler haline getirilmesi her şeyi mahvetti.

126. Belki bazıları benim, ilkeleri, gerektiği gibi orta aşamalardan geçirip en üst düzeye vardirmeden, onların kesin hükümler olarak ilan edilmesini yasaklayan veya Eski Yunanların *akatalepsia*⁵⁵ dedikleri, yani görüş açıklamama ve kesin hükme varmama tutumuma itiraz edeceklerdir. *Acatalepsia*'yı ben belirlemiyorum, aksine söz konusu olgun kararı, *eucatalepsia*⁵⁶, yani olgun-kararsızlık belirliyor. Duyuları inkâr etmiyorum, aksine önemsiyorum; akli hor görmüyorum, aksine yönlendiriyorum. Neyin zorunlu olduğunu bilmeyi, zorunlu olanı bilmediğini ama her şeyi bildiğini kabul etmeden, her şeyi bildiğini iddia etmeye yeğlerim.

127. İtirazlar yüksek sesle dillendirilmiyor ama gene de benim, sadece doğa felsefesini mi kastettiğim yoksa aynı şekilde diğer bilimleri, yani mantık, etik ve siyaset bilimlerini de mi kapsadığım, bunların kendi yöntemime göre belirlenmesi gerektiğini söylediğim yönünde şüpheler ortaya çıkacaktır. Burada söylediklerim kesinlikle hepsi için de geçerlidir. Nasıl ki sıradan mantık, kıyas yoluyla sadece doğa bilimlerini değil fakat bütün bilimleri belirliyorsa, tümevarım yoluyla ilerleyen benimki de bütün bilimleri belirlemektedir. Nasıl ki buluşların tarihi ve zaman çizelgesi üzerine çalışıyorsam, aynı şeyi öfke, korku, utanma duygusu ve başka şeyler hakkında da gelişt-

55 Kararsızlık

56 Olumlu-kararsızlık. Eski Yunancada kelimenin önüne "eu" ön takısı geldiğinde, söz konusu terim olumlu bir anlam kazanır. Topos=yer, mekan; eutopia=iyi mekan, iyi yer anlamında.

receğim; benzer şekilde siyasal yaşamı ilgilendiren şeyler üzerine de; tabii ki belleğin zihinsel işleyişi üzerine ve birleştirme, ayrıştırma, karar verme ve başka şeyler hakkında da, aynı şekilde diğerlerinden aşağı kalmamak üzere soğukluk, ışık, büyüme ve diğer şeyler hakkında açıklama yapmaya çalışacağım. Tarih bilimi hazırlandıktan ve düzenlendikten sonra sıra olguları açıklama yöntemime de gelecektir; sadece mantığın düşünce üzerindeki hareketi ve kullanılışı değil, aynı zamanda doğanın bütün şeylerini kapsayacaktır. Düşünceyi öylesine düzenleyeceğim ki o, özgün durumları da dikkate alarak bütün şeylerin doğasına uyum sağlayacaktır. Her tarafa ve her türden araştırma alanına ve özgül durumuna hitap etmesi için yorumlama öğretisine dair birçok farklı şey de yazmayı planlıyorum.

128. Eğer bu yöntemimle, insanlığa çok gerekli olan felsefeyi, sanatı ve bilimlerini bozduğum ve tahrip ettiğim suçlaması yapılırsa, bununla bana haksızlık yapılmış olur. Aksine bunların yararı, bakımı ve itibarları yüreğimin baş köşesini işgal etmiştir. Şu anda el üstünde tutulan bilimlerin, tartışmalara konu olmalarına, söylevleri süslemelerine, profesörlerin rahatını kolaylaştırmalarına, siyasete en iyi hizmeti sunmalarına ve bu nedenle de yürürlükte kalacaklarına dair bir itirazım olamaz. Bunlar rahatça –nasıl ki bazı paralar insanların mutabakatı sonucu tedavülde kalmaya devam ediyorsa– tedavülde kalabilirler. Buradan, benim ortaya attığım şeylerin o bilimlere herhangi bir yarar sağlamayacağını da açıktan ilan ediyorum; çünkü bunlar, kitlelerin kavrama yeteneğine, yarattıkları etki ve eserlerle etkide bulunacaklardır. Bugün uygulanan bilimsel metotlara yönelik duygularım ve samimi düşüncem bunlardır ki hem kamuoyuna açık yazılarım hem de özellikle *Bilimlerin İlerlemesi* adlı kitabım buna tanıklık yapar. Bu nedenle de buna ilişkin görüşlerimi daha fazla vurgulamayı gereksiz görüyorum. Ancak özellikle ve önemle şuna dikkat çekiyorum: Bu yöntemle ne bilim ve öğretilerde önemli bir gelişme kaydedilebilir ne de yöntem yeni eserlerin yaratılmasında kullanabilir.

129. Hedefin önemine dair birkaç söz etmem gerektiği aşikârdır. Bunu baştan yapsaydım, bu, yüzeysel arzulara verilen bir yanıt olarak algılanabilirdi ancak şimdi umudun yeniden yeşerdiği ve yanlış önyargıların bir kenara atıldığı ortamda daha büyük bir ağırlığı olabilir. Eğer bunu baştan bitirip kamuoyuna sunsaydım, o zaman da kimseyi buna iştirak etmeye ve çalışmayı birlikte bitirmeye davet edemezdim, ki böylece bu sözlerden de uzak durmuş bulundum. Çünkü bu durumda insanlar bunu kendime bir pay çıkarma çabası ve kendimi övme gibi algılayabilirdi. Halbuki ben başkalarının ortaya koydukları emeği sistemleştirmek, zihinleri uyandırmak ve ateşlemek istedim; şimdi artık insanların üzerine düşünecekleri birkaç şey söyleyebilirim.

Birincisi, insanoğlunun çalışmaları içinde anlamlı buluşlara giriş olarak yazılan eserler –ki geçmiş yüzyıllar da kararını bu yönde vermiştir– her daim birinci sırayı alır. Geçmişte anlamlı buluşlar yapan insanlara her zaman tanrısal bir saygı gösterilmiştir, ki bunlara siyasi ve toplumsal konularda başarı kazananlar, devlet ve imparatorluk kuranlar, yasa koyucular, vatanlarını başarıyla savunanlar, insanlığın yüz karası olan zorbaları devirenler ve buna benzer işlerde başarı kazanan kahramanlar da dahildir. Bu sorun etraflica incelendiğinde görülecektir ki geçmişte alınan bu kararlar çok yerindedir. Çünkü buluş yapan insanlar, insanoğlunun refahına büyük bir katkıda bulunurken, siyasi başarı kazananlar ise sadece belli bir coğrafyaya yarar sağlamışlardır, ki bu da belki bir süreliğine, belki de birkaç kuşak boyunca sürmüştür, diğerleri ise ebediyete kadar. Ayrıca siyasi başarılar çoğunlukla şiddet ve kargaşa ortamında kazanılırken, buluşlar, herhangi bir kimseye zarar ve acı vermeden, bütün insanlığın mutluluğu için yapılır.

Buluşlar, ozanın da doğru saptadığı gibi tanrısal eserlerin yeni bir kopması gibidir: “Açlık içinde kıvranan insanları ilk kez bilgeliğiyle ünlü Athena doyurdu, onlara yeni yasalarla tahkim edilmiş yeni yaşam alanları sundu.”

Hatta gücünün zirvesinde olan Süleyman,⁵⁷ altınlara, muhteşem yapılara, hizmetçilere, görevlilere ve güçlü bir donanmaya sahipken; bütün insanlığın ona saygıda kusur etmediği bir durumda bile o bütün bunların kendi başarısı olmadığını belirtmiş ve şunları söylemiştir: “Tanrı’nın lütfu, bazı şeylerin –ki buna kralların ünü de dahildir– üstünün örtülmesinde, bazı şeylerin de ortaya çıkarılmasında görülür.” Şu Avrupa’nın kültürel açıdan gelişmiş parçasındaki yaşam koşullarıyla barbarlık aşamasında bulunan ve vahşi ortamlarda yaşayan Yeni-Hindistan’daki⁵⁸ toplumların içinde bulundukları korkunç farklılığı karşılaştırabilir miyiz? Bu fark tabii ki devasa bulunacak ve haklı olarak şu söylenecektir: “İnsan, insanın Tanrı’sıdır”; sadece yardımseverlik ve sunduğu refah açısından değil, aynı zamanda içinde bulunduğu farklı yaşam koşulları ve çeşitliliği nedeniyle de. Bu farkı ne Tanrı ne de beden yaratıyor, sadece ve sadece bilimsel zanaatlar.

Buluşların gücünü, etkisini ve sonuçlarını incelemeye devam edelim; bu fark özellikle de antikçağda bilinmeyen, ama başlangıcı her ne kadar henüz karanlıkta olsa ve ünü pek bilinmese de yeni zamanlara denk gelen üç şeyde görülebilir: Matbaa, barut ve pusula. İşte bunların üçü, dünyadaki şeylerin biçimini ve çehresini değişime uğrattı. Birincisi yazı alanında, ikincisi savaş

57 Süleyman (Arapça: سليمان, sulaymān; Şlomo veya Şelomo; Latince: Salomone, Yunanca: Σολωμών, İngilizce: Solomon, Fransızca: Salomon, Almanca: Salomo): Kral Davut ile Batşeba’nın oğlu ve İsrail Krallığı’nın üçüncü kralı. Kudüs kentindeki büyük tapınağı inşa etmiştir. Kuran’da nebi (peygamber) olarak zikredilir. Hristiyan inancında yasa koyucu ve kral olarak saygı görür.

58 Amerikan Kitası

sanatında, üçüncüsü de denizcilikte. Bunların hemen arkasından çok sayıda değişiklik ve buluş sökün etti. Bugüne kadar söz konusu mekanik değişikliklerin insan yaşamı üzerinde yarattığı etkiyi, ne bir cennet vaadi ne bir mezhep ne de bir gezegen gösterebilmiştir.

İnsanoğlunun tutkusunu teşvik eden üç tür veya aşamanın olduğunu görebiliyoruz. Birincisinde insanoğlu, anavatanındaki gücünü artırmayı amaçlıyor, ki bu hem çok yaygın hem de en kötü olanıdır; ikincisinde ise insanoğlu, kendi anavatanının bütün insanlık üzerindeki etki ve egemenliğini sağlamayı amaçlamaktadır; bu tür tutkular biraz daha onurludur ama insanoğlunu açgözlülüğe teşvik etmektedir; ama eğer biri, insanlığın bütün doğa üzerinde hâkimiyet kurmasını ve bunu geliştirmesini sağlıyorsa, bu durumda bu tutku türü, doğrusunu söylemek gerekirse, diğerlerinden mutlaka daha sağlıklı ve daha soylusudur. Ama insanoğlunun doğa üzerindeki hâkimiyeti ancak ve ancak sanatlarla ve bilimle sağlanabilir. Çünkü doğa, ancak kendisine itaat edildiğinde teslim alınabilmektedir.

Devam edelim! Sadece bir buluşun yararı bile o kadar fazlaydı ki insanoğlunun tamamı o bilim adamına en büyük saygıyı göstermiş ve onu yüce bir insan türü addetmiştir. Hele bir de onun sayesinde diğer bütün buluşların kolayca yapılabileceği yüce bir buluş düşünün. İtiraf etmeliyim ki ben yolumuzu aydınlatan, zanaatlarımızı icra etmemizi sağlayan, okumamızı ve birbirimizi anlamamızı sağlayan ışığa minnettarım; ama buna rağmen onun insanlığa sağladığı yararlardan daha fazlası ve onurlusu, onun doğasını ortaya çıkarmak olmalıdır. Aynı şekilde şeyleri olduğu gibi, kafa karışıklığı olmadan, onu hurafelerden ve yalandan kurtararak araştırmak, bir buluşun sağladığı bütün faydalardan daha onurlu bir iş olmalıdır.

Eğer biri bilim ve zanaatların kötülükten, aşırı israftan ve buna benzer zafiyetten dolayı inişe geçtiğini ileri sürüyorsa, kimse ona inanmamalıdır. Çünkü bu gerekçe dünyadaki her şey için, mantık, cesaret, bedensel güç, endam, zenginlik ve hatta ışık ve başka nesneler için de ileri sürülebilir.

İnsanoğlu, tanrısal bir armağan olan doğa üzerindeki hâkimiyetini yeniden inşa etmelidir. Bırakalım buna bütünüyle sahip olsun. Bunun yöntemi, akli da, sağlıklı dini de yönlendirmeyi bilmekten geçer.

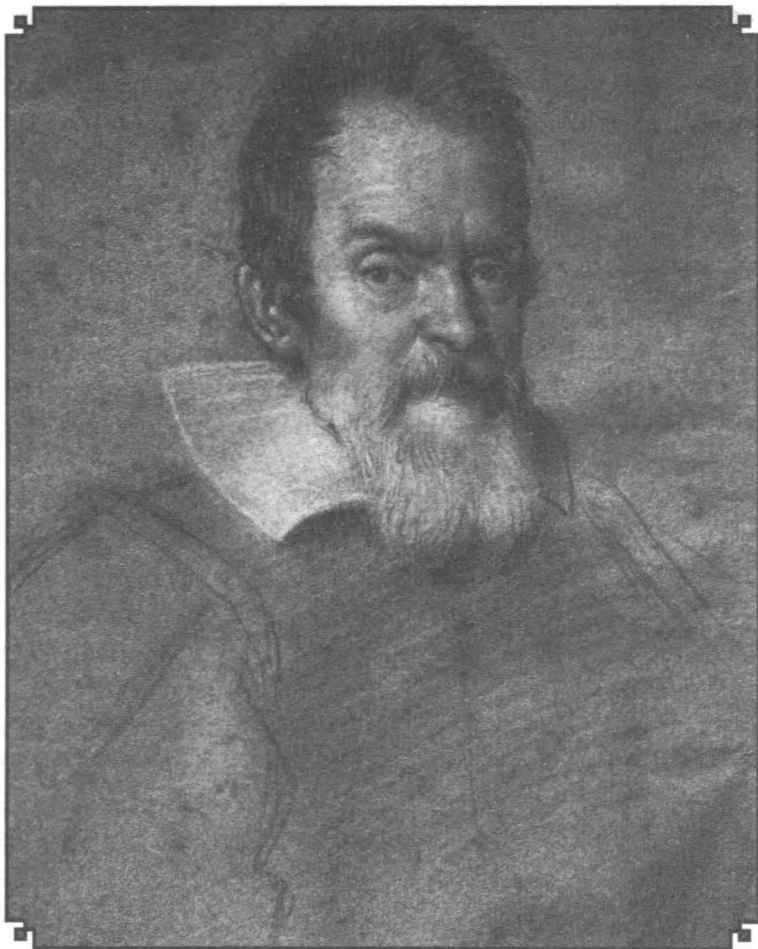
130. Doğanın yorumlanmasının yöntemine dair görüşlerimizi ortaya koymanın zamanı geldi. Her ne kadar en yararlı ve en gerçek şeyi anlatacağımı düşünsem de gene de eğer söyleyeceklerim yapılmazsa ne hiçbir şeyin yapılamayacağını ne de bunların mükemmel olduğunu ileri sürüyorum. Çünkü bana göre, eğer insanoğlu gelişmiş bir doğa tarihine ve deneyime sahip olsaydı ve hatta araştırmalarını bu yönde coşkuyla derinleştirseydi iki şey olacaktı; birincisi, alışılmış önyargılardan ve kavramlardan kurtulacak-

tı ve böylece günümüzde hâlâ geçerli olan genel geçer tespit ve kurallardan uzak duracaktı; ikincisi, bu durumda insanoğlu kendi düşüncesi sayesinde ve herhangi bir yardımcı çabaya başvurmadan, kendiliğinden baştan beri önerdiğim yorumlama yöntemine ulaşacaktı. Engeller bir kez kalktıktan sonra düşünce yapımız kendiliğinden gerçeğin ve doğanın yorumlamasını yapacaktır ama gene de sunduğum kılavuz sayesinde her şey daha açık ve daha güvenli olacaktır.

Buna rağmen, sunduklarıma herhangi yeni bir şey eklenmemesi gerektiğini iddia etmiyorum. Aksine. Düşüncenin sadece kendi yetenekleriyle değil fakat özellikle şeylerle temas içinde geliştiğini savunduğum için, buluşları yaratan metodun da yeni buluşlarla daha da zenginleştiğini kabul etmek durumundayım.

Galileo Galilei

(1564-1642)

İnsanın kavrayış ve keşif yeteneklerine kim sınır koyabilir? Doğanın kitabı matematik sembollerle yazılmıştır. Aslında, 'Doğa, matematiğin diliyle konuşmaktadır' demek lazım. Bu dilin harfleri, üçgen, daire ve diğer geometrik figürlerdir... Ne zaman hayret etmeyi bırakır da şeyleri kavramaya başlarım? Ben kimim? İnsan nedir? Üzerinde yaşadığım bu dünya nedir?.. Bize duyular, akıl ve zekâ bahşetmiş olan Tanrı'nın bunları kullanmamızı istediğini hiç sanmıyorum.

Galileo Galilei

Ama Dünya Hâlâ Dönüyor...

17. yüzyılda yaşayan bilim adamlarının en önemli görevlerinden biri, doğada olan biteni belirleyen "gizli" ve "mutlak" bir tanrısal niteliğin bulunduğunu ileri süren Ortaçağ felsefesinin etkisini kırmaktı. Yeni çağın bilim adamları, skolastik felsefenin ileri sürdüğü keyfi argümanların yerine olguların doğal ve gerçek nedenselliklerini anlaşılır yöntem ve deneylerle ortaya koyuyordu. Bu alanda atılan tarihsel adımlar, nesnel dünya hakkında edinilen bilgiler açısından büyük bir devrimdi.

Deneyssel ve analitik araştırma-inceleme yöntemleri, aynı zamanda doğal olayları hurafelerle açıklamaya çalışan skolastik felsefeye indirilmiş en büyük darbeydi de. Ancak doğa bilimleri alanındaki buluşlar ve yöntemler, bilim ve felsefe alanındaki metafizik hegemonya nedeniyle sınırlı kalıyordu.

Doğayı ve Hareketini Yeniden Kavramak

Modern çağın başlangıcı olarak görülen 17. yüzyıl, birçok bilim adamının devrimci buluş ve yöntemiyle, dünyanın başlangıcından bu yana değişmeden kaldığını iddia eden tutucu ve gerici ideoloji arasında kıyasıya bir mücadeleye sahne oluyordu.

Her ne kadar doğal olaylara mekanik açıdan yaklaşılsalar da gene de o günün doğa bilimcileri, 17. yüzyılda materyalist felsefenin gelişmesine büyük bir katkıda bulunmuşlardı. Yeni bilimsel bakış açısı ile dogmaları tekrar eden skolastik felsefe arasındaki mücadele, insanlığın ve dolayısıyla üretim ekonomisinin en çok geliştiği yerlerden biri olması nedeniyle İtalya'da sürüyordu.

1564 yılında Pisa'da doğan Galileo Galilei (1564-1642), bilim ve felsefe dünyasına devasa katkılarda bulunacaktı. Galileo önce Pisa'da, sonra Floransa ve Padua'da matematik öğrenimi görmüştü. O, 1611 yılında Roma'da Akademi üyeliğine seçilmiş evrensel bir kültüre sahip tipik bir Rönesans aydınıydı. Matematik, fizik, mühendislik, astronomi ve felsefe başlıca çalışma alanlarıydı. Ancak o doğa bilimleri alanındaki ansiklopedik bilgisinin yanı sıra sanat ve edebiyat alanında da derin birikimiyle dikkatleri üzerine toplamıştı. Matematiğe yaptığı katkılarıyla o günün doğa bilimlerinin gelişmesinde de önemli bir rol oynamıştı.

17. yüzyılın başlarından itibaren yükselen Avrupa'nın girdiği süreç, üretim ve günlük ihtiyaçların artması nedeniyle bilim ve teknolojinin gelişimini zorunlu kılıyordu. Ne var ki Aristoteles'in hareket öğretisini tahrif ederek onu dar kalıplar içinde ve dogmatik bir tarzda ele alan skolastik felsefe, her türden yeni ve bilimsel gelişmenin de önünde bir engel teşkil ediyordu.

Galileo, derinlemesine düşünülmüş mekanik deneylerle, yüzyıllardır "hareket"i, "önceden belirlenmiş dışsal bir etki"yle açıklayan anlayışlara karşı argümanlar geliştirmişti. Kalıcı bir güçle hareket ettirilen nesnelerin hızlarının, Ortaçağ'da düşünüldüğü gibi aynı oranda kalmadığı, fakat katedilen mesafe oranında arttığını ortaya koymuştu. Ayrıca Galileo, belirli bir hızda seyreden nesnelerin, dışarıdan herhangi bir karşıt etkide bulunulmadığı sürece, hızlarının hep aynı kalacağını da deneylerle kanıtlamıştı. Bu yasa günümüze kadar, "yerçekimi kanunu" adı altında mekaniğin temel kurallarından biri olarak kabul edildi. Böylece Galileo'nun deneyleriyle klasik mekaniğin temel yapı taşları da döşenmiş oldu.

Mekaniğin önemli bir diğer yasası da "nitelikli eylemsizlik" yasasıdır ki bunun esasını da Galileo'ya borçluyuz.

Bilimin Halkçılaştırılması

Bu yasaları kanıtlamak için zor şartlarda deneyler yapan Galileo, kütleden bağımsız olarak hava boşluğunda her cismin aynı sürede yere düşeceğini kanıtladı.

Mühendislik harikaları da yaratan Galileo, kale savunmasına, sulama kanal ve araçlarına, köprülere, hidrodinamik sistemlere dair birçok tasarım planlamış ve bunları hayata geçirmiştir. Onun en önemli özelliklerinden biri de bilim dünyasını ve halkı aydınlatmak için eserlerini halk dilinde, İtalyanca kaleme almış olmasıdır. Böylece o, Latinceyi yüzyıllardır yazı dili olarak kullanan akademi ve Kilise camiasına da tavır alıyordu.

Onun astronomiye ilişkin yaptığı gözlem ve buluşları, günümüz açısından büyük önem taşımaktadır. Kopernik'in muhteşem bir şekilde ortaya koyduğu Heliosentrik (güneş merkezli) evren modelini bizzat geliştirdiği teleskoplarla kanıtlamıştı. Bu teleskoplar sayesinde insanoğlu ilk kez, yüzyıllardır hakkında efsaneler anlatılan gökcisimlerini daha yakında inceleyebiliyordu. Birçokları onu bu buluşları nedeniyle "gökyüzünün Kolomb'u" olarak görüyordu.

Yeni Bir Madde Kavramının Ortaya Çıkışı

Galileo'nun ve Kopernik'in teorilerini çürütemeyen akademik çevre, kıskançlığını önce onu Katolik kilisesine şikayet ederek göstermişti. O ise bilimi ve bilimsel buluşlarını bu saldırılardan korumak için, o döneme has bir yöntemle bilim ile inanç dünyasının ayrılması gerektiğine vurgu yaptı. Bilim için mücadeleyi elden bırakmazken arada sadece mücadelenin biçimini değiştirdi. Doğrudan Kopernik'e atıfta bulunmadan Ptolemaios öğretisini topa tuttu örneğin. Galileo'nun en önemli eseri *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog*⁵⁹dur. Bu eser yazıldıktan sonra materyalist felsefenin ve bilim dünyasının başvuru kaynağı haline gelmişti.

Bu eserinde Galileo, nesnel dünyanın varlığını kabul ederek, evrenin ebedi ve sonsuz olduğunu dile getirmişti. Ona göre evrenin ne sonu ne de başı vardır. Doğada hiçbir şey ne kendiliğinden var edilebilir ne de yok edilebilir. Nesneler dünyasının unsurları sadece belirli bir hareket düzeni içinde kalarak bir biçimden bir başka biçime geçebilir. O, bu anlayışıyla antikçağın atomcularının öğretisini yeniden canlandırmıştı: Maddi varlıklar, mutlak bir biçimde değiştirilemez atomlardan oluşmaktadırlar.

Ona göre maddenin hareketi, bütün nesnelerde bulunan evrensel bir kurala göre gerçekleşir. Madde "potansiyel bir varlık" değil, fakat gerçek ve nesnel bir varlıktır. Bu nedenle de her madde ölçülebilir özelliklere sahiptir. Galileo'ya göre, "Belirli bir cisme sahip olan maddenin hem bir sınırı vardır hem de bir biçimi. O küçük ya da büyük, orada ya da burada, bu zamanda veya o zamanda, hareket halinde ya da durağan, az kütleye veya çok kütleye sahip olabilir."

Skolastik felsefeye taparcasına bağlı kalanlar, bilgiyi ölü ve kitaplarda yer alan öğretilerden edinmeye çalışırken Galileo, maddi gerçeklerin ve nesnel olguların ancak ölçülebilir ve sonuç alınabilir deneylerle edinilebileceğini vurgular. Ona göre doğa, okumasını bilene açık olan bir kitaptır.

Bilim ve Tanrı İlişkisi

Kilisenin ölüm tehditleriyle karşılaşan Galileo, sözlerini geri almamakla birlikte Tanrı'nın doğayı ve evreni ilk itkiyle yarattığını söylemiş, ancak onun değiştirelemeyen, fakat kavranabilen kendine has kuralları olduğunun altını çizmişti. Bu kuralları keşfetmek ise insanoğlunun temel görevlerinden biridir.

Galileo'ya göre doğadaki her şey mutlak bir nedensellikle belirlenir. Bu yüzden de olguları tek tek saymak veya betimlemek değil fakat onların nedenselliklerini ortaya çıkarmak gerçek bilimsel etkinliktir. Ona göre esas olan, gerçeklerin

59 Galileo Galilei, *Dialog über die beiden hauptsächlichen Weltsysteme, (Die Klassiker der Physik içinde)*, Hoffmann und Campe, Hamburg, 2004; Galilei Galileo, *Dialog über die beiden hauptsächlichen Weltsysteme – Das ptolemaische und das kopernikanische*, Voltmedia Verlag, Paderborn, Yayın tarihi yok.

öylesine bilinmesi değil, bunların temelinde yatan nedensellikleri keşfetmek ve yasalarını kavramaktır. Derinde yatana, nedenselliği keşfetmek, bilgide varılan en yüksek mertebedir.

Katolik kilisesi tarafından işkence ve ölüm cezasıyla tehdit edilen Galileo, bilimsel faaliyetini Kopernik öğretisini reddetmeden hayatının sonuna kadar devam ettirmiştir. Bu süreci Bertolt Brecht, *Galilei'nin Yaşamı*⁶⁰ adlı eserinde muhteşem bir zekâyla tiyatroya aktarmış, bilim-inanç çatışmasını ve bilim adamının bunun karşısındaki görevini anlatmıştır.

60 Bertolt Brecht, *Galilei'nin Yaşamı*, Bütün Oyunları-5, Çev. Ahmet Cemal, İstanbul, 2013.

Galileo Galilei

İKİ TEMEL DÜNYA SİSTEMİ, PTOLEMAİOS VE KOPERNİK SİSTEMİ HAKKINDA DİYALOGLAR⁶¹

Yazardan Okurlara Not

Toplumları bir arada tutan şey, insanların birbirine karşılıklı olarak verdiği hizmetlerdir. Bu nedenledir ki bilgeliğiyle ünlü atalarımız, bu alanlardaki ilişkilere büyük bir katkı sağlamasından dolayı sanat ve bilimlere büyük saygı göstermiştir. Keşiflerin sağladığı yarar ve mükemmelliği ne kadar büyükse, kâşiflere sağladığı onur ve övgü de o kadar büyüktür. Gerçekten de insanlar böyle şahısları ilahlaştırmış ve kendilerine bu büyük iyilikleri sağlayan kişilerin anısını devam ettirmek için onlara büyük bir onur bahsetme düşüncesinde birleşmişlerdir.

Yaratıcının bilgeliğinin, gücünün ve iyiliğinin en çok göklerde ve göksel cisimlerde görüldüğünü hatırladığımızda, bu cisimler hakkında bize bilgi sağlayan ve sonsuz bir uzaklıkta olmasına rağmen bu cisimleri görünür kılan kişilerin ne kadar büyük bir erdeme sahip olduğunu kolayca görebiliriz. Çünkü herkesin bildiği gibi, bir günde görülen bir şey bin kere tekrarlanan bir emirden çok daha fazla ve daha kesin biçimde öğretir; veya diğeri gibi, sezgisel bilgi doğru tanımlara ayak uydurur.

Ancak insana bahşedilen kutsal ve doğal özellikler en çok, bu iki bilimin keşfedilmesini anlatan bu eserin yazılması sırasında yarar getirmiştir ve bunu katı, yani geometrik biçimde ortaya koymuştur. Bu eserde daha da dikkat çekici olan şeyse bu iki bilimden birinin asla bitmeyen bir ilgiyle ta-

61 Galileo Galilei, *Dialog über die beiden hauptsächlichen Weltsysteme, das Ptolemaische und das Kopernikanische*, Verlag B.G. Teubner, Leipzig, 1891; Galileo Galilei, *Dialog über die beiden hauptsächlichen Weltsysteme, das Ptolemaische und das Kopernikanische*, (Stephen Hawking (Hrsg.) *Klassiker der Physik* içinde), Hoffmann und Campe, Hamburg, 2004.

kip edilen bir alanla ilgilendiği gerçeğidir, belki de doğadaki en önemli alanı ele alan bu bilim, bütün büyük filozofların zihinlerini meşgul etmiş ve bu konuda olağandışı sayılabilecek kadar çok kitap yazılmıştır. Kastettiğim şey harekettir, çok sayıda muhteşem özelliğe sahip olan bu fenomenin hiçbir özelliği bugüne kadar hiç kimse tarafından keşfedilmemiş ve kanıtlanmamıştır. Temellerinden başlayarak inşa edilen diğer bilim ise katı cisimlerin harici güçler karşısında kırılmaya karşı gösterdiği direnci inceler; özellikle bilimlerde ve mekanik sanatlarda çok büyük fayda sağlayacak olan bu konuda yapacağımız çalışmalarla, hem bugüne kadar gözlemlenmeyen özellikler ortaya çıkacak hem de konuyla ilgili teoremlerde bir artış yaşanacaktır.

Birinci Gün

Konuşmacılar⁶²: Salviati, Sagredo ve Simplicio

Salviati: Dünkü buluşmamızda kararlaştırdığımız gibi bugün bir araya gelerek bir yanda Aristoteles-Ptolemaios, öbür yanda ise Kopernik taraftarlarının şu âna kadar ortaya koydukları sistemin doğadaki dayanak noktalarını ve güçlü kanıtlarını en açık bir şekilde inceleyecektik. Önce dünyayı, gökyüzünde hareket halindeki cisimlerden biri olarak gören ve onları, gezegen olmaları dolayısıyla küre (top) şeklinde tasavvur eden Kopernik'in öğretisini dinledik. Şimdi de bu iddianın kesinlikle doğru olamayacağını, çünkü doğada birbirinden farklı iki tür varlığın bulunduğunu, bunlardan birinin göksel (tanrısal) diğerininse maddesel (dünyevi), ilkinin değişmez ve imha edilemez, ikincininse değişken ve yıkıma uğrayabilir olduğunu ileri süren Peripatetikçilerin kanıtlarını ve argümanlarını dinleyelim. Bu konuyu, *Gökyüzü Üzerine* adlı eserinde incelerken görüşlerini, kendine has bazı genel varsayımlarla kanıtlamaya ve sonra da bunları bazı özgün deneyim ve kanıtlarla doğrulamaya çalışıyor. Şimdi ben de konuyu, aşağıda belirteceğim sıralama içinde takdim edecek ve bu arada kendi görüşlerimi de olduğu gibi aktarmaya çalışacağım; tabii ki sunumumu eleştireceğinizi umuyorum, özellikle de Aristoteles öğretisini militanca ve tutkuyla savunan Signore Simplicio'dan.

Salviati: Durum gerçekten böyle. Dünyanın genelini bütünlüklü olarak incelemeyi bir kenara bırakalım ve şimdi onun kısımlarına yönelelim.

62 Galileo diyaloglarında konuştuğu kişiler hakkında, eserinin girişinde bazı bilgiler vermektedir. "Uzun yıllar önce insanı hayretler içinde bırakan Venedik kentini ziyaret ettiğimde, doğuştan soylu ve keskin bir zekâyâ sahip Signor Giovan Francesco Sagredo ile de birçok kez bir araya geldik. Aynı şekilde Venedik'e Floransa'dan Signor Flippo Salviati de gelirdi ki onun en az bilinen özelliği büyük bir servete ve köklü bir soya sahip olmasıdır. Ayrıca o, araştırma ve okumaya bir türlü doymayan bir zihne sahipti. Her ikisiyle de söz konusu konular hakkında konuşmak için sık sık bir araya gelirdik. Bize Peripatetikçi (Aristocu) bir filozof da katılırdı. O, Aristotelesçi felsefeyi, gerçekleri keşfetmesini önleyen dogmatik bir şekilde yorumlamakla ünlenmişti."

Aristoteles, kitabının ikinci bölümünde bunları, birbirinden farklı ve hatta birbirine zıt iki kısım olarak ele almaktadır; biri göksel (tanrısal) diğeri ise maddesel; birincisi hep vardı, bozulamaz, değiştirilemez ve etki altına alınamaz; öbürü ise sürekli hareket ve başkalaşım halinde. Bu farklılığı da yer değişiminin başkalaşması temel ilkesinden hareketle ortaya atıyor. Getirdiği kanıtlar ise şunlardır:

Duyumlar dünyasından ideal dünyaya geçerek evrenin bir yapı modelini tasarlayan Aristoteles, hareketin kaynağının doğa olduğunu ileri sürüyor; bu nedenle doğadaki nesneler de kendi yetenekleriyle yer değiştirebiliyorlar. Sonra da söz konusu hareketin üç türünden bahsediyor; dairesel, doğrusal ve her ikisinin karışımı. O, ilk iki hareketi basit hareketler olarak nitelendiriyor, çünkü bütün çizgiler içinde dairesel ve doğrusal hareket en basit olan harekettir. Sonra, genel ilkeyi kısmen sınırlandırarak basit hareketler içinde dairesel, yani merkezin etrafında vuku bulan hareketin, ilk sırada yer aldığını, diğer ikisinin yönünün ise yukarı ve aşağıya doğru olduklarını, yani merkezden uzaklaşarak yukarıya doğru ve yukarıdan merkeze doğru. Bundan hareketle de basit hareketlerin, bu üç türle, yani merkezkaç, merkeze doğru ve merkezin çevresini dolanan hareketlerle tamamlandıklarına kanaat getiriyor. Bu açıklamanın da daha önceden mükemmel olan cisimlere uygun düşen üç hareket hakkında söyledikleriyle pek uyumlu olduğunu ileri sürüyor. Aristoteles hareketlerin türü hakkındaki saptamasından sonra şöyle devam ediyor: Doğa cisimlerinin bazıları basittir, diğerleri ise bunların bileşimlerinden oluşur –basit cisimlere örnek olarak, doğal biçimde harekete meyilli olanları verebiliriz, ki bunlar ateş ve toprak gibidirler– dolayısıyla basit hareketler basit cisimlere, karmaşık hareketlerse bileşik maddelere denk gelir, ancak bileşik olanlar, karışımındaki hangi element ağırlıktaysa genel olarak onun niteliğine uygun davranır.

Sagredo: Ne olursun birazcık ara ver Signore Salviati. Çünkü söylediklerin içimde o kadar çok şüphe uyandırdı ki, sunumunuzu dikkatle takip edebilmem için önce bunları gidermem gerekiyor. Yoksa, eğer kafamda oluşan soruları unutmamak istiyorsam, buna sunumunuzu takip etmeyi feda edeceğim.

Salviati: Memnuniyetle bir ara verebilirim; çünkü ben de aynı durumdayım. Yoksa ben de tekneyle yol aldığım tehlikeli kayalıkların ve fırtınanın ortasında, bir özdeyişte belirtildiği gibi yolumu kaybedebilirim. O halde yükünüz ağırlaşmadan sizi meşgul eden sorularınızı sorabilirsiniz.

Sagredo: Aristoteles'in örneklerinden hareketle bana dünyanın kurgulandığı tasarımı gösterebilmek için, beni duyular dünyasından hayli uzaklara götürdünüz. Doğa cisimlerinin doğası gereği hareket kabiliyetine sahip ol-

duğunu söylediniz, çünkü zaten tanımda da “Hareketin kaynağı doğanın ta kendisidir,” demiştik, buraya kadar her şey güzel. Ancak şimdi küçük bir itirazım olacak: Madem tanıma göre doğa, hareketin ve durgunluğun kaynağı idi, o halde neden Aristoteles, doğadaki bazı cisimlerin hareketli bazılarının da durağan olduğunu söylemedi? Eğer doğal cisimler, doğal olarak hareket kabiliyetine sahipse, o halde ya durgunluğu doğanın tanımına almak yanlıştı ya da bu tanıma burada öne çıkarmak doğru olmadı. Eğer beni şu konuda aydınlatırsanız çok mutlu olurum: Aristoteles, basit hareketlerden bahsederken bunların dairesel ya da doğrusal hareketler olduklarını söylemektedir ki bunları katettikleri mesafelerle değerlendirmektedir; haydi bunları kabul ediyor ve kılı kırk yarmıyorum diyelim. Hatta silindir etrafında, tıpkı bir vidanın dişleri gibi, spiral hareketlerin de, basit temel hareketlerden oluşması nedeniyle basit hareketlere dahil edilmesine ses çıkarmıyorum diyelim. Ancak genel kuralları çiğnercesine, söz konusu basit hareketlerin –ki o bunları bu kez sadece farklı kelimelerle anlatmaktadır– yani bunlardan biri merkezin etrafında diğeri de *sursum et deorsum*, yani yukarı ve aşağı doğru olmalıdır, hazır olan dünyamız dışındaki evrende kullanılamayacağına dair önkoşulu kabul edemiyorum.

Ama eğer doğrusal bir hareket, sadece doğrusal çizgisi nedeniyle, yani hangi yöne olursa olsun, yukarıya ya da aşağıya, öne ya da geriye, sağa ya da sola, ya da düşündüğümüz herhangi bir yöne, ama sadece doğrusal olmak kaydıyla, basit bir hareket olarak nitelendiriliyorsa, o zaman onun bazı doğal cisimlerde –eğer Aristoteles’in temel tezleri zaafı değilse– görülmemesi lazım. Öyle ki Aristoteles, dairesel hareketin dünyada bir tane ve bu nedenle de merkezin sadece bir tane bulunduğunu, dolayısıyla yukarıya ve aşağıya doğru hareketin de sadece bu merkeze odaklanmış olduğunu söylemektedir. Bana öyle geliyor ki Aristoteles, elimize iskambil kağıtlarını kendisi tutuşturarak oyunu kendi keyfine göre kurmaktadır; nitekim yapıyı plana göre değil de planı bitmiş olan yapıya göre yeniden düzenlemektedir. Ona evrende binlerce dairesel hareketin bulunduğunu söyleyebilirim, ki dolayısıyla bu binlerce merkez demektir, aynı şekilde binlerce aşağıya ve yukarıya yönelik hareket olacaktır. Ayrıca onun dairesel ve doğrusal hareketleri basit, ikisinin birden oluşturduğu hareketleri de bileşik olarak adlandırdığını duymuştuk. Buna uygun olarak da bazı doğasal cisimleri basit, ki bunlar doğaları gereği basit hareketlere şartlanmışlardır, diğerlerini ise bileşik olarak nitelendirmişti. Basit hareketler basit cisimlere aitti, bileşik hareketler de bileşik olanlara. Bileşik hareketlerden bahsederken de bunu dairesel ve doğrusal hareketin bir bileşimi olarak ele almıyor, ki bunun varlığı pekâlâ mümkündür, fakat yepyeni ve olanaksız bir hareketten bahsediyor: Olabildiği ölçüde birbirine karşıt iki hareketi, yani yarı yukarıya yarı aşağıya doğru olan ama aynı hare-

ket içindeki karmaşık bir hareketi düşünelim. Böylesine büyük uyumsuzluğu ve imkânsızlığı yumuşatmak için de bileşik cisimlerin içindeki maddenin hangisinin miktarı fazlaysa ona göre hareket eder diyor. Bu durumda insan zorunlu olarak, bir doğru üzerindeki tek bir hareketi bazen basit bazen de bileşik tasavvur etmek durumunda kalıyor; dolayısıyla hareketin basitliği de, salt katedilen basit mesafeyle belirlenmiş olmuyor.

Simplicio: Sizce mutlak basit bir hareketin, bileşenlerinden birinin yoğunluğu nedeniyle daha hızlı olduğu savı, farkı göstermek açısından yeterli değil mi? Sizce bir avuç toprak parçasının yere doğru hızı bir odun parçasının dan çok daha fazla değil midir?

Sagredio: İyi ama Signore Simplicio; eğer basitlik bu nedenden dolayı değişikliğe uğruyorsa, yüz binlerce basit hareketin varlığı söz konusu olmalıdır; bu durumda basit olanın tanımını yapmanız da olanaksızlaşır. Hatta daha da fazlası: Eğer hızın azlığı ya da çokluğu hareketin basitliğini etkiliyorsa, bu durumda hiçbir madde basit bir hareketi meydana getiremeyecektir. Çünkü her doğal doğrusal hareketin hızı süreçle birlikte artarak devam eder ve böylece basitliğini de değişime uğratır; halbuki bu durumda o, basit kalabilmek için değişime uğramamalıydı. Ayrıca sizin Aristoteles'e yüklediğiniz bir başka önemli hata da şudur. O herhangi bir yerde bahsetmediği halde siz, bileşik hareketlerin hızı ve yavaşlığı konusunu, hem önemli hem de zorunlu kılıyorsunuz. Ayrıca bu kuralın sizi avantajlı kılacağını da sanmayın, çünkü size basit hareketten daha yavaş ya da daha hızlı birçok bileşik hareket, örneğin yere düşen bir avuç toprağa karşın kurşun ve bir odun parçasını gösterebilirim. Bu hareketlerden hangisini basit, hangisini bileşik olarak nitelendirmek istersiniz?

Simplicio: Katışıksız bir cisme sahip olanı basit hareket, bileşik olanının-kini de bileşik hareket olarak görmek gerekir.

Sagredio: Şu söylediklerinizi hayretler içinde dinliyorum Signore Simplicio! Halbuki az önce bana, basit veya bileşik hareketin, o hareketin basit bir cisme mi yoksa bileşik bir cisme mi ait olduğunu bildirmeye yeteceğini söylemişsiniz. Ama şimdi benden, basit ya da bileşik bir cisimden hareketle hangi hareketin hangi cisme ait olduğunu saptamamı istiyorsunuz; doğrusu ne hareket ne de cisim hakkında açıklayıcı bir bilgi verebilen muhteşem bir kuralınız var! Anlaşılan basit hareketi niteleyen kavram bile size onun hızı hakkında herhangi bir bilgi verememektedir; gelin görün ki şimdi de üçüncü bir kuralın yerine getirilmesini şart koşuyorsunuz; halbuki Aristoteles sadece birinin, yani katedilen mesafenin basitliği kuralının yerine getirilmesini yeterli görüyordu. Demek ki size göre basit bir hareket, basit bir cismin, bir

doğrultu boyunca ve belli bir hızda mesafe katetmesidir. Görüşünüz doğru olabilir, bana göre hava hoş; ama şimdi yeniden Aristoteles'e dönelim. Ondan öğrendiğime göre bileşik bir hareket, dairesel ve doğrusal hareketlerin bileşik olarak yerine getirilmesidir ki o bana bunu doğal olarak icra eden herhangi bir cisim sunamamıştı.

Salviati: Ben yeniden incelemelerini incelikle ve metotlu başlatmış olan Aristoteles'e dönüyorum. Ancak o, önce aklındaki hedefe ulaşabilmek için yola çıkmış fakat sonuçların onu götüreceği yere kadar gitmektense yan bir patikaya sapmayı tercih etmiştir. Sonuçta bize, genel olarak herkes tarafından bilinen ve kabul gören bir şeyi, yani merkezden yukarı ve aşağı doğru olan hareketin doğada ateş ve toprağa ait bir özellik olduğunu açıkladı. Onun bize bu elementlerin dışında, dairesel hareketi doğası gereği icra eden bir başka cisim göstermesi zorunlu hale geldi. Ona kalırsa bu cisim, mükemmel dairesel hareketiyle, mükemmel doğrusal harekete oranla daha mükemmeldir. Bir öncekinin (dairese) sonuncudan (doğrusal) daha mükemmel oluşunu, dairenin düz bir çizgiden daha mükemmel oluşundan ölçmektedir. Nitekim o, dairesel olanı mükemmel, doğrusal olanı ise gayrimükemmel olarak nitelendirmektedir. Gayrimükemmeldir, çünkü o, sonsuzlukla kıyaslandığında ya bitimsiz ve sınırsızdır ya da sonlulukta kendisinin dışında bulunan bir noktaya kadar çekilebilmektedir. İşte üzerinde bütün diğer kavramların yükseldiği, yok-hafifin, yok-ağırın, zemin olanın, ebedinin ve yer değişimini hiç söz konusu etmeyelim, değiştirilemeyinin vs. kısacası Aristotelesçi dünyanın temel taşı, zemini ve kaidesi budur. Aristoteles bizi, bütün bu niteliklerin doğrusal ve dairesel hareketleri icra eden basit cisimlere ait olduğunu söylerken, diğer karşıt etkiler ise, yani ağırlıktan, hafiflikten ve geçicilikten kaynaklanan etkiler ise sadece doğadan düz bir çizgi halinde hareket eden cisimlerde görülmektedir. Eğer şu âna kadar saptananlarda herhangi bir zaaf ortaya çıkarsa, bu durumda kurala göre, diğer geri kalanlara ve bunları dayanak olarak kullananlara şüpheyle yaklaşılabilir. Şu âna kadar Aristoteles'in evrensel kurallardan edindiği sonuçların, ilerleyen safhalarda, özgün nedenellik ve deneyimlerle yeniden desteklenmesi gerektiğini inkâr etmiyorum. Zaten bunların tamamı, tek tek incelenmeli ve değerlendirilmelidir. Ne var ki şu âna kadar söylenenler, büyük zorluklar sergilediği için –oysa birincil ve temel kurallar sağlam ve iyi oturmuş olmalıdır ki onlar üstüne kararlılıkla bir düşünce yapısı inşa edilebilsin– şüpheler yığılmadan acaba başka bir yol izleyip daha düzgün ve güvenli yolda yürüyerek iyice düşünülmüş bir mimari planla birincil temelleri daha sağlam atsak çok daha iyi olmaz mı diyorum. Bu nedenle Aristoteles'in çizdiği yolu şimdilik bir kenara bırakarak sırası geldikçe ele alacağımızı ve düşüncelerini tek tek irdeleyeceğimizi belirterek

şimdiye dek söylediklerinden onunla mutabakat halinde bulunduğumuzu kabul ettiğim noktanın altını çizmek istiyorum: Dünya tüm boyutlara sahiptir ve bundan ötürü de çok mükemmel bir cisimdir. Şunu da ekliyorum; bu durumu nedeniyle çok büyük bir düzen içindedir; şu anlamda ki onu meydana getiren kısımlar, kendi aralarında tam anlamıyla ve mükemmel bir düzene sahiptirler. Bunu böyle kabul etmemizi, sanırım ne siz ne de başkaları ret ve inkâr edebilir.

Simplicio: Kim itiraz edebilir ki? Her şeyden önce Evren hakkındaki bu düşünce Aristoteles'e aittir; ayrıca şu da var, Evren'in böyle nitelenişi sahip bulunduğu mükemmel düzenden ileri gelmektedir.

Salviati: Demek ki bu ilkeyi saptadıktan sonra hemen şu sonuca varabiliriz: Eğer Evren'in bütünü oluşturucu kısımlar doğaları gereği hareketli olmak zorundalarsa, düz hatlı ya da daireselden başka bir harekete sahip olmak imkânsızdır. Bunun nedeni de çok kolay ve açıktır: Şöyle ki, doğrusal hareketli bir cisim yer değiştirdikçe ve hareketini sürdürdükçe geçtiği noktalardan giderek uzaklaşır; eğer bu hareket doğa gereği ona uygun düşüyorsa demek oluyor ki başlangıçta bu cisim doğanın ona uygun gördüğü yerinde değilmiş ve bu nedenle de diyebiliriz ki Evren'in kısımları mükemmel bir şekilde yerli yerinde değilmiş. Fakat biz, onların mükemmel bir şekilde düzenli olduklarını varsayıyoruz. Böyle olunca, doğa gereği yer değiştirmek zorunda olduklarını söylemek olanaksızdır. Yani doğrusal harekete zorunludurlar diyemeyiz. Ayrıca doğrusal hareket, doğası gereği sonsuza yöneliktir. Çünkü düz çizgi sonsuza ve belirsizye yöneliktir, herhangi bir hareketli cisim, doğa gereği bir doğru boyunca hareket etme ilkesine bağlıdır, yani ulaşılması olanaksız bir yere doğru gitme ilkesine bağlıdır diye bir şey söylememiz olanaksızdır. Çünkü varacağı son nokta belirlenmiş değildir ve doğa, Aristoteles'in kendisinin de çok iyi belirttiği gibi, yapılması mümkün olmayan şeye girişmez ve varılması imkânsız bir yere doğru harekete de girişmez. Eğer herhangi bir kimse çıkıp, doğrusal çizgi ve dolayısıyla düz hat boyunca hareket sonsuza doğru, yani belirsiz bir yere doğru sürdürülebilir ve böylece doğa, söz gelimi onlara özellikle belli bazı son uçlu noktalar belirlemiştir ve cisimlere o son uçlara doğru gitmek üzere doğal yetenekler tanımıştır diyecek olursa, bundan ötürü benim onlara vereceğim yanıt şu olurdu: Dünyanın başına böyle bir şey ancak yaratılışının ilk karmaşasında; maddenin belirli kategorilere ayrışmadan, aralarında karmakarışıkken düzensiz uçtuğu ilk kaos ortamında gelmiş olduğu hikâye edilebilir belki. Ola ki doğa maddeyi bu durumdan düzene dönüştürmek için doğrusal hareketlerden, ilk yerleşim için yararlanmıştır. Doğrusal hareketler nasıl ki yerli yerine yerleşmiş cisimleri düzenden uzaklaştırıyorsa kaba bir düzensizlik içindeki maddeyi de derleyip toparlamaya

yatkındırlar. Fakat cisimler en güzel biçimde dağılım ve yerleşim aşamalarını geride bıraktıktan sonra, onlarda, doğrusal harekete sahip olma doğal eğiliminin kalmış bulunması olanaksızdır. Şimdi artık onların kendilerine ait doğal yerlerden, yeniden doğrusal hareketle kımıldamalarının söz konusu olması ancak düzenden çıktıkları durumlarda geçerlidir. Demek ki şunu söyleyebiliriz: Doğrusal hareket, eserin yaratılışında maddeyi yerine yerleştirmek için yararlanılan bir harekettir; fakat eser meydana getirildikten sonra artık madde ya hareketsizdir veya hareketliyse de ancak dairesel harekete sahiptir. Ama biz eğer Platon'a uymak istemiyorsak ve demek istiyorsak ki Evren'in cisimleri yaratıldıktan ve kararlı bir hal aldıktan sonra, yaratıcısı tarafından bir süre için doğrusal harekete kavuşturuldular fakat belirli ve kesin yerlere ulaşmalarından sonra teker teker döndürülmeye başladılar, doğrusal hareketten dairesel harekete intikal ederek ve böylece kaldıkları ve halen de kalmaya devam ettikleri yerde varlıklarını koruyorlar, o takdirde bu Platon'a layık yüce bir düşüncedir demekle yetinelim. Dei Lincei Akademisi'ndeki ortak bir dostumuzun da aynen buna benzer görüşler ileri sürdüğünü ve şöyle dediğini hatırlıyorum: Herhangi bir nedenle durağan halde olan, fakat doğasında hareket etme niteliği barındıran her cisim, serbest bırakılınca hareket edecektir. Yeter ki belirli özel bir yere doğru gitme niteliği doğasında var olsun; çünkü her tarafa karşı tarafsız kalsa da, şu ya da bu yere doğru gitme nedeninden yoksun olduğu için sahip olduğu durağanlık halini bırakmazdı. Ama eğer o, söz konusu niteliğe (hareket etme niteliğine) sahipse bu durumda zorunlu olarak hızını sürekli artırarak hareket edecektir...

Simplicio: Aristoteles çok derin görüşlü olmasına karşın zekâsını gereken den fazla ortaya koymayan biri olarak duyulara hitap eden deneylere, insan aklının kuru muhakeme yoluyla ürettiği herhangi bir görüşün yanında öncelik tanınması kanısını taşıyordu. Aristoteles, duyuları inkâr edenlerin, o duyunun onlarda yok edilmesi suretiyle cezalandırılmayı hak ettiklerini söylemişti. Şimdi soruyorum, kim toprak parçalarının ve suyun, ağır cisimler olarak doğa gereği aşağıya doğru indiklerini göremeyecek kadar kördür? Aşağı doğru derken Evren'in merkezine doğru demek istiyorum, yani doğa tarafından aşağıya iniş hareketinin (*deorsum*) sonu ve varış noktası olan Evren'in merkezine doğru. Ateş ve havanın dümdüz yukarıya doğru ay kubbesine doğal varış noktası olarak yönelişini görmüyor olamaz ki? *Bütünün hareketi o bütünün kısımlarının hareketine benzer olduğu* öylesine açık seçik belliyken, Yer'in hareketinin merkeze (*ad medium*) doğru ve dümdüz, ateşin de merkezden uzağa doğru (*a medio*) olduğu önermesine kim hâlâ itiraz edebilir ki?

Salviati: Sizin bu görüşünüze dayanarak fikrinizin kabul görmesi yönünde en çok kabul edebileceğimiz şey, yerkürenin bir parçasının, bütününden,

yani doğal olarak ait bulundukları yerden güç kullanmak suretiyle kımıldatılmış ve bu yüzden bir düzensizliğe uğramış olmaları halinde, oradan ait oldukları yere kendiliğinden ve doğası icabı doğrusal bir hat izleyerek döneceklerini göz önünde tutmamızdır. Eğer size epey taviz vermemiz gerekirse, vereceğimiz tek taviz, işte burasıdır. Fakat sizin bu ifadelerinizi, inceleyip sık dokuyarak gözden geçirecek olan biri, her şeyden önce dünyanın bazı parçalarının bütününe doğrusal hareketle geri döneceğini reddederdi ve “Dairesel hareket ya da başkaca bir bileşik hareket söz konusu olmaz mı?” diye itiraz ederdi. Dolayısıyla siz, buna yanıt bulabilmek için bin bir dereden su getirmek zorunda kalırdınız. Bu konuda Ptolemaios’nın ve Aristoteles’in hükümlerine ve deneyimlerine verilen yanıtlardan da anlayacağınız gibi, ikinci olarak da şu var: Eğer birileri, “dünyanın parçaları için Evren’in merkezine ulaşmaya değil de bütünüyle birleşmeye gidiyor ve bu nedenle dünyanın merkezine doğru gitmek gibi doğal bir eğilime sahipler,” derse ve “Bu eğilim sayesinde dünyayı oluşturmak ve onu muhafaza etmek üzere parçalar işbirliğine katılıyorlar,” açıklamasını yaparsa, dünyanın bir bütün olarak yerinden oynamış olması halinde, yine yerine geri gitmek için hangi diğer bütünü arayabilir ya da “bütünün hareketi parçalarına benzer” kuralı çerçevesinde hangi Evren’de, diğer bir merkez bulabilirdik? Buna şunu da ekleyiniz, ne Aristoteles ne de siz, dünyanın *de facto* Evren’in merkezinde olduğunu kanıtlayamazsınız. Fakat, eğer Evren’de bir merkez bulmak istiyorsanız, bu durumda bu merkeze en uygun olabilir nesne öncelikle güneş olur diyebilirsiniz. Bu dediğimi ileriki açıklamalarımda anlatacağım.

Şimdi eğer dünyanın bütün parçaları, aynı anda ve her yerden birden hareket ederek birbiriyle sıkı bir şekilde bütünleşerek bir küre oluşturma eğilimi içindelerse, o halde bu özellik dolayısıyla neden ay da, güneş de ve hatta diğer bütün gezegenler de, parçalarıyla birleşme eğilimleri sebebiyle küre şeklinde olmasınlar ki? Eğer herhangi bir nedenle ya da güç kullanılmak suretiyle bunların bir parçası bütünden koparılırsa, bu parçaların doğal eğilimleri nedeniyle hızla bütünle birleşeceklerini varsaymak akıllıca olmaz mı? Buradan hareketle de doğrusal hareketlerin bütün gezegenlerde içkin olduğunu söyleyemez miyiz?

Simplicio: Tabii ki sizi bu konuda ikna etmek ya da önyargılarınızdan kurtarmak mümkün görünmüyor; çünkü siz sadece bilimin kurallarını değil aynı zamanda duyularımızla elde ettiğimiz, deneyimle sabit olan kanıtları da inkâr ediyorsunuz. Kendi görüşlerimi savunmaktan, beni ikna ettiğiniz için değil fakat özellikle de “bilimin ilkelerini reddedenlerle tartışmaya değmez” kuralınızdan dolayı vazgeçiyorum. Az önce anlattığınız argümandan hareketle şunu sormak istiyorum: Ağır cisimlerin hareketinin doğrusal mı

yoksa dairesel mi olduğu konusunda bile henüz şüpheler taşıyan sizler, nasıl olur da dünyanın parçalarının –ki bunlar en ağır parçalardır– merkeze doğru doğrusal bir hat çizerek hareket ettiklerini mantık dışı buluyorsunuz? Duvarları dümdüz olan bir kuleden bir toprak parçasını bıraktığınızda, o parça duvara paralel olarak hareket ederek, sanki yukarıdan aşağıya doğru bir şakul varmış gibi kılı kılına kulenin dibine düşmez mi? Bu durum, parçaların doğrusal ve merkeze doğru bir hat izlediklerinin kanıtı değil mi? Ayrıca Aristoteles’in de belirttiği gibi, “dünyanın parçaları, merkeze ulaşmak için merkeze doğru hareket ederler” tezine neden itiraz ediyorsunuz ki? Sanki o, karşıtlar hareketinin öğretisine uygun argümanlarla anlatmamış gibi yapıyorsunuz. Aristoteles, ağır cisimlerin hafif cisimlere doğru hareket ettiğini, dolayısıyla hafif cisimlerin yukarıya doğru, yani dünyanın çevresine doğru hareket ettiğini, bu nedenle de ağır cisimlerin merkeze doğru hareket ettiğini söylemektedir; kısacası ağır cisimler, merkeze doğru hareket ederken, onunla (merkezle) tıpkı bir kazadaki gibi çarpışmaktadır. Şimdi bir de ayın ya da güneşin bir parçasının nasıl hareket edeceğine dair bir deney yapmak ise anlamsız bir uğraş olacaktır, çünkü bu, imkânsızın araştırılması demektir. Aristoteles’in de kanıtladığı gibi gezegenler değişikliğe uğratılamazlar, içinden geçilemez ve tahrip edilemezler; dolayısıyla yapmak istediğiniz deney de abesle iştigaldir. Hadi diyelim ki bunu başardınız ve gezegenden bir parça kopardınız ve o parça da hareket ederek bütünle yeniden buluştu. Bunun olmasının nedeni parçanın ağırlığı ya da hafifliği olamaz, çünkü Aristoteles’in kanıtladığı gibi gezegenler ne ağırdır ne de hafif.

Salviati: Ağır cisimlerin doğrusal hat boyunca ve dikey olarak hareket ettiklerine inanmakta kuşkulu davranmakla ne kadar akılcı olduğuma, az önce söylediğiniz gibi, bu özel sorunu incelediğimde kanaat getireceksiniz. İkinci noktaya gelince, doğrusu ya Aristoteles’in söylemindeki mantık yanlışlığının size ayrıca açıklanmasına ihtiyaç duymanıza şaşıyorum; çünkü bu o kadar belli ve açık seçik ki, kanıt bekleyen bir şeyi sanki Aristoteles kanıtlamış ve bu da doğruymuş gibi varsaydığınızın farkında değil misiniz? Bunları bir kez düşünün.

Simplicio: Lütfen Bay Salviati, Aristoteles’ten söz ederken daha saygılı olmalısınız. Mantıklı düşünmenin, kanıtlama tablolarının, kıyasın, kanıtlamanın, yanlış doğrudan ayırmanın, kısacası mantığın atasının, hata yaptığını nasıl ileri sürebilirsiniz? Beyler önce onu iyice anlayıp sonra da eleştirmeyi denemek gerekir.

Salviati: Signore Simplicio, biz burada, kendi aramızda üstü kapalı bazı gerçekleri ortaya çıkarmak üzere birlikteyiz; hatalarımı yüzüme vurduğ-

nuzda size hiç gücenmem, ayrıca Aristoteles'in düşüncelerini kabul etmediğim zaman da bunu bana açıkça söyleyin, ben de size müteşekkîr kalırım. Ancak bazı konular hakkındaki şüphelerimi ve son söyledikleriniz hakkındaki görüşlerimi de dile getirmeme izin verin. Sizin de çok iyi bildiğiniz gibi felsefede mantık bir tartışma aracıdır. Biliyorsunuz ki bir zanaatkâr, enstrüman yapmak konusunda çok becerikli olabilir ama o enstrümanı kullanmayı beceremeyebilir; aynı şekilde mantık bilimini okumuştur ama mantıktan yararlanma işinde pek maharetli değildir. Öyle ki bir tüm şiir teorisine hâkimdir ve size bunları ezbere sayabilir ama bir dörtlük yazma mutluluğuna erişemez. Bazıları Vinci'nin bütün öğretisini bilir de bir tabureyi bakarak resmedemez. Enstrüman çalmayı öğrenmek için müzik aleti imalatçısına başvurulmaz, o enstrümanı çalmayı bilene gidilir. Şiir de şairleri sürekli okuyarak öğrenilir; resim de sürekli çiziktirmek ve resim yapmakla öğrenilir. Kanıtlama da kanıtlarla dolu kitapların okunmasıyla öğrenilir ki bunları yalnız matematikçiler yapar, mantıkçılar değil. Şimdi izlemekte olduğumuz asıl konumuza dönerek diyorum ki, Aristoteles hafif cisimlerin hareketiyle şunu kastetmiyor muydu? Dünya yüzeyinin herhangi bir yerinden, yukarıya doğru tırmanan ateş, dünyadan daha büyük bir kütleyle doğru dümdüz hareket eder. Hatta Aristoteles'e göre o, ayın kubbesine kadar uzanır. Fakat ateşin yükseldiği bu kütlenin kubbesi, dünyanın çevresiyle özdeş, yani onun yoğunlaşmış hali olduğundan, bu kubbenin dünyanın kubbesi olup olmadığından emin olamayız; dolayısıyla, eğer önyargılı değilsek, dünyanın kubbesine doğru yükselen hafif cismin, aynı zamanda onun merkezine doğru hareket edip etmediğini kesinlikle iddia edemeyiz. Yani bu da demektir ki dünya Evren'in merkezinde yer alır. Halbuki biz, Aristoteles'in hep kanıtlamaya çalıştığı bu iddiaya karşı çıkıyoruz. Şimdi bu iddianın yanlış bir çıkarsama olduğu görülmüyor mu?

Salviati: Başka işaretlerden de tahmin ettiğimiz gibi, eğer ay da dünyadaki gibi canlı varlıklar meydana getirmişse, bu durumda bizim orada yağmur olduğunu varsaymamız ya da eğer yağmur yoksa, tıpkı Mısır'da Nil Nehri'nin etrafı taşkınlarla sulaması gibi, su veren başka bir unsurun bulunması gerekir. Dünyadaki yaşamın temeli olan unsurlardan birkaçının eksik olması durumunda yaşamın olmasının imkânsızlığı nedeniyle, boşuna kafamızda başka yerler tasavvur etmeyelim ve başka bir yerde dünyadakine benzer bir yaşam aramayalım. Eğer biri bana, bu şartlara rağmen ay da bizdekine benzer canlıların ya da başka bir tür canlının olup olmadığını sorarsa, ona insan aklının izin verdiği kadarıyla, aynıısının olmayacağını ve hatta tümünden farklı bir türün bile olamayacağını söyledim. Sanırım bizdeki yaşamın ve floranın

varlığı doğamızın zenginliğiyle ve onu yaratan Tanrı'nın, Yaradan'ın lütfuyla mümkündür.

Sagredio: İnsanoğlunun kavrama yeteneklerini doğanın yaratıcılığıyla kıyaslamak bana her zaman bir hadsizlik olarak gelmiştir, hatta istediğimiz kadar üzerine kafa patlatalım, doğanın ortaya koyduğu en basit ve yüzeysel olayları gene de derinlemesine kavramamız o kadar kolay değildir. Bana her şeyin kavranabileceğini düşünmek, tamamen cehaletin bir tezahürü gibi geliyor. Bir konunun bütününe kavramayı düşünen biri, bilginin biraz tadına varsa, o zaman o, yaşamda ne kadar çok bilemeyeceği şeyin var olduğunu da anlardı.

Salviati: Bu söylediklerinizi hiç kimse inkâr edemez. Buna en iyi örnek de bir şeyi anladığını ya da anlamak istediğini söyleyen birinin tanıklığıdır: İnsan bilgeleştikçe, ne kadar az bildiğini, hem daha çabuk hem de daha rahat kabul etmektedir. Eski Yunanistan'ın en bilge kişisi olduğunu Kâhin'in⁶³ de teslim ettiği gibi; o, her zaman, hiçbir şey bilmediğini söylemiş.

Simplicio: O halde ya Kâhin ya da Sokrates yalan söylemiş; çünkü Kâhin onun en bilge, o da kendisinin en az bilen insan olduğunu söylemiş.

Salviati: Söylenenlerin doğru olması nedeniyle ne o ne de öbürü yalan söylemiştir. Kâhin Sokrates'in insanlar içinde en bilge kişi olduğunu, ama onun bilgisinin de sınırlı olduğunu söylemiştir. Sokrates kendisini, sonsuz olan mutlak bilgiye göre bilgisiz addederdi. Sonsuz sayının bir parçası olan "çok", "az"dan ya da "hiç"ten farksız olduğundan, örneğin sonsuz bir sayıyı bulabilmek için ister binleri, ister yüzleri, isterse de sıfırları toplayın, bunların esasta birbirinden farkı yoktur, bu nedenle Sokrates de bilgeliğinin, sonsuz bilgi karşısında bir hiç olduğunun farkındaydı. İnsanlar arasındaki farklılık, kendisini bilgi farklılığıyla ortaya koymaktadır; Sokrates de insanlar içinde en çok bilgiye sahip olması nedeniyle bir yönüyle Kâhin'in de dediği doğrulanmış oluyor.

Sagredo: Bu noktayı çok iyi kavramış bulunmaktayım. Signore Simplicio her insan, ortaya bir şey koymak için yeterli güce sahiptir ancak her insan aynı şeyi ortaya koyamaz. Bir kralın etki gücü, sıradan bir insanın ortaya koyduğundan katbekat fazladır; ama Tanrı'nınkiyle kıyaslandığında ne onunkinin ne de öbürününkinin bir kıymeti yoktur. Bazı insanlar tarım işlerinde başka insanlardan daha fazla bilgiye sahip olabilirler; ama bir asma fidesini dikmekle kök salmak, ona su vermekle suyun bir kısmını köklere bir kısmını yapraklara ve bir kısmını da meyveye; hatta bir kısmını et bölümü-

63 Kâhin: Eski Yunanistan'da önemli olayların nedeni ve kaynağını anlamak için bir Delphi'de yaşayan Kâhin'e (Orakel) başvurulurdu.

ne bir kısmını kabuklara dağıtmak arasındaki farkı düşünebiliyor musunuz? Bunların tamamını da doğa yerine getirmektedir. İşte bunlar doğanın meydana getirdiği sayısız şeyin içinde sadece küçük bir parçadır ki onun bilgeliliğinin yüceliği tartışılmaz. Buradan da anlaşılacağı gibi Tanrı'nın bilgisi, sonsuzluk çarpı sonsuzluk kadardır.

Salviati: Bir örnek de benden. Bir mermer taşının ortaya koyabileceği muhteşem heykeli ele alalım; sıradan yurttaşlarla kıyaslayınca, Buonarruatis'in dehasının bunu fark edebileceği tartışılmaz. Buna rağmen bu eser dışsal ve biçimsel, durağan haldeki bir insanın heykelinin yapımından başka bir şey değildir. Bunun, doğanın bütün iç ve dış organlarıyla, bu kadar çok kas, damar, sinir ve iskeletle yarattığı; bu kadar çok ve karmaşık hareket kabiliyeti verdiği bir insanla karşılaştırılması mümkün mü? Buna bir de duyu organlarını, ruh ve aklı da katarsanız ne olur? Şimdi siz, bu heykelin, canlı kanlı bir insandan hatta basit ve tiksindiğimiz bir solucandan bile çok çok geri olduğunu söylemez misiniz?

Sagredo: Bir de Arkhytas'ın⁶⁴ güverciniyle gerçek ve canlı bir güvercin arasındaki farkı düşünebiliyor musunuz?

Simplicio: Eğer ben akıl ve mantık sahibi insanlardan biriysem, sizin bu anlattıklarınızda önemli bir çelişki olmalı. Bir yandan Sokrates'i, doğanın yarattığı insanlar içinde en yüksek mantığa sahip biri olarak nitelendiriyorsunuz öbür yandan da onun sahip olduğu aklın hiçbir şey olduğunu söylüyorsunuz. Bu durumda, doğanın yarattığı yüce bir zihnin de hiçbir şey anlamadığını söyleyebilir miyiz?

Salvatio: İtirazınız çok zekice; size yanıt vermek için felsefi açıdan anlama kavramının iki açıdan kullanıldığını saptamak gerekir: içsel olan, dışsal olan. Sonsuz sayıdan alınmış bir kümenin içerdiği miktar, sonsuza göre bir hiçtir, ki dışsal olan insanoğlunun aklı da –istediği kadar çok sayıda gerçeğe sahip olsun– tıpkı hiçlik gibidir. Çünkü binlerin binlerle çarpımından elde edilen rakam, sonsuz sayı karşısında sıfıra yakındır. İçsel olansa, tek tek şeylerin içerdiği gerçeğe, yani doğanın tek bir şeyle ve gerçeğe ilgili ortaya koyduğu bütün bilgilere insan aklının sahip olmasıdır. Örneğin matematiğe ait, yani geometri ve aritmetiğe ait bilgiler bu kısma girer. Tabii ki tanrısal akıl, matematiksel bilgilerden katbekat fazla, hatta olabilecek bütün bilgilere sahiptir. Bazı sınırlı şeylerle ilgili bilgilerse insan zihni tarafından kavranabilir, ki bu da nesnel olarak tanrısal bilgiye eşdeğerdir çünkü bir bilgiyi kav-

64 Arkhytas: MÖ 5. yüzyılda Tarentum'te (Yunanistan) yaşamış filozof, devlet adamı, komutan, matematikçi ve mühendis. Matematiğe ve fiziğe olan özel ilgisi nedeniyle Arkhytas, birçok mekanik aletin geliştirilmesine katkıda bulunmuştu. Ayrıca o, olağanüstü mekanik yeteneklere sahip güverciniyle de ünlüdür.

ramak demek o şeyle ilgili zorunluluğu kavramaktır ve o da bilgi açısından en yüksek mertebedir.

Simplicio: Bu bence biraz keskin ve cüretkâr bir yorum oldu.

Salviati: Bu ilkeler, şüphe bırakmayacak ve cüretkârlıkla açıklanmayacak kadar mantıklı ve genel olarak kabul gören ilkelerdir. Siz Tanrı'nın olanı olduramayacağını söyleyerek onun tanrısallığına ne bir katkıda ne de bir hakarete bulunmuş oluyorsunuz. Ama sanırım Signore Simplicio, siz benim sözlerimi kısmen yanlış anladığınız için şüpheye kapılıyorsunuz. Yanlış ifade etmemek için şöyle diyeyim: Deneyim yoluyla elde edilen bilgi matematiksel bilgidir ki bu aynı zamanda tanrısai bilgeliğin içindedir; ama sizin de kabul edebileceğiniz gibi tanrısai bilgi evrendeki her şeyi kaplar, en yüksek akıldan daha yücedir ve bu nedenle de bizim kavrayışımıza sadece kısmi oranda açıktır. Bizler olguların sonuçlarına, birbirini takip eden basamaklı açıklamalar yoluyla ulaşırız; Tanrı ise onu sadece şöyle bir bakış fırlatarak kavrar. Örneğin bizler, dairesel hareketin –ki bunlardan sonsuz sayıda vardır– özelliğinin bir kısmını kavramak için en basit yerinden başlar, ondan sonuçlar çıkarır ve bu sonuçtan hareketle de ikinci kısma ilerleriz; sonra üçüncüsüne ve dördüncüsüne... tanrısai akıl ise onun sonsuz, karmaşık niteliklerine ve zamansai durumuna, mevcudiyetine fırlattığı öylesine bir bakışla ulaşır. Gerçekte ise bu bilgilerin tamamı, ne kadar çok ve sonsuz sayıda olurlarsa olsunlar olgunun görüntüsünde –ki bunlar da tanrısai akılla entegredir– mevcuttur. Bunlar insani akla bütünüyle yabancı değildir, ancak yoğun sislerin arkasında gizlidir. Sizleri aydınlatmak bizim açımızdan mümkündür ancak önce bazı nedensellikleri kesin sonuçlarıyla birlikte kanıtlamamız ve böylece hızla bir sonuçtan başka bir sonuca gidebilmemiz için bunları zihnimizin bir parçası haline getirmemiz gerekir. “Hipotenüsün karesi, dik kenarların karesinin toplamına eşittir” formülü ile “aynı zemindeki paraleller arasındaki mesafenin her yerde aynı olduğu” tezi özdeştir. Ama bu, birbirinin kenarlarından taşmadan birbirini kapatan iki düzeyin aynı yüzeye sahip olduğu tezinin doğru olduğunu göstermez. Aklımızın, birbirini takip eden basamaklar halinde keşfettiği ve kavradığı olgular, tanrısai akıl için hiçbir şeydir, çünkü o olguları hemen anında keşfeder, daha doğrusu bu bilgiler onda zaten daima içkindir. Kanımca buradan hareketle de, keşfettiğimiz tür ve kümelerle ait bilgilerin tanrısai aklın çok çok gerisinde kaldığını söylememizde bir mahzur yoktur. Ama bu, diğerini tümünden inkâr ettiğim ve onun bir hiçlik olduğunu söylediğim anlamına da gelmez, bu mümkün değildir. Nitekim insanoglunun bugüne kadar ne türden harika şeyleri keşfettiğini, icat ettiğini ve bulduğunu görünce de bunun Tanrı'nın bir lütfu hem de en parlak lütfu olduğunu ve bunun önünde şapka çıkarmam gerektiğini anlıyorum.

Sagredo: Bana şunları anlatırken ve açıklarken bile insanoğlunun aklının ne kadar keskin olduğunu görüyorum. İnsan aklının icat ettiği sanat dallarını ve bilimde vardığı aşamaların çapını düşündüğümde ve bunu bir de kendi aklımın çapıyla kıyasladığımda, bu kadar az bilmekten dolayı yaşadığım şaşkınlığı, içinde bulunduğum mutsuzluğu ve yere serilmiş vaziyetimi tarif edemem. Mükemmel bir heykel gördüğümde kendi kendime, “Böyle bir mermer bloğundan ne zaman güzel bir heykel yapabilecek ve onun içerdiği harika formu keşfedebileceksin,” diye soruyorum. Ya da kendime “Farklı renkleri bir tuvale ya da duvara sürerek görülmesi gereken en harika resmi, tıpkı bir Michelangelo⁶⁵ ya da Rafael⁶⁶ veya Tiziano⁶⁷ gibi resmedip resmedemeyeceğimi,” soruyorum. Hele bir de insanoğlunun, ses ritminden hareketle müziğin o harika notalarını yaratmasını, kulaklarımızın bayıldığı o kuralları ve ilkelere ortaya koymasını hayretle karşılıyorum. Ve tabii ki sayılamayacak kadar çeşit çeşit enstrüman? Ya da sizin şu harika anlatımlarınızı takip eden edebiyat ve şiirin o büyük yaratıcıları? Peki inşaat ve mimarinin ya da denizciliğin geldiği şu aşama? Bu kadar yaratıcı akıl ve zihinden de öte olana; bütün bu konuştuklarımızı, buluşları ve keşifleri zaman ve mekândan bağımsız olarak başkalarına ulaştırana; bunları, Hindistan’da oturan birine aktarmak ya da henüz doğmamış ve belki de on binlerce yıl sonra doğacak olan birine aktarana; öylesine kolayca ve de onlarca işareti ve bağlantıları bir sayfada aktarana ne demeli? Belki de bu, insanoğlunun yaptığı buluşların en yücesi ve tacı olmalıdır ki bununla bugünkü konuşmayı sonlandırsak iyi olacak. Günün en sıcak saatleri geride kaldı, sanırım Signore Salviati serinlemek için bir tekne gezisine hayır demez. Yaptığımız bu güzel sohbeti devam ettirebilmek için yarın her ikinizi de burada bekliyor olacağım.

Üçüncü Gün

Doğal Olarak Hızlanan Hareket

Salviati: Bir önceki bölümde tekdüze hareketlerin özelliklerini müzakere etmiştik, ancak hızlanan hareketler de gözden geçirilmelidir.

Her şeyden önce doğal olaylara en iyi uyan tanımları bulmayı ve açıklamayı istiyoruz. Çünkü herkes, keyfi bir hareket şekli icat edebilir ve özelliklerini tartışabilir; örneğin bu nedenle, bazıları doğayla örtüşmeyen kimi hareketlerle tanımladıkları spiral ve kavisli eğrileri hayal etmiş ve tanımları

65 Michelangeli di Lodovico Buonarroti Simoni (1475-1564), ünlü İtalyan Rönesans dönemi ressam, heykeltıraş, mimar ve şair.

66 Raffaello (1483-1520), ünlü İtalyan ressam ve mimar. *Raffaello*, *Raffaello Sanzio*, *Raffaello Santi*, *Raffaello de Urbino* veya *Rafael Sanzio de Urbino* gibi isimlerle de anılmıştır. Michelangelo ve Leonardo da Vinci gibi büyük üstatlarla aynı dönemde yaşamıştır.

67 Titian ya da tam adıyla Tiziano Vecellio (1488-1490), İtalyan ressam.

gereği bu eğrilerin sahip olması gereken özellikleri övgüye değer biçimde belirlemişlerdir; ancak biz sadece doğada olduğu gibi hızlanarak düşen cisimlerin ortaya çıkardığı olayları incelemeye ve ortaya koyduğumuz hızlanan hareket tanımının, gerçekten de gözlemlenen hızlanan hareketlerin temel özelliklerini taşıyıp taşımadığını görmeye karar verdik. Yinelenen çabalarımız neticesinde en azından bunu becerdiğimizize inanıyoruz. Deneylerin sonuçları, bizim tarafımızdan iddia edilen özelliklerle birbiri ardına örtüşerek ve bu özellikleri tam anlamıyla ispatlayarak bu inancı teyit etti. Son olarak, doğal olarak hızlanan hareketin incelenmesi sırasında doğanın alışkanlıklarını ve geleneklerini takip ederek, çeşitli süreçlerde sadece en yaygın, basit ve kolay araçları kullandık...

Bu nedenle, bir taşın dururken yüksek bir konumdan düşmesi sırasında sürekli olarak hızını artırdığını gözlemlediysem, neden çok basit ve herkes için açık olan bu türden hızlanmaların gerçekleşmesine inanmayayım ki? Şimdi bu sorunu incelersek, sürekli kendini tekrarlayan yöntemden daha basit bir ekleme veya hızlanma göremeyiz. Zaman ile hareket arasındaki yakın ilişkiyi incelersek bunu hemen anlarız, çünkü hareketin tekdüzeliği, eşit zaman ve uzam ile (eşit mesafeler ve uzamlar eşit zaman aralığında katedildiğinde bu harekete tekdüze deriz) tanımlanır ve anlaşılır; biz de benzer biçimde eşit zaman aralıklarında herhangi bir karışıklık olmadan hızdaki artışları anlarız; böylece eşit zaman aralıklarından herhangi birinde eşit hız artışı olursa, tekdüze ve sürekli biçimde hızlanan bir hareket hayal edebiliriz. Bu nedenle, hareket eden bir cismin durduğu konumu terk edip düşmeye başladığı andan sonraki eşit zaman aralıkları geçmiş ise, ilk iki zaman aralığında kazanılan hız miktarı, ilk zaman aralığındaki hızın iki katı olacaktır. Böylece bu zaman aralıklarından üç tanesi geçtiğinde eklenen miktar üç katı olacaktır. Dört zaman aralığında ise zaman aralığının dört katı olacaktır. Meseleyi daha açık hale getirmek için şöyle ortaya koyayım: Bir cisim ilk zaman aralığında kazandığı hız ile hareketine devam ederse ve bu tekdüze hızını korursa, bu cismin hareket hızı, iki zaman aralığında kazanacağı ivmenin yarısı kadar olacaktır.

Bu yüzden de hızın artışını zamanın artışına bağlarsak bence fazla yanlış olmayız; böylece az sonra tartışacağımız hareketin tanımı şöyle olacaktır: Durduğu konumdan sonra eşit zaman aralıklarında eşit miktarda hız kazanıyorsa, bu cismin hareketine tekdüze biçimde hızlanıyor denir.

Sagredo: Tüm tanımlar keyfi olduğu için bu tanıma veya başka bir yazarın başka bir tanımına akılcı bir itiraz getiremesem de yukarıdaki gibi soyut biçimde oluşturulmuş, doğada serbestçe düşen cisimlerde gördüğümüz “hızlanan hareket”e karşılık gelen ve bunları tanımlayan tanımlardan kuşkula-

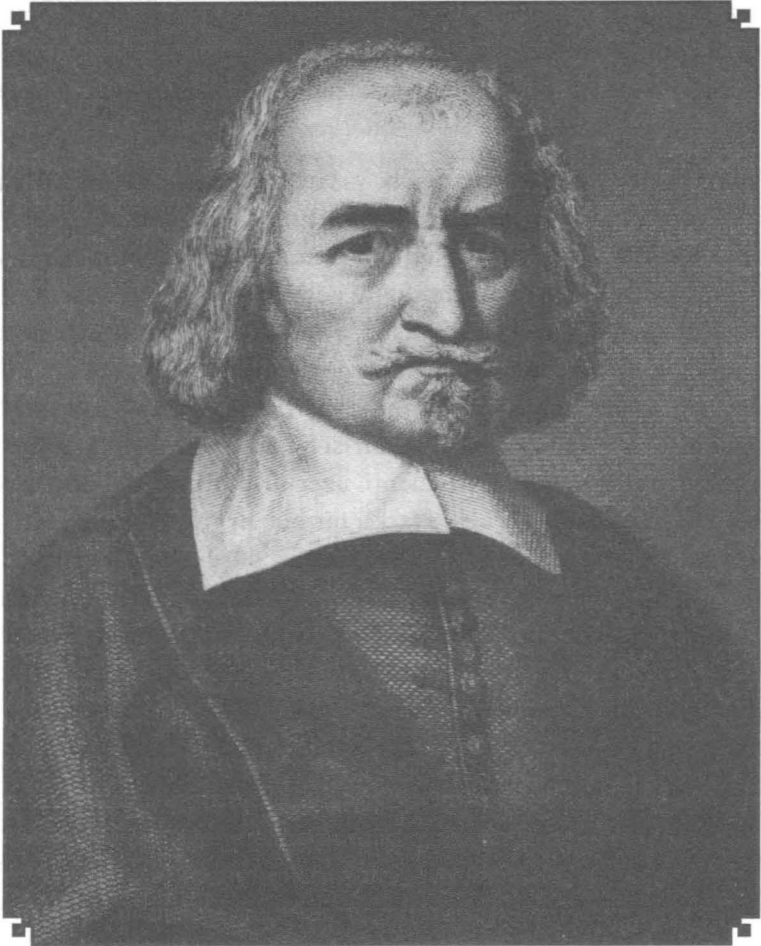
nırım... Bulunduğu bir konumdan düşen ağır bir cismi düşündüğümüzde, yani sıfır hızla başlayan ve hareketin başladığı andan itibaren geçen zamanla orantılı olarak hızlanan hareketi incelediğimizde, böylesi bir hareket, örneğin sekiz nabız vuruşunda sekiz derece hız kazanır; dördüncü vuruşta dört, ikinci vuruşta iki derece, ilk vuruşa kadar bir derece hız kazanır; madem zaman sınırsız biçimde bölünebilir, bu durumda cismin daha önceki hızı sabit bir oranla şu anki hızından daha az olmalıdır, bu durumda, ne kadar düşük olursa olsun, hiçbir hız (veya ne kadar büyük olursa olsun, hiçbir yavaşlık derecesi) yoktur ki bu cismi sonsuz yavaşlıktan, yani durma noktasından başlayarak hareket ettiren hız olarak kabul edilebilsin... Duyularımız düşen ağır cisimlerin aniden büyük bir hız kazandığını söylerken, bu olgu hayal gücümüzü zorlamaktadır.

Salviati: Bu, benim de başlangıçta yaşadığım zorluklardan biriydi ama kısa süre sonra bundan kurtuldum; kurtuluşum da size zorluk çıkaran deney sayesinde oldu. Siz bana deneyde ağır bir cismin durma konumundan çıktığı anda, hemen belirgin bir hız kazandığını gösterdiğini söylüyorsunuz. Ben de aynı deneyin, ne kadar ağır olursa olsun, bir cismin hareketinin başlangıcında çok yavaş ve sakin olduğu olgusunu gösterdiğini söylüyorum. Yumuşak bir malzemenin üzerine ağır bir cisim yerleştirin ve kendi ağırlığı dışında bir güç uygulamadan onu orada bırakın; birisi bu cismi bir veya iki kübit⁶⁸ yüksekliğe kaldırıp tekrar aynı malzemenin üzerine bırakırsa, bu etki sayesinde kendi ağırlığından daha büyük ve farklı bir güç uygulayacağı açıktır; bu etkiyi sağlayan ise yüksekliğe bağlı olarak artan düşüş hızıyla birlikte düşen cismin ağırlığıdır; düşen cismin hızına bağlı olarak bu güç artar. Darbenin niteliğine ve yoğunluğuna bakarak, düşen cismin hızını doğru biçimde sap-tayabiliriz. Ama beyler, bana söyleyin, bir bloğu dört kübit yükseklikten bir kazığın üzerine bırakırsak ve doğrudan toprağa, diyelim dört parmak kadar giriyorsa, bloğu iki kübit yükseklikten bıraktığımızda toprağa çok daha az girmez mi ve eğer blok, sadece bir parmak yüksekten direğin üzerine bırakılırsa, sadece direğin üzerinde durduğu hale göre direği toprağa çok az sokmaz mı? Elbette ki direk toprağa çok az girer. Sadece bir yaprak kadar yükseltip bırakılsa, etkisi neredeyse fark edilmez bile. Darbenin etkisi çarpan cismin ivmesine bağlıysa, (darbe) etkisi fark edilmeyecek kadar az ise, hareketin çok yavaş ve hızının daha da yavaş olduğundan kim şüphe edebilir? Gelin gerçeğin gücünü görelim; ilk bakışta başka bir şeyi gösterir gibi olan bir deney, dikkatle incelendiğinde bizi tam bunun zıttı bir şeye götürebilir.

68 Eski Mısır ölçüsü olan Nippur (kübit olarak da bilinir) ölçü birimi yaklaşık 45 cm'dir.

Thomas Hobbes

(1588-1679)

Bilimin olmayışı, daha doğrusu şeyler hakkındaki bilgisizlik, insanı belirli çevrelerin görüşlerine inanmaya eğilimli hale getiriyor ya da inanmaya zorluyor. Kanaatimizce insanlar arası çatışmanın üç nedeni vardır: Birincisi rekabet, ikincisi kendisine güvensizlik ve üçüncüsü de itibar hırsıdır.

Thomas Hobbes

İnsan İnsanın Kurdu mudur?

İngiltere başta olmak üzere Avrupa'da birçok ülke açısından devrimci bir dönemi ifade eden 17. yüzyıl, genel anlamda bilim, felsefe ve devlet teorisi açısından çok verimli bir yüzyıl oldu. Hollanda ve İngiltere'de baş gösteren toplumsal devrimler (1581-1649), bilimsel ve felsefi atılımları zorunlu kılmakla kalmadı, aynı zamanda insanlık açısından birçok kazanımın kökleşmesini de sağladı.

İngiltere'de Francis Bacon'la başlayan materyalist felsefe, Thomas Hobbes'la (1588-1679) yeni bir evreye girmişti. Bir süre Bacon'ın özel sekreterliğini de yapan Hobbes, dindar bir aileden gelmesine rağmen ve bir din adamı olan babasının mesleğini devam ettirmesi beklenirken, din ve kutsallığa dair şeylerle anılmayı reddedip başka bir yol seçti. Onun gençlik çağı, devrim yıllarına (1640-49) denk gelmişti. 1640 yılında devrim ve 1642 yılında iç savaş başladığında o da ülke dışına çıkmıştı. Cromwell'in savaşı kazanmasıyla birlikte yeniden Paris'ten ülkeye dönmüş ve felsefi çalışmalarına ağırlık vermişti.

Ardından bir süre yurtdışında sürgünde yaşayan Hobbes, bu dönemde Galileo, Gassendi ve Descartes gibi evrensel düşün ve bilim adamlarıyla tanışma fırsatı bulmuştu.

Hobbes bir anlamda Bacon'ın görüşlerini sistemli hale getiren bilim adamı ve filozof olarak da görülebilir. Ancak ona göre felsefe ve bilimde güzellik ve çekicilik yoktur, aksine onlar "kuru ve hatta iticidir". Marx yazılarında bunu şöyle ifade eder: "Bacon'ın materyalizmi, Hobbes'ta çiçeklerini kaybeder ve geometrinin soyut bir çehresine dönüşür. Fiziğin hareketi, mekaniğe ve matematiğe kurban edilir. Geometri bilimlerin şahı ilan edilir. Böylece materyalizm bütün insani yö-

nünü kaybeder.”⁶⁹ Bununla Marx, Hobbes’un her şeyi maddeye indirgeyen katı determinizmine işaret eder.

Hobbes felsefi çalışmalarını (Felsefenin Temel İlkeleri) üç bölümde toplar: Birinci bölümde, “Cisimlerin Öğretisi”, ikinci bölümde, “İnsanın Öğretisi”, üçüncü bölümde ise “Yurttaşın Öğretisi” yer alır. “Yurttaşın Öğretisi”ni sonradan ona ayrıca ün kazandıracak olan *Leviathan* adlı eserinde devam da ettirir. Bu eserde Hobbes, Machiavelli ve Bodin’den bu yana ileri sürülen devlet ve toplum teorilerini bir süzgeçten geçirerek kendi toplum ve devlet öğretisini ortaya koyar.

Madde Her Şeydir

Hobbes öğretisini katı ve keskin ifadelerle ortaya koyarken, sözlerinde acımasızdır. Kadim Yunan, Mısır ve Roma felsefesinin idealist öğretisini eleştirmeyi de ihmal etmez. Onun en büyük düşmanlarından biri, skolastik felsefe olarak ortaya çıkan dinci gericiiktir. O, tam bir tanrıtanımazdır; hatta bir dönem ateizmle Hobbesçuluk özdeşleştirilecektir de.

Hobbes’a göre her şeyin maddi bir kaynağı olmalıdır ve dolayısıyla, “Maddi temeli olmayan hiçbir şey gerçek değildir, onlar zihinlerin uydurduğu bir fantezidir.” Düşüncelerin de maddi bir temeli olduğunu söyleyen Hobbes, “Birçok kez hatırlattığım gibi bize ne Tanrı ne de ruh hakkında herhangi bir düşünce intikal etmiştir”,⁷⁰ demektedir. Ona göre bütün varlıklar maddidir ve dolayısıyla genleşme ve şekil edinme özelliğine sahiptir ki bu da geometrinin alanına girer. Tanrı ve melekler ise ne genleşebilir ne de şekil edinebilirler. Bunların maddi çehresine ilişkin herhangi bir düşünceye de sahip değiliz, demek ki bunlar, “Toplumlari dizginlemek için insan zihninde yaratılmış varlıklardır.”⁷¹

Ona göre bütün evren, devlet ve hatta insan bile tıpkı kurulmuş bir saat gibi, maddeden oluşan mekanik varlıklardır. Sadece, “Biri diğerinden daha karmaşıktır.”⁷²

Hobbes, Bacon’in materyalizmini sistemleştirmekle kalmadı, aynı zamanda genel anlamda materyalist bir öze kavuşturmak için felsefeyi, dine taviz veren deist düşüncelerden de arındırmayı denedi. Ona göre “ikili gerçek” olamazdı. Bir şey, “Maddi olarak ya vardı ya da yoktu.” O teolojiyi, bütünüyle felsefenin dışına çıkarmayı planlamıştı; sadece teolojiyi değil, maddi olmayan hiçbir şeyi bilim ve felsefe dünyasına sokmak istemiyordu.

69 Marx-Engels, *Werke*, Bd.2, s.136.

70 Thomas Hobbes, *Grundzüge der Philosophie, 1. Teil, Lehre vom Körper*, Leipzig, 1949, s.164.

71 Thomas Hobbes, *Leviathan*, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1996, s.99

72 Thomas Hobbes, *Grundzüge der Philosophie, 1. Teil, Lehre vom Körper*, Leipzig, 1949, s.164

Madde ve Toplumsal Determinist Öğreti

Felsefesinin yapı taşına göre, evrendeki bütün varlıklar, doğal ve suni maddeler olarak ikiye ayrılır. Doğal maddeler, doğrudan doğanın ürettiği maddi varlıklardır, suni olanlarsa insanların toplumlarını ve yaşamlarını düzenlemek için icat ettikleri örgütlenmelerdir. Devlet ve toplumsal örgütlenmeleri de buraya dahildir. İnsan, her iki alanda da yer alır; hem doğanın "maddi ürünü" olarak hem de bizzat ihtiyaç duyduğu "suni cisimlerin" yaratıcısı olarak.

Felsefi öğretisinin birinci bölümünde Hobbes, materyalist-determinist bakış açısını şöyle açıklar: "Felsefe, ya sonuçların mantıklı açıklamasıdır ya da bilinen nedenselliklerin ortaya çıkardığı sonuçları açıklamak veya bilinen nedenselliklerin ortaya çıkaracağı muhtemel sonuçlar hakkında öngöründe bulunmaktadır."⁷³ Hobbes'a göre, insanın hayatına yön veren şey hedef değil, nedendir. Bu neden, hayvani olan insanoğlunun psikolojik mekanizmasıdır.⁷⁴ Bir yönüyle insanoğlu dürtülerinin esiridir. Bu dürtüyü de "aralıksız iktidar arzusu" olarak açıklar.

17. yüzyılın diğer filozofları gibi Hobbes da felsefeye doğrudan pratik yarar açısından yaklaşır ve onu önemserdi. Bu nedenle de faydacı felsefenin filozoflarından biri olarak da görülür. Karşıtlarını ikna etmek için o da sık sık toplumların maddi yaşamından örnekler verirdi. Örneğin felsefenin önemini kavratmak için eserinde şu örneği kullanır: "Felsefenin ve özellikle de doğa felsefesinin ve geometrinin ne işe yaradığını en iyi günümüzde görebiliriz; onu, insanoğlunun hayatını geliştirmek için kullananlarla, buna sahip olmayı isteyen ama sahip olamayanların aralarındaki yaşam düzeyi farkı görünce anlaşılabilir. İnsanoğlu açısından en büyük başarı teknik, daha doğrusu mühendislik sayesinde sağlanmıştır. Bunu da en çok cisimlerin hareketlerini ölçmede, büyük ölçekteki cisimleri hareket ettirebilmekte, inşa faaliyetlerinde, denizcilikte, her türden alet-edevat üretmede, gökyüzündeki cisimlerin hareketinin ve gezegenlerin yörüngesinin ölçümünde, takvim ve başka ölçümlerde görürüz. Bu bilimlerin insanoğluna getirdiği yararların neler olduğunu görmek, söylemekten daha kolaydır. Bunları hizmetine koşan Avrupalı, birçok Asyalı ve Afrikalı halkın bu sayede ne kadar mutlu olduklarını görüyoruz. Hem Amerika hem de her iki kutba yakın oturan halklar söz konusu tekniğe sahip olamamışlardır. Peki neden? Acaba birileri öbürlerinden daha zekidir de ondan mı? Bütün insanlar aynı duyu organlarına ve zekâyâ sahip değiller mi? Acaba berikilerin sahip olduğu bir şey ötekiler sahip değiller mi? Evet, sadece felsefe! Felsefe, bütün bu yararlı olan şeylerin ana kaynağıdır."⁷⁵

73 Thomas Hobbes, *Age*, s.6.

74 George Sabine, *Siyasal Düşünceler Tarihi, Yeni Çağ*, c.2, Çev., Alp Öktem, Tüm Siyasi İlimler Derneği Yayını, Ankara, 1969, s.140.

75 Thomas Hobbes, *Age*, s.10

Her ne kadar Hobbes'un başı din ve Tanrı'yla pek hoş değilse de gene de o dini, toplumsal ve siyasi açıdan kullanmayı önemli bulur. "Toplumlari dizginlemek ve devlet otoritesini tesis etmek için dinden, tıpkı hastalığı iyileştirmek için tavsiye edilen acı reçete gibi yararlanılabilir".⁷⁶

Karamsar Toplum Felsefesinin Kökeni

Materyalist felsefesini toplumsal kurumlara da uygulayan Hobbes, Ortaçağ'da pek revaçta olan devletin tanrısal kökenine karşı da savaş açmıştı. Ona göre devletler, bireylerin hayatta kalabilmek için kendi özgür iradeleriyle yaptıkları toplumsal bir anlaşmanın zemini üzerinde yükselmiştir. Hobbes devletin ortaya çıkışını doğal ve zorunlu bir süreç olarak açıklıyor ve bunun temelini de insanoğlunun yıkıcı karakterinde görüyordu. Ona göre "*homo, homini lupus est*"tir, yani *insan, insanın kurdudur*.

Hobbes'a göre insanoğlu varoluşuyla kötüdür, çünkü o hayatta kalabilmek için bencilce davranır. Bu ise insanlar arası daimi bir savaşa neden olur ve toplumlar açısından da sürekli yıkım getirir. O insanoğlunun karakterini, ortaya çıktığı ilk haliyle, yani ilk doğal haliyle ele alır. Ona göre insan hayatta kalabilmek için birbiriyle savaş halindedir: "*bellum omnium contra omnes*". Herkes birbirini yok etmek istediğinden, ayakta kalabilmek için mantıklı bir adım gereklidir, o da sözleşme yoluyla inşa edilmiş devlet örgütlenmesidir.

Hobbes'un insan ve toplum anlayışını karamsar bir anlayış belirler ve bu nedenle de o otoriter bir devlet modeline sarılır. Ancak bu, Ortaçağ'ın despotik devleti değil, fakat üretici güçlerin gelişmesini sağlayacak modern bir devlettir.

Her ne kadar Hobbes, ezilenlerin ve emekçilerin filozofu olmasa da gene de o determinist felsefesi ve devlet öğretisiyle yüzyıllardır süregelen insan, devlet ve toplum üzerindeki mistik örtüyü atmış ve böylece materyalist felsefenin devrimci gelişimine önemli bir katkıda bulunmuştur.

Thomas Hobbes

MADDE ÜZERİNE⁷⁷

Felsefenin Unsurları

Okura

Değerli okur, bu eserde, elementlerini düzene sokmayı düşündüğüm felsefe, ne bir bilgelik kaynağıdır ne de metafizik öğretinin yolunu gösteren bir sanattır; o sadece yaratılmış olan şeyler, onların düzeni, nedensellikleri ve etkileri hakkında basit gerçekleri araştıran ve bilgi veren insan mantığının doğal halidir. Felsefe, senin içinde yer alan, bütün dünyanın ve dolayısıyla sana ait düşüncenin bir kızıdır; ancak henüz çehresi ortaya çıkmamış şekliyle, yani tıpkı Yaradan'ın ilk başlarda evreni yarattığı gibi. Sen de tıpkı bir heykeltıraşın kaba bir taş bloğundan bir heykeli çıkarması gibi, onu ortaya çıkarabilmelisin ama bu sadece resmetmek şeklinde olmamalı. Yaradan'ı taklit et. Henüz belirsiz ve karmakarışık olan düşünce (eğer felsefeyle çok ciddi bir şekilde ilgilenmeyi arzuluyorsan), öngörün ve deneyiminden daha ötesine taşınmalıdır. Karmaşık olanlar ayrıştırılmalı ve farklılaştırılmalıdır ki her şey kendine özgü kavramlara kavuşsun; sonra da her şeyi doğasına uygun bir şekilde yerli yerine oturtacak bir metot geliştirilsin. Yaratılışın düzeni şu şekildeydi: Işık, günün geceden ayrışması, genleşme, kökleşme, duyuların ortaya çıkması ve insan. Yaratılıştan sonra da şu: Yasalar. Kurallar incelendiğinde ise ortaya şu çıkmaktadır: Düşünmek, tanımlamak, mekân, yıldızlar ve gezegenler, duyusal nitelikler ve insan. İnsan ortaya çıktıktan sonra da: Yurttaş.

Elinizdeki eserin ‘‘Mantık’’ olan birinci bölümünde aklın ışığını ateşle-yeceğim. ‘‘İlk Felsefe’’ olan ikinci bölümde ise, kavramlar üzerinden şeylerin ruhunu birbirinden ayırştırmayı ve böylece tartışma götürür iddiaların yanı sıra karanlık unsurları da ayıklamayı planlıyorum.    nc  bölüm mekânsal alan, yani geometri; dördüncü bölüm ise g kcisimlerin hareketi ve duyuların nitelikleri üzerine olacak.

İkinci bölümde, Tanrı’nın inayetiyle insan doğası, üçüncüsünde ise daha önceden olduğu gibi yurttaşlar incelenecek. Bunları da, eğer sen de kabul edersen, senin de kullanabileceğin metotlar geliştirerek inceleyeceğim; çünkü sunacaklarım bana ait değil, umuma sunduğum önerilerdir.

Hangi metodu kullanırsan kullan, amacım sana yardımcı olacak, eksikliği ise bizleri mutsuzluğa sürükleyecek olan felsefeyi, bilgelik arayışını sevdirmiş olmaktadır. Hem de acilen. Herkes, hatta servet peşinde koşanlar bile bilgelik peşindedir; çünkü hazineler, aynadan yansıyan bilgelik olduğunda bir anlam kazanır. Hatta devlet memurluğu peşinde koşanlar bile bilgeliklerini hayata geçirecekleri bir alan arar. Eğer zevk ve sefa peşinde koşanlar felsefeyi ihmal ediyorsa, bunun nedeni, onların dünyanın en iyi şeyi olan ve ilgilenildiğinde zihne büyük bir keyif veren yararını bilmemelerindendir. Sana felsefenin herhangi başka bir yararını sayamasam bile, yoğun ve çalışmaktan dolayı bitkin olsan bile (  nk  insanoğlunun zihni de tıpkı doğanın boşluk kabul etmediği gibi, boş zaman geçirmekten hoşnut olmaz), onunla uğraşmak insana keyif verdiği veya en azından sana zarar vermeyeceği için onu  nermekteyim.

I. Bölüm

Hesap mı, Mantık mı?

1. Kısım

Felsefe  zerine

1. Bugünlerde felsefe, bir zamanlar tahıl ve şarabın dünya nimetleri içinde oynadığı rolü oynamaktadır. Henüz her şey yeni başladığında asma kökü ve tahıl başakları orada burada dağınık bir vaziyette bulunuyordu ama bunların hasadı yoktu. İlk başlarda insanoğlu, meşe palamudu dışında başka bir şey t ketmezdi, çünkü insanın bilmediği bir meyveyi yemeye kalkması onun hastalanma riskini göze alması demekti. Felsefede de durum aynıdır. Her insanda sağduyu doğuştan vardır; çünkü her insan önüne bir hedef koyar ve ona yönelik tasarımlarda bulunur. Ama eğer insanoğlu, birbirini takip eden bir mantık silsilesiyle karşılaşırsa bir anda yolunu şaşırabilir, ki bu bir o-

ğunun başına gelir; çünkü insanoğlunun elinde hasadı toplarken yardımcı olacak bir aracı, metodu yoktur. Buradan hareketle de şunu söyleyebiliriz: Palamutla yetinenler, yani felsefeye uzak duranlar ya da sıradan insanlardan daha fazlasını merak etmeyenler, sadece yüzer gezer fikirlerle yetinmek durumunda kalmaz, aynı zamanda, sanki akıl ve birikimleri varmış gibi sürekli başkalarıyla olur olmaz şeyler üzerine tartışmaya da kalkışırlar. Gerçi tarihte önemli roller oynamış büyük figürlerden bahseden felsefenin çok iyi donanımlı olduğunu ben de kabul ediyorum. Ama felsefenin diğer kısımlarında görülen bir ihtiyaçtan dolayı, en azından bana göre ve eğer başarabilirsem, en azından gerçek felsefe için tohum işlevi görecektir birkaç genel ilkeyi ortaya koymaya çalışacağım.

Tanınmış simaların kafalarda yer edinmiş ve paslanmış görüşlerini zihinlerden silmek gibi zorlu bir işimin olduğunu farkındayım. Ne de olsa gerçek felsefe, bırakalım süslü lafları, süsün her türlüşünü bilinçli olarak kendisinden uzak tutar; hatta bilimlerin temeli, bırakalım göz kamaştırmayı, çoğunlukla kuru ve itici de olur.

Gerçeğin ve aklın peşinden koşanların sayısının fazla olmaması, hatta sadece küçük bir azınlık olması nedeniyle, ben de zahmete girecek ve görüşlerimi o azınlık için kaleme alacağım. Artık şimdi işin esasına gelebilir ve felsefenin temel kavramlarından başlayabiliriz.

2. Felsefe, sonuçlar hakkındaki mantıklı bilgidir veya bilinen nedenselliklerin ve kaynağının görüntüsüdür; ya da tersi, bilinen sonuçların muhtemel nedensellikleridir. Kavramları yerli yerince oturtabilmek için önce şunu bilmeliyiz: İnsan ve hayvanların doğadan edindikleri duyular ve bellek de sonuçta bilgidir ama bu, mantık yoluyla elde edilmediği için felsefe değildir.

İkincisi, deneyimler de sonuçta pratik aklın ortaya koyduğu bellektir fakat bu da felsefe olamaz. Çünkü sonuçta pratik mantık da, daha önceden yaşanmış şeylerin aynı durumda yeniden yaşanacağına dair öngörülerde bulunmaktır.

Mantıklı bilgi derken, esas olarak hesap kitap yapmayı kastediyorum. Hesap yapmak da bir şeylerin toplanması ya da bir şeyden bir şeyin çıkarılmasından sonraki sonuç değil midir? Demek ki mantıklı bilgi de toplama ve çıkarma işlemi gibi bir şeydir; eğer biri buna çarpma ve bölme işlemini de eklemek isterse ona itiraz edecek değilim. Sonuçta çarpma işlemi benzerlerin toplanması, bölme de benzerlerin çıkarılması değil midir? Her hâlükârda mantıklı bilgi, iki zihinsel işlemin sonucunda, toplama ve çıkarma işleminin sonra elde edilir.

3. Mantıklı bilgiye sessizce, yani sesli düşünmeden, toplama ve çıkarma yoluyla ulaştığımız için, bunu birkaç örnekle aydınlatmakta yarar var.

Uzaktan gördüğümüz ama henüz ne olduğunu seçemediğimiz bir şeyi, en azından kütlesiyle fark ederiz ki bu nedenle ona önce cisim deriz. Ona yaklaştıkça ve o şeyi hareket halinde gördüğümüzde zihnimizde o şeyi canlı bir türe ait olarak sınıflandırırız. O şeye daha da yaklaşıncaya, artık çehresini seçer ve sesini de duyarız; o anda o şeye ait başka gerçeklerle de karşılaşır ve onun mantığa sahip, ama henüz bir kavramla açıklayamadığımız –çünkü bu mantıklı bir yaklaşım olmaz– hakkında üçüncü bir bilgi daha edindiğimiz bir varlık olduğunu saptarız. Artık o şeyi bütün özellikleriyle açık seçik görünce, zihnimiz onu, belirli bir sıralama içinde ve belli kavramlarla, daha önceden bildiğimiz bir türe –cisim, yaşıyor, akla ve kavrama sahip– dahil eder: Mantığa sahip, yaşayan bir cisim ya da insan.

Şimdi zihnimizde bir başka örneği canlandıralım: Zihnimiz dört köşe, eşkenar ve dik açılı bir şeyi anında kare olarak algılar. Şimdi bunları sırasıyla ele alalım: Zihnimiz dört köşeyi, eşkenarı ve dik açıyı bütünü görmeden tasarlayacak. Bunlar bir arada sayıldığında zihnimiz anında kare diyor. Hepimizin bildiği gibi zihnimiz, eldeki tek tek parçaları veri alarak bunları yeni bir kavramda birleştirme yeteneğine sahip. Şimdi tersinden bakalım; herkes yanında duran bir adamdan onun zihinsel yetenekleri hakkında bilgi edinebilir ama o adam uzaklaşmaya başladığı anda onu sadece gözlerimizle takip ettiğimiz için, onu –zihinsel yetenekleri olmaksızın– canlı bir beden ve dolayısıyla bir insan olarak tasavvur ederiz; adam daha da uzaklaştığında ve onu sadece bir cisim olarak fark edebildiğimizde ise o zihnimizde sadece bir cisim olarak kalır. Artık göremeyecek kadar uzaklaştığında da, yani gözlerimizle fark edemeyecek duruma geldiğinde de zihnimiz hiçbir şey tasavvur edemez hale gelir. Bu örnekler ışığında, zihnimizin sessizce ve konuşmadan hesaplamalar yaptığını göstermiş olduk.

Sakın ola ki insanoğlunun, diğer canlılardan sadece hesaplama yeteneğiyle (Pythagoras'ın düşündüğü gibi) farklılaştığını düşünmeyesiniz; çünkü, miktar, beden, hareket, zaman, nitelikler, etkinlikler, kavramlar, ilişkiler, konuşmalar ve isimler (felsefenin olduğu her şey) toplanabilir ve çıkarılabilir. Yani bir şeyi bir şeyden çıkarmaya ya da bir şeyi eklemeye, yani ilişkilendirmeye, biz “düşünmek”, Yunanlar ise νομίζω diyorlar. Yani hesaplamak ya da mantık yoluyla bilmek.

4. Sonuçlar ve görüngüler, şeyleri birbirinden ayırmamızı sağlayan etkenlerdir; yani bir şeyin bir başka şeye eşit ya da eşit olmadığını, benzer ya da benzer olmadığını görmemizi sağlar. Yukarıdaki örnekten hareket edersek; bir cisme onun hareketini ve durumunu algılayacak kadar yaklaştığımızda onun bir ağaçtan, bir sütundan veya herhangi bir durağan varlıktan farkını

anlarız. Bu nedenle de canlı varlıkların hareket kabiliyeti, bizim onları diğer cisimlerden ayırmamızı sağlar.

5. Sonuç hakkındaki bilgiye, sonuca neden olan nedensellik üzerinden ulaşılır ki bunu da en kolay şekilde bir daire örneği üzerinden açıklayabiliriz. Daireye yakın bir figür bulalım ve onu öylesine, onun bir daire olup olmadığını bilmeden inceleyelim; eğer onun nasıl meydana geldiğini bilseydik, hakkında kesin bir hükme varabilirdik. Şimdi de bu figürün şöyle meydana geldiğini tasavvur ederim: Bir tarafı sabitlenen bu figürün sabit olan yerinden başlayarak çevresini dolanalım; eğer çevresi bir daire çiziyorsa –ki bu durumda sabit yerden (merkez) en uzak noktaya kadarki kısma çapın yarısı diyoruz– çevresinde yer alan ikinci bir noktaya giderek aynı şeyi tekrar edelim; sonra üçüncü ve dördüncü noktadan deneyelim ve her seferinde çapın yarısı aynı kalıyorsa, bu durumda figürün daire olduğundan emin olabiliriz. Eğer merkezî bir noktayı sabitleyerek onun etrafında bir çember çizilirse ve merkez noktayla çember arasındaki mesafe her yerde aynıysa, biz buna daire diyoruz.

Demek ki bir figürün nasıl meydana getirildiğini biliyorsak, onun hakkında muhtemel bilgiye –gerçek değil– ulaşabiliriz. Dairenin özelliklerini bildiğimiz anda, hareketli olan bir cismin dairesel bir hareket çizip çizmediğine hükmedebiliriz.

6. Felsefenin en önemli anlamı, geleceğe dair olacakları hesaplayabilme ve böylece bu durumu kendi yararımıza kullanabilme becerisi sunmasıdır; böylece bilgimiz, gücümüz ve yeteneğimiz oranında bazı şeyler üzerinde etkide bulunarak insan yaşamı üzerinde yönlendirici olabiliriz. Bazı engelleri aşmak ya da gizli kalan gerçekleri ortaya çıkarmak –ki bu felsefenin yardımıyla kolaylaşır– o kadar da zor değildir. Dolayısıyla herhangi bir yararı olmayan bilgiyi de birbirimize satmamıza gerek yoktur. Bilim sadece iktidarı güçlendirmeye yarar. Teori –ki bu geometride araştırma metodudur– sadece yapı oluşturmaya yarar sağlar. Her spekülasyon sonuçta bir etkinlik ya da bir başarıdan sonra ortaya atılır.

7. Felsefenin ve özellikle de doğa felsefesinin ve geometrinin ne işe yaradığını en iyi günümüzde görebiliriz; onu, insanoğlunun hayatını geliştirmek için kullananlar ile buna sahip olmayı isteyen ama sahip olamayanların aralarındaki yaşam düzeyi farkı, görünce anlaşılabilir. İnsanoğlu açısından en büyük başarı, teknik, daha doğrusu mühendislik sayesinde sağlanmıştır. Bunu da en çok cisimlerin hareketlerini ölçmede, büyük ölçekteki cisimleri hareket ettirebilmekte, inşa faaliyetlerinde, denizcilikte, her türden alet-edevat üretiminde, gökyüzündeki cisimlerin hareketinin ve gezegenlerin

yörüngesinin ölçümünde, takvim ve başka ölçümlerde görürüz. Bu bilimlerin insanoğluna getirdiği yararların neler olduğunu görmek, söylemekten daha kolaydır. Bunları hizmetine koştan Avrupalı, birçok Asyalı ve Afrikalı halkın bu sayede ne kadar mutlu olduklarını görüyoruz. Hem Amerika hem de her iki kutba yakın oturan halklar söz konusu tekniğe sahip olamamışlardır. Peki neden? Acaba birileri öbürlerinden daha zekidir de ondan mı? Bütün insanlar aynı duyu organlarına ve zekâyâ sahip değiller mi? Acaba berikilerin sahip olduğu bir şeye ötekiler sahip değiller mi? Evet, sadece felsefe! Felsefe, bütün bu yararlı olan şeylerin ana kaynağıdır. Ahlak felsefesinin ve toplumbiliminin yararlarının neler olduğunu ya da bunları bilmemenin zararlarının neler olduğunu hemen tahmin etmek kolay değildir. İnsanoğluna yıkım getiren ve onu mutsuzluğa sürükleyen savaşların, özellikle de iç savaşların engellenebilmesini sağlayacak buluşlara ihtiyaç vardır. Bütün kötülüklerin, katliamların ve yokluğun kaynağı odur. Nedeni de insanoğlunun savaş iradesinde yatmıyor, kaldı ki irade sözüm ona her zaman iyiliğe, daha doğrusu görünürde iyiliğe yöneliktir. Savaşların sonucunun felaket olduğunun bilinmemesi de savaşların esas nedeni değildir; ölümün ve yoksulluğun en büyük yıkım olduğunu kim bilmiyor ki? İç savaşlar, savaşın ve barışın getirdiği sonuçlar görülemediğinden göze alınmaktadır. Barışın, yurttaşların bazı görevleri yerine getirmesiyle kökleştiğini, sadece toplumsal yaşamın yasalarını incelemiş olan küçük bir azınlık bilmektedir. İşte bu yasaların bilinmesi ahlak felsefesidir. Peki, acaba insanoğlu, bunu inceleyebileceği açık seçik bir yönetime sahip olmadığı için mi bilmiyor? Ya da yoksa bunu şöyle mi anlamalı: Bir zamanlar Yunan, Mısırlı ve Romalı aydınlar, kendi tanrıları hakkında o kadar çok gerçek dışı ve anlamsız öğretiyi başarıyla anlattılar ki halk da bunları dinlemekten cahil kaldı. Ama ne yazık ki cahil halk, aynı oranda, yurttaşlık görevleri hakkında da yeterince ikna edilemedi. Bize kadar gelmiş olan az sayıdaki eserden hareketle geometri hakkındaki tartışmaları bugün ortadan kaldırabiliriz; ama aynı şeyi ciltler dolusu eser veren ahlak felsefecileri hakkında, istedikleri kadar emin ve kanıtlı konuşsunlar, söyleyemiyoruz.

Acaba bunun nedeni, ilk saydıklarımızın bilimsel eserler, diğerlerinin ise sadece söz lakırdısı olması; birincilerin bilim adamları, diğerlerininse işledikleri konu hakkında bilgi sahibi olmayan ama konuşma ve yazma sanatına güvenen insanlar tarafından dile getirilmesi olabilir mi? Her ne olursa olsun, bu türden kitapları okumanın da iyi olacağını inkâr edecek değilim; bunlar çoğunlukla edebi, hoş, keyif veren, faydalı ve günlük konuşma dilinde pek rastlanmayan cümlelerle süslenmişlerdir. Ama bunlar genellikle iyidir diye evrensel ilkelere sahip olduklarını da söyleyemeyiz. Bu nedenle bu eserler,

bazı zaman ve mekânlarda kötü amaçla kullanılabilir, yurttaşların topluma ve devlete karşı görevlerini hatırlatmak için bazı devletlere hizmette de kullanılabilirler. Bunların en önemli eksik tarafıysa, hangi davranışımızın iyi, hangisinin kötü olduğuna dair açık ve kesin ilkeler ileri sürememeleridir. Genel anlamda yasanın, ölçünün, hukukun ve yanlışların ne olduğu ortaya çıkarılmadan –bugüne kadar henüz yapılamayan da budur– tekil olaylarda hüküm vermek ya da yasaklar koymak yararsızdır. Yurttaşlık görevlerinin, ki bunlar bilimsel ahlak ve devlet öğretisidir, neler olduğu konusundaki bilinçsizlik, insanlığın en büyük beş belası olan iç savaşlara neden olmaktadır; bu nedenle de bunlar hakkında bilimsel bilgi edinmek insanlığa büyük yarar sağlayabilir. İşte bu nedenle size felsefenin –onun getirdiği şahsi saygınlığı ve alınacak keyfi hiç söz konusu bile etmiyorum– ne kadar yararlar sağladığını söyleyebilirim.

8. Felsefenin konusu ya da maddesi, yaratılan herhangi bir maddenin kavramsallaştırılması, yani onun başka şeylerle kıyaslanmasıdır. Ya da bir bileşimin veya bozunumun, yani yaratılan her yeni maddenin özellikleri hakkında edindiğimiz bilginin olanaklı olup olmadığıdır.

Felsefenin görevi, eğer bunu felsefenin diliyle anlatmak gerekirse, bir maddenin niteliklerini, onun oluşumu esnasında ya da oluşumunu onun niteliklerinden hareketle incelemektir. Dolayısıyla niteliklerin ya da oluşumların olmadığı yerde felsefe de olmaz. Bu nedenle de felsefe daha baştan teolojiden; yani doğa öğretisi ve Tanrı'nın sıfatlarından ayrılır ki Tanrı'nın sıfatları ebedidir, yaratılmamıştır, kavranamaz, bileştirilmemiştir, paylaştırılmamıştır ve varoluşu hiçlikten hareketle kavranamaz.

Ayrıca felsefe, ne cismani olan ne de cisimlerde görülen özelliklere sahip olmayan meleklerin ve buna benzer şeylerin öğretisinden de ayrılır. Çünkü bunlar da ne bileşikler ne de parçalanabilirler; aynı şekilde bunlar, bilimsel verilere temel olacak azlık ya da çokluğa da sahip değildir.

Ayrıca o, hem doğa hem de toplumsal tarihi, her ne kadar bunlar felsefe açısından önemli (zorunlu) bilgiler sunsalar da, birbirinden ayrı tutar. Çünkü tarih, deneyim ve otoriteye dayanmakla birlikte bilimsel hesaplamalara uygun değildir.

Ayrıca o, Tanrı'nın lütfu olan her türden bilgiyi de yadsır; çünkü bu bilgiler insan aklından kaynaklanmaz, kökeni (yüce bir güç tarafından bahşedilmiş şekilde) tanrısaldir ve bize bir anda sunulmuşlardır.

O, sadece her türden yanlış bilgiyi değil, aynı zamanda iyi açıklanmamış görüşleri de yadsır, çünkü doğru bir şekilde kavranmış bir bilgi ne yanlış ne de tartışmalıdır. Bu nedenle de bugünlerde pek revaçta olan astrolojiyi ve her türden peygambervari beceriyi de yadsır.

Son olarak felsefe, Tanrı inancına dair her türden öğretiyi de yadsır, çünkü bunun hakkındaki bilgimizi doğal mantığımızla değil fakat bilimsellikle ilişkisi olmayan kilisenin inancı ve otoritesi üzerinden ediniyoruz.

9. Felsefe iki temel kısma ayrılır. Bunlardan biri, birbirinden farklı iki tür maddenin oluşumunu ve niteliklerini araştırır ki bunlardan biri doğaldır ve doğanın ürünüdür. Diğeri ise insan iradesinin ürünü olan, anlaşma ve sözleşmelerle meydana gelen kısımdır; bunlara da toplum ve devlet diyoruz. İşte bunlar birbirini bütünlleyen felsefenin iki kısmı, biri doğa, diğeri ise devlet felsefesidir.

Bir devletin niteliklerini incelemek için önce orada yaşayan insanların özelliklerini, davranışlarını ve geleneklerini bilmek gerekir. Bu nedenle de devlet felsefesi kendi içinde iki bölüme ayrılır: Bunlardan biri insanların davranış ve geleneklerini, yani ahlak alanını, diğeri ise yurttaşların görev ve buna ilişkin bilinç düzeyini araştırır, yani genellikle siyaset veya devlet felsefesi olarak adlandırılabilir. Bu nedenle de kısaca (felsefenin doğasını ilişkin söylediklerimiz kapsamında) önce doğal cisimlerden, sonra insanların nitelikleri ile ahlaki özelliklerinden ve üçüncü olarak da yurttaşların görevlerinden bahsedeceğiz.

10. Olur ya belki, geliştirmiş bulunduğum bazı felsefi kavramlara (her ne kadar bu kavramlarımın her insana hitap ettiğini düşünsem de) itirazlar olabilir ya da birileri bunlardan hoşnut olmayabilir; bu durumda bu tartışmanın ne bana ne de başkalarına bir yararı vardır, lütfen onlar kendi özgün kavramlarını geliştirsinler. Amacım, nedenselliklerin hangi sonuçlara yol açtığını ya da tersinden söylersek, bilinen sonuçlardan hareketle nedenselliklerin neler olduğunu ortaya koyan bilimin temel ilkelerine dair bazı önermelerde bulunmaktır. Başka bir felsefe arayışı içinde olanlar varsa lütfen gidip onu başka bir yerde arasınlar.

Thomas Hobbes

LEVIATHAN⁷⁸

I. Kitap

1. Bölüm

İnsan

I. Duyumsama

İnsan düşüncesini ilk önce *tek başına* sonra da *ilişkileri* ve karşılıklı etkileşimi içinde ele almayı düşünüyorum. Tek başına ele alındığında her düşünce, bizim dışımızda yer alan bir cismin (maddenin) niteliklerinin ve konunun ortaya konması ya da yansımasıdır. Bu türden cisimler –ki bunlara nesne deniyor– insanın gözüne, kulağına ya da herhangi başka bir organına farklı türlerde temas ederek çeşitli izlenimler yaratır.

Bunun ilk başlangıcına biz “Duyu” diyoruz (İnsanın algıladığı her şey, ya bütünlüklü olarak ya da kısmen, duyular üzerinden algılanır). Bütün düşünceler bu kökenden ortaya çıkar.

Burada ortaya koymaya çalıştığım bu incelemede duyu organlarımızın doğal nedenini açıklama zorunluluğu yoktur. Çünkü daha önceden başka yerde bu konuyla ilgili olarak etraflıca açıklamada bulunmuştum. Buna rağmen konuya nasıl eğildiğimi göstermek için burada da kısaca değinmek istiyorum.

Duyu organlarımız, dışımızda yer alan cisimlerin ya da nesnelerin etkisini algılarlar. Bunların her ikisi de (cisim ve nesneler) duruma göre organlarımızda bir duyarlılık yaratır. Bu duyarlılık ya doğrudan, örneğin tat almak şeklinde ya da dokunmak veya görmek, aynı şekilde duymak ve koklamak suretiyle ortaya çıkar. Bu etki, bedenimizdeki sinirler, lifler ve zarlar üzerinden içimize, beynimize ya da kalbimize taşınarak orada bir direnç ya da tepki ve kalbin o etkiden kurtulması gerektiğini gösteren bir çaba yaratır.

78 Thomas Hobbes, *Leviathan, oder Wesen, Form und Gewalt des kirchlichen und bürgerlichen Staates*, Rowohlt Klassiker, München, 1965.

Bu tepki *dışa doğru* olduğu için insanda dışa bir tepki gibi algılanır. Ortaya çıkan bu *durumu* ya da bu *algıyı* duyarlılık olarak adlandırıyoruz. Söz konusu durum göz açısından *ışık* ya da *renk* algısıdır; kulak için *tını*, burun için *koku*, dil veya damak için *tat* ve diğer organlarımız için *sıcaklık* ve *soğukluk*, *sertlik* ya da *yumuşaklık* ve *duyu* dediğimiz diğer bütün niteliklerdir.

Bütün bu duyu organlarımız üzerinde uyarılarda bulunarak bizde birbirinden farklı tepkiler yaratan nitelikler, söz konusu hislerin uyanmasını sağlayan nesnelerdeki maddenin hareketleridir. İçimizde hissettiğimiz uyarılar da bir başka yönüyle harekettir (çünkü hareket her zaman hareket yaratır). Ancak bunların ortaya çıkışı bizim açımızdan algıdır; hem uyanık hem de uyku halindeyken. Nasıl ki gözümüzü kısıtığımızda bir ışık gördüğümüzü düşünüyorsak, aynı şekilde kulağımızı ovuştururken ya da bir tokat attığımızda ses duyarız, aynı şekilde gördüğümüz ve duyduğumuz şeyler de fark ettirmeden organlarımız üzerinde bir kuvvet uygular. Eğer renkler ya da sesler bunları yaratan nesnelerin ya da cisimlerin içinde olsalardı, bunları o cisimlerden ayırtıramaz ve bir aynadaki yansıma ya da yankı gibi algılayamazdık. Öte yandan görüntülerini algıladığımız nesneler de algılandıkları yerden farklı bir konumda bulunur. Nasıl ki bir cismin bize mesafesi ile gerçek mesafesi aynı olmadığı halde bize farkı yansırsa, nesneyle görüntüsü arasındaki ilişki de aynıdır. Bu nedenle duyumsamalar baştan itibaren algıdır, gerçek neden ise (yukarıda anlattığım gibi) ortaya konan etkilerdedir. Ya da daha doğrusu dışımızdaki nesnelerin gözümüze, kulağımıza ve başka duyu organlarımıza yönelik hareketleridir.

Ne yazık ki Hristiyanlığın yüce okullarında durum farklı öğretilmektedir. Aristoteles'e dayandırılan argümana göre, *açıktan algılanan etkiler* şöyle açıklanmaktadır: Herhangi bir nesne her yöne açıktan, bir *algı*, *bakış* ya da gözün fark edebildiği bir *görüntü* gönderir. *Duymanın* nedeni ise şöyle açıklanır: Duyulabilen nesne, duyulabilir bir nesnedir ya da en iyisi mi; *duyulabilen bir görüntü*, kulak üzerinden *algılanabilen bir şey* gönderir ve bu şey de kulağımıza girer. Nihayet anlamanın nedenini de şöyle açıklamaktadır: Zihin tarafından algılanabilen bir şey *anlaşılabilen bir şey* göndermektedir, yani *mantıkla algılanabilen* bir şeyin beyne girmesiyle anlama durumu oluşmaktadır.

Bu konuya daha fazla girerek üniversitelere karşı çıkmış olmak istemiyorum. Ancak birazdan onların devlet açısından anlamını tartışacağım ve üniversitelerin neleri düzeltmesi gerektiği konusuna elime geçen her fırsatta değineceğim. Temel zaaflarından birisi onların anlaşılmasız dilleridir.

I. Kitap

İnsan Üzerine

13. Bölüm

İnsan Olmanın Doğal Koşulları, İnsanın Mutluluğu ve Mutsuzluğu Üzerine

İnsan Hakkında

Doğa, insanları bedensel ve zihinsel yetenekleri açısından eşit yaratmıştır. O kadar ki, arada bir birinin bir diğerinden daha güçlü bir bedene veya daha hızlı bir zihne sahip olduğu görülse bile bunu genele vurduğumuzda pek bir kıymeti olmaz. Bu farklılıklara dayanarak birinin ortaya çıkması ve farklılığını öbürlerinden daha fazla hakka tahvil etmesi olağan bir şey değildir. Beden gücü söz konusu olduğunda en zayıf olan bile, hile yoluyla veya kendi durumunda olan diğer insanlarla birleşerek sözüm ona güçlü olanı mahvedebilir.

Zihinsel açıdan eşitsizlik durumunun daha önemsiz olduğunu düşünüyorum. Belki hitabet kabiliyeti yüksek olan sanatçılar ya da çoğunluktan farklı bir kavrayışa sahip olan ve kavrayabildikleri genel kuralları –ki bu bu yetenek doğuştan gelmektedir, zekâ gibi sonradan gelişmemektedir– hemen herkesin bilmesini isteyen bazı bilim insanları, bunun bir istisnası olabilir.

Toplumlari birlikte tutmayı başaran üst bir kurum yoksa insanoğlunun birlikte yaşaması pek istenecek bir şey değildir, aksine bu durum büyük sorunlara neden olmaktadır. Her insan bir diğerinin onu kendisi gibi saygıyla karşılamasını bekler. Aşağılandığını ya da onurunun incitildiğini düşündüğünde, hemen karşısındakinden olağanüstü bir saygı görmek, bunu zorunlu kılmak ister. Bu noktada da çoğunlukla, diğer insanlara bir emsal oluştursun diye sorun yaşadığı insana ağır bir zarar vermeyi amaçlar. Bunu da kendi olanakları ve diğerine gücü yettiği oranda yapar, zira bu davranışlar aynı zamanda intikam duygularını da kışkırtır.

Dolayısıyla insanın doğasında, anlaşmazlığın üç temel nedeni olduğunu görürüz. Bunlardan ilki rekabettir, ikincisi farklılıklar, üçüncüsü ise zaferdir.

İlki insanların daha fazla kazanç sağlamak, ikincisi kendisini güvende hissetmek ve üçüncüsü ise şöhret sahibi olmak için saldırmasına neden olur. İlki diğer adamların, karılarının, çocuklarının ve hayvanlarının efendisi olmak için; ikincisi onları korumak için; üçüncüsü ise bir kelime, bir gülüş, farklı bir görüş veya doğrudan kendi kişiliğini veya akrabalarını, arkadaşla-

rını, milletini, mesleğini veya itibarını küçük düşürecek ıvır zıvır için şiddet kullanır.

Eğer bu noktada insanların üstünde, onları belirli kurallar çerçevesinde tutacak herhangi bir üst kurum yoksa, bu durumda insanlar arası bir savaş söz konusu olur. Bu öyle bir durumdur ki herkes birbirine karşı savaş halinde olur. Nitekim savaşlar kendilerini sadece muharebe ve cephelede ortaya koymazlar. Aynı zamanda hedefinde savaş olan uzun süreli ve üstü kapalı bir gerginlik şeklinde de görülebilirler. Dolayısıyla savaşın doğasıyla ilişkili olan zaman kavramı, tıpkı iklim şartları gibidir. Kötü hava koşulları deyince akla sağanak gelmez, günlerce süren yağmurlu hava koşulları gelir. Bu nedenle de savaş durumu sadece somut bir savaşla değil fakat uzun süreli gerginlikle ve dolayısıyla barışın her an ortadan kalkabileceği savaş hazırlıklarıyla belirlenir. Diğer bütün diğer durumları barış olarak adlandırabiliriz...

Bu yüzden, her bir kişinin her bir diğer kişi için düşman olduğu savaş dönemlerinin sonucu neyse, herkesin kendi gücünden başka güvencesi olmadığı ve kendi icatlarıyla donandığı dönemlerin de sonucu aynıdır. Bu koşullarda üretime yer yoktur, çünkü bunun getireceği fayda kesin değildir ve bu yüzden yeryüzünde bir kültür de yoktur; sanat da, belge de, toplum da... Ve en kötüsü, vahşice öldürülmeye dair sürekli bir korku ve tehlike mevcuttur; insanın hayatı yalnız ve yoksuldur, çirkin, vahşice ve kısadır...

Her bir kişinin diğer tüm kişilere karşı savaşının bir sonucu da ortada adalet diye bir şeyin olmamasıdır. Doğru ve yanlış, adil ve adil olmayan gibi kavramlara yer yoktur. Genel bir güç mevcut değilse kanun da yoktur; kanun yoksa adalet ve adaletsizlik de yoktur. Güç ve hile savaş döneminde en temel iki erdemdir. Adalet ve adaletsizlik ne vücudun ne de zihnin yeteneklerinden biri değildir. Öyle olsalardı dünya üzerinde tek başına olan bir insanda duyularının ve tutkularının yanı sıra bunlar da mevcut olurdu. Bunlar yalnız olan değil, bir topluma ait olan kişinin nitelikleridir. Aynı koşullar altında ayrıca töre de, hâkimiyet de, “benim-senin” ayrımı da olmaz; elde edebildiği her şey, onu elde tutabildiği sürece insana aittir. İnsan sadece doğanın içine bırakıldığında böylesi yanlış koşullar içindedir; ancak kısmen tutkuları, kısmen de akli sayesinde bu koşullardan kurtulma olanağı vardır.

İnsanların barışa eğilim göstermesine sebep olan tutkular ölüm korkusu, rahat bir hayat sürmek için gerekli olan şeylere duyulan arzu ve çalışarak bunları elde etme ümididir. İnsanların üzerinde anlaştıkları uygun barış maddelerini öneren ise akıldır. Bu maddeler aslında doğa kanunları olarak adlandırılır...

14. Bölüm

Birinci ve İkinci Doğa Yasaları ile Sözleşmeler Üzerine

Yazarların genellikle *Ius Naturale* dedikleri doğal hak, insanın kendi varlığını, yani hayatını korumak için gücünü dilediği gibi kullanma özgürlüğüdür; dolayısıyla bu amacı en iyi şekilde gerçekleştirebilmek için kendi muhakeme gücünü ve aklını özgürce kullanmasıdır.

İlk kullanıldığı anlamıyla özgürlük, herhangi bir dış zorlama veya sınırlamadan muaf olma durumudur. Bu türden zorlamalar insanı birçok kez yapmak istediğinden alıkoymaz; ancak bu zorlamalar, insanın elindeki mevcut güç ve yeteneğini istediği şekilde kullanmasını engelleyemez...

Herkesin herkese karşı bir savaşta olduğu durumda, herkes kendi aklıyla hareket ettiği ve hayatını düşmanlarına karşı korumak için ona yardımcı olabilecek her şeyi kullanabileceği için, böyle bir durumda herkesin her şeye de hakkı doğmaktadır; hatta bir başkasının bedenine bile. Dolayısıyla, herkesin her şey üzerindeki bu doğal hakkı devam ettiği sürece, ne kadar güçlü veya akıllı olursa olsun hiç kimse, doğanın normalde insanların yaşamalarına izin verdiği sürenin sonuna kadar hayatta kalma güvencesine sahip olamaz. Dolayısıyla herkesin, umudu olduğu ölçüde barışı sağlamak için çalışması gerekmektedir. Eğer bu sağlanamıyorsa, bu durumda insan-ınoğlu, savaşın bütün fayda ve yararlarını araması ve kullanması gerektiği ilkesine veya aklın bu genel kuralına ulaşır. Bu kuralın ilk bölümü, barışı aramak ve onu takip etmek olan birinci ve temel doğa yasasını içerir. İkinci bölümü ise, bütün yolları kullanarak kendimizi korumak olan doğal hakkın özetini verir.

İnsanların barışa ulaşmak için çalışmaları gerektiğini emreden bu temel doğa yasasından şu ikinci yasa çıkar: *Barışı ve insanları korumak için bütün insanlar, eğer aynı davanın insanlarıysa, her şeyi yapabilme hakkından feragat ederek sadece diğer insanlara katlanabilecek kadar bir özgürlükle yetinirler.* Çünkü herkes her dilediğini yapma hakkını elde tuttuğu sürece bütün insanlar savaş durumunda demektir. Fakat başka insanlar da, onun gibi, haklarından vazgeçmezlerse, o zaman onun da kendi hakkından feragat etmesine neden kalmaz... Bu İncil'in yasasıdır: "Başkalarının sana ne yapmasını istiyorsan, sen de onlara aynıını yap" (Matta 7:12)...

II. Kitap

Devlet

17. Bölüm

Devletin Nedeni, Doğuşu ve Tanımı Üzerine

İnsanoğlunun bir devletin himayesi altına girmesinin ve bunun getirdiği öz-görevleri (bu görevler, insanın doğal hali olan özgürlüğüne düşkünlük ve başkası üzerinde güç kullanma hırsına karşı olmasına rağmen) kabul etmesinin temel nedeni, varlığını sürdürme ve bunu güvence altına alma dürtüsüdür. Bunun anlamı şudur: Herkesin herkesle savaş halinde olduğu lanet durumdan sıyrılma arzusu, eğer insanoğlu dürtüleriyle hareket etmeyi bırakmazsa, hemen kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Tabii ki onu bu güç kullanımından zorla, ceza korkusuyla vb vazgeçirecek üst bir erk yoksa...

Nitekim adalet, eşitlik, tevazu, merhamet ve özet olarak bize ne yapılmasını istiyorsak başkalarına da onu yapmamızı söyleyen doğa yasaları, bunlara uyulmasını sağlayacak bir gücün korkusu olmaksızın, bizi taraf tutmaya, kibire, öç almaya ve benzeri şeylere sürükleyen doğal duygularımıza aykırıdır. Kılıcın zoru olmadıkça, anlaşmalar sözlerden ibarettir ve insanoğlunu güvence altına almaya yetmez...

Güvendiğimiz için itimat edebileceğimiz çokluk, herhangi bir sayı ile değil, korktuğumuz düşmana kıyasla belirlenir ve düşmanın savaşın sonucunu belirleme şansı, onu denemeye itecek kadar belirgin ve kesin olmadığında, bu, çokluk yeterli güçte demektir.

Son derece büyük bir çoğunluk da olsa, bu çoğunluğun üyelerinin eylemleri, kendi bireysel muhakemelerine ve isteklerine göre belirlenmekteyse, bu şekilde, ne ortak bir düşmana ne de birbirine zarar vermelerine karşı, savunma veya korunma bekleyemezler. Çünkü güçlerinin en iyi nasıl kullanılacağı ve uygulanacağı konusunda farklı görüşlere sahip oldukları için, birbirlerine yardım etmek bir yana, birbirlerine engel olurlar ve karşılıklı itirazlarla güçlerini bir hiç düzeyine indirirler; böylece, sadece, birleşmiş az sayıda insan tarafından kolayca egemenlik altına alınmakla kalmazlar; aynı zamanda, ortak bir düşman yoksa, bireysel çıkarları için kendi aralarında da savaşırlar. Büyük bir insan topluluğunun, onların hepsini korku içinde tutacak genel bir güç olmadan da adalet ve diğer doğa yasalarına uymayı kabul edeceğini varsayabilirsek, bütün insanların aynı şeyi yapacağını da varsayabiliriz. Bu durumda, uygar bir yönetim veya devlet olmazdı, olması da gerekmezdi; boynun eğdirme olmaksızın barış sağlanırdı çünkü...

Son olarak en önemlisi: Hayvanlar ortak yaşamalarına dürtüleri sayesinde yönelirken insanoğlu bunu sadece sözleşmeyle, yani suni bir nedenle yerine getirir. Bu nedenle de onun (insanoğlunun) söz konusu birlikteliğe sağlamlık kazandırmak için basit bir sözleşmeden daha fazlasına ihtiyacı olduğu kendiliğinden anlaşılır. İşte bu “daha fazlası” ise insanları disiplin altında tutacak ve onların davranışlarını toplumsal yarara uygun hale getirecek üst bir güçten başka bir şey değildir.

İnsanları yabancıların saldırılarından ve birbirlerinin zararlarından koruyabilecek ve böylece kendilerini, kendi emekleriyle ve yeryüzünün meyveleriyle besleyebilmelerini ve mutluluk içinde yaşayabilmelerini sağlayacak böylesi bir genel gücü kurmanın tek yolu, bütün erk ve güçlerini, tek bir kişiye veya hepsinin iradesini oy çokluğu ile tek bir iradeye indirgeyecek bir heyete devretmeleridir. Yani kendi kişiliklerini taşıyacak tek bir kişi veya bir heyet tayin etmeleri ve herkesin bu kişi veya heyetin ortak barış ve güvenlikle ilgili işlerde yapacağı veya yaptıracığı şeyleri yerine getirmeyi kabul etmesi ve kendi iradesini o kişi veya heyetin iradesine ve muhakemesine de onun muhakemesine tabi kılmasıdır. Bu onaylamak veya rıza göstermekten öte bir şeydir; herkesin herkese, “Senin de hakkını ona bırakman ve onu bütün eylemlerinde aynı şekilde yetkili kılman şartıyla, kendimi yönetme hakkını bu kişiye veya heyete bırakıyorum,” demesi gibi, herkesin herkesle yaptığı bir anlaşma yoluyla, hepsinin gerçekten bir ve aynı kişilikte bir araya gelmeleridir. Bu gerçekleştiğinde, tek bir kişilik halinde birleşmiş olan topluluk bir DEVLET, Latinlerin dediği gibi CIVITAS haline gelir. İşte o LEVIATHAN’ın veya (daha saygılı konuşmak gerekirse) ölümsüz Tanrı’nın altında barış ve savunmamızı borçlu olduğumuz o *ebedi Tanrı’nın doğuşu* böylece gerçekleşir. O (devletin egemenliği altında yaşayan herkesin ona devrettiği) otorite sayesinde hem yurttaşları kendi aralarında barışa hem de dışardan gelecek saldırılara karşı dayanışmaya zorlar. İşte devleti devlet yapan öz de budur, ki onu, *eylemleri, çoğunluğun birbiriyle yaptıkları sözleşme uyarınca kabul edilen, kullandığı güç ise onların yararına, ortak barışa ve herkesin varlığını savunmaya yönelik olduğu kabul edilen bir kişi olarak tanımlayabiliriz.*

Bu birliği kişileştirene EGEMEN denir ve onun egemenlik gücüne sahip olduğu söylenir; onun dışında kalan herkes ise onun TEBAASIDIR...

18. Bölüm

Sözleşme ile Kurulmuş Egemenlerin Hakları Üzerine

Bir insan topluluğunun her bireyi diğerleriyle bir anlaşma yaparak, toplamın kişiliğini temsil etme, yani onların temsilcisi olma hakkının *herhangi bir kişiye veya herhangi bir heyete* verileceği konusunda çoğunlukla anlaştığı vakit, bir devlet de kurulmuş olur. O kişi veya heyetin, birlikte barış içinde

yaşamak ve dış saldırılara karşı korunmak amacıyla aldığı bütün eylem ve kararları, bu kararlar ister lehte ister aleyhte oylanmış olsun, herkesçe, bunlar kendi eylem ve kararlarıymış gibi yetkili kılınır.

Bir devletin bu şekilde kurulması neticesinde, halkın rızasıyla kendisine egemenliğin devredildiği kişi veya heyetin bütün hakları ve yetkileri doğar...

Birincisi, sözleşme yapan insanlar, daha önceden yaptıkları herhangi bir sözleşmeyle bu sözleşmeye aykırı davranamazlar. Ayrıca, bunun bir sonucu olarak, bir devlet kurmuş bulunan ve böylece egemenin eylem ve kararlarını sözleşme gereği benimsemekle yükümlü olanlar, egemenin izni olmaksızın, herhangi bir konuda başka bir egemene tabi olmak için kendi aralarında yasal olarak sözleşme yapamazlar. Dolayısıyla, bir monarkın tebaası, onun izni olmaksızın, monarşiyi terk ederek dağınık bir topluluğun kargaşasına geri dönemez veya kişiliklerini taşıyan kimseden onu alıp başka bir kimseye veya heyete devredemez, çünkü herkes herkese karşı bağılıdır, hâlâ egemenleri olanın yapacağı veya yapılmasını uygun bulacağı her şeyi kabul etmekle yükümlüdür. Eğer herhangi bir kişi buna karşı gelir ve direniş gösterirse bu durumda o herkesle yaptığı sözleşmeyi bozmuş ve bir haksızlık yapmış olur. Ayrıca herkes egemenliği kendilerini temsil eden o kişiye verdiğinden dolayı, ondan vazgeçen herhangi biri diğerlerinin malına da el koymuş sayılır. Bu da haksızlık olur. Ayrıca, egemenini alaşağı etmeye teşebbüs eden herhangi biri, eğer bu teşebbüs nedeniyle cezalandırılır veya öldürülürse, devletin kurulmasıyla egemenin bütün yapacaklarını onaylamış olması nedeniyle de kendisine verilen bu cezayı bizzat kendisi vermiş sayılır. Bir kimsenin kendi yetkisiyle cezalandırılabilceği herhangi bir şey yapması adaletsizlik olduğu için, bu nedenle o da bir haksızlıktır. Bazı kişiler, egemenlerine itaat etmeme nedeni olarak, insanlarla değil, Tanrı ile yapılmış yeni bir sözleşme iddiasında bulunmuşlardır. Fakat bu da haksızdır, çünkü Tanrı'nın kişiliğini temsil eden birinin aracılığı olmaksızın Tanrı ile sözleşme yapılamaz. Tanrı'nın kişiliği ise sadece Tanrı'nın altında egemenliğe sahip olan Tanrı'nın vekili tarafından temsil edilir. Tanrı'yla sözleşme yapıldığı iddiası iddia sahiplerinin kendi vicdanlarında bile o kadar açık bir yalandır ki, bu sadece haksız bir kimsenin hareketine değil, aynı zamanda aşağılık ve alçakça bir karaktere de işaret eder.

İkinci olarak, hepsinin kişiliğini birden taşıma hakkı, egemenin onlardan herhangi biriyle değil, onların birbiriyle yaptıkları anlaşma ile egemen tayin ettikleri kişiye verilmiş olduğundan, egemen açısından herhangi bir sözleşme ihlali söz konusu olamaz; bu nedenle onun tebaasından hiç kimse, vazgeçme mazeretini ileri sürerek uyruk olmaktan vazgeçemez. Zira egemen tayin edilen kişinin tebaasıyla önceden bir anlaşma yapmadığı açıktır, çünkü ya bütün toplulukla birlikte ya da tek tek yapmış olması gerekir. Bütün toplu-

luk ile bir taraf olarak anlaşma yapması imkânsızdır, çünkü onlar henüz tek bir kişilik değildir. Topluluktaki bütün insanlarla ayrı ayrı anlaşma yaptığında ise, egemenliği ele geçirmesinin ardından bu anlaşmalar hükümsüz hale gelir. Çünkü herhangi bir kişi, “Bu eylem anlaşmanın bozulması anlamına geliyor,” diye bir iddiada bulunduğunda, söz konusu eylem, hepsinin adına veya her bir kişinin tek tek hakkına dayanarak yapılmış olduğundan, hem o kimsenin hem de bütün diğerlerinin eylemi olur. Ayrıca, onlardan herhangi biri egemenin kuruluşta yaptığı anlaşmayı ihlal ettiğini iddia ederse veya tebaasından biri veya sadece egemenin kendisi böyle bir ihlal olmadığını ileri sürerse, bu durumda anlaşmazlığı çözüme bağlayacak bir yargıç da yoktur. Dolayısıyla iş yine kılıca düşer; herkes kuruluştaki amaçlarına aykırı olarak kendini kendi gücüyle koruma hakkını tekrar kazanır.

Bu nedenle, anlaşma yoluyla egemenlik vermek boşunadır. Bir monarkın iktidarını anlaşmadan dolayı, yani şarta bağlı olarak aldığı düşüncesi, kelimelerden ibaret olan anlaşmanın, devletin kılıcından, yani egemenliğe sahip olan ve eylemleri herkesçe kabul edilen ve onda birleşmiş herkesin gücüyle tanımlanan o kişi veya heyetin serbest ellerinden başka, insanları zorlayıcı, denetleyici, sınırlayıcı veya koruyucu bir gücü olmadığı gerçeğinin, bu basit gerçeğin anlaşılmasından doğar.

Fakat bir heyet, egemen olarak tayin edildiğinde hiç kimse kuruluşta böyle bir anlaşma yapıldığını düşünmez, çünkü örneğin Roma Meclisi’nin Romalılar ile egemenliğin şu veya bu şartlarda elde tutulması için bir anlaşma yaptığını ve bu anlaşma yerine getirilmediği takdirde, Romalıların Roma Meclisi’ni yasal biçimde alaşağı edebileceklerini söyleyecek kadar aptal kimse bulunamaz...

Üçüncü olarak, çoğunlukça kabul edilen oylarla bir egemen ilan edildiği için, ona karşı oy vermiş olan da diğerlerine uymalı, yani egemenin yapacağı bütün eylemleri kabul etmeye veya kabul etmediğinde diğerleri tarafından haklı olarak yokedilmeye razı olmalıdır. Çünkü o, toplanmış olanların birliğine gönüllü olarak girmişse, orada iradesini gerektiği biçimde açıklamış ve dolayısıyla çoğunluğun karar vereceği şeye uyacağına örtük biçimde söz vermiş demektir ve neticede bu karara uymayı reddeder veya onların kararlarından herhangi birine karşı gelirse, anlaşmasına aykırı davranıyor ve bu nedenle de haksızlık ediyor demektir... O kişi, topluluktan olsun veya olmasın ve onun rızası istensin veya istenmesin ya onların kararlarına boyun eğmeli ya da daha önce içinde bulunduğu savaş durumunda bırakılmalıdır; ki bu durumda iken herhangi bir kişi tarafından yok edilebilir ve bu da adaletsizlik olmaz.

Dördüncü olarak, her bir tebaa, kurulmuş olan egemenin bütün eylemleri ve kararlarının sahibi olduğu için egemenin yaptığı hiçbir şey tebaası-

na yapılmış bir haksızlık olamaz ve ayrıca egemen, uyruklarından herhangi biri tarafından adaletsiz olmakla suçlanamaz, çünkü bir başkasından aldığı yetkiyle herhangi bir şey yapan bir kimse, yetkisine dayanarak hareket ettiği kişiye bu şeyle haksızlık etmiş olamaz... Egemen güce sahip olanların merhametsiz olabilecekleri doğrudur, fakat onlar, kelimenin dar anlamıyla, adaletsizlik veya haksızlık etmiş olmazlar.

Beşincisi olarak ve son söylenen şeyin bir sonucu olarak, egemen güce sahip olan hiç kimse, tebaası tarafından adalet adına öldürülemez veya başka bir biçimde cezalandırılmaz. Her bir tebaa, egemenin eylemlerinin sahibi olduğuna göre, kendisi tarafından yapılmış eylemler için bir başkasını cezalandırmış olur.

Bu kuruluşun amacı, herkesin huzuru ve savunulması olduğu ve bu amaca ulaşmaya hakkı olanın ona ulaşmaya yarayan vasıtaları kullanmaya da hakkı olduğu için, hem huzur ve savunma araçları hem de huzur ve savunma önündeki engeller ve sorunlar hakkında karar verme hakkı ve hem önceden yurtiçinde uyumsuzluğu ve yurtdışında düşmanlığı önleyerek barış ve güvenliğin korunması için hem de barış ve güvenlik kayb olduğu zaman bunların yeniden oluşturulması için yapılmasını gerekli göreceği her şeyi yapma hakkı, egemenliği elinde bulunduran kişiye veya heyete aittir...

Altıncı olarak, hangi görüş ve düşüncelerin barışa aykırı, hangilerinin uygun olduğuna ve dolayısıyla, hangi durumlarda, nereye kadar ve hangi insanların topluluklar karşısında konuşmalarına izin verileceğine ve yayınlanmadan önce kitaplardaki düşünceleri kimin inceleyeceğine karar verilmesi de, egemenliğin bir parçasıdır. Çünkü insanların eylemleri onların düşüncelerinden doğar ve barış ve uyumu sağlamak için insanların eylemlerinin iyi yönetilmesi, düşüncelerinin iyi yönetilmesine bağlıdır. Düşünceler konusunda, doğruluktan başka hiçbir şeyin dikkate alınmaması gerekirse de; bu, düşüncelerin barış içinde yönlendirilmesi ile çelişmez. Çünkü barışa aykırı bir düşünce ne kadar doğru olabilirse, barış ve uyum da doğal hukuka o kadar aykırı olabilir, daha fazla değil... Çünkü bir düşünceyi savunmak veya kabul ettirmek için silaha sarılmayı göze alacak kadar kötü yönetilen insanlar, hâlâ savaş halinde demektir... Dolayısıyla barış için gerekli bir şey olarak, yani nifak ve iç savaş önlemek amacıyla görüşler ve düşünceler hakkında karar vermek veya bu konularda karar verecek yargıçları atama yetkisi, egemen gücü elinde tutana aittir.

Yedinci olarak, her bir tebaaya, tabii ki diğer tebaa tarafından engellenmeden, yararlanabileceği şeyleri ve yapabileceği eylemleri gösteren kurallar koyma yetkisinin tamamı egemenliğin bir parçasıdır. Ve bu aynı zamanda ... insanların mülkiyet dediği şeydir. Çünkü egemen gücün kuruluşundan önce, daha önce de gösterildiği gibi, bütün insanlar, bütün şeyler üzerinde

hak sahibiydi ve bu zorunlu olarak savaşa neden oluyordu. Dolayısıyla barış için gerekli olan ve egemen güce bağlı olan bu mülkiyet, o gücün eylemidir...

Sekizinci olarak, yargılama hakkı, yani toplumsal veya doğal hukuk ve olgularla ilgili olarak ortaya çıkabilecek bütün anlaşmazlıkları dinleyip çözüme bağlama hakkı da egemenliğin bir parçasıdır. Çünkü anlaşmazlıklar çözüme bağlanmazsa, bir tebaa başka bir tebaa tarafından verilen cezalara karşı korunamaz; “benim” ve “senin” hakkındaki yasalar boşunadır ve herkes kendini korumanın doğal ve gerekli isteğinden hareketle, kendini kendi gücüyle koruma hakkına sahip olmaya devam eder, ki bu savaş durumu demektir ve devletlerin kuruluş amacına aykırıdır.

Dokuzuncu olarak, diğer kavim ve devletlerle savaş ve barış yapma hakkı, yani bunun ne zaman kamu yararına olduğu ve bu amaçla hangi boyutta orduların toplanacağına, silahlandırılacağına ve bunlara ödeme yapılacağına karar verme ve bunların masraflarını karşılamak için vergi salma hakkı da egemenliğin bir parçasıdır... Dolayısıyla, bir orduya kim komutan yapılırsa yapılsın, egemen gücü elde bulunduran daima başkomutandır.

Onuncu olarak, hem barışta hem de savaşta bütün danışmanların, bakanların, yargıçların ve memurların seçilmesi de egemenliğin bir parçasıdır. Egemen genel barış ve savunma amacıyla yükümlü olduğuna göre, bu görev için uygun göreceği araçları kullanma yetkisine de sahip demektir...

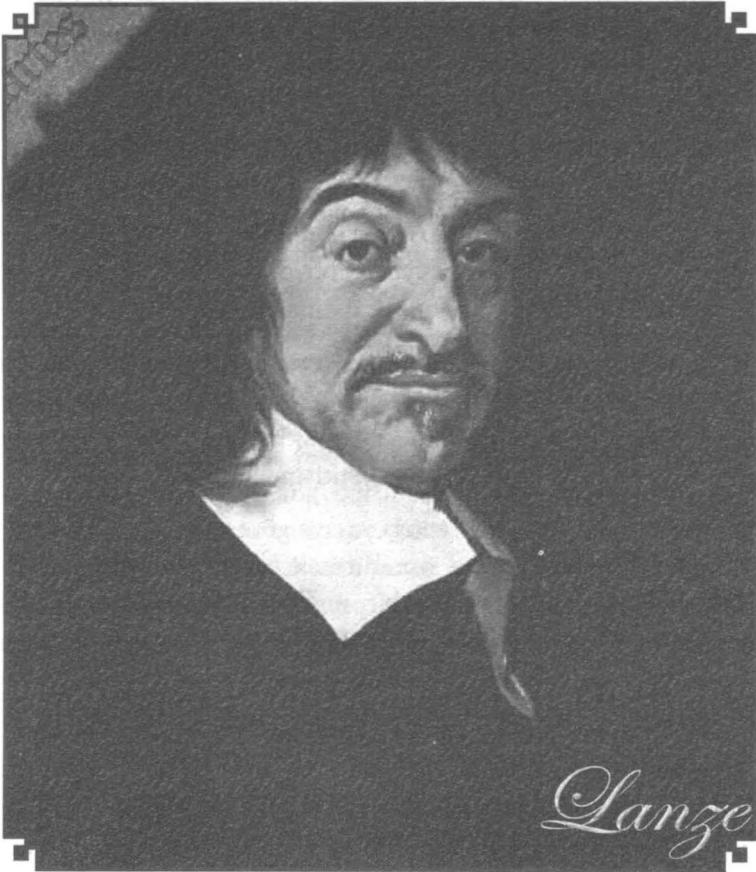
On birinci olarak, önceden yaptığı yasaya göre veya böyle bir yasa yoksa, insanları devlete hizmet etmeye özendirmek veya devlete zarar vermekten caydırmak için uygun bulacağı şekilde, mal mülk ve şerefle ödüllendirmek veya bedensel veya maddi cezalarla veya küçük düşürerek cezalandırma yetkisi de egemene aittir.

Son olarak, durmaksızın aralarında yarışma, kavg, hizipleşme ve sonunda savaşa yol açan ve birbirlerini yok etmeye ve ortak bir düşmana karşı güçlerin azalmasına neden olan insanların doğal olarak kendilerine vermeye eğilimli oldukları değer, başkalarından bekledikleri saygı ve başkalarına ne kadar az değer verdikleri dikkate alındığında ... şeref yasalarının olması ve devletin ihsanına layık olan veya olabilecek kişilerin değeri için genel bir ölçünün olması ... ve bu yasaları uygulamaya koymak için şu veya bu kişinin elinde bir kuvvet olması gerekir... Bu nedenle, şeref unvanları vermek ve herkesin hangi paye ve soyluluk derecesine sahip olacağını ve kamusal veya özel buluşmalarda birbirlerine hangi saygı işaretlerini göstereceklerini belirlemek de egemene aittir.

Egemenliğin özü işte bu haklardan oluşur.

René Descartes

(1596-1650)

Şeyler hakkında bilgiye ulaşabilmek için iki şeyi dikkate almak gerekir; birincisi kendimizi, ikincisi de hakkında bilgi sahibi olmayı istediğimiz nesneyi. Edindiğimiz bütün bilgiler, güvenli ve açık bilgiye dayanır.

René Descartes

Şüpheciliğin Felsefesi

Avrupa coğrafyasının en önemli özelliklerinden biri, tarihsel, dinî, etnik ve sosyal açıdan birbirinden çok farklı ve birbiriyle kıyasıya rekabet içinde bulunan çok sayıda devlet ve prensliğe sahip olmasıdır. Devletlerin ve bunlara çeşitli feodal ilişkilerle bağlanmış bulunan prensliklerin var olma ve bağımsızlaşma mücadelesi, hayatın her alanına (siyaset, ekonomi, askeriye, bilim ve kültür) ölümüne bir rekabet olarak yansiyordu.

Bu rekabet, kısmen insan ve doğa israfına neden olurken, aynı zamanda insanlığın yaratıcılığını da kamçıliyordu. Önemli olan da buydu.

Bilimsel teori ve buluşlar, teknolojik icat ve yenilikler, siyasi programlar ve yeni felsefi bakış açıları ve tabii ki yeni üretim alanları ve ilişkileri, bir anda olağanüstü bir dinamizmle sınırların ötesine taşınabiliyordu.

Toplumsal dinamizmin en önemli itki gücü olan bu rekabeti dünyanın başka bölgelerinde bulmak hayli zordur; aksine, başka ülke ve toplumlar bir yandan göreceli olarak istikrarlıydılar ama bir yandan da yeniliklere kapalılığın bir göstergesi olarak son derece durağandılar. Avrupa'nın diğer bölge ve coğrafyalara fark atan en önemli özelliği buydu.

Avrupa sınır tanıımıyordu. Yeni ülke ve coğrafyalar keşfediliyor, yeni pazar alanları yaratılıyor ve bilimsel buluşlar sayesinde üretim alanında yeni icatlar ortaya çıkıyordu. Bu durumu aynı zamanda felsefe alanında da görmek mümkündü.

16. yüzyılın başlarından itibaren toplumun her alanında görülen gelişmeler ve ilerici hamlelerin (ekonomik, siyasi ve kültürel) merkezi olan İtalya, bu imtiyazlı konumunu 17. yüzyılda Hollanda'ya ve sonra da İngiltere'ye kaptıracaktı.

Eşitsiz gelişme kanununun en önemli avantajı, geriden gelen toplumların daha öncekilerin yarattıkları birikimlerin üzerine oturarak yeni hamleler yapabilmesidir.

Giordano Bruno, 17. yüzyılın başında İtalya'da yakılarak ölüme mahkum ediliyordu ancak onun yeni bir çığır açan materyalist felsefesi, Hollanda, İngiltere ve Fransa'da verimli topraklara düşerek tarihsel misyonunu yerine getirmişti. Bunun en önemli nedenlerinden biri –kuşkusuz ki bunu döne döne vurgulamak gerekir– Avrupa'da ortaya çıkan ekonomik fırsatlar, toplumsal ihtiyaçlar ve üretim alanındaki yenilik ve gelişmelerdir. Felsefe, hem altyapının (ekonomi, üretim vs) söz konusu ihtiyacına yanıt veriyor hem de üstyapının bir unsuru olarak altyapının gelişmesine ve hamleler yapmasına önemli katkılarda bulunuyordu.

Bruno'nun izinden yürüyen Galileo'nun aynı zamanda üretim araçları geliştiren bir mühendis olması da tesadüf değildir. Bu filozofları sonradan bilimin tanrısal gücüne inanan Bacon, Hobbes, Descartes ve diğerleri takip etmişlerdi. Bunlar felsefede materyalist izi takip etmekle kalmıyor aynı zamanda bu izi daha da genişleterek üzerinde bütün insanlığın yürüyebileceği bir patika haline getiriyorlardı.

Cogito, Ergo Sum!

İnsanoğlu neyi gerçeklik olarak kavrayabilir? Gerçeklik var mıydı? Varsa ne kadarını bilebiliriz? Peki Tanrı var mı ya da ruh ölümsüz mü? İnsanın kendisini ve doğasını keşfetmesi için şüphecilik ne yararı olabilir? Doğamız ve varlığımız, inanç dünyasından edinilen yöntem ve anlayışlarla keşfedilebilir mi? İşte bu sorular, René Descartes'ı (1596-1650) uğraştıran felsefenin temel sorunlarıydı. Her ne kadar soylu bir sınıfa ait olsa da, gene de o entelektüel faaliyetlerini yükselen burjuvazinin hizmetine sunmuştu.

İlgi ve çalışma alanı matematik olan Descartes, yeni dönemin felsefi sorunlarına da çareler aramış ve kelimenin gerçek anlamında "Yeni Felsefe"nin kapısını aralamıştır. "*Cogito, ergo sum!*, yani *düşünüyorum, öyleyse varım!* özdeyişi, bugün hâlâ benliğin, bireyin, varlık olabilmenin ve düşünerek yaratmanın ilkesi olarak kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Ancak Descartes, ilerleyen yaşlarında hem *Felsefenin Temel İlkeri*'ne yanıtlar aramış hem de bilimsel çalışmalara kılavuzluk edecek *Meditasyonlar*'ını kaleme almıştı.

O henüz çocuk yaşta öylesine bir araştırma ve okuma tutkusuyla doluymuş ki babası onu "filozofum" diye çağırır. Çocuğunun olağanüstü öğrenme ve okuma tutkusunu keşfeden babası onu dönemin en iyi okullarından biri olan Cizvit Koleji "La Fleche"ye gönderir, ancak Descartes orada aldığı eğitimin ardından büyük bir hayal kırıklığı yaşar ve yıllarının boşa harcadığını belirterek sonradan skolastik öğretilere karşı esaslı bir mücadele verilmesi gerektiğini ilan eder.⁷⁹

79 Ludwig Feuerbach, *Geschichte der neueren Philosophie von Bacon bis Spinoza*, Philipp Reclam jun. Verlag, Leipzig, 1990, s.176 vd.

Birkaç yıl kendi içine kapanan ve bütün bilim dallarından uzak kalmaya yemin eden Descartes, farklı bölge ve halklar tanımak için orduya yazılır. İki yıllık bir aradan sonra hem bütün ilişkilerinden uzak kalmak hem de bu arada yeniden büyük bir tutkuyla giriştiği felsefe ve matematik araştırmalarını derinleşmek için Hollanda'ya yerleşir. Bu arada orada dönemin en ünlü matematikçi ve fizikçileriyle tanışmıştır.

Birçok bilim ve düşün adamı gibi o da ilk anda yazılarını (*Metot Üzerine İnceleme*) yayımlatırken, mahlas kullanmak zorunda kalmıştı. Sonradan ona ün kazandıracak olan felsefi eserlerini (*Felsefenin İlkeleri*, *Felsefenin Temeli İçin Meditasyonlar*, *Gerçekleri Bilimde Aramak ve Aklın Doğru Kullanılmasına Dair Yöntem*) ise ilerleyen yaşlarında yayımlayabiliyordu. Galileo'nun 1633 yılında, Katolik kilisesinin hışmına uğrayarak yargılanması üzerine, o önemli eserlerinden biri olan *Le Monde ou traité de la lumiere* 'yi (Dünya ya da Işık Üzerine) yayımlamaktan vazgeçecekti. Eser ancak onun ölümünden 14 yıl sonra, 1664 yılında yayımlanabilmiştir. Descartes'ın hayatı lanet bir din adamı olan Gisbert Voetius'un özel çabasıyla, kovuşturmalar, sürgünler ve yasaklarla geçmiştir. Okullarda hocalık yapması veto edilmiş, kitapları yasaklanmıştır. En sonunda İsveç'e –o da istemeyerek ve Prenses Elisabeth'in ısrarı üzerine– taşınmış, ama ne yazık ki bir yıl sonra, çok genç ve en verimli yaşında, 1650 yılında sonsuzluğa göç etmiştir.

Bacon'dan etkilenen ve onun öğretisini devam ettiren Descartes, "Toplumsal pratiğe hizmet eden ve insanın doğa üzerindeki hâkimiyetini sağlayan yeni bir felsefeye ihtiyaç olduğunu" vurguluyordu.

Descartes'ın en belirgin özelliği, felsefi açıklamalarının basit, kullandığı örneklerin ise günlük hayattan alınmış olmasıdır. Descartes ortaya koyduğu felsefenin nasıl olması gerektiğini şu sözlerle açıklamaktadır: "Okullarda öğretilen spekülâtif felsefe yerine bize ateşin, suyun, havanın, yıldızların ve gezegenlerin ve bizi saran her türden gökcisminin gücünü ve etkisini ortaya çıkaran pratik bir felsefe bulunmalıdır. Bu yapıldığında günlük sorunlarımızın üstesinden gelecek ve doğaya hükmedebileceğiz."⁸⁰

Şüphecilik, Bilgi ve Pratik İlişkisi

Nasıl ki Bacon, insan, bilim ve felsefenin kurtuluşunun, kafalardaki idollerden (tabular) kurtulmakla mümkün olduğunu söyleyerek buna uygun bir felsefi arayışa girmişse, Descartes da onu takip ederek skolastiğin, kör inancın ve hürâfenin belleklerden kazınması için mücadele etmiştir. "Din ve inanç temelinde kabul edilen bütün hakikatlerin şüpheyile karşılanması gerektiği"ni belirten Descartes, ancak bunun amaçsız bir uğraş olarak değil, fakat bilim ve felsefe

80 René Descartes, *Philosophische Werke, Abhandlung über die Methode*, Meiner Ver., Leipzig, 1905, s.51.

alanındaki yanlışların, hataların ve yanlışların ayıklanması için yapılmalı gerektiğini vurgulamıştır.⁸¹

Descartes'ın sözleriyle; "Duyularımızın bizi bazen yanıltıyor olması nedeniyle, mantığımız bize, 'Mademki yanıltılabiliyoruz, o halde hiçbir şeyi kanıtlamadan bütünüyle kabul etmemeliyiz,' demektedir."⁸² Descartes'ın felsefesinin temelini şüphecilik oluşturur. Bunu da şöyle ifade eder: "Her şeyden şüphe edince, şüphe ettiğinden şüphe etmemiş olursun. Şüphemiz ne kadar geniş bir alanı kapsarsa kapsasın, sonunda şüphe kalıcılaşır. Düşünüyorum, o halde varım!" (*Cogito ergo sum!*). Descartes bu düşünceye, hiçbir maddi şeyin gerçek olmadığı fikrinden kalarak ulaşmıştır.

Descartes'ın bütün dış dünyayı bir fenomen olarak görebilmesi, mantıksal olarak, *Ben*'in gerçek bir varlık olduğunu kanıtlamasıyla mümkündür. Descartes'a göre, "şüphe ve sorgulama yoluyla her şey ya kanıtlanmıştır ya da doğruluğu konusunda herhangi bir şüphenin kalmaması" lazımdır. "Gerçeği olgularda aramak, bilgiye olgular üzerinden ulaşmak, inanç ve dogmalar yoluyla edinilmiş görüş ve anlayışları sorgulayarak reddetmek" onun temel yöntemi idi.⁸³

İdealizme Kapı Aralamak

Ancak şunu da vurgulamakta yarar var: Her ne kadar Descartes büyük bir materyalist olsa da, o gün onlar "mekanistler" olarak adlandırılıyorlardı, gene o, "Düşünüyorum, o halde varım," özdeyişiyle idealist felsefeye de kapı aralayan bir vurgu yapmıştı. Doğayı mekanik açıdan inceleyen ilk kişi⁸⁴ olan Descartes'ın felsefesinde, Düşünce'nin aşırı vurgulanmasıyla, bilgi ile pratik arasındaki düğün (diyalektik) ilişki de bozulmaktadır. Bu vurguyla düşünceye olağanüstü bir rol biçilmektedir. Bunu da şöyle ifade etmektedir: "... Varlığımın özü veya doğası düşünmekten ibarettir. Düşünmek için de *Ben*liğimin ne bir mekâna ne de mad-desel olan herhangi bir şeye ihtiyacı vardır."⁸⁵ Bu görüşler idealizme kapı aralayan pasajlardır.

Descartes'ın felsefesi çelişkiler içerir; bir yanda güçlü bir skolastik felsefe, sahte bilim, inanç ve dogmatizm karşıtlığı, diğer tarafta ise soyut insan düşüncesini bilgi kuramının temeli ilan etmek ve bilim dünyasını dar bir alana hapsedmek. Bunun nedeni de kuşkusuz 13. yüzyıldan bu yana filozofların kullandığı "mesleki" bir hiledir. Buna göre "iki hakikat vardır". Biri Tanrı'nın diğeri ise doğanın hakikati.

81 René Descartes, *Age*, s.24.

82 René Descartes, *Age*, s. 27.

83 Albert Lange, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi*, c.1, Çev. Ahmet Arslan, Sosyal Yay., İstanbul, 1998, s.210.

84 F. Albert Lange, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi*, s.211.

85 René Descartes, *Abhandlung über die Methode*, s.28.

Bir kısım filozof bu anlayışı kiliseyi karşısına almamak için savunurken bir kısmı ise buna hakikaten inanıyordu.⁸⁶

Descartes'ın Tanrı'yla ilişkisi düalisttir. O da birçok filozof gibi, nedeni biline-meyen, anlamı çözülmemeyen sorunların kaynağını Tanrı'da görür. Fakat yazılarında "evrenin, doğanın ve canlıların yaratılmasından sonra işin gerisinin insanoğluna kaldığını" ima eder. O Tanrı'yı, bilim ve fizik dünyasından uzak tutmaya çabalar.

İnsandaki Tanrı kavramının, yaratıcılığın ve olabilecek en iyisine yönelmenin – ki biz bunu, ütopyaya yönelmek olarak da ifade edebiliriz– ve tabii bitmek tükenmek bilmeyen üretim arzusunun kökenini de şöyle açıklar: "Ruhumun bakışlarını kendime yönelttiğimde, mükemmel olmadığımı ve benden daha yüce olan bir şeye bağımlı olduğumu ve sürekli daha yücesine ve daha iyisine doğru çabaladığımı görüyorum. Aynı zamanda bağımlı olduğum o yüce şeyin, beni daima daha mükemmel olana doğru yönlendirdiğini ve sadece bir olasılık olarak da değil, fakat gerçekten, sonsuzluğa kilitlenmiş hareketi de içerdiğini görüyorum, ki bu Tanrı'dır."⁸⁷

Descartes'ın felsefesi, Aydınlanma ile güçlenen rasyonalizme giden yolun parke taşlarını döşer. O, 17. yüzyıl rasyonalist felsefesinin en tepe noktasına erişir. Onda mantık duyulardan önce gelmekle kalmaz aynı zamanda tek başına bilginin ve hakikatin de temelini oluşturur. O, duyumsamaya değil, fakat kavramlara önem verir. Descartes'a göre hakikate ancak mantık aracılığıyla ulaşılır. "Açık olan, tartışmasız olan, şüphe götürmeyen ve yanılmayan tek şey mantıktır." Ona göre insanoğlu, irade söz konusu olduğunda yanılabilir⁸⁸ ve hatta arzu ve iradesiyle gerçekleri eğer büker ve böylece yanılmasının da temelini atar. İradeyle mantık birlikte ele alındığında hakikat bulunur.

Descartes'ın aradığı şey, mantık, cebir ve geometride izlenen yordamların avantajlarının tümünü içeren ama hatalarının hiçbirini içermeyen bir yöntemdi.⁸⁹ Descartes, yenilikçi metodunu şu sözlerle açıklar:

"Birinci kural, gerçek olduğunu kesinkes kanıtlayamadığın hiçbir şeyi hakikat olarak kabul etme; kararlarda acele etme, önyargılarla hareket etme; şüphe götürmeyen hiçbir şeyi kanıtların arasına sokma.

İkinci kural, çözülmesi gereken her sorunu olabildiğince parçalarına ayır ve işe en kolay çözülebilecek noktadan başla.

Üçüncü kural, düşüncüyü bir düzen içinde kur; şeyleri en kolay ve en basit tarafından ele al, sonra tek tek elde edilen gerçeği birleştirerek en yüksek noktaya doğru ilerle. Doğal düzeni ifade etmeyen kuralları reddet.

86 F. Albert Lange, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi*, s.192 vd.

87 Descartes, *Betrachtung über die Grundlage der Philosophie*, Philipp Reclam Jun. Ver., Leipzig, 2008, s.68.

88 *Geschichte der Philosophie*, Bd. 2, VEB Verlag, Berlin, 1962, s.354.

89 Tom Sorell, *Descartes*, Çev.Hakan Gür, Dost Yayınları, Ankara, 2009, s.23.

Dördüncü ve sonuncu kural, parçaları birleştirerek bütünü gözet, hiçbir şeyi dışarıda bırakmayan genel kuralları çıkar.”⁹⁰

Felsefede devrimci adımlar atılmasını sağlayan Descartes’ın, toplumsal gelişmelerde de aynı tavrı olması ne yazık ki boşuna beklenir. Söz konusu fizik olunca madde ve hareket her şeydir ama toplumsal düzeni altüst eden devrimler yararlı değildir, çünkü gelişme, toplumların yenilik yaratmasıyla kaydedilebilir.

Toplumsal açıdan olmasa bile Descartes, fiziğe bütünüyle materyalizmi uygulamıştır. Onun fiziğinin en önemli tezleri:

- Gökyüzünün sonsuz ve maddi olması;
- Maddenin parçacıklardan oluşması ve en küçük parçasının sonsuz kez bölünebilir olması;
- Mekânın boşluk kabul etmemesi;
- Maddenin en tayin edici niteliğinin genişleme olması;
- Maddenin parçacıklarının sürekli hareket halinde olması ve genişlemenin de bunun ifadesi olması;
- Maddenin dışında herhangi bir gücün (Tanrı bir istisnadır) kabul edilmemesi;
- Madde ve hareketin yok edilememesidir.

Felsefi görüşlerini günlük hayattan aldığı örneklerle anlatan Descartes, insan bedenine dair bilgilerini sıklıkla konuşturur. Ona göre, “Maddenin hareketi, birleşme ve bölünmede görülür... Hareket, bir merkezden başlayarak en uç noktaya kadar ulaşır. Hareketin, ilişkide olmadan bir yerden başka bir yere atlaması söz konusu olamaz.” Ayak tabanında hissettiğimiz bir ağrı, bacadan bele, boyuna ve sonra da beyne ulaşır. Descartes bütün canlı organizmaları mekanik bir alete benzetir ve hareketin yasalarını bu ilişkilerden çıkarır.

O bir bakıma mekaniğin yasalarını oluşturan büyük filozoftur. Ona göre evrende her şey birbiriyle ilişki halindedir. Evrenin ortak bir yasasını bulmaya dair çabaları ise diyalektik bakış açısının önemli nüvelerini barındırmaktadır.

Kısaca ifade etmek gerekirse Descartes’ın felsefesi, daha doğrusu onun materyalizmle bezenmiş fizik kuramı, insan aklının her şeye muktedir olduğunu ve mantıklı bir düzenle toplumların refah ve mutluluğa kavuşacaklarına dair umudu beslemiş ve bununla insanoğlunun Aydınlanma felsefesine güçlü bir adım atmasına önayak olmuştur.

René Descartes

FELSEFENİN TEMEL PRENSİPLERİ HAKKINDA MEDİTASYONLAR⁹¹

Takip eden altı meditasyonun içeriği hakkında

Birinci meditasyonda, en azından bugüne kadar bilim dünyasında ortaya konan temel ilkelerden daha fazlası olmadığı için, varlıkları hakkında şüphe edilen her şeyin ve özellikle de maddi olanların nedenleri ortaya konacaktır.

Her ne kadar ilk anda, şüphe duymanın yararları görülemese de; gene de şüphe, zihnimize yerleşmiş olan önyargılardan ve mantığımızın yoğunlaşmasını engelleyip dağıtan duyularımızdan bizi kurtaracağı için, büyük yararlar sağlar. Nitekim, gerçekliğine kanaat getirdiğimiz olgular için bile –bu olgulara dair bir daha şüpheyi düşmememizi sağlayacağı için– gereklidir.

İkinci meditasyonda ise, özgür düşünmeyi ilke edinen mantığımızın, hakkında en ufak şüphe bulunan şeylere dair, bunların kesinlikle var olmadığını önkoşul olarak ileri sürmesi ele alınacak, ayrıca neden bu şeylerin kesinlikle var olamayacakları da gösterilecektir. Bu özellikle çok yararlıdır, çünkü böylece mantık, neyin incelemekte olduğu doğaya (*natura intellectualis*), neyin kendi bedenine ait olduğunu saptayabilecektir. Tam da burada bazıların benden, ruhun ölümsüzlüğünün nedenlerine dair bazı açıklamalar bekleyeceklerini tahmin ediyorum, ama onları hayal kırıklığına uğratmak için şimdiden açıklayayım: Kesin bir şekilde varlığını kanıtlayamadığım hiçbir şey hakkında yazmayacağım. Ben de tıpkı geometriyle uğraşan bilim adamlarının yaptığı gibi, olgulardan hareket edecek, sonucu belirleyen bilgilerin önceden ortaya çıkmasını sağladıktan sonra da sonuca dair kesin kararımı ancak ondan sonra vereceğim.

91 René Descartes, *Meditasyonlar üzerine Descartes'in Felsefesi*, Verlag Felix Meiner, Leipzig, basım tarihi yok.

Ruhun ölümsüzlüğüne kanaat getirebilmek için yapılması gereken en önemli şey, onun diğer bütün cisimlerden kesinkes farklı olduğunu gösteren özgün bir kavrama kavuşmasını sağlamaktır. Burada bu yapılacaktır. Ayrıca, açıkça düşündüğümüz her şeyin, yani dördüncü meditasyona kadar kanıtlanamayan şeylerin, bunları düşünme şeklimiz ve bunlar hakkındaki düşüncelerimizin de bir gerçeklik olduğunu bilmemiz gerekir. Bunun dışında, doğal cisimlere ilişkin kesin kavramlar edinilmelidir; bu kısmen burada, ikincide, kısmen de beşinci ve altıncı meditasyonda yapılacaktır. Tabii ki bunlar yapıldıktan sonra, birbirinden kesinkes farklı olarak algıladığımız nesnelerin, bunlar ister zihne isterse de cisme ait olsunlar, birbirinden gerçek anlamda farklı oldukları görülen nesneler olduğu da kabul edilmelidir. Bu sonuca da altıncı meditasyonda varılacaktır; orada ayrıca bir kez daha parçalarına ayrıştırılamayan cismin olamayacağını, aynı şekilde ama tersinden, hiçbir ruhun da parçalanamayacağını kanıtlayacağız. Bir ruhun yarısını hiçbir şekilde tasavvur edemezken, herhangi bir cismi, ne kadar küçük olursa olsun zihnimizde bölebiliyoruz; demek ki bu iki şey sadece doğaları gereği bütünüyle farklı değil, aynı zamanda bunların birbirine zıt olduklarını da saptıyoruz. Bu nedenle de bu şeyi eserimde etraflıca incelemedim; çünkü bence hem şu âna kadar söylediklerim yeterlidir hem buradan da anlaşılacağı üzere, maddenin yıkıma uğramasıyla ruh da tahrip olmaz –ki bu da hem ölümlü insanların başka bir yaşama dair umutlarını diri tutuyor hem de ruhun ölümlü olup olmaması ancak fizik yasalarına başvurarak araştırılabilir.

Birincisi, bilinmelidir ki varlığını, yani tözünü, Tanrı'nın lütfuna borçlu olan cisimler, doğaları gereği bozunamazlar; onlar, eğer onları yaratan Tanrı, varlıklarını hiçliğe havale etmediği sürece, yani onların varlığından desteğini çekmediği sürece, kendi iradeleriyle varlıklarını sonlandıramazlar.

İkincisi, cisimler, maddi varlık olmaları nedeniyle hiçbir zaman bütünüyle yok olmazlar; aynı şekilde uzuvlarının değişkenliğiyle başka cisimlerden ayrılan insan bedeni de sonuçta bir cisimdir, ancak insan ruhu, değişken olmaması nedeniyle arı töz olarak anılır. Her ne kadar ruh, başka şeyleri duyumsayarak ve arzulayarak değişiklik gösterse de gene de o kendisidir, ancak insan bedeni uzuvlarının değişikliğe uğramasıyla başka bir şey olur.

Buradan hareketle de bedenın kolayca dağıldığını ama ruhun kesinlikle ve doğası gereği ölümsüz olduğunu saptayabiliriz.

Üçüncü meditasyonda, Tanrı'nın varlığı konusundaki temel kanıtımı, sanırım yeterince ve doyurucu bir şekilde geliştirmiştım. Bu arada okurun kafasını dağıtmamak için, hiçbir cismani örnekten yola çıkan kanıt sunmadım; bu nedenle de sunumumda bazı karanlık noktalar kalmış olabilir ama umarım sonraki bölümlere sıkıştırdığım notlarla bütünlüklü bir aydınlanma gerçekleşmiş olur. Ayrıca, nesnel hayattan alınmış benzetmelerle betimlenen

yüce ve mükemmel bir ruh, ona uygun yüce ve mükemmel bir nedensellikten kaynaklanmış olmalıdır. Yeri geldiğinde o konu, bir sanatçının zihinsel üretimi olan mükemmel bir makineyle kıyaslanacaktır. Çünkü tıpkı o makineyi üreten sanatçının zihinsel tasavvuru gibi onun da kaynaklandığı mükemmel bir nedensellik olmalıdır; çünkü içimizdeki bu Tanrı düşüncesi, Tanrı tarafından ortaya atılamayacağı için bunun bir başkasından edinilmiş olması gerekir.

Dördüncü meditasyonda, açık seçik bir şekilde kavradığımız şeylerin, gerçeklik olduğu kanıtlanacaktır. Tabii ki bu arada yanlıştın nereden kaynaklandığı, düzgün olanın ve ondan sonraki sürecin de nasıl kanıtlanabileceği incelenecektir.

Sizi temin ederim ki burada iyilik ve kötülüğe ulaşmak için başvuru günahlara ve hatalara hiç girilmeyecektir; sadece neyin gerçek, neyin yanlış olduğuna ilişkin hükümde bulunulacaktır. İnanca ve yaşamımızı sürdürmemizi sağlayan konulara da girmeyeceğim; sadece doğal yoldan elde edilmiş gerçeklere ve spekülasyonlara değineceğim.

Beşinci meditasyonda, maddi doğanın anlatılmasının yanı sıra Tanrı'nın varlığı da yeni bir yöntemle kanıtlanacaktır; ancak bu tabii ki sorunsuz olmayacaktır, nitekim öne sürülen itirazlar, yanıtlar kısmında giderilecektir. En sonunda da gerçeklerin ve hatta geometrik kanıtların bile Tanrı hakkındaki bilgiye sahip olunmadan kanıtlanamayacağı gösterilecektir.

Nitekim altıncı meditasyonda, akıl, fanteziden ayrıştırılacak ve aralarındaki farkın özellikleri sıralanacaktır. Ayrıca ruhun, genel anlamda maddi cisimden farklı olduğu kanıtlanacak, ama buna rağmen her ikisinin de ayrılmazcasına birbirine bağlı oldukları, yani birlikte bir bütünü oluşturdukları gösterilecektir. Öte yandan zihnin düştüğü bütün yanılgılar gösterilecek ama aynı zamanda hatalardan korunmanın yolları da ortaya konacaktır; sonra da maddi şeylerin varlığına dair diğer kanıtlar sıralanacaktır. Bu kanıtlar da, yararlı oldukları için değil, fakat gerçekten, reel bir dünyanın var olduğunu, insanların maddi bir bedene sahip olduklarını –ki mantıklı hiçbir insan bu konuda şüpheye düşemez– ama bunların oluşumlarını incelediğimizde, Tanrı'nın ve ruhun varlığına ulaşılan yöntemlerle bunların varlığının kanıtlanamayacağını göstermek için yapılacaktır. İşte bunlar, insan zihninin kesinkes ve en açık bir şekilde bilebileceği şeylerdir.

Bu meditasyonlardaki amacım da sadece ve sadece bunları kanıtlamaktı. Bu arada bu bölümde eserin içinde yer yer incelediğim ve yanıt verdiğim bazı sorulara hiç girmiyorum.

İkinci Meditasyon

İnsan zihninin doğası ve onun bedenden daha kolay kavranması üzerine

1. Dünkü kaleme aldığım inceleme kafamı öylesine şüphelerle doldurdu ki, artık bunları unutmam olanaklı değil. Ayrıca bu kuşkuvarın nasıl giderileceğini de bilmiyorum. Sanki bir anda bir girdaba kapılmışım gibi ayağımı ne dibe vurabiliyorum ne de su yüzüne çıkabiliyorum. Buna rağmen söz konusu girdaptan, dün girdiğim yolu izleyerek çıkmayı deneyeceğim. Ama bunu yaparken, bende en ufak bir şüphe uyandıran hiçbir şeyi, yani yanlışlığından kesinkes emin olduğum hiçbir şeyi, yakınımda tutmayacağım. Bunu da doğruluğundan –en azından ondan daha doğru hiçbir şeyin olmadığından– kesinkes emin olana kadar sürdürerek ilerleyeceğim. Nasıl ki Arşimet [Arkhimedes], dünyayı yerinden oynatacak sabit bir dayanak noktası aramışsa, ben de onun gibi ileri süreceklerimde en ufak bir şüphe kalmayana kadar devam edeceğim.

2. Gördüklerimin tamamının ve zihnimin var olduğunu bildirdiği şeylerin, gerçek ve doğru olmadığını önkoşul olarak kabul ediyorum: Duyular üzerinden hiçbir bilgi almıyorum; ne beden, ne çehre, ne büyüklük, ne hareket, ne de mekân. Bunların hepsi birer fantastik yaratıktan ibaret olsunlar. Geriye doğru olan ne kalır ki? Belki de sadece hiçbir şeyin kesinkes olmaması gerçeği kalır.

3. Peki, daha önce varlığı hakkında bir şeyler sıraladıklarımın tersine, varlığı hakkında kesinlikle şüphe bulunmayan başka şeylerin olmadığını nereden biliyorum? Peki, bana bu düşünceleri veren bir Tanrı –en azından ben onu böyle adlandırıyorum– var mı? Peki bunun doğru olduğunu nereden bileyim? Ya onun yaratıcısı bensem? En azından böylece ben bir şey olmuyor muyum? Bir duyumsama yeteneğine ve bedene sahip olduğumu bildiğim halde ya bunları inkâr ediyorsam? Şimdi burada tereddüt geçiriyorum: Şimdi bu iş nereye varacak? Zihnime ve bedenime, onlarsız hiçbir şey olamayacak kadar bağlı mıyım? Bu arada kendimi, dünyada zaten hiçbir şeyin olmadığı konusunda kandırıyorum. Gökyüzü yok, yeryüzü yok, ruhlar yok, beden yok, demek ki ben de yokum! Kesinlikle hayır! Eğer kendimi az önceki düşüncelere ikna etmişsem, o halde varım! Ama tam olarak hangisinin olduğunu bilmediğim, ama birinin olduğu, yani güçlü ve beni zekâsıyla sürekli aldatan kurnaz birinin olduğu kesin! Eğer o beni aldatabiliyorsa, o halde o kesinkes vardı ve o benim! O istediği kadar beni aldatabilir, ama gene de o beni, düşündüğüm ve bir şey olduğumu bildiğim için, benim olmadığım konusunda ikna edemez. Şimdi, bu konu hakkında yeterince öyle ya da böyle izahatta bulunduğum için sonuca geliyorum: “Benim ve varım!” Hem de bunu zorunlu olarak söylediğim ve düşüncemde tasarladığım sürece!

4. Ama şimdi zorunlu olarak var olmam gerektiği için, kim olduğuma dair bütün bilgiye henüz sahip değilim. Ayrıca hakkımda olduğumdan başka bir şey tasavvur etmekten de kendimi sakınmalıyım. Çünkü bu durumda, yanlış bilgidен hareketle, olmadığım biri hakkında en doğru ve en mantıklı bilgiye sahip olduğuma hükmedeceğim. Bu nedenle şimdiki düşüncemden önceki kanaatim, yani olduğuma kesinkes inandığım şey hakkında yeniden düşünmek istiyorum. Bu nedenle de yukarıda izah etmeye çalıştığım düşüncelerim içinde en ufak şüphe uyandıran bölümleri çıkarmak ve sadece sarsılmaz ve güvenilir olanları sunmak istiyorum.

5. Peki bundan önce ne olduğuma inanıyordum ki? Tabii ki insan olduğuma! Peki, “insan” nedir? “Mantıklı ve yaşayan bir şey” olduğunu mu söyleyeyim? Kesinlikle hayır, çünkü bu kez de “yaşayan ve mantıklı” olan şeyin ne olduğunu açıklamam gerekecek ki bu da bizi zorlu ve sonu gelmez sorularla karşı karşıya bırakacak. Ayrıca bir incir çekirdeğini doldurmayacak sorularla uğraşarak zamanımı öldürmek de istemiyorum. Bunun yerine dikkatimi, zihnime (*cogito*) baştan itibaren doğal olarak yerleşmiş olana –yani sıklıkla ne olduğumu düşündüğüm şeye– yöneltmek istiyorum.

6. Herhangi bir cesette de bulunan yüze, ellere, kol ve başka uzuvlara sahip olduğumu görünce buna beden adı vermiştim. Ayrıca besin aldığımı, yürüdüğümü, hissettiğimi ve düşündüğümü anladığımda bunu da ruhun varlığına verdim; bu ruhun ne olduğuna ise ya dikkatimi vermemiştim ya da bunun bir meltem, ateş, eter ya da kalın parçacıkların arasına sızan ince bir şey olduğunu tasavvur etmiştim. Cisimlerin varlığı konusunda ise herhangi bir şüphem yoktu ancak onların doğasına ilişkin bilgilere bütünüyle sahip olduğumu düşünmemiştim. Bunun ne olduğu konusunda bir açıklama yapmak gerektiğinde de bunu şöyle ifade etmişim: Cisim, herhangi bir şekle sahip, belli bir yer ve mekânda konumlanmış ve başka cisimlerden ayırt edilebilen varlıktır. Bu, çehresinin görülmesi ya da duymak, tadını ve kokusunu almak suretiyle algılanan veya kendi içinden değil fakat dıştan dokunmak suretiyle hareket edebilen şeydir. Çünkü bunların, kendi içinden hareketle, hareket kabiliyeti olmayan, dolayısıyla ne duyulara sahip ne de herhangi bir şekilde düşünebilen varlıklar olduğunu düşündüm; ama bazı cisimlerin baştan, doğasından, böyle bir yetiye sahip olmalarına şaşırmıştım.

7. Peki şimdi, bu kadar emek verdikten sonra beni yüce bir gücün ve hilekârın aldatmasına ne demeli? Yukarıda saydıklararımdan herhangi bir özelliğin, herhangi bir cisimde doğası gereği bulunabileceğini güvenle ileri sürebilir miyim? Günlerdir gergin bir şekilde buna kafa patlatıyorum, ki bu konuda herhangi bir açıklayıcı bilgi de bulunmuyor, sürekli aynı şeyi tekrar etmekten başka bir şey yapamıyorum.

8. Peki, ruhun kendiliğinden beslenebilme ve yürüyebilme yeteneklerine dair söylediklerimi şimdi nasıl açıklamalı? Herhangi bir bedene sahip olmadığım için bunlar da kafada üretilmiş fanteziden başka bir şey olamaz. Peki duyular nasıl olacak? Bunlar da bedensiz mümkün görünmüyor; rüyalarım-da hissettiklerimin de gerçek olduğunu varsaymışım ki sonradan bunların gerçek olmadığını gördüm. Peki ya düşünmek? Sadece bu, benden ayrılamaz: Benim, varım ve kesindir.

9. Peki, ben ne kadar süre boyunca var olacağım? Düşündüğüm sürece. Çünkü düşünmeyi bütünüyle bıraktığım an, benim de olamayacağım mümkün gözüktüyor. Gerçeğin zorunlu halinin var olmasına şimdilik izin vermiyorum. Yani ben sadece düşünen (*res cognitans*) bir şeyim, yani zihin (*mens*), ruh (*animus*), akıl (*intellectus*), mantık (*ratio*) geçmişte anlamını bile bilmediğim bir sürü kavram. Öte yandan, gerçekten ve hakikatte var olan bir şeyim, peki nasıl bir şey? Öyle ya, daha önceden söylediğim yani düşünen şey.

10. Peki başka? Şöyle ki, bir kez de olsa tasavvur etme yeteneğimi zorlayacağım! Uzuvarı olan ve insan bedeni olarak adlandırılan bir bileşik değilim; bütün cisimlere nüfus edebilen ince bir hava da değilim; ben bir yel değilim, ateş veya duman da ya da düşündüğüm herhangi bir şey, daha önceden varsaymışım ya, bunların hepsi *hiçlik*'tir. Ayrıca bu varsayım hâlâ geçerlidir ve ben de herhangi bir şeyim.

11. Ama belki de, az önce *hiçlik* olduğunu söylediğim şeyin kendisi, yani bana açık olmayan ve bilmediğim o şey, şeylerin gerçekliği nedeniyle, bildiğim *Ben*'den farklı bir şey değildir. Bütün bunlara rağmen, bildiğim tek şeyse, ki bilmediklerim hakkında tartışmam doğru olmaz, ancak bildiklerim hakkında kesin hükme varabileceğimdir. Var olduğumu biliyorum, ancak o olduğunu bildiğim *Ben*'in kim olduğunu bilmek istiyorum. Ne var ki hakkında henüz bilgi (*notitia*) sahibi olmadığım, ancak bu yolla bilgisine sahip olacağım *Ben*, varlığını henüz bilmediğim şeylere veya öylesine zihnimde tasarlayarak yarattığım herhangi bir şeye de bağlı olamaz.

12. Hatta "zihnimde tasarlayarak yarattığım" terimler hatama dikkat çekiyor –ki bir şey olduğumu varsaymam, gerçekten de zihinde bir şey yaratmaktır. Zaten "bir şeyi varsaymak", o şeyin suretini ya da şeklini incelemek gibidir. Şimdi, hem var olduğumu biliyorum hem de diğer şeylerin, yani bedenin doğasına ait olduğunu düşündüğüm şeylerin rüyadan başka bir şey olmadığından çok eminim. Bunu bir kez fark ettikten sonra da şunu iddia etmek bana ahmakça geliyor: "Zihnimin tasavvur yeteneğini zorlayarak kendimin kim olduğunu daha iyi görmek istiyorum." Şimdi bu sözler şuna benzer: "Gerçi uyandım ve gerçek olanı görüyorum ama gene de onu henüz

uyku mahmurluğu içinde bütünüyle seçemediğim için, şimdi yeniden uyku-ya dalıp onun gerçek ve aydınlık halini görmeyi deneyeceğim.”

13. Zihnimin tasavvur yeteneğini zorlayarak edindiğim bilgilerin, *Benin* bilgileriyle hiçbir ilişkisinin olmadığını anlamaktayım; ama zihnimi esas olarak, onun doğasını anlamaya yöneltmem gerektiğini de bilincime çıkar-malıyım.

14. İyi de neyim ben? Düşünen bir şey. Düşünen bir şey nedir peki? Kuşku duyan, anlayan, tasarlayan, olumlayan, yadsıyan, isteyen, istemeyen, ayrıca imgeler oluşturan ve hissedenden bir şey. Bütün bu özellikler benim doğama ait-se, doğrusu az şey sayılmaz bu. Hem neden bana ait olmayacaklarımı ki? Ben değil miyim şu anda hemen her şeyden kuşku duyan, bazı şeyleri anlayıp ve yalnız bunların doğru olduğunu güvenle belirtip diğerlerinin tamamını yadsıyan, daha çoğunu bilmeyi dileyen ve isteyen, aldatılmak istemeyen, ba-zen istek dışı da olsa birçok şeyi imgeleyen ve –bedenin organlarıyla oldu-ğu gibi– birçok şeyi de hissedenden? Bütün bunlarda, *Ben* ve var olduğumun doğruluğu kadar doğru olmayan bir yan var mı? Her daim uykuda olsam ve beni var etmiş olan, beni aldatmak için elinden geleni yapsa bile? Aynı şekilde, bu özelliklerin arasında benim düşüncemden ayırt edilebilecek ya da “kendiliğim”den ayrı sayılabilecek biri var mı? Zira kuşku duyan, anlayan ve isteyen ben olduğum zaten o kadar açık ve belli ki, bunu açıklamak için bu-rada hiçbir şey eklemek gerekmiyor. Ayrıca tasavvur gücüne sahip olduğum da kesin, zira kurduğum şeyler, doğru olmasalar bile, bu tasavvur yetisinin gerçekten bende bulunduğu ve düşüncemin bir parçası olduğu yadsınamaz. Son olarak, duyan, yani bazı şeyleri duyu organlarıyla yaptığım gibi algılayan da aynı benim. Zira ışık görüyor, ses işitiyor ve sıcaklık duyuyorum. Ama denecektir ki hayır, o aldatıcı ve ben uykudayım. Diyelim ki öyle ama hiç de-ğilse bana ışık görüyor, ses işitiyor ve sıcaklık hissediyormuşum gibi geliyor ya! İşte bu yanlış olamaz ve düşünmek de zaten tam tamına bu demektir.

15. Buradan hareketle ne olduğumu öncesine göre biraz daha açık ve se-çik bir şekilde kavramaya başlıyorum. Yine de bana öyle geliyor ki zihnimde tasavvur edilebilen, duyuların alanına giren ve duyularla incelenen cismani şeyler, bilmem hangi parçama göre tasavvurun alanına girmeyen şeylerden daha rahat kavranabiliyor. Ancak bana göre kuşkulu, bilinmeyen ve yabancı şeyleri, bana ait ve benim tarafımdan bilinen şeylerden daha rahat kavraya-bildiğimi hayretle keşfediyorum.

16. Kaderin şu cilvesine bak ki zihnim yanılmaktan ve gerçekliğin sınır-larının dışına çıkmaktan pek de hoşnut kalıyor. Mademki öyle, çık o zaman sınırların dışına! Onu daha rahat yönetebilmek için gevşetelim o halde diz-ginleri; dolaşsın biraz kendi başına, dizginleriz onu nasıl olsa yeniden. Peki

şimdi, genel olanı değil, fakat herkesin en iyi bildiği, gördüğü, dokunduğu ve yakından tanıdığı cisimleri inceleyelim. Çünkü genel olan bu kavramlar (*perceptiones*) çoğunlukla diğerlerinden daha karmaşıktır; hatta herhangi özgün bir cismi, örneğin şu mum parçasını ele alalım. Bunu kısa bir süre önce baldan imal etmişlerdi; henüz balın, tözünden alınan çiçeklerin kokusunu, rengini, biçimini ve büyüklüğünü taşıyor üstünde. Olması gerektiği gibi sert ve soğuk da. Ona rahatlıkla dokunabiliriz ve dibekte biraz dövünce de kendine özgü bir ses veriyor. Kısacası, bilinen bir cisimde bulunması gereken her şey yerli yerinde. Ama şu talihe bak sen! Onu, henüz ben şu konuşmayı yaparken ateşe yaklaştırdığımızda, bilinen tadını kaybediyor, kokusu uçup gidiyor, rengi soluyor ve şekli bozuluyor, bir yandan da boyutu büyüyor, sıvılaşıyor, ısınıyor ve neredeyse elle tutulamaz hale geliyor; vurunca da az önceki sesi çıkarmıyor. Peki bu hâlâ az önceki mum mu? Kabul etmemiz gerekir ki, o aynı mum, kimse bunu inkâr edemez. Kimse bu konuda farklı bir görüşe sahip olamaz! Peki onda fark ettiğimiz o değişiklik neydi? Kesinlikle duyular dünyasına giren bir şey değildi! Ondaki tat, koku, çehre, his ve ses gibi özellikler değişikliğe uğradı ama o hâlâ olduğu gibi bir mumdur. Belki de o benim gördüğüm ve tasavvur ettiğim, yani baldaki tat, çiçekteki koku, renkteki beyazlık, biçim ve ses değil de başka bir şeydi ve şimdi de başka bir şeye dönüştü.

17. Peki, zihnimde tasavvur ettiğim bu şey, tam anlamıyla nedir? Şimdi onu daha yakından inceleyelim; muma ait olan her şeyi ondan ayırtalım ve sonra da ondan arta kalan şeye bakalım! Görüldüğü gibi, genleşebilen, bükülebilen ve şekle sokulabilen bir şeyden başka bir şey kalmıyor!

18. Peki bu bükülebilen ve şekle sokulabilen şey nedir? Yoksa yuvarlakken, önce kare sonra da üçgen şekle sokulan mumu zihnimde ben mi tasavvur ettim? Kesinlikle değil! Çünkü bu mumun, sayılamayacak kadar farklı şekle sokulabileceğini biliyorum. Sonsuz sayıdaki bu şekilleri zihnimde bir başıma tasavvur edemem, nitekim bu kavram (*comprehensio*) zihnimde kendiliğinden oluşmuyor.

19. Peki genleşme denen şey nedir? Formun genleşmesi bana yabancı mı, tabii ki hayır? Isıtılan mum genleşir, ısıyı arttırdıkça akışkan hale gelir ve eğer ısı arttırılmaya devam ederse daha fazla genleşir. Eğer mumun genleşerek, zihnimde tasavvur ettiğimden daha fazla şekle girebileceğini bilmesem, öngörülerimde yanılabilirim. Görüldüğü gibi balmumunu, onu zihnimde tasavvur ettiğim haliyle değil, fakat mantığımla olduğu gibi kavıyorum. Bu söylediklerim de sadece bir topak mum için geçerlidir, çünkü genel anlamda mumla ilgili durum daha açıktır.

20. Peki, sadece düşünceyle kavranabilen o mum nedir? Anlaşılacağı gibi o, gözlemlediğim, dokunabildiğim ve zihnimde tasavvur edebildiğim ay-

nısıdır; ama bu, dikkatinizi çekerim, bir bakışla, bir dokunuşla, bir tasavvur etmeyle kavranan değil –tabii ki o hiç var olmayan da değildir– fakat her ne kadar o önceden öyle gözükse de yine de o, sadece ve sadece aklın (*solius mentis inspektio*) kavrayışıdır; bir öncekinde mükemmel ve açık olmayan, şimdi apaçıktır. Bu da onun parçalarına yönlendirdiğim dikkatin derecesine bağlıdır.

21. Zihnimin yanılmaya olan eğilimi de beni bazen şaşırtmaktadır; her ne kadar yukarıdaki örneği zihnimde sessizce canlandırsam da gene de aklımın sözlere ve yazdıklarına takıldığını fark ediyorum. Nitekim biz, mum parçasının rengini veya biçimini düşünerek değil, fakat o önümüzde durunca onu gördüğümüzü söylüyoruz. Dolayısıyla insanoğlu mumu, gözleriyle görünce algılıyor, yoksa mantığıyla düşünerek algılamıyor. Bu arada tesadüfen pencereden bakınca, yolda insanların yürüdüğünü görüyorum ve tıpkı az önce önümde duran mumu görmem gibi, şöyle diyorum: “Evet, insan görüyorum” ama ya altında makinelerin saklı olduğu bir şapka ve giysi görüyorsam? Ancak ben insan olduklarına karar veriyorum. Demek ki ben, gözlerimin gördüğünü sandığı şeyleri görüyor ve zihnimin bütün yetenekleriyle de karar veriyorum.

22. Ama mademki sıradan insanlardan daha zeki olduğumu iddia ediyorum, o halde genelin kullandığı özdeyişlere başvurarak kuşkumu belli etmemden dolayı da utanmalıyım. Şimdi dikkatli bir şekilde devam edelim ve şunu soralım; mumu ilk gördüğüm zaman mı, yani duyu organlarımla ya da genel hisler üzerinden ve zihnimin de yardımıyla edindiğim bilgiler mi daha doğruydı, yoksa şimdi onu iyice inceledikten sonra mı daha iyi kavramış durumdayım? Bu konuda kuşkuya düşmek tabii ki ahmakça olurdu. Ayrıca ilk izlenimde edinilen kavrayış ne kadar doğruydı? Bunu herhangi bir hayvan da yapamaz mıydı? Ancak her ne kadar mumu şeklinden ayrı düşünsem de, onu giysilerinden soysam ve çıplak bir halde incelesem de, gene de onu insani bir özellik olan mantıkla incelemeyen karar verseydim yanılıya düşebilirdim.

23. Peki şimdi, söz konusu bu ruh hakkında ya da *Ben*’le ilgili ne diyebilirim ki? Şu ana kadar her şeyi ruhuma atfetmiştim. Şimdiye kadar bir parçacık mumu bile o kadar çok iyi bildiğini düşünen ben, şimdi hem kendini hem de şu söz konusu mumu daha açık ve daha derinlemesine kavramış olmadım mı? Mumun varlığını gördüğü için fark eden ben, şimdi kendi varlığını da mumu görmekten dolayı fark etmiş olmuyor mu? Şimdi şu gördüğümü düşündüğüm şey, mum topağı olmayabilir mi ya da görmek için kullandığım gözlerim gerçekten olmayabilir mi? Hayır ama tam olarak ayırdına varamasam da şu anda gören ya da görme bilincine sahip olan *Ben*, onun herhangi bir şey olmadığını biliyorum, çünkü ona dair bir bilincim var. Aynı şekilde, eğer dokunmuş olmaktan dolayı var olduğuna hükmettiğim şu mum topağı varsa, o halde ben

de benim. Ya da başka türlü söyleyelim, eğer tasavvur edebiliyorsam, o halde aynı şekilde ben de varım. Şu anda mum topağında fark ettiğim şeyi benim dışımda olan her şeye uygulayabilirim. Eğer bu konunun anlaşılabilmesi için verdiğim mum topağı örneği, onu görmekten, ona dokunmaktan ve sayamadığım bir dizi nedenden dolayı daha kolay kavranıyorsa, o halde herkesin kolaylıkla kabul edebileceği gibi aynı gerekçelerle kendimi ve zihnimin doğasını kavramak da bir o kadar daha kolay olmalıdır. Bu arada hem zihnimin yeteneklerini ortaya koyan hem de onun tam olarak kavranmasını sağlayan fakat ona dair olduğu düşünülmeyen o kadar çok fazla şey var ki.

24. Şimdi gelin gör ki bir çıkış ararken, tam da üstüne geldim. Mademki bedenimiz, duyular ya da tasavvur yeteneğimiz sayesinde değil ama mantık üzerinden kavranıyor; dokunarak ve görerek değil ama düşünerek kavranıyor, demek ki en kolay kendi ruhumu kavrayabilirim. Alışılmış düşünceler nedeniyle kökleşmiş önyargılardan kurtulmanın ne kadar zor olduğunu bildiğimden, keşfettiğim şu yeni bilgilerin iyice sindirilebilmesi için burada bir mola vermeyi gerekli görüyorum.

Altıncı Meditasyon

Maddi Şeylerin Varlığı ve Ruh ile Beden Arasındaki Gerçek Ayrım Üzerine

1. Artık şimdi iş, maddi şeylerin varlığının olup olmadığını incelemeye kaldı. Nitekim bunların, doğrudan salt matematiğin konusu oldukları vakit var olduklarını –en azından ben böyle olduğunu sanıyorum– açık seçik bir şekilde görüyoruz. Kavrayışım ölçüsünde Tanrı'nın her şeyi yaratabileceği çok açıktır. İçinde çelişki barındırdığını kesinlikle saptadığım bir şeyi, Tanrı'nın yaratmasının mümkün olmadığı konusunda hükme varmıştım. Ama tasavvur edilebileceği gibi, kendi üzerimde maddi şeyleri incelerken de denediğim bazı yöntemlerle ortaya çıkan bulgular, bu türden şeylerin var olduğunu göstermektedir. Tasavvur yeteneğinin ne olduğunu dikkatlice göz önüne getirdiğimde, bunun, bilginin varlığıyla her an mevcut ve zihin üzerinde etkide bulunan bir şey olduğu görülür.

2. Aradaki ayrım aydınlansın diye tasavvurun gücü ile düşünce arasındaki farkı ciddi bir şekilde incelemekte yarar var. Örneğin zihnimde bir üçgen canlandırdığımda, onu hemen düşüncemde, sadece üç kenarlı ve kapalı bir figür olarak değil ama aynı zamanda onu gözümün önündeymiş gibi usumda hayal ederek yaratıyorum. Bu duruma da “tasavvur etmek” diyoruz. Bunu şimdi, bin kenarlı bir figüre uyarladığımızda da, bunun nasıl olması gerektiğini düşünebiliyorum ama bunu daha öncekinde olduğu gibi, yani sanki onu görmüşüm gibi tasavvur etmekte zorlanıyorum. Bin kenarlı bir figür olmakla birlikte ondan pek de farklı olmayan ama ondan daha belirsiz, belki on

bin kenarlı ya da daha fazla kenarlı bir cismi düşündüğümde –ki her cismani şeyi ister istemez tasavvur yeteneğimi devreye sokarak düşünebiliyorum– bu durumda o figürün, esasta, bin kenarlıdan farklı olmadığı görülecektir.

3. Şimdi, beş kenarlı bir figüre yoğunlaştığımızda, onu tıpkı bin kenarlıda olduğu gibi zihnimizde tasavvur edebiliyoruz ancak beşgen olması nedeniyle düşüncemizin hemen onun beş kenarına ve aynı şekilde kapsadığı yüzeye yoğunlaştığını fark ediyoruz. Bu arada zihnimin bir şeyi tasavvur ederken, düşünürken sarf ettiği çabadan daha fazlasını sarf ettiğini fark ediyorum. Zihnimizin bu iş esnasında yaşadığı gerilim, tasavvur ile salt düşünce etkinliği arasındaki farkı açıkça ortaya koymaktadır.

4. Öte yandan, tasavvur gücü ile salt düşünce etkinliği arasındaki farkı düşününce, tasavvur gücünün, zihnim ve varlığım için zorunlu olmadığı görülür. Tasavvur gücüm olmasa bile şimdiki kişi olarak kalacağım muhakkaktır. Buradan da şuraya varabiliriz: O şey, benden farklı olan başka bir şeyle ilintilidir. Şunu kolayca görebiliyoruz: Zihnimiz, var olan herhangi bir cismi fark ettiği ve dikkatini ona verdiği anda, onunla ilgili bir tasavvur ortaya koyabiliyor. Bu düşünce tarzı, salt düşünceden farklıdır; çünkü zihnimiz salt düşünceyle, ötekinden farklı olarak kendimize dönmekte ve o şeye yoğunlaşmaktadır. Ama eğer zihnimiz, tasavvur gücüne başvuracaksa bu durumda o bunu, söz konusu şeye ve onun içindeki öze bakarak yapmaktadır. Tasavvur ettiği şey, ya düşündüğümüz ya da duyularımızla algıladığımız cismin bir yansımasıdır. Şunu rahatlıkla söyleyebiliyorum: Ancak var olan cisimlerin tasavvuru olabilir. Bunun nasıl yapıldığını açıklamanın başka hiçbir yolunu bulamadığım için, buna dayanarak olasılıkla cisimlerin var olabileceğini tahmin ediyorum, ama sadece olasılıkla; ayrıca her şeyi özenle ve titizlikle incelememe karşın, usumuzdaki bu açık seçik cisimli doğa kavramında herhangi bir cismin zorunlu biçimde var olduğuna dair hiçbir kanıt sunamayacağımı görüyorum.

5. Salt matematiğin ögesi olan söz konusu cisimlerin dışında, daha birçok şeyi (ki bunların bazıları belirsizdir) tasavvur edebiliyoruz; örneğin renk, ses, tatlar, acı ve buna benzer şeyler. Salt düşünce veya hafıza yoluyla edinilen imgelerden daha yetkinini duyularımız üzerinden algılıyoruz –ki şimdi de bu duyuların ne demek olduğunu ve bunlar üzerinden cisimlerin varlığı hakkında kanıtlar edinip edinemeyeceğimizi incelemeliyiz.

6. Şimdi hafızamı zorlayarak, zihnimin neleri, duyular üzerinden cisim olarak kabul ettiğine ve bunu hangi gerekçelerle gerçeklik olarak yaptığına, sonraki süreçte de bunların hangisini kuşkuyla karşıladığıma ve şimdi bunlar hakkında ne düşündüğüme gelelim.

7. Birincisi; başımın, ellerimin, ayaklarımın ve başka uzuvlarımın olduğunu ve bedenimin de bunlardan ibaret olduğunu bir gerçeklik olarak kabul

etmiştim. Bu bedeni de ya kendimin bir parçası ya da kendimin tamamı olarak görmüştüm. Sonra da bu bedenin başka birçok cisimle yan yana ve bu cisimlerle bir şekilde etkileşim içinde olduğunu biliyorum –ki bunlar bazen kabul edilebilir bazen de kabul edilemez şeylerdir; kabul edilebilir olanların mutluluk, kabul edilemez olanlarınsa acı hissettirdiğini de biliyorum. Mutluluk ve acı hissetme duygularımın ötesinde, açlık, susuzluk gibi başka duygularımın da olduğunu hissediyordum; bunların yanı sıra bazı tensel temasların bedenimde haz duygusuna, bazılarının da üzüntüye ve hatta öfke gibi başka hislere neden olduklarını da fark etmiştim. Öte yandan, bedenimin dışında cereyan eden bazı yayılmaların olduğunu, çeşitli figürlerin ve hareketlerin bulunduğunu ki bunların bazılarının sert, bazılarının da sıcak ve başka özellikler taşıdıklarını; ayrıca ışık, renk, koku, tat ve ses gibi şeylerin bulunduğunu; bunların dışında gökyüzünün, yeryüzünün ve denizlerin ve başka cisimlerin de birbirinden ayırt edilebildiğini görüyordum.

8. Bizzat hissettiğim ve söz konusu bütün özellikleri taşıyan o ideler, boşuna bilincimde ortaya çıkmıyorlardı, zira onlar bilincimde yer almayan ve ondan tamamen bağımsız olan şeyleri, yani söz konusu cisimleri yansıtıyorlardı. Bu idelerin zihnimde kendiliğinden ortaya çıktıklarını da fark ettim; duyularıyla herhangi bir cismi hissetmediğim, istesem bile buna ait ideler zuhur etmiyordu ama cisim var olduğunda onu hissetmek zorundaydım.

9. Duyular yoluyla ortaya çıkan idelerin, tarzları itibarıyla, zihnimdeki önbilgilere ya da bilince veya daha önceden belleğime kazıdığım imgelere dayanarak canlandırdıklarımdan daha canlı ve daha etkin olmalarından dolayı, bunların kesinlikle benim irademle ortaya çıkmadıklarına kanaat getirdim. Bu durumda onların sadece başka şeylerden, yani zihnime başka yerden gelmiş olan idelerden –çünkü bunlar, onların bir benzerleridir– kaynaklanmış olmaları ihtimali kalmaktadır.

10. Ayrıca geçmişte, mantıktan ziyade duyularımın yardımıyla hareket ettiğimi düşündüğümde ve bizzat tasarladığım idelerin bunlar kadar etkin olmaması ve ayrıca benimkilerin de çoğunlukla onlardan aşırma parçalarından ibaret olması nedeniyle, kendi kendime, bunları daha önceden de duyumsadığım için, herhangi bir özgün ideye sahip olamayacağımı telkin etmiştim.

11. Eğer, incelediğim bedenin, başkalarından çok bana ait olduğunu bir şekilde ileri sürüyorsam, bunun için yeterince nedenim vardır. Ayrıca kendimi ne ondan ne de diğerlerinden hiçbir şekilde kurtaramıyordum, çünkü onun hissettiği her şeyi ben de aynen duyumsuyordum; onun belli uzuvlarında hissettiği acı ve gıdıklanmaların aynısını ben de başka uzuvlarımda değil ama aynısında hissediyordum.

12. Peki böyle bir şey nasıl zuhur ediyor? Ben de benimde hissettiğim acıların ruhumda üzüntüye, hissettiğim arzuların ruhumda sevince, ayrıntılı tarif etmeme gerek olmayan midemdeki hissin acıkmaya neden olduğunu ve bunun üzerine yemek yediğimi, boğazımın kuruması üzerine su içtiğimi biliyorum ancak bunların nedeninin, doğanın bana öğrettiğinden başka bir şey olmadığını düşünüyorum. Tahrik edilmekle irade ve sonra yemek yemem ya da hissedilen acıyla buna neden olan şey arasında ve sonra bu ilişkiden doğan bilinç ve üzüntü ve daha birçok şey arasında –ki ben bunların duyular üzerinde etkide bulunan nesneler olduğuna karar veriyorum– gerçekten herhangi bir yakınlık (*affinitas*) söz konusu değildir; ama bunların doğanın bana öğrettiği şeyler olduğundan eminim. Bunların böyle bir davranış göstereceğine dair ikna olmuşum, çünkü bunların kanıtlanmasından çok önce de böyle şeyler yaşanacağını biliyordum.

13. Ama sonra bazı deneyimlerim, duyularıma olan güvenimi birbiri peşi sıra sarsmaya başladı. Şimdiye kadar yuvarlak olduğundan emin olduğum kalelerin, yaklaşınca köşeli ve tepesine oturtulmuş heykellerin de yerden bakınca küçücük kaldıklarını gördüm. Bunun gibi sayısız birçok şey hakkında, sadece dışsal değil aynı zamanda içsel duyularım üzerinden, edindiğim kararlarımın yanıltıcı olduklarını keşfettim. İşte hissedilen acıyı başka nasıl hissederiz ki? Daha önceden, bir bacağı ya da bir kolu kesilmiş birilerinden, kesilen uzuvlarının bulunduğu yerde acı hissettiklerini dinlemişim; bu nedenle ben de hissettiğim bazı acıların gerçek olup olmadığı konusunda şüpheye kapılmışım.

14. Bu türden kuşkuların nedenlerine ilişkin iki genel kural daha ekledim. Bunlardan birincisi, gündüz gözüyle hissettiklerimizi, bir kez bile olsa rüyamda da hissetmeyeceğime dair herhangi bir kural yoktur. Rüyamda gördüklerimin, dıştan, bana ait olmayan şeyler üzerinden gelmediğinden emin olduğum için, bunların, gündüz gözüyle edindiğim izlenimlerden kaynaklandığına karar verdim. İkinci nedense şuydu: Varlığımın kaynağının ne olduğunu henüz bilmediğimden ya da en azından onu henüz bilmediğimi varsaydıgımdan, bunun, doğanın bir cilvesi olduğunu, yani en gerçek şey olarak kabul ettiğim duyguların bir yanılgıdan ibaret olduğunu düşünmemin önünde bir engel oluşturmayaacağına karar verdim.

15. Nedenlerine gelince; duyularımın gerçek olduğundan emin olduktan sonra bunlara yanıt vermenin zor olmadığını anladım. Beni mantık dışı birçok şeye yönlendirebilen doğanın, bize öğretmiş olduğu hiçbir şeye kesinlikle güvenmemek gerektiğini anladım. Her ne kadar hissettiklerim irademe bağlı olmasa da, gene de bunların bana ait gibi görünmediklerini ve içimde henüz keşfetmediğim bir nedenden kaynaklanabileceklerini düşünmemem gerektiğine karar verdim.

16. Şimdi, varlığımı ve onu meydana getiren nedenleri daha açık bir şekilde kavramaya başladıktan sonra, hislerimin yansıttığı her şeyin doğru olmayacağını ama buradan hareketle de her şeyi kuşkuyla karşılamamın da doğru olmayacağını anladım.

17. Şimdi ilk kez açık ve aydınlık bir şekilde görüyorum ki bildiğimiz bazı şeyler, tıpkı Tanrı'nın birbiriyle ilişkisi olmayan şeyleri ayrı ayrı yerleştirmesi gibi –en azından ben böyle düşünüyorum– birbirinden ayrı ve birbiriyle ilişkisi yokmuş gibi durabilmektedir. Hangi gücün, bunların ayrı şeyler olduğunu hissettirmek istediğini şimdi tartışmanın da bir anlamı yoktur. Ancak bundan hareketle şu kanaate vardım: Varım; doğama ve özüme, düşünen bir şeyden başka hiçbir şeyin ait olmadığını da şu an biliyorum. Varlığımın ve özümün, düşünen bir şeyden başka bir şey olmadığını güvenle söyleyebiliyorum. Belki bana –aslında kesinlikle demem lazım, çünkü bunu sonra ortaya koyacağım– yapışık duran bir bedene sahibim; nitekim varlığım ile ilgili olarak kesin bir ideye sahip olmam nedeniyle, düşünen fakat genleşmeyen; bedeni hakkında kesin ideye sahip olan ancak sadece genleşen ve düşünmeyen bir şeye sahibim; bu da göstermektedir ki bedenimden farklı ve onsuz varlık gösterebilen bir varlığım ben.

18. Ayrıca *Ben*'de farklı bazı yeteneklerin olduğunu da görüyorum; tasavvur eden ve hisseden yetenekler –ki bunlar olmadan *Ben*'in bütünü en açık bir şekilde düşünebiliyorum. Ama onlar *Ben*'siz düşünemiyorlar, çünkü düşünmeye dair en ufak bir töz olmadan varlar. Onların varlıkları, herhangi bir düşünce (*intellectio*) kavramıyla bağdaşmıyor ancak onları şeylerin bir türevi olarak kendimde fark edebiliyorum.

19. Ayrıca yer değiştirme, farklı çehrelere bürünme ve buna benzer başka yetenekler de keşfediyorum ki bunlar da en az öncekiler gibi hem düşünceye dair herhangi bir töz olmadan düşünemiyorlar hem de onlar olmadan var olamıyorlar. Ama bunların da –eğer bunlar bir varlıksa– genleşebilen ancak düşünmeyen unsurlara sahip olmaları gerekir. Çünkü bunların kavramları, açık bir şekilde genleşmeyi ama düşünmeyi içermemektedir.

20. İçimde duyular dünyasının idelerini algılayan ve kavrayan pasif bir yetenek olduğunu görüyorum; ancak eğer bu içimde ya da bunu yaratan ve etkide bulunanda herhangi bir aktif yeteneğe neden olmuyorsa, onun hiç kimseye bir faydası olamaz. Bunun içimde hakikaten herhangi bir etkisi olmaz, çünkü bunun düşünme yeteneğini gerektiren herhangi bir etkisi bulunmuyor; söz konusu ideler benim herhangi bir etkim sayesinde değil fakat çoğunlukla irademe karşı gelircesine ortaya çıkarılıyor. Bu durumda geriye, beden gayri herhangi bir töz olması kalıyor. Ancak onun, gerçeklikte ya biçimsel ya da açıklanamaz bir şekilde bulunması gerekiyor; zira o *ide*'yi ger-

çeklikte, söz konusu yetenek sayesinde ortaya çıkarmıştır. Örneğin yukarıda bahsedildiği gibi, ya bu töz herhangi bir cisim ya da doğası gereği cismani, dolayısıyla bunların hepsini biçimsel olarak içermelidir, ya da o Tanrı'dır; ya da cisimden daha yüce ve dolayısıyla gerçekliğin olağanüstü bir şekilde içerdiği bir varlıktır.

21. Ancak Tanrı, bir hilekâr olmadığına göre ki bunun böyle olmadığı çok açık, bu durumda *ide*'ler hemen bir anda içimizde ortaya çıkmaz ya da başka bir cisim üzerinden zuhur etmezler, çünkü onlar, gerçeklikte biçimsel değil, fakat olağanüstü bir suretle yer alırlar. Tanrı bana bu şeyi bilme değil fakat güçlü bir inanma yeteneği verdiğinden, bunların da cisimlerden kaynaklanması gerekir, halbuki Tanrı bir hilekâr değildir, dolayısıyla bunların cisimden değil, fakat başka bir şeyden kaynaklanabileceğinin gösterilmesi gerekir. Bu da demektir ki cismani şeyler vardır.

22. Ancak buna rağmen, belki de bunların hepsi benim duyularla algıladığım gibi cismani olmayabilir; çünkü duyularla algılanan birçok şey ya karanlıkta kalmakta ya da bulanıktır. Ama bunların içerdiği birçok şey, ki ben böyle düşünüyorum, genel olarak bakıldığında içerilen bu şey, salt matematiğin konusudur.

23. Diğer kalanlarsa ya özgün şeylerdir, örneğin güneşin büyüklüğü, formu olması gibi ya da varlığı çok az görülebilen ışık, ses, acı ve bunlara benzer olgulardır. Ancak bu şüpheli ve belirsiz şeyler hakkındaki bilgiye ve gerçekliğe sahip olma umudum vardır; çünkü Tanrı bir hilekâr değildir. Öbür türlü ya düşüncemde herhangi bir yanlışlık olmamalıdır ya da Tanrı bana bu yanlışlığı düzeltme yeteneği vermiş olmalıdır.

24. Artık şu tartışılmazdır ki hakkımda bana bilgi veren her şey, bir parça da olsa gerçeklik içermektedir. Çünkü adına doğa dediğimiz ve her şeyi kapsayan şey ya Tanrı'nın kendisidir ya da her şeyi kapsayan bu düzen bizzat onun tarafından yaratılmıştır; kendi özgün doğamla ilgili olarak da onun yarattığı ve benimle ilişkili olan şeylerin tamamını anlıyorum.

25. Şunu anladım ki acı çektiğimde, açlık, susuzluk ve başka şeyler hissettiğimde bana mutsuzluk duygusu veren bir bedenim olduğunu gösteren öğretilen başka hiçbir şey yoktur. Bunun da bir parça gerçeklik taşıdığını kesinlikle unutmamam lazımdır.

26. Ayrıca doğayı, acı hissederek, açlık ve susuzluk çekerek öğreniyorum. Bir bedenimin olduğunu da sadece bu yolla, yani bir kaptanın gemisine sahip olması gibi değil fakat onunla bir bütünlük oluşturduğumu ve onunla kaynaştığımı görerek öğreniyorum. Aksi takdirde hissettiğim acıyı bedenimin aracılığıyla değil fakat sadece düşünen bir varlık olmam nedeniyle, salt

düşünce aracılığıyla hissederdim; tıpkı kaptanın gemideki bir arızayı gözüyle görmesi gibi ben de bedenimin besin ve su ihtiyacını, karışık bir açlık ve susuzluk hali olarak görmez fakat bunu hemen algıladım. Nitekim açlık, susuzluk ve acı hissetme halimiz, bedenimizle usumuzun birleşerek zihnimizde yarattıkları bir bilinç halinden başka bir şey değildir.

27. Ayrıca doğa bana, kendi bedenimden başka birçok farklı cismin de bulunduğunu ve bunların bazılarının peşinden koşmam bazılarından da uzak durmam gerektiğini öğretiyor. Tabii ki buradan hareketle de birbirinden çok farklı cismi ve her ne kadar bu cisimlere benzeseler de –olması gerektiği gibi– onlardan farklı olan renk, ses, koku, tat, ısı ve sertliği duyumsadığımı görüyorum. Beden ve ruhumdan oluşan *Ben*, algıladığım bazı hislerden kesinlikle hoşlanırken bazılarının da çok rahatsız olmaktadır; dışındaki cisimlerin bazıları, üzerimde birçok kanaldan rahatlatıcı etkide bulunurken, bazıları nınsa kesinlikle rahatsız ettiği aşikârdır.

28. Doğanın bana öğrettiği birçok hakikate rağmen, gene de onun hakkındaki gerçekleri dile getirmektense, bugüne kadar edindiğim bir alışkanlık nedeniyle, düşünmeden ve dolayısıyla doğru olmayan kanaatlere vardığım da olmuştur. Örneğin, duyularım üzerinde etkide bulunmayan bütün bir uzamın boş olduğunu ya da herhangi bir bedendeki sıcaklığın, usumda daha önceden var olan sıcaklık *ide*'siyle benzeştiğini; beyaz ya da yeşil denince usumdaki “beyaz”ın ve “yeşil”in söz konusu olacağını ya da acı ve tatlı gibi tatların da duyularımda önceden yer aldığını ya da gökcisimlerinin, kulelerin veya başka nesnelerin büyüklüğünün duyu organlarıma yansdıkları kadar olduğunu vs.

29. Bu arada her şeyi yerli yerince oturmak açısından “doğanın bana öğrettiği gibi” bir ifadeden neyi kast ettiğimi de açıklamam gerekiyor. “Doğa” derken de kelimenin dar anlamında, yani Tanrı’nın bize bahşettiği ve var olan şeylerin bütünlüğünü (*complexio*) kapsayan şeyi kast ediyorum. Çünkü bu bütünlük, zihnimdeki birçok şeyi; olmuş bir şeyi olmamış gibi yeniden yaratmayan ve tabii ki doğal yoldan algılayabildiğim her şeyi içermektedir. Kısacası bedenle ilişkili olanları ve hatta onun yerçekimine ve daha birçok şeye tabi olduğu gerçeğini de içermektedir. Tabii ki burada bunların tamamını söz konusu etmeyeceğim ama Tanrı’nın bana, beden ve ruhumun bileşimi sayesinde edindirdiklerinden bahsedeceğim. Söz konusu “doğa”, bana acı ve sıkıntı veren şeylerden uzak durmamı, hoşlandıklarımın da peşinden gitmemi öğretiyor; ancak duyularımız üzerinden edindiğimiz bilgileri mantık çerçevesinde kontrol etmemizi öğretip öğretmediği belirsizdir; çünkü hakikatin ne olduğuna karar vermek, bedenle usumuzun değil fakat ruhumuzun işidir.

30. Örneğin, eğer gökteki bir yıldız, bir alevin ateşi kadar üzerimde etki bırakmıyorsa bunun nedeni kuşkusuz ateşin yıldızdan daha büyük olduğunu görmem değil fakat çocukluğumdan bu yana böyle düşünmeye, nedensiz bir şekilde alışmış olmamdır. Eğer ateşin çok yakınına gelmemden dolayı acı hissediyorsam, bunun nedeni ateşin içinde acıya benzer bir şeyin olması değil fakat onun bize ısıyı ve acıyı hissettiren şeyi –ki bu kesin böyledir– içermesindendir. Ya da bir mekânın üzerimde herhangi bir duyguya neden olmaması o mekânın boş olduğunu göstermez. Bunun ve daha birçok şeyin esas nedeni, benim doğanın yasalarını tersinden algılamamdan kaynaklanmaktadır. Halbuki doğa duyularımızı, ruhumuz doğru bilgiler edinsin diye yaratmıştır. Onların üzerinden aldığımız bilgileri, doğanın kuralları çerçevesinde, doğru mu yoksa yanlış mı, uygun mu yoksa uygunsuz mu diye muhakeme ederiz ve bu surette gerçeği keşfederiz, çünkü bedenimizin dışındaki cisimler hakkındaki bilgilerimiz çok karanlıkta ve karmakarışıktır.

31. Ne var ki daha önce de çok açık bir şekilde belirttiğim gibi, Tanrı'nın inayetine rağmen, önceki kararlarım yanlıştı. Ama şimdi ufukta buna dair yeni bir sorun daha gözükmemektedir; doğa bana duyularımın algılamalarına göre bazı şeyleri arzulamamı bazılarında da –kimi zamanlar yanlış kararlar verdiğim için– uzak durmamı salık veriyor. Nitekim bazıları, içinde zehir bulunduğu halde, önlerine sunulan yemeklerin lezzetine aldanmaktadır. Ne var ki doğa insana, lezzetli yemekleri arzulamayı öğretirken zehri doğrudan göremediği için kendisini ondan sakınmasını öğretmez. Şimdi buradan çıkan sonuç: Doğam bütün bilgilere sahip olamaz. Ama bu kimseyi şaşırtmamalıdır, zira sınırlılıkları olan insanoğlunun mükemmel doğası da sınırlılıklar içerir.

32. Peki, doğa da bizi sıklıkla yanlış kararlara sevk etmez mi? Örneğin, hasta birinin hoşlandığı bir içeceğin ona daha fazla zarar vermesi gibi. Buradan da onların doğalarının bozulduğu sonucuna varabiliriz. Ama bu, hasta bir insanın da, tıpkı sağlıklı bir insan gibi Tanrı'nın bir kulu olduğu gerçeğini gizlemez. Buradan da o kişinin, Tanrı'dan hilekâr bir doğa edindiği çelişmesine varıyoruz.

33. Aynı şekilde doğa kanunlarına uygun bir şekilde imal edilmiş, çark ve ağırlıklarla donatılmış bir saati ele alalım. Nasıl ki sahibinin ihtiyacını görmek için imal edilmiş bu saat, ustanın yapım hatası nedeniyle ara sıra yanlış gösteriyorsa, insanoğlu da öyledir. Kemik ve sinirlerden, kas ve damarlardan, kan ve deriden oluşan, yani ruhu olmayan bir bedeni; aynı hareketleri yapan ama insan iradesine sahip olmayan, dolayısıyla ruhsuz bir makineye benzetebiliriz. Buradan hareketle de hasta olduğu halde, hastalığını daha da azdıracak içeceği içen bir hastayı anlayabiliyorum. Nitekim normal şartlarda

o, içeceği boğazını ıslatması için içecekti; çünkü sinirlerin ve diğer uzuvların birbiriyle uyumunun sağlanabilmesi için beynindeki susuzluk duygusunun tetiklediği bu ihtiyacı gidermek zorundadır.

34. Yeniden az önceki saat örneğine geri dönersek; normalde zamanı yanlış gösteren saat için “doğasına aykırı davranıyor” dememiz lazım. Eğer insan bedenini, belirli bir hareket için kurgulanmış olan bir makine olarak kabul edersek, bu durumda onun da içmeyerek sağlığını korumasını, doğasından sapma olarak görebiliriz. Ama buna rağmen şu “doğa” için verdiğim son örneğin birinciden farklı olduğu gözümünden kaçmıyor. Bu örneklerde kullandığım “doğa”nın, yani hasta birini sağlıklı bir insanla, bozuk bir saati de sağlam bir saatle kıyaslamanın, düşünceme bağımlı basit bir kavram olduğunun bilincindeyim, çünkü bu kavram, söz konusu nesnelerle sadece yüzeysel bir ilişkiye sahiptir. Daha önceki açıklamalarımda ise “doğa” kavramını, nesnelerde içkin, yani önemli oranda hakikati içeren anlamda kullanmaktaydım.

35. Eğer susuzluk hali, gerçek anlamda herhangi bir susuzluktan değil de, bir bağımlılıktan kaynaklanıyorsa, bu durumda o insanın doğasının bozulduğundan, hasta bir beden ve zihnin bozukluğundan, dolayısıyla doğanın içinde bulunduğu bir yanılığdan bahsedilebilir. Çünkü doğa, içmenin ona zarar vereceğini bile bile onda bir içme ihtiyacı yaratmaktadır. Bu durumda son olarak, Tanrı’nın neden “doğa” olarak adlandırdığımız şeyin aldatıcı tarafını engellemediği sorusu kalmaktadır.

36. Burada bir kez daha vurgulamak istiyorum ki bedenle ruh arasındaki en önemli fark, bedenin doğası gereği her zaman bölünebilir, ruhunsa hiçbir şekilde bölünemez olmasıdır. Ancak şimdi bedenimi, yani kendimi, düşünebilen bir şey olarak inceleyince görüyorum ki, birbirinden ayrışabilen parçalarım yoktur, fakat birleşim ve basbayağı bütünlüklüyüm. Bedenle bütünüyle birleşik gözüken ruhumuzu ele aldığımızda görüyoruz ki, bedenin herhangi bir kısmını, örneğin bir kolunu ya da bacağına kestığımızda, ruhtan da herhangi bir parça kopmuş olmuyor. *Ben*’in bir parçası olan irade, duyumsama ve bilme yetenekleri de eksilmiyor, nitekim ruhun duyumsama ve iradesi de eksilmiyor. Aksine, düşüncede bedeni, bütün uzuvlarına, genişleyebilen bütün parçalarına ayırabilirim ve bunları da birbirinden ayrı tasavvur edebilirim –ki bunu bile ruhun bedenden tümüyle ayrı olduğunu ama tam olarak nerede yer aldığını bilmeden kanıtlayabilirim.

37. Bedenin her parçasının ruh üzerinde etkide bulunmadığını ama sadece beynin ya da bütünlüklü bilincin merkezi olduğu varsayılan küçük bir parçasının etkide bulunduğunu söyleyebilirim. Burada tek tek saymaya gerek görmediğim birçok deneyimin de gösterdiği gibi bu merkez, davranış konusunda diğer parçaları yönettiği gibi ruhu da yönlendirmektedir.

38. Şunu da vurgulamalıyım ki, doğası gereği bedenin herhangi bir parçası, uzağında olduğu herhangi bir parçasını, eğer onunla doğrudan bir bağlantısı ve onun üzerinde bir etkisi yoksa, hareket ettirmeye muktedir değildir. Örneğin üzerinde A, B, C ve D noktaları bulunan bir halat düşünelim. D noktası en sonunda yer alan halatın ucundan çekiştirelim. Doğaldır ki bu durumda A noktası da hareket edecektir. B ya da C noktasından tutarak çekiştirdiğimizde de A noktası hareket edecektir ama D olduğu yerde hareket-siz kalacaktır. Aynı durumu insanın bacağındaki bir ağrı da görebiliriz. Fizikten öğrendiğim gibi bacak ya da ayaktaki bir ağrı veya başlatılan belirli bir hareket –tıpkı az önceki halat örneğinde olduğu gibi– sinirler üzerinden önce beyne, sanki bacakta ruh varmışçasına oradan da ruha iletilmekte ve böylece ruhun acı duyması sağlanmaktadır. Hissedilen acı, sinirler üzerinden önce kaval kemiğine, sonra baldır ve bögüre, orandan da bel ve boyundan geçerek ayaktan beyne ulaşmış olacaktır. Ama bu ağrıyı ayağın başka bir parçası hissetmeyebilir, doğrudan ara parçalardan geçerek beyne ulaşır ve orada ayağın acısını ruhta hissettirir. Başka uzuvların ağrısı da aynı yolla ruha ulaşır.

39. Son olarak şunu da kayda geçelim; parçalarında cereyan eden her hareketi kayda geçen beyin, ruhu da doğrudan etkilemektedir; ancak o, bütün hareketleri değil fakat sağlıklı insan usunun hayatta kalmasını sağlamak için duygulardan en yücenesini ve en çok yararlı olanını iletmektedir. Deneyimlerin de gösterdiği gibi, doğanın bize duyumsattığı hislerimizde tamamında –ki bunlar, Tanrı'nın yüceliği ve inayetinin en iyi kanıtıdır– bu özellik mevcuttur.

40. Ayak sinirleri ani ve etkili bir şekilde hareket ettirildiğinde, hızlı omurilik üzerinden beynin merkezine ve oradan da ruha, ayakta bir ağrı olduğunu hissetmesi için bir işaret verilmektedir. Böylece o da, ayaktaki ağrıya neden olan etkinin giderilmesi için gereğini yapmaktadır.

41. Ama Tanrı insanın doğasını farklı da yaratabilirdi. Örneğin, ağrıyı beyne ve ruha farklı bir şey olarak ya da ağrıyı doğrudan bacağına, aradaki uzva veya başka herhangi bir uzva doğrudan hissettirebilirdi; ancak bunların hiçbiri insanın varlığını korumasını sağlayamazdı. Aynı şekilde susadığımızda da boğazımızda bir kuruluk hissederiz ve o da sinirler üzerinden beynin merkezine bir işaret göndermektedir. Bu da ruhta bir susuzluk hissi yaratmaktadır. Tabii ki sağlığımızın korunması, yani susuzluğumuzun giderilmesi için bu bilgiye hayati açıdan ihtiyacımız vardır. Bütün diğer durumlarda da aynı şey geçerlidir.

42. Açıkta görüldüğü gibi insan doğası, tabii ki Tanrı'nın yüce inayetinin bir ifadesi olarak, bedenle ruhu birlikte yaratmıştır. Ama tabii ki bu, ara sıra yanılmayacağımız anlamına da gelmez. Bazen bilgilerin beyin merke-

zine, ayağın ucundaki bir ağrıdan değil de başka bir uzuvdan geldiği varsayılabilir. Ya da bu ağrı, sanki gerçekten ayak zarar görmüş gibi doğrudan beynin merkezinde oluşabiliyor ve böylece hisler yanılabilir.

Tekrar eden hareketler beyinde etki yaratırken ruhta da aynı duygunun ortaya çıkmasına neden olur; örneğin ayağın verdiği acının etkisi, beynin merkezinde ve ruhta, mantıklı olması nedeniyle bedenın başka bir uzvundan değil fakat ayağın acısı olarak hissedilir ve algılanır. Ya da eğer boğazın kurumasından kaynaklanan susuzluk, sağlığın zorunlu bir ihtiyacı olarak değil de bir alışkanlık nedeniyle ortaya çıkıyorsa, bu durumdaki aldatılmayı, sağlıklı zamanımdaki aldatılmaya yeğlerim. Diğer konularda da aynı şartlar geçerlidir.

43. Bu bakış açısının sadece doğanın bir parçası olan hatalarımı fark etmemde değil, aynı zamanda onları kısmen düzeltmem veya bütünüyle önlemem konusunda da olağanüstü yararı olmaktadır. Bedenimde duyumsadığım günlük bildirimlerin büyük bir çoğunluğunun doğruluğundan endişe etmeme gerek yoktur. Çünkü hem bunlar büyük oranda doğrudur hem bunları doğrulamak için birkaç duyu organımı birden kullanırım; hem anlık hisleri belleğimdekilerle kıyaslarım hem de gündelik olanlarla geçmişte olanları birbiriyle karşılaştırırım ve böylece mantığımın hatalı olanları kolayca ayıklamasını sağlarım.

44. Şu günlerde karşılaştığım aşırı şüpheciliği de komik bulduğumu belirtiyorum. Özellikle de sözlerim rüyada görülenlerle uyanırken yaşananlar arasındaki farkı görmeyenleredir. Şimdi görüyorum ki her ikisi arasında büyük bir fark var; özellikle de rüyada gördüklerimle, belleğimde yeri olan yaşadıklarımı ilişkilendirmek veya gündüz gözüyle yaşananları birbirine karıştırmak arasında. Rüyadaki gibi biriyle karşılaşsam ve o bir anda yeniden kaybolda, nereden geldiğini ve nereye gittiğini bilmesem, belki bu durumda anlık yaşadıklarımı zihnimin bir oyunu olarak algılayabilirim, ki bu durumda haksız da sayılmam. Yok ama biriyle gündüz gözüyle karşılaşsam, onun nereden ve ne zaman geldiğini görsem, bütün olayları kesintisiz yaşasam ve bunu belleğimdekilerle kıyaslasam, bu durumda bunun bir rüyada değil fakat gerçek hayatta olduğunu bilirim. Ayrıca eğer bütün duyu organlarım, zihnim ve ruhum devrede ve birbiriyle ilişkiyken, bunların arasında herhangi bir çelişki de görülüyorsa ve ben hiçbir şey algılamıyorsam, bu durumda bunun da gerçekliğinden şüphe etmemek gerekir. Bunlardan da şu sonuç çıkarılabilir: Tanrı bir hilekâr olmadığına göre duyularım da beni yanıltmıyor.

45. Yaşadıklarımızı her an sınavdan geçirme fırsatımız olmadığından, insanoğlu kimi zaman tekil olaylarda yanılgılara düşebilmektedir. Bu da doğamızın bize bir cilvesidir.

René Descartes

DOĞRU AKIL YÜRÜTME YÖNTEMİ ÜZERİNE ÇAĞRI⁹²

Sağduyu, dünyadaki şeyler içinde bizlere en eşit biçimde dağıtılmış olandır, çünkü herkes kendisinde bolca sağduyu olduğundan emindir, diğer bütün meselelerde asla memnun olmayanlar bile zaten sahip olduklarından daha fazla sağduyuya sahip olmayı pek arzu etmez... Bana gelince, ben asla zihnimin herhangi bir açıdan sıradan insanların zihninden daha mükemmel olduğunu düşünmedim; hatta bazıları kadar hızlı bir düşünme gücüne, kesin ve belirgin bir hayal gücüne veya kapsamlı ve hazır bir hafızaya sahip olmayı istedim. Bunların dışında insan zihnini mükemmelleştiren başka bir nitelik bilmiyorum. İnsanı insan yapan ve vahşilerden ayıran akıl ve duyuların bireylerde tam ve eksiksiz bulunabileceğine seve seve inanırım ve bunu yaparken de azlık veya çokluk sorununun ancak tesadüfler alanında ortaya çıktığını ve aynı türden bireylerin doğalarını veya biçimlerini etkilemediğini söyleyen filozofların ortak fikrini izlerim.

Ancak gençliğimden bu yana –talihli olduğumu söylemekte tereddüt etmeyeceğim– belirli yollara ışık tutarak ve bu yolları takip ederek bir yöntem oluşturmamı sağlayacak düşünceler ve düsturlar elde ettim. Sanırım bu yöntem sayesinde bilgimi tedricen artırmak ve vasat yeteneklerimin ve kısa ömrümün izin verdiği dereceye kadar ufak ufak genişletmek mümkün oldu. Çünkü daha önceki yöntemlerin şöyle bir sonucu olmuştu: Kendi kendime verdiğim hükümlerde her zaman kibirden çok kendimi küçümsemeye çalışsam da, doğruyu ararken elde ettiğim gelişmelerden dolayı aşırı bir tatmine ulaşmayı engelleyemiyordum...

Yine de alacakaranlıkta tek başına yürüyen biri gibi ben de yavaş ilerlemeye ve çevremdeki her şeye dikkat etmeye karar verdim, böylece çok az ilerleme kaydetsem de kendimi düşmekten korumuş olacaktım. Üstlendiğim görevi planlamak için yeterince zaman ayırmadan ve zihnimin becerebildiği kadarıyla tüm şeylerle ilgili bilgiye ulaşmak için doğru yöntemi bulmadan,

92 René Descartes, *Betrachtungen über die Grundlagen der Philosophie*, Reclam jun. Verlag, Leipzig, 1955.

akıl yoluyla zihnime yerleşmiş olmasa da inançlarımın arasına sokulmuş olan hiçbir fikri nihai biçimde reddetmeyecektim.

Daha erken dönemlerde, felsefede mantığa, matematikte ise geometrik analizlere ve cebire biraz ilgi gösterdim; bu üç sanat veya bilimin amacına ulaşmama katkıda bulunacağını tahmin ediyordum... Ama mantığı incelediğimde gördüm ki, kullandığı kıyaslar ve diğer hükümlerinin çoğu, sadece zaten bildiğimiz konulardaki konuşmalarda işe yarıyor; Lully⁹³ sanatı bile bilinmeyen araştırma yerine bilmediğimiz şeyler hakkında hüküm vermeden konuşmamıza yarıyordu [analiz ve cebirin de başka hataları vardı]. Bunları göz önüne alarak bu üç bilimin sağlayacağı avantajları kapsayacak ve onların hatalarını içermeyecek başka bir metot aramaya karar verdim. Nasıl ki kanunların çokluğu adalete engel olur ve bu yüzden bir devlet katı biçimde uygulanan az sayıda kanunla en iyi biçimde yönetilmiş olursa, benzer biçimde mantığı oluşturan çok sayıda hüküm yerine aşağıdaki dört hüküm benim için mükemmel biçimde yeterli olacaktır, çünkü gözlemlediğim hiçbir örnekte bu sağlam ve tereddüde yer bırakmayan önermeler yanlış çıkmamıştır.

Birincisi, kesin olarak doğru olduğunu bilmediğim şeyleri asla doğru olarak kabul etmemektir; kesin olarak bilmek derken, aceleciliği ve önyargıları engellemek için dikkatli bir biçimde ve karar verirken hesaba katılacak başka bir şey olmadan, zihnimde kuşkuyla yer bırakmayacak biçimde açıkça ve belirgin olarak bilmekten bahsediyorum.

İkincisi, her bir zorluğu, uygun bir çözüm bulmak için gerekli olduğu üzere mümkün olduğunca çok parçaya bölerek incelemektir.

Üçüncüsü, düşüncelerimi, bilinmesi en basit ve kolay nesnelerden başlayarak azar azar, yani adım adım artırarak daha karmaşık bilgilere ulaşacak şekilde düzenlemektir; kendi doğaları içinde bir öncelik ve sonralık ilişkisi içinde olmayan nesneler için bile düşüncelere belirli bir düzen tayin etmektir.

Sonuncusu, her vakada sayımı eksiksiz ve gözden geçirmeleri mümkün olduğunca genel hale getirmektir, öyle ki hiçbir şeyin unutulmadığından emin olabileyim.

Yukarıda bahsettiğim konuşma konusundaki ilk tefekkürlerimi yapmanın uygun olup olmadığı hususunda şüphelerim var, çünkü bunlar o kadar metafizik, o kadar alışılmadık ki, çoğu kişi tarafından kabul edilmeyecek. Ancak hazırladığım zeminin yeterince güvenliği olup olmadığını belirleyebileceği için, bunları ilan etmeye mecbur kalıyorum. Çok daha önce işaret ettiğim gibi, pratikte bize şüpheli bile gelse, büyük oranda kesin olmadığını sezdiğimiz fikirleri daha önce söylendiği gibi benimsemek gerekir ama o

93 Ramon Llull (veya Lully), Ortaçağ'da yaşamış bir Katalan filozofu ve mistiği idi. Yaklaşık 1234 yılında doğmuş ve 1316'da ölmüş, uzun yaşamını edebi ve misyonerce faaliyetlerle geçirmiştir.

zaman tüm dikkatimi gerçeği aramaya vermek istiyordum, bu nedenle de bunun tam tersi bir prosedürün gerekeceğini düşünüyordum ve en ufak bir şüpheyi sebep olabilecek bütün fikirleri mutlak birer yanlış olarak reddetmem gerekiyordu, böylece geriye kalan fikirlerin tamamen kuşku duyulamaz fikirler olacağına inanıyordum. Duyularımız bizi bazen aldattığından, hiçbir şeyin bize gösterildiği gibi olmadığını düşünmeye eğilimliydim ve bazı kişiler geometrinin en basit meselelerinde bile akıl yürütürken hata yaparak mantığa aykırı düşündüklerinden ve ben de en az diğer insanlar kadar hata yapmaya açık olduğumdan, şu âna kadar ispatlanmış kabul ettiğim tüm akıl yürütmeleri yanlış sayıp reddettim. Neticede uyanık olduğumuzda aklımızdan geçen tüm düşüncelerin (imgelerin), uyurken de aklımızdan geçebileceğini ve hiçbirinin doğru olmayacağını düşündüğümde, uyanırken zihnime girmiş olan tüm şeylerin (imgelerin) rüyalarındaki illüzyonlardan daha fazla doğru içermediğini farz ettim. Ama bunun hemen ardından, bu yüzden tümünün yanlış olduğunu düşünmeyi arzularken bunları düşünen benim de mutlaka bir şeyler olmam gerekiyordu; *Düşünüyorum öyleyse varım* gerçeğinin, Şüphecilerin sarsıcı itirazlarına sebebiyet verse de hiçbir şüpheyi yer bırakmayacak kadar kesin ve ispatlı olduğunu gözlemledim. Bu gerçeği, tereddütsüz, aramakta olduğum felsefenin ilk prensibi olarak kabul edebilirdim...

Bir sonraki adımda, beni şüphelendiren şartların yansımalarından ve bunun sonucunda benim tam anlamıyla mükemmel olmayışımından dolayı (çünkü şüphelenmenin değil, bilmenin mükemmelliği sağladığını görmüştüm), kendimden daha mükemmel bir şey düşünmeyi nereden öğrendiğimi araştırmaya yöneldim ve açıkça fark ettim ki, böylesi bir nosyonu gerçekte benden daha mükemmel olan doğadan almış olmalıydım. Gökyüzü gibi, dünya gibi, ışık gibi, ısı gibi ve başka binlerce örnek gibi benim için harici olan birçok nesneye ilişkin düşüncelerim söz konusu olduğunda, bunların nereden geldiğini bilmemek büyük bir kayıp sayılmazdı; bu nesnelerin hiçbirinde onların benden daha üstün olduğunu gösteren bir şey olmadığından, eğer doğruysa bunların mükemmellikleriyle orantılı olarak kendi doğama bağlı olduğuna ve eğer yanlışsa onların hiçbir değeri olmadığına, yani benim doğamdaki bir hata yüzünden bende olduklarına inanabilirdim. Ama benden daha mükemmel olan bir doğa fikri varsa durum böyle olamazdı, çünkü bu fikri hiçbir şeyden almamış olmak mümkün olamazdı ve daha mükemmel olanın daha az mükemmel olana bağlı veya onun etkisinde olması da, bunun kendimden kaynaklanması da eşit derecede imkânsızdı: Buna göre kalan ihtimal, gerçekte benden daha mükemmel olan ve kendi içinde benim bir fikir haline getirebileceğim tüm mükemmelliklere sahip olan doğa tarafından içime yerleştirilmiş olmasıydı; tek kelimeyle söylersek bu, Tanrı'ydı...

Diğer doğruları aramayı aklıma koyduktan ve geometricilerin nesnesini, yani çeşitli parçalara bölünebilen, çeşitli biçimler alabilen ve birçok farklı yolla hareket ettirilebilen veya ters çevrilebilen, uzunluk, genişlik, yükseklik ve derinlik bakımından sonsuz biçimde genişletilebilecek sürekli bir cismi veya gövdeyi (çünkü bütün geometricilerin tefekkür yerine derinlemesine düşünmesinin amacı bu nesnedir) önüme koyduktan sonra, en basit ispatlara yöneldim ve herkesin bu ispatlara atfettiği o kesinliğin temelinin herkesin bunları açıkça anlaması olduğunu görünce az önce ortaya koyduğum kurallar uyarınca bu ispatların beni bu nesnenin varlığına hiçbir şekilde inandıramadığını gördüm. Örneğin bir üçgen söz konusu olduğunda tüm açılarının toplamının iki dik açının toplamına eşit olması gerektiğini gördüm; ancak böylesi bir üçgenin var olduğuna beni ikna eden hiçbir sebep göremedim; aksine, Mükemmel Varlık konusundaki fikrimi incelemeye geri döndüğümde, bu durumda belirtilen varlığın, üçgen fikrinde belirtilen üç açının toplamının iki dik açının toplamına eşit olmasına benzediğini gördüm; yahut yüzeyindeki tüm noktaların merkeze eşit uzaklıkta olduğu küre fikrine benziyordu, hatta daha barizdi. Neticede, mükemmel olan Tanrı'nın var olduğu, geometrinin ispatlarının olabileceği kadar kesindir...

René Descartes

FELSEFENİN PRENSİPLERİ⁹⁴

2. Bölüm

1. Maddi nesnelerin varlığının kesin olarak bilinmesini sağlayan zeminler... bu meseleyi Tanrı'dan, kendimizden ve zihnimizden tamamen ayrı olarak açıkça izah ediyoruz ve bu fikrin, zihnimizin dışındaki, her açıdan benzer nesneler vesilesiyle bizde oluştuğunu daha da açık biçimde fark ediyoruz. Ama önceden de ifade edildiği gibi, Tanrı kendi doğasına uygun olmadığı için bizi aldatmış olamayacağından, uzunluk, genişlik ve kalınlık ile görülür ve görülen nesneye ait olduğunu açıkça anladığımız bütün bu özelliklere sahip belirli bir nesne olduğu sonucunu hiç tereddüt etmeden çıkarmalıyız. Takdim edilen bu öze cisim veya madde diyoruz.

4. Cismin doğası ağırlığından, sertliğinden, renginden ve benzerlerinden oluşmaz; sadece görünümünden oluşur. Böyle düşünüldüğünde, maddenin veya cismin doğasını sert, çok ağır veya renkli olmasıyla veya başka biçimde duyularımıza hitap eden özellikleriyle değil, basitçe boyu, genişliği ve derinliğiyle görülen bir öz olarak tarif edebiliriz... Aynı şekilde, somut bir maddenin algılanan ağırlığının, renginin ve bu türden tüm diğer niteliklerinin kendisinden alınması durumunda madde yine bütün olarak kalır; bu nedenle, cismin doğası bunların hiçbirine bağlı değildir.

22. Ayrıca gökyüzünün ve yeryüzünün yapıldığı madde aynıdır ve bu yüzden dünyaların çokluğu söz konusu olamaz. Ayrıca tüm bunlar sayesinde gökyüzünün ve yeryüzünün aynı maddeden yapıldığı çıkarsaması kolayca yapılabilir; sonsuz sayıda dünya olsa da hepsi bu maddeden yapılmıştır; bunlara dayanarak diyebiliriz ki, dünyaların çokluğu imkânsızdır, çünkü doğası sadece kendi varlığından ve görünen özünden oluşan nesne, zaten diğer dünyaların kendi başına var olabileceği tüm hayal edilebilir uzamları tamamen işgal etmektedir ve bizde başka bir maddeye ilişkin bir düşünce mevcut değildir.

94 René Descartes, *Betrachtungen über die Grundlagen der Philosophie*, Reclam jun. Verlag, Leipzig, 1955.

23. Maddenin tüm çeşitleri veya biçiminin tüm farklılıkları harekete bağlıdır. Bu nedenle, tüm evrende tek bir tür madde vardır ve bunu bilebilmemizin sebebi onun bize görünür olmasındandır. Bu maddeye ait olduğunu açıkça algıladığımız tüm özellikler, onun parçalarına göre bölünebilme ve hareket edebilme kapasitesine indirgenebilir; yine buna göre, algıladığımız tüm bağlarını parçalarının hareketlerinden alabilir. Maddenin bölünmesi bir değişikliğe sebep olmaz ama tüm varyasyonları veya biçim farklılıkları harekete bağlıdır.

3. Bölüm

2. Tanrı'nın dünyayı yaratırken kendisi için belirlediği amaçları anladığımızı düşünmekten kaçınmalıyız. İkincisi, kendimizi çok büyük görmekten kaçınmalıyız, öyle görünüyor ki düşünme gücümüz Tanrı'nın gerçekte yaratıklarını aşabilme gücüne sahipmiş gibi, doğal sebepler veya ilahi açıklamalarla –kesin olarak bilmediğimiz halde– dünyaya belirli sınırlar çizmeye çalışıyoruz; aynı şekilde Tanrı'nın her şeyi bizim için yarattığını veya Tanrı'nın evreni yaratma amacını aklımızın gücüyle anlayabileceğimizi düşünüyoruz.

3. Her şeyin insanlar için yaratıldığı hangi anlamda söylenebilir. Ahlaki açıdan bakıldığında, Tanrı'nın her şeyi bizim için yarattığına ve böylece ona karşı daha fazla şükran ve sevgi hissetmemiz için teşvik edildiğimize inanmak dindarca bir düşünce olabilir; sadece yaratılan o şeyi düşünerek zihinlerimizi çalıştırmak, böylelikle Tanrı'yı onurlandırmak için bile olsa bir şekilde faydalanmadığımız hiçbir şey yaratılmadığından, her şeyin bizim için yaratıldığı, onların yaratılışında Tanrı'nın başka bir amaç gözetmediği, her ne kadar bu anlamda doğru da olsa, yine de hiçbir şekilde mümkün değildir. Ayrıca bu varsayım fiziksel akıl yürütme açısından açıkça saçma ve uygunsuzdur, çünkü şüphesiz insanoğlu tarafından asla görülmemiş, bilinmemiş ve asla kullanılmamış birçok şey mevcut olabilir yahut bir zamanlar mevcut olmuş ama şu anda yok olmuş olabilir.

4. Bölüm

197. Duyularımız sayesinde, biçimleri (veya durumları), büyüklüğü ve hareketi dışında harici nesnelere dair hiçbir şey bilemeyiz... Bir cismin hareketine diğer bir cismin sebep olabildiğini ve parçalarının boyut, biçim ve durumlarına göre çeşitlendirilebileceğini kolayca anlayabiliriz ama bahsi geçen bu şeylerin (mesela boyut, şekil ve hareket), örneğin birçok filozofun cisimlerde mevcut olduğunu düşündüğü esas biçimlerin ve gerçek niteliklerin, kendilerinden tamamen farklı bir doğaya sahip bir şey üretebileceğini hiçbir şekilde anlayamayız; ayrıca bu niteliklerin veya biçimlerin diğer cisimleri harekete geçirme gücüne nasıl sahip olabildiklerini de anlayama-

yız. Ama ruhumuzun doğası sayesinde, ruhtaki tüm hislerin vücudumuzun farklı hareketlerinden kaynaklandığını bildiğimize ve deneyler sayesinde bu hislerin bazılarına gerçekte bu hareketlerin sebep olduğunu ama harici duyu organlarımız tarafından beyne iletilmeyen bunların dışındaki hiçbir hareketi keşfedemediğimizi öğrendiğimize göre, aynı şekilde, farklı yöntemlerle sinirlerimizi harekete geçirme gücü olmayan harici nesneleri, yani ışık, renk, koku, tat, ses, sıcaklık veya soğukluk ve diğer dokunsal nitelikleri veya esas biçimleri hiçbir biçimde anlayamayacağımız sonucuna varırız.

199. Bu incelemede açıklaması unutulmuş hiçbir doğa fenomeni yoktur. Basitçe yapılmış bir sıralama sayesinde, bu incelemede açıklaması unutulmuş hiçbir doğa fenomeni olmadığı anlaşılabilir, çünkü duyular tarafından algılanmayan hiçbir şey doğa fenomeni olarak düşünülemez. Cisimlerde nasıl mevcut olduğunu açıkladığım hareket, büyüklük ve biçim (ve her bir cismin parçalarının durumu) hariç tutulursa; az önce gösterdiğimiz gibi, bildiğimiz kadarıyla büyüklük, biçim ve hareketten oluşan belirli nesne tertiplerinden başka bir şey olmayan ışık, renkler, kokular, tatlar, sesler ve dokunsal nitelikler dışında, duyularımızla algıladığımız hiçbir şey yoktur.

John Milton

(1608-1674)

Gerçek anlamda özgürlüğü sadece iyiler sevebilir; diğerleri ise özgürlüğe değil fakat onun izin belgesine taparlar.

Kralların bir tirana dönüşmesi durumunda, onların tahttan indirilerek cezalandırılmaları, oraya getirilmeleri kadar yasalıdır.

John Milton

Devrimin Vicdanı

İngiltere Devrime Gebe

17. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde, İngiltere’de üretim ekonomisi önemli oranda gelişmişti ancak yeni bir atak yapması için devletin yapısındaki bir dizi feodal kurum ve alışkanlığın da aşılması gerekiyordu.

İngiltere’de 1300’lü yıllardan bu yana isyanlarla kendisini hissettiren ciddi bir köylü hareketi vardı. Hem ekonomik hem siyasi hem de ideolojik ve dinî açıdan önemli başarılar kaydedilmiş ve İngiltere dünya siyaset arenasına adımlar atmıştı. Yönetim şekli monarşi olmakla birlikte soylular ve gelişmekte olan yeni burjuva sınıfı, başta parlamento olmak üzere siyaset ve ekonomi üzerinde önemli mevziler kazanmıştı; Katolik kilisesinin otoritesi kırılmış, onun yerine Anglikan kilisesi kurumuştu; Rönesans’tan bu yana toplumda eğitim ve yazın dünyası üzerinden hatırı sayılır bir aydın kesim oluşmuştu. Ekonomik açıdan tarım, denizcilik ve tekstile bağlı manüfaktür işletmeciliği önemli ölçüde gelişmişti. 1600’lü yıllara gelindiğinde İngiltere, dönemin en önemli ve güçlü devletlerinden biri olan Hollanda ile boy ölçüşür hale gelmişti.

Artık burjuvazi yönetimde daha fazla söz sahibi olmak istiyordu. Parlamento ile kral arasındaki gerilim patlama noktasına gelmiş, devrim ufukta gözüküyordu. Köylüler ve özellikle de kentlerde yoğunlaşmış olan yoksullar, iktidar açısından kimi zaman tehlikeli boyuta varan ayaklanmalara girişiyordu.

Devrimin Yasaları Her Şeyin Üstündedir

1640 yılında başlayan parlamento-monarşi gerilimi, özellikle 1642 yılında köylülerin de katılımıyla bir iç savaşa yol açmıştı. Parlamentonun ordusu ile kralın ordusu karşı karşıya gelmişti. Parlamentonun ordusunun başına getirilen devrimci komutan Cromwell, hızla orduyu modernleştirerek, tarihe *New Model Army* diye geçecek olan dinamik, demokratik esaslara göre örgütlenen ve ideolojik olarak eğitilmiş ve politize edilmiş askerlerden oluşan ve kendi komutanlarını askerlerin

seçtiği ve kararların ortak alındığı yeni bir ordu kurmuştu. Ordu içinde *Leveller* (Düzleyiciler) adıyla toplumsal-devrimci bir hareket de oluşturulmuştu.

Devrim 1649'da Kral I. Charles'ı önce tutuklamış sonra da vatana ve halka iha-netten dolayı idam etmişti. En az bin beş yüz yıldır ilk kez bir kral kendi tebaası tarafından yargılanarak idam ediliyordu. Ardından da İngiltere'de Oliver Cromwell önderliğinde Cumhuriyet ilan edilmişti.

Cumhuriyet döneminde İngiltere, merkezkaç eğilimleri bertaraf ederek ada üzerinde kesin hâkimiyetini ilan etmekle kalmamış, aynı zamanda güçlü bir deniz filosu da kurarak dünya çapında önemli bir güç haline de gelmişti. Cromwell bir dizi korumacı tedbirle önce İngiliz ekonomisinin içte palazlanmasını ve gelişmesini sağ-lamış, sonra da tarihsel ataklarla henüz yeni gelişmekte olan sömürgecilik alanında önemli mevziler kazanmaya başlamıştır. Ancak Cromwell'in erken ölümüyle durum yeniden tersine dönmüş ve monarşistler de özgüven kazanarak atağa geçmişlerdi.

İngiltere Kralı II. Charles, babası I. Charles'ın ölümünün üzerinden 11 yıl geçtik-ten sonra 29 Mayıs 1660 yılında monarşiyi yeniden ilan etmek için Londra'ya dön-dü. 30 Mayıs'tan sonrası tam bir terör ve restorasyon dönemi olarak tarihe geçti.

Bu dönemde 1649 devriminin lideri Cromwell'in cesedi mezarından çıkarılarak "yargılandıktan sonra" yakılmakla kalmamış, aynı zamanda kralın ölümünden so-rumlu tutulan herkes ya ölüm cezasına çarptırılmış ya da biat etmeye zorlanmıştı.

Devrimin Sözcüsü

Yeni krala biat etmeyenlerden biri de John Milton'dı. O, devrimin İngiliz ve insanlık tarihine kazandırdığı olağanüstü bir yetenektir. İngiliz edebiyatının Shakespeare'den sonraki en güçlü kalemi olduğu kabul edilen Milton, bir süre yeraltında yaşamak zorunda kalmış ve sonra da hapis cezasına çarptırılmıştı.

Milton'ın hayatı yükseliş ve felaketlerle bezenmiştir. Üç kez evlenmiş, çocuk-larını ardı ardına kaybetmiş, hayatının en verimli döneminde her iki gözü de kör olmuştur. Şaheseri *Paradise Lost*'u (Kaybolan Cennet) kızlarına ve dostlarına dikte ettirmek zorunda kalmıştır. Hayatının her anını yazmakla geçiren biri için kör ol-mak, Beethoven gibi dünya çapındaki bir müzisyenin sağır olmasından farksızdır. O da Beethoven gibi hayata karşı yenik düşmemiş, edebi ve siyasi ürünlerini ver-meye devam etmiştir.

John Milton'u İngiliz tarihinde önemli bir şahsiyet haline getiren özelliği, onun korkusuzca devrimi ve halkın özgürlüğünü savunmasıdır. O, 1649 devri-minin şairi olarak öne çıkmıştı ama onu dünya çapında ünlü yapan şey, monar-şiye ve feodal despotizme karşı halkın çıkarlarını ve özgürlüklerini dile getiren etkili ve kıvrak bir dille yazılmış bildirileriydi. O, sadece halkın özgürlüğünü sa-vunmakla kalmamış aynı zamanda tiranlaşan kralların tahttan indirilerek idam edilmelerini gerekçelendirerek savunmuştu:

"Halkımı esir etmişsiniz, Lordum!
Silah ve şiddetle ele geçirdiniz her şeyi.
Ancak gelişmeler şimdi çok iyi,
Şiddeti şiddetle temizlemek gerek.
Umarım onlar da bunu yapabilirler!"⁹⁵

Felsefi açıdan Bacon'ın izinden giden Milton, nesnel dünyanın gerçekliğini araştırmayı, "doğa ananın sırlarını" çözümlemeyi savunuyordu.⁹⁶ Akıl onun açışından yol gösterici ilkeydi.

Yazılarını konuşma üslubuyla kaleme alan Milton'un ikna gücü öylesine etkilidir ki, devrim hükümeti onu, hem dış ülkelere yönelik propaganda kurumunun başına getirir hem de gizli toplantıların tutanakçısı yapar. Yazılarını bizzat kendisi yazmakla kalmaz aynı zamanda hem devrim karşıtlarına yönelik savunmalar hem de hükümete yönelik tavsiye mektupları da kaleme alır.

Onun en etkili eseri, İngiliz parlamentosunun aldığı gerici sansür kararname-sine karşı halkın konuşma ve yazma özgürlüğünü savunduğu *Areopagitica*⁹⁷'dir.

Eser, *liberty's defence* (özgürlüğün savunulması) ve *conscience* (vicdan) kavramlarını temel alır. Bu kavramları, ona yön veren siyasal program olarak da görebiliriz. Cromwell siyasi ve askeri açıdan ne yapmışsa, o da edebi açıdan aynısını yapmıştır: Cumhuriyeti ve özgürlükleri savunmak.

Bunu da şöyle ifade eder: "Artık şu kesindir ki kralların ve yöneticilerin kullandıkları yetkilerin kökeni halka dayanır. Halk istismar edilmemesi gereken bu yetkiyi, bütün insanlar refah ve mutluluk içinde yaşasın diye onlara emaneten vermiştir... Halk, doğuştan gelen bu hakkını, isterse geri alabilir ve hatta yöneticilerin tiranlaşması durumunda bunun hesabını da sorabilir."⁹⁸

Onun görüş ve düşünceleri çoğunlukla Thomas Hobbes'un, James Harrington⁹⁹'in, Gerrard Winstanley¹⁰⁰'in ve John Locke'un eserleriyle aynı kate-

95 John Milton, *Zur Verteidigung der Freiheit*, Reclam jun. Verlag, Leipzig, 1987, s.216.

96 *Geschichte der Philosophie*, VEB Verlag, Berlin, 1960, c.1, s.340.

97 *Areopagitica*, Milton'ın 54 yaşında kaleme aldığı ünlü eseridir. Metnin başlığı antikçağa bir göndermedir. Areopag, Atina'nın güneyinde yer alan bir tepedir. Yunan mitolojisine göre Savaş Tanrısı Ares'in mekânıdır. Sınıflı toplumlara geçmeden önce Attika'nın ihtiyaçlar heyeti toplanır ve en önemli kararları burada alırdı. Sonradan Solon (MÖ 594) döneminde ülkenin en önemli dinî ve cezai davaları burada görüşülürdü.

98 John Milton, *Age*, s.217.

99 James Harrington (1611-1677), İngiliz filozofu. Cromwell'in önderliğindeki devrimi sonuna kadar destekleyen Harrington, mükemmel bir cumhuriyet projesi olarak *The Commonwealth of Oceana* (Oceana'da Mükemmel Toplum) adlı şaheseri kaleme aldı.

100 Gerrard Winstanley (1609-1676), Protestan papazı ve siyaset adamı. Cromwell devrimi döneminde True Levellers (Hakiki Düzleyiciler) olarak adlandırılan siyasi grubun lideri olarak öne çıktı, sonradan Kilisenin ve toprak baronlarının topraklarını işgal ederek, komünist bir toplum kurmayı amaçladı. Bu nedenle de kendilerini Diggers (Kazıcılar) olarak adlandırıyorlardı. Ütopik sosyalist olan Winstanley, Özgürlük Dünyasında Eşitlik adlı komünist ütopyayı kaleme aldı.

goride görülür. Milton'ın görüşleri eğilip bükülmez, çünkü o tutarlı bir cumhuriyetçidir:

"Kendine sadık kal! Ya ayağa kalk ya da düş!

Buna ancak bizzat sen karar verebilirsin:

Varsa eğer irade, o dışardan yardıma ihtiyaç duymaz."¹⁰¹

"Ya istiklal, ya ölüm!" şiarına ne kadar da benziyor, öyle değil mi?

Tanrısı mantıklı, devrimi vicdanlı, yargısı akıllı

Milton aynı zamanda feodalizmin, skolastik felsefenin ve kilisenin diktatörlüğünün de acımasız bir düşmanıdır. 21 Haziran 1683'te Oxford Üniversitesi'nde "yıkıcı kitaplar" yakılırken, Hobbes'un kitaplarının yanı başında Milton'ınkiler de yer alır.

Ancak Milton yazılarında iyimserdir; "Eninde sonunda herkesin özgür olduğu Tanrı devleti (commonwealth) kurulacak, hem halka vaat edilen mutluluk gelecek hem de bilimsel gelişmeler canlanacaktır."

Cumhuriyet onun açısından güzelliğiyle, tanrısallığıyla, vicdanıyla ve en önemlisi de getirdiği özgür ortamla her yurttaşın mutlu olacağı bir ütopyadır:

"Hadi yakın dünyayı; savurun küllerini havaya!

Yaratın yeri göğü yeniden, adil olanların diyarını

Çok uzun beklediler zafer gününü

Kahramanca işlerin hasadını toplamak, zaferi

Sevgiyi ve hakikati yaşamak için.

O halde kralın esasına da ihtiyaç kalmadı desene..."¹⁰²

Ancak ona göre özgürlük görecelidir ve sürekli kendisini tazelemelidir. Ayrıca başkasının özgürlüğünü kısıtlayanların kendileri de özgür olamazlar.

Yazıları gözden geçirildiğinde onun, en az Rönesans döneminden tanıdığımız evrensel aydınların ayarında bir bilge olduğu görülür. Latince, İbranice ve Yunanca ve bunların yanı sıra Avrupa'da konuşulan birçok dilde de rahatça konuşur ve yazarmış. Eserlerini Latincenin yanı sıra "halkım okusun ve anlasın" diye İngilizce de kaleme almış.

Onun tanrısı mantıklı, devrimi vicdanlı, yargısı ise akıllıydı.

¹⁰¹ John Milton, *Age*, s.214.

¹⁰² John Milton, *Age*, s. 235.

John Milton

ÖZGÜRLÜĞÜN SAVUNULMASI¹⁰³

Kralların ve Yargıçların İmtiyazları

Kimin yaptıklarıyla bir tiran olabileceği, burada ortaya atılacak genel bir hipotezle açığa çıkacaktır. Ama bunu yaparken önce söz konusu tirana yönelik bütün suçlamaların birebir kanıtlarla ortaya konması gerekir. Bu konu hakkındaki yargılamayı, halkın temsilcisi olduğunu iddia eden yönetici sınıflara, daha doğrusu sayıları pek fazla olmasa da konuya kendi çıkarları açısından değil fakat doğanın verdiği akıl ve sağduyuyla adil biçimde yaklaşacak olanlara bırakıyorum.

Fakat şu kadarını kendi görüşlerim olarak açıklamayı gerekli görüyorum: Eğer herhangi bir kral, tiran ya da imparator olarak kendi uyruklarını kitleler halinde katlediyorsa; silahlandığı ve halkın üzerine saldırdığı askerlerine, bu insanların kentlerini yağmalatıyor ve varlarını yoklarını da çapulculara yağma için bırakıyorsa, işte o zaman onun –elinde herhangi bir şekilde güç olan birinin– seller gibi akıttığı kanların hesabını, adaletin hesap soran kılıcıyla cezalandırılarak vermesini ve öldürülmesini onaylarım. İnsan eliyle görülen bu hesap, Tanrı'nın adaletli öfkesine de uygundur, çünkü bu şiddet tesadüfen herhangi birine yönelik olmayacaktır, tam tersine bilinçli bir şekilde uygulanmış olacaktır. Tabii ki bu yasalara uygun bir şekilde, yani doğal yoldan yapılmalıdır ama eğer yapılamıyorsa, bu kez de doğal olmayan yollarla yerine getirilmelidir. Sonuçta bu eylem adaletin yerine getirilmesidir, buna karşı durmaksa yasal değildir.

Bütün bu sorunu etraflıca inceleyebilmek için açıklamamı oldukça kısa tutacağım ama kralların henüz başlarda, nasıl kardeşlerinden daha yüksek

bir mevkiye yükseltildiklerini ortaya koymak istiyorum. Bütün anlatacaklarım, kralların bir tirana dönüşmesi durumunda, onların bir şekilde tahttan indirilerek cezalandırılmasının, seçilmeleri kadar yasal olduğunu kanıtlayacaktır. Bunu, pek yaman din adamlarının atmaya hazır olduğu iftiralarındaki gibi kenarda köşede yaşayan tarikat mensuplarından ve sapkınlardan değil, en seçkin ve en hakiki öğretilerden ve hatta yasaklanmamış, çoğu kafir olmayan, Hristiyan, Ortodoks ve muhaliflerimiz için de çok ikna edici olması gereken Presbiteryen¹⁰⁴ yazarların eserlerinden öğrendiğim otorite ve akıl yürütmelerle yapacağım.

Bildiğim kadarıyla hiç kimse bütün insanların özgür olarak doğduğunu, Tanrı'nın görüntüsü ve benzeri olduklarını, bütün yaratıklardan daha ayrıcalıklı olduklarını, itaat etmek değil hükmetmek için doğduklarını, Adem'in günahı yüzünden yanlışla ve şiddete sapıncaya kadar böyle yaşadıklarını, yanlışların ve şiddetin yolundan gitmenin hepsini mahvedeceğini öngörerek birbirlerine zarar vermemek için karşılıklı olarak bağlayıcı, yaygın bir ittifak kurduklarını ve bu anlaşmaya karşı çıkanlara ve anlaşmayı bozanlara karşı birbirlerini korumaya karar verdiklerini inkâr edecek kadar aptal olamaz. Kentler, pazar yerleri ve devletler bu yüzden kurulmuştur. Yeterince bağlayıcı hiçbir inanç bulamadıklarından, barışa ve ortaklaşa kabul edilen doğrulara karşı çıkanları güç ve ceza ile kısıtlayacak bir tür otorite oluşturmayı gerekli görmüşlerdir.

Bu otorite, kendini savunma ve koruma gücü her insanın özünde ve doğasında ve birleştirici bir biçimde tümünde mevcuttur; işi kolaylaştırmak, düzeni sağlamak ve herkesin kısmen kendi başına hükmetmesini engellemek amacıyla iletişim kurmuşlar ve bilgeliği ve dürüstlüğüne yüceliği ile diğerlerinden üstün olan bir kişiyi veya bunu eşit derecede hak eden birden çok kişiyi seçmişlerdir. Birinci kişiye kral denmiştir; diğerlerine ise yargıçlar. Bu kişileri, kendilerinin efendisi ve sahibi olarak değil (ama bazı yerlerde daha sonra insanlara paha biçilemez iyilikler yapan kişilere gönüllü olarak efendi ve sahip de denmiştir), her bir insanın doğal ve anlaşmalara dayanan bağlarıyla kendileri ve diğer insanlar için yürüteceği şeyleri, kendilerine emanet edilen güç yardımıyla yürütmek üzere, kendilerinin yardımcıları ve temsilcileri olarak seçmişlerdir. İyi olduğu düşünülen biri, özgür insanlardan birinin, medeni

104 Presbiteryenlik, piskoposluğu reddeden ve bir İhtiyar Heyetince yönetilen Kalvinist bir sistemdir. Protestanların bulunduğu Reform Kilisesi'nin mensuplarına verilen addır. 15. yüzyılda Katoлик Kilisesi'ne karşı amansız bir mücadele yürütmüş eşitlikçi bir tarikattı. Avrupa'daki ayaklanmaları başarı kazanamayınca da birçok tarikat mensubu Amerika'ya göç etmiş ve orada eşitlikçi komünler kurmuşlardı. Modern Presbiteryen Kilisesi, reformdan etkilenmiştir ve dini özerklik kazanmıştır. Bu akım, İsviçreli Ulrich Zwingli tarafından başlatılmış, J. Calvin tarafından da geliştirilmiştir. 1572 yılında Kraliçe Elizabeth döneminde İngiltere'ye de ulaşmıştır. Ne yazık ki bu tarikat günümüzde ABD'nin emperyalist politikalarının hayata geçirilmesi için misyonerlik yapar duruma gelmiştir.

haklar sayesinde diğer insanlar üzerinde otorite ve yargılama yetkisine neden sahip olduğuna dair başka bir amaç veya neden hayal edemez.

Bunlar bir süre iyi idare edildi ve kendi hüküm verme yetkileri dahilindeki her şeye büyük bir tarafsızlıkla karar verdiler; ta ki, mutlak biçimde ellerine verilen gücün cazibesine kapılıp adaletsizlik ve tarafsızlığa saparak yozlaşana kadar. Daha sonra, insanlar hüküm verme yetkilerini tek bir kişiye vermenin tehlikesini ve rahatsızlıklarını gördüklerinde yasaları icat ettiler, bir çerçeve dahilinde veya hepsi tarafından kabul edilen bu yasalar, kendilerini yönetmek üzere seçtikleri kişinin otoritesini sınırlandıracaktı: Böylece başarısızlığı kanıtlanan kişi, artık insanları yönetemeyecekti ama yasa ve akıl, mümkün olduğunca kişisel hatalardan ve zaaflardan soyutlanacaktı. “Yargıç insanların üzerinde bir yere yerleştirildiği gibi, yasa da yargıcın üzerinde bir yerdedir.” Bu işe yaramadığında, yani kanun uygulanmadığında veya yanlış uygulandığında ellerinde kalan tek çare, göreve ilk başladığında bütün kralara ve yargıçlara koşullar bildirmek ve onların tarafsız biçimde ve yasalara uygun olarak adaleti sağlayacaklarına dair yemin etmesini sağlamaktır. Bu yeminle birlikte, sadece söz konusu şartlar uyarınca insanların sadakatine hak kazanacak; insanların yaptığı veya kabul ettiği yasaların yürütülmesi konusunda onlara bağlı kalacak veya itaat etmeyi taahhüt edeceklerdi. Bu yemin genelde, kralın veya yargıcın bu güvene layık olmadığı kanıtlandığında, insanların ona karşı taahhütlerinin artık geçerli olmayacağına dair açık bir uyarıyla son buluyordu. Danışmanlar ve parlamentolar da, sadece emrine amade olması ve ona yardım etmesi için değil, onunla veya onsuz, belirli zamanlarda veya her zaman, bir tehdit ortaya çıktığında kamu güvenliğiyle ilgilenmek için buna eklendi...

Bunlar ve buraya kadar anlatılanlar doğrudur, hem sapkınların hem de Hristiyanların tüm hikâyelerinde birbirinden alınmış gibi benzerlikler taşır; tecavüz ve gasp yoluyla insanların haklarına dair geçmişten gelen tüm hatıraları yok etmek için yollar arayan kralların ve imparatorların başında olduğu milletler için bile durum aynıdır. Alman, Fransız, İtalyan, Aragon¹⁰⁵, İngiliz ve son olarak da İskoç tarihlerine başvurarak uzun alıntılar yapmayacağım...

Şimdi ortaya çıkıyor ki, kralların ve yargıçların gücü, herkesin iyiliği için, temelde insanlarda olan, doğal ve doğuştan gelen haklarını ihlal etmeden, onlardan alınması imkânsız olan gücün, onlara güvenilerek ve bir sözleşmeye bağlı olarak aktarılan bir türevinden başka bir şey değildir...

İkinci olarak, olağan biçimde, her insan gibi krallar da tacını ve rütbesini miras bırakma hakkına sahiptir, bu hak onun tebaasını kralın köleleri olmak

105 Aragon, Fransa'ya komşu olan bir İspanyol eyaleti.

kadar kötü bir duruma sokar çünkü mal gibi alınıp satılabilir ve şüphesiz babadan oğula geçen unvan yeterince incelenirse, bu unvanın temelini ne nezaket ne de kolaylık olduğu görülecektir. Babadan oğula geçme hakkı olduğunu düşünelim; tebaadan biri belirli bazı suçları işlediğinde, yasalar gereği kendisinin ve gelecek nesillerin haklarına nasıl kral tarafından el konuyorsa, nispi olarak aynı büyüklükte suçlar işleyen kralın, unvanını ve miras hakkını halka devretmesinden daha adil ve yasal ne olabilir? Kralın insanlar için yaratılmadığını, insanların onun için yaratıldığını ve tümünün tek vücut olarak o tek insandan daha aşağı olduğunu düşünmediğimiz sürece daha adil ve yasal bir şey olamaz. Böyle düşünmekse bir anlamda insanoğlunun onuruna ihanet etmektir.

Üçüncü ve bunların sonucu olarak, kralın Tanrı'dan başka kimseye hesap vermeyeceğini söylemek bütün yasaları ve hükümetleri tepetaklak etmek anlamına gelir. Hesap vermeyi reddederse taç giyme yemini sırasında onunla yapılan sözleşme ve ettiği tüm yeminler boşu boşuna ve sadece dalga geçmek için yapılmış olacaktır; korumak için yemin ettiği tüm yasalar amaçsız kalır, çünkü kral (çoğu kral gibi) Tanrı'dan korkmuyorsa hayatlarımızı ve mallarımızı, sanki ölümlü bir yargıca değil de Tanrı'ya bırakır gibi tamamen onun lütfuna ve merhametine bırakmış oluruz; saray parazitleri veya sarhoş adamlar dışında kimsenin yürütemeyeceği bir makam!

Bu yüzden bir krallık veya yargıçlık, ister üst ister alt düzeyde olsun, "Rab uğrunda her insani nizama" (1.Petrus 2:13)¹⁰⁶ uygun olarak adlandırılır; kötülük yapanların cezalandırılması, iyilik edenlerin onurlandırılması için Tanrı'nın iradesi uyarınca bu kuruma itaat etmemiz beklenir. O, "Özgür insanlar olarak itaat edin," der. "Ama sorgulanamaz, hesap vermez ve kendisine direnemediğimiz bir sivil güce, kötülük yaptığı ve şiddet kullandığında nasıl özgür insanlar olarak itaat edelim ki?" Pavlus, "Tanrı tarafında olmayan hükümet yoktur," (Romalılar 13:1)¹⁰⁷ demiştir; aslında bu, başlangıçta, genel anlamda barışı ve korunmayı sağlamak için bir yol bulmayı insanların kalbine yerleştiren ve bunu uygulamaya izin verenin Tanrı olduğunu söylemektir; aksi takdirde aynı otoriteyi insanlar arasında yetkili kılınan bir kurum olarak tanımlayan Petrus ile çelişir... Bu yüzden Aziz Pavlus bir önceki bölümde böylesi yönetimlerin iyiler için değil, kötüler için korkunç olduğunu anlatır; saldırganları cezalandırmak ve iyileri yüreklendirmek içindir; boşu boşuna kılıç çekmek için değil...

Eğer bir kralın halk tarafından tahttan indirilmesi Tanrı'ya karşı gelmekse, bu durumda onun seçilmiş olması da bir günah olmalıdır. Veya tersinden: Eğer bir kral halk tarafından tahta oturtulmasını Tanrı'nın emrinin

106 Alıntılar için bkz., *Kitabı Mukaddes*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1993, *Yeni Ahit*, s.244.

107 *Kitabı Mukaddes*, s.164.

yerine getirilmesi olarak görüyorsa, o halde onun yeniden tahttan indirilmesi de Tanrı'nın emrinin yerine getirilmesi olarak görülemez mi? Demek ki Tanrı'nın gözünde, yasal olarak tahta geçirilmek ya da tahttan indirilmek aynı kapıya çıkıyormuş. Çünkü tahta getirilmek veya indirilmek halkın kralı oraya layık görmesi ya da görmemesiyle ilgiliymiş. Böylece biz de kralların ve yöneticilerin yetkileriyle ilgili açıklamamızın sonuna gelmiş oluyoruz. Yetkilerle donatılmanın kökeninin nasıl halka ait olduğunu ve bu yetkinin ancak güven temelinde verildiğini ve bunun bütün toplumun yararına ve genel olarak barış ortamının sağlanması için kullanılması gerektiğini, eğer bu yetki, krallar ya da yöneticiler tarafından istismar edilirse, yeniden geri alınması gerektiğini ya da bu yetkinin toplumun yararına olduğu düşünülen herhangi bir şekilde kullanılması gerektiğini görmüş bulunuyoruz.

Şimdi bu açıklamadan hareketle, kolaylıkla ve kanıtlanmış bir şekilde kimin bir tiran olduğuna ve halkın bunlara karşı nasıl davranması gerektiğine karar verebiliriz...

John Milton

AREOPAGİTİCA¹⁰⁸

John Milton'ın İngiliz Parlamentosu'na hitaben yaptığı bir konuşma.

Sansürsüz ve özgür bir basın için!

Sadece insanların özgür olduğu, herkese görüşü sorulduğu ve herkesin de görüşlerini bütün açıklığıyla ifade ettiği yerde özgürlük vardır. Bunu yerine getiren herkes büyük bir övgüyü hak ediyor demektir. Her kim ki bunu ne yapabiliyor ne de istiyorsa, o zaman o hiçbir şeye karışmasın: Bir devlette bundan daha ötesi haklı olamaz.

Euripides¹⁰⁹

Her kim ki yüksek parlamento, devlete ve toplumun vazgeçilmez bir kurumu olan hükümete yönelik herhangi bir zaafı anında eleştirmek için bir yazı kaleme alırsa, o kişi bunu bütün toplumun yararına yapılmış bir görev nedeniyle yapar. İnsanların bunu, adi bir amaçla ya da herhangi bir şahsi çıkar nedeniyle yaptıklarına inanmıyorum. Bazıları bu eylemin başarısını kuşkuyla karşılarken bazıları da kınanmaktan korkar. Kimi umut eder kimi de söylediklerinin dinleneceğini umar. Benim de zaman zaman bu duygulara kapıldığım olmuştur...

Hiç kimse özgürlüğün toplumlarda sorunsuz bir şekilde hüküm süreceğini düşünmemelidir; ancak şikayetler açıktan dinlendiğinde, dikkatlice değerlendirildiğinde ve sorunlar hızla halledildiğinde, işte o zaman, tarihte bütün bilge adamların ulaşmak istediği yurttaşlığın özgürlük sınırlarına yaklaşılmış demektir.

Kiliseyle birlikte devletin en büyük kaygısı, tıpkı insanlar gibi kitapların da kendilerini kötülemesini ihtiyatlı biçimde izlemek ve sonrasında onları

108 John Milton, *Zur Verteidigung der Freiheit*, Verlag Philipp Reclam Jun., Leipzig, 1987.

Milton'ın, 1644 yılında parlamentoya yönelik kaleme aldığı bu çağrı, devrimin en ateşli yıllarında, 1643'te parlamentonun, basılı metinlerin devlet kurumlarının ve kilisenin onayından geçmesini şart koşan sansür kararnamesini hedef almaktadır. Eserin önemi ise Milton'un bir dizi argümanla akıl dışı yöntemlere, hükümete ve krala tavır almasından ve Antik Yunan tarihinden örneklerle insanlığın doğal haklarına sahip çıkmasından kaynaklanmaktadır.

109 Euripides (MÖ 480-407), Antik Yunan'da ünlü tragedya yazarıdır.

suçlu bulup toplatmak, suçluları hapsedmek ve en sert biçimde adalete teslim etmektir, bunu inkâr etmiyorum; kitaplar, tamamen ölü şeyler değildir, kendileri de bir semeresi oldukları o ruh kadar faal bir hayat özüne sahiptir; hayır, kendilerini besleyen o canlı zekânın en saf etkisini ve özetini, sanki küçük bir şişedeymiş gibi saklayıp koruyorlar. Kitapların o efsanevi ejderha dişleri kadar canlı ve onlar kadar çok bereketli olduğunu biliyorum; oraya buraya saçıldıklarında, silahlı adamların boy verme ihtimali söz konusu. Ancak, diğer yandan, ihtiyatlı olunmadığı takdirde, bir kitabı öldürmek, bir adamı öldürmekle eşdeğer sayılır; bir insanı öldüren akıllı bir yarattığı, Tanrı'nın suretini öldürmüş olur ama iyi bir kitabı öldüren, aklın kendisini, Tanrı'nın görünen suretini öldürmüş olur. Yaşayan insanların çoğu dünya için bir yükür ama iyi bir kitap, bu hayatın ötesinde başka bir hayat amacıyla mumyalanmış asil bir ruhun hayat veren değerli kanıdır. Muhtemelen büyük bir kayıp sayılmayacak bir hayatın hiçbir çağda geri verilemeyeceği doğrudur; çağların geçip gidişi de çoğunlukla reddedilmiş bir doğruyu kurtaramaz; çünkü bunu istemek, bütün milletleri daha kötü bir duruma sevk eder. Bu nedenle, halkın içinden insanların yaşayan emeğini neyle itham edeceğimizi belirlerken ve insanların kitaplarda korunan, saklanan deneyimlerle dolu hayatlarını ortaya dökerken, temkinli hareket etmemiz gerekir; zira bu yüzden bazen bir cinayetin işlenebileceğini, belki şehit verileceğini görmekteyiz, hatta bu zannı genişletecek olursak, bir tür katliam bile olabilir. Bu katliamda, infaz, sadece esaslı bir hayatı katletmekle kalmaz, semavi ve beşinci duyuya, yani bizzat aklın kendisine de bir darbe vurur; tek bir hayatı değil, ölümsüzlüğü katleder. Ama yetki vermeye karşı çıkarken kendim yetki veriyorsam kınanmam gerekir; geçmişte çekilen acılara bakıyorum, bu düzensizliğe karşı antik ve ünlü devletlerde, söz konusu yetki verme projesinin nasıl işlediğini düşünüyorum ve engizisyoncu sürünerek çıkana dek piskoposlarımız tarafından yakalanan bazı Presbiteryenlerin ele geçirilmesi gibi olaylara baktığımda, tarihin acılarla dolu olduğunu reddetmiyorum...

Bence Tanrı, insanoğlunun bedeninin evrendeki perhizini genişlettiğinde, (ılımlılık kurallarını hiç saklamadan), zihinlerimizin perhizini ve beslenmesini insanın kendi isteğine bırakmıştır; yetişkin her insan kendi kapasitesine göre zihnini besleyebilir. Ne büyük bir erdemdir ılımlılık, insanın hayatında ne kadar da az rastlanır bir şeydir! Ancak Tanrı, özel bir kanun veya talimata bile gerek duymadan, tamamen yetişkin insanların tutumuna çok güvenmiştir. Bu nedenle bir adamın kendi bulduğu değil, ona öğretilen eylemler onu kirletmez; Tanrı bu hataları insanı zaman aşımına uğramayan sürekli bir çocukluğa mahkûm etmek için kullanmaz; aksine, kendi seçimlerini yapabilmesi için ona akıl hassasını emanet eder...

İnsanoğlunun bugünkü durumuna bakacak olursak, kötülüğün bilgisi olmadan hangi bilgelik tercih edilebilir ve hangi itidalle sabredilebilir? Tüm tuzaklarını ve görünen zevklerini anlayan ve gözden geçiren ama yine de bunlardan kaçınan, ayırım yapabilen ve gerçekten daha iyi olanı seçen; işte o gerçekten mücadeleci bir Hristiyan'dır. Dışarı çıkmayan ve hasımlarıyla yüzleşmeyen, ölümsüz bir ödül için koşuşan, tozun ve sığağın içindeki yarıştan sıvışıp kaçan, gerçekleştirilmeyen ve nefes almayan, kaçak ve münzevi bir erdemi övemem...

Bu vasıtayla günahı kovabileceğimizi düşünelim; günahı ne kadar kovarsak erdemi de o kadar kovacağımızı görürüz, çünkü ikisinin de meselesi aynıdır; bu meseleyi ortadan kaldırırsak her ikisini de ortadan kaldırırız. Bu durum, ölçülü, adil ve ılımlı biçimde hükmetmesine rağmen, önümüze tüm arzulanabilir şeyleri süren ve bize tüm sınırların ve doyumların ötesine geçebilecek bir zihin bahşeden Tanrı'nın yüksek takdirini haklı çıkarır. Öyleyse neden erdemleri sınamak ve gerçeği ortaya çıkarmak için kitapların bize özgürce sunduğu vasıtaları kısaltıp sınırlandırarak, Tanrı'nın ve doğanın tutumuna tamamen zıt bir biçimde davranalım?

Gerçek ve anlama yetisi, etiketlerle, kurallarla ve standartlarla tekelleştirilebilecek ve ticareti yapılabilecek mallar değildir. Ülkedeki bütün bilgileri, o ülkede üretilen mallar gibi düşünmemeliyiz, çuha ve yün balyası gibi işaretleyp tescilleyemeyiz. Kendi baltalarımızı ve saban demirlerimizi bilememize izin verilmeyip, Filistinlilerin yaptığı gibi dört taraftan gelerek, yirmi yetkili demircide tamir ettirmeye zorlanmamız (1. Samuel 13:19-20)¹¹⁰ kölelikten başka nedir ki?

Doktrinin bütün rüzgârları dünya üzerinde serbestçe esse bile, doğruluk da meydandaysa, izinler ve yasaklar belirleyerek yaralayıcı bir biçimde onun gücünden şüphelendiğimizi göstermiş oluruz. Bırakalım doğruluk ve yanlışlar kavgaya tutuşsunlar; doğrunun tarafında olan bir kimse açık ve özgür bir karşılaşmada kötü duruma düşer mi? Doğruluğun karşısındakini susturması, en iyi ve en güvenilir sindirme yoludur. Bize ışık ve net bilgiler gönderilmesine dair dualarımızı duyan kişi, Ceneviz disiplininin ötesinde ortaya çıkan diğer meselelerin zaten çerçevelenmiş ve imal edilmiş halde elimizde olduğunu düşünecektir...

Doğruluğun güçlü olduğunu ve Her Şeye Kadir Olan'ın yanında olduğunu bilmeyenler için söyleyelim: Doğruluğun zafer kazanmak için politikalara, stratejilere veya izinlere ihtiyacı yoktur, bunlar doğrunun gücüne karşı

110 *Kitabı Mukaddes*'teki bölüm şöyle, "Ve bütün İsrail diyarında demirci bulunmuyordu; çünkü Filistinliler, İbraniler kılıç yahut mızrak yapmasınlar demişlerdi ve bütün İsraililer, herkes çapasını ve saban demirini ve baltasını ve kazmasını bilemek için Filistinlilerin yanına inerlerdi.", *Eski Ahit*, s.285.

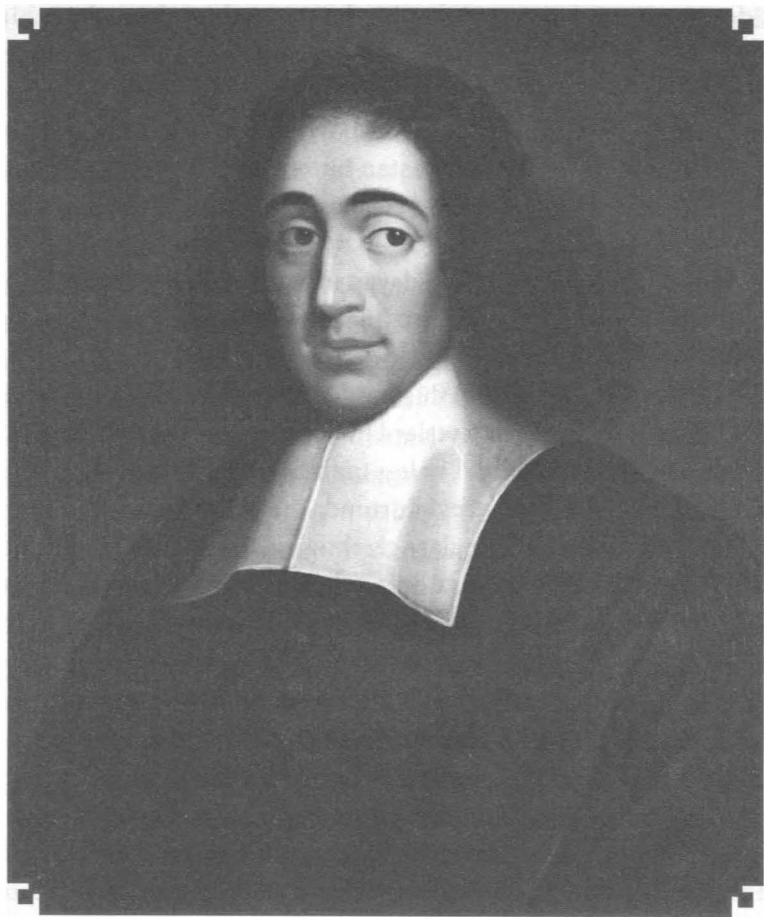
yanlışın kullandığı hileler ve savunmalardır; doğruluğa yer bırakmanız ve uyurken ellerini bağlamamanız yeter, çünkü aksi takdirde doğruyu söyleyemez...

Ama yine de doğruluğun birden fazla biçime sahip olması imkânsız mıdır? Doğruluk bir yandaysa ya da kendisine benzemeyen bir biçime girmeksizin öbür yandaysa, diğer her şeye nasıl kayıtsız kalır ki?.. Aziz Pavlus'un sürekli methettiği Hristiyan özgürlüğü ne anlamda büyük bir kazanımdır? Onun doktrinine göre yiyen veya yemeyen, günleri sayan veya saymayan her ikisini de Efendimiz için yapabilir. Merhamete sahip olmasak ve birbirini yargılayan ikiye bölünmüşlüğü karşı en güçlü kalede durmasak, başka kaç şeyi huzur içinde hoş görebilir ve vicdana bırakabilirdik? Korkarım dışarıdan gelenlere uymanın getirdiği bu demirden boyunduruk, boyunlarımızda kölelerdeki gibi bir iz bıraktı ama kumaştan bir efendilik hayaleti bizi kovalıyor hâlâ... Elimizdeki tüm güçle sağlam bir harici formalite oluşturmaya çalışırken, yakın zamanda buna denk, ufak hiziplerden oluşan alt bölünmelerden çok kilisenin ani bir yozlaşmasına dayanan, birbirine bağlanmış ve birlikte dondurulmuş "odun ve saman ve anız"ın sert ve ölü katılığının, yani kaba bir aptallığın içine düşeceğimizi görmüyoruz.

Her ufak ayrılık hakkında iyi düşündüğümden veya bir kilisedeki her şeyin "altın ve gümüş ve değerli taşlardan" oluşmasını beklediğimden değil, insanın buğdayı darasından, iyi balığı ufak balıktan ayırması imkânsızdır; bu ölümlü şeylerin beceremeyeceği durumda meleklerin vekaleti devreye girmelidir. Ama her şey, nasıl olmaları gerektiğini gözeten tek bir zihinde olabilir mi? Tümünü zorlamaktansa onlara hoşgörü göstermek şüphesiz daha bütünlükcü, daha basiretli ve daha Hristiyanca olacaktır.

Baruch de Spinoza

(1632-1677)

Devletin nihai anlamı hükmetmektir, yoksa insanların korku ve baskı altında tutmak değildir; insanların doğal haklarına kavuşmalarını ve başkalarına zarar vermeden etkin bir varlık olmalarını sağlamaktır. Devletin amacı insanları akıldan uzaklaşarak hayvanlaştırmak ya da onları bir makineye dönüştürmek de olmamalıdır. Devletin gerçek amacı özgürlüktür... Günümüzün etkili dinlerine rahatsızlık vermeden, felsefeyi nasıl öğretebilirim ki..."¹¹¹

Baruch (Benedikt) Spinoza

Hollanda'nın Yükselişi

17. yüzyılda dünyanın en ileri ve en gelişmiş kapitalist ülkelerinin başında kuşkusuz Hollanda geliyordu. Uzun yıllara varan çetin bir mücadelenin sonunda hem Katolik İspanya'sının egemenliğinden kurtulmuş, hem de Fransa ve İngiltere'nin tahakküm çabalarına karşı bağımsızlığını korumayı bilmişti. 17. ve sonraki yüzyıllarda Hollanda, Avrupa'nın en demokratik yönetimlerinden birini oluşturması nedeniyle bütün Avrupalı ilericilerin ve devrimcilerin gıptayla izlediği bir ülke olmuştu.

Hem bilim ve teknoloji açısından hem de kültür ve siyaset bakımından önemli gelişmeler kaydeden Hollanda, 17. yüzyılın en büyük ekonomisine ve deniz filosuna sahipti. Bu sayede büyük sömürgeler ele geçirmişti. Bilimsel ve ekonomik gelişmenin doğal bir sonucu olarak edebiyat ve plastik sanatlarda da (Rembrandt) öncü roller üstlenmişti. Biyoloji, matematik, fizik ve optik alanında büyük bilim adamları (Huygens, Swammerdam ve Leeuwenhoeck vs) yetiştirmişti. Avrupa'nın en gelişmiş beyinlerinin yanı sıra en özgürlükçü aydınları da burada toplanmıştı. Felsefenin öncüsü ise kuşkusuz Baruch (Benedikt) Spinoza (1632-1677) idi.

Spinoza: Doğu-Batı Felsefesinin Sentezi

Spinoza'nın hayatı büyük altüst oluşlarla bezenmiştir. O, tarihsel açıdan hem bir geçiş dönemi filozofuydu hem de öne sürdüğü görüşleriyle kendisinden son-

¹¹¹ Baruch de Spinoza, *Theologisch-politischer Traktat*, (Hrsg.) M. Holzinger, Holzinger Verlag, 3. Auflage, Berlin, 2014.

raki bütün filozofları derinden etkilemişti. Spinoza sadece korkusuz bir tanrıtanı-maz değildi, aynı zamanda özellikle de materyalizme yaptığı katkılarıyla birçok felsefi önyargının da aşılmasını sağlamıştı.

Spinoza'nın felsefesi için somut bir saptamada bulunamayız; "Hah, işte şudur!" diyemeyiz, ancak onun felsefeye katkısı öylesine geniş bir alana yayılmıştır ki, tartışmasız bütün Fransız materyalistleri ve onların yanı sıra başta Fichte, Schelling ve Hegel olmak üzere Alman idealistleri de ondan derinlemesine etkilenmiştir.

Baruch Spinoza, Portekiz'den engizisyon nedeniyle kaçarak önce Fransa'ya, sonra da Hollanda'ya yerleşen bir Yahudi ailenin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Babası Amsterdam'daki Yahudi cemaatinin önde gelen bir din adamıdır. Spinoza da ilk öğretimini bir Yahudi okulunda almış ve ardından kısa bir süreliğine de olsa din adamı olarak görev yapmıştır. Ancak dinlerin içerdiği hurafeler ve çelişkili açıklamalar daha ilk günlerden itibaren tepkisini çekmiş ve ciddi bir din araştırmasına girişmiştir.

Bir Tanrıtanimazın Cesareti

Spinoza'nın diğer bütün bilim adamlarından ve filozoflardan farklılığı, Doğu felsefesini ve özellikle de İslam felsefesini çok iyi biliyor olmasıdır. İbranice biliyor olmasından dolayı Doğu-İslam felsefesinin en önemli filozoflarının eserlerini ayrıntısına kadar incelemiştir. İslam materyalistlerinden (İbn Rüşd, Al Maari vs) ve özellikle de aynı şekilde bir Yahudi olan Musa İbn Meymun'dan çok etkilenmiştir. Avrupa bu büyük adamın eserlerini onun sayesinde tanımıştı. Spinoza, Doğu-Batı felsefesini harika bir şekilde birleştiren ender filozoflardan biriydi. Bruno, Bacon, Hobbes ve özellikle de Descartes onun en çok beğendiği ve etkilendiği filozofların başında gelirdi.

Dinleri sorgulayan açıklamaları ve felsefi eleştirileri birbiri peşi sıra gelince de hemen anında Yahudi cemaatinin tepkisini çekti. O, ne ona teklif edilen servet vaatlerini kabul etti –ki mal, mülk düşkünlüğünün hiçliğini yazılarında dile getirir– ne de ölüm tehditlerine boyun eğdi. Tıpkı onun gibi materyalist-ateist bir düşünce adamı olan Uriel da Costa da, dinci bağnazların ölüm tehditlerine boyun eğmemişi ama cemaatten dışlanmaya dayanamayarak 1647 yılında hayatına son vermişti. O da ölüm tehditlerinin yoğunlaştığı ve hatta birkaç somut saldırıya maruz kaldığı dönemde, ikamet yerini değiştirmek zorunda kalmıştı.

Ne yazık ki Spinoza da, daha 44 yaşında, henüz çok erken bir dönemde ve eserlerini tamamlayamadan hayata gözlerini kapadı. Yahudi cemaati onu 1654 yılında, yani henüz 22 yaşında genç bir delikanlıyken, sadece cemaatten atmakla kalmadı, aynı zamanda ebediyen Yahudi dininden de aforoz etti. Birçok ünlü bilim ve düşünce adamının yaptığı çok sayıda başvuruya rağmen, Yahudi cemaati 350 yıl önce konmuş olan aforoz edilme kararını geri almadı.

Korkusuz, Devrimci ve Mütevazı

O cemaatten dışlanınca yeni bir uğraş alanına yönelerek kendisini tamamen bilimsel ve felsefi araştırmalara verdi. Geçimini sağlayabilmek için de mikroskop ve teleskop üretimine yöneldi. Spinoza'nın âdeta on parmağında on marifet vardı. Yazılarında da sıklıkla belirttiği gibi yoksul değildi ama mütevazı bir hayatı bilinçli olarak seçmişti. Spinoza'nın yazıları ona birçok düşman kazandırmıştı fakat o bilim ve felsefe dünyasında büyük bir saygınlık da edinmişti. Sonradan Hollanda Cumhuriyeti'ni 20 yıl boyunca yönetecek olan Jan de Witt de onun en yakın arkadaşları arasında yer alıyordu.

Yayımlanmadan okunduğu ve hakkında haberler çıktığı anda ona etkili düşmanlar kazandıracak olan ilk eseri, *Tanrı, İnsan ve Mutluluk Üzerine Kısa Bir Makale* idi. Eser kaybolmuş ve ancak ölümünden sonra yayımlanabilmişti. Bir anlamda, sonradan yayımlanacak olan felsefi görüşlerine bir giriş yazısı olarak kaleme alınmıştı. Mahlas kullanarak yayımladığı kitabı *Teolojik-Siyasi Mektuplar* ise anında din adamlarının yoğun tepkisine neden olmuştu. Adı kısa bir süre içinde açığa çıkmış ve ona **ateist** ününü kazandırmıştı. Ölümünden hemen sonra yayımlanan bütün eserleri ise "beyinler zehirlenmesin" diye Hollanda hükümeti tarafından yasaklanmıştı. Bütün eserleri ancak önce 19. yüzyılda yayımlanmış sonra da 20. yüzyılda tamamlanabilmişti.

Spinoza'nın siyasi ve felsefi düşünceleri, 17. yüzyıl devrimler çağının ideolojik konumunu yansıtır: O korkusuzdur, devrimcidir ve mütevazı bir hayatı seçer...

Çok kısa bir bölümünü bu çalışmaya da aldığımız *Aklın Arınması Üzerine* adlı eserinde Spinoza, düşünsel etkinliğinin amacını şöyle açıklar: "Artık herkesin de fark ettiği gibi amacım, insanlığı ve insanlıkça mükemmel bir seviyeye getirilmesini istediğim bütün bilimleri, belirli bir hedef ve amaca yönlendirmektir. Dolayısıyla biz de bu amaca hizmet etmeyen bilim dallarını bir kenara koyacağız. Bir başka ifadeyle, bütün davranışlarımız ve düşüncelerimiz hedefimize yönelik olacaktır. Ancak bunu yaparken ve özellikle de zihnimizi doğru istikamete yönlendirirken, yaşamımızı da yoluna koymalı ve bize faydalı olan bazı yaşam kuralları da geliştirmeliyiz."

Bunun için de "mekanik, tıp ve ahlak" öğretilerinin geliştirilmesini önemser.

Kopernik, Galileo ve Kepler'den başlamak üzere 17. yüzyıl biliminin katettiği devasa adımdan oldukça etkilenen Spinoza, Descartes, Huygens, Boyle ve diğer bilim adamlarının öğretilerinden kana kana içerek, onların doğa bilimlerinde kullandıkları materyalist yöntemi, daha doğrusu bilgi kuramını, doğa ve insanlık alemini kapsayacak şekilde hayatın her alanında uygulayabileceği bir yöntem geliştirmeyi umuyordu.

Örneğin o *Ahlak* kitabında şöyle yazmaktadır: "Doğanın etkisi ve gücü her yerde aynıdır. Yani, her şeyin oluşumunu belirleyen, onların bir şeyden baş-

ka bir şeye dönüşümünü sağlayan doğanın yasa ve kuralları her yerde aynıdır. Dolayısıyla, doğanın kurallarına göre biçimlenen bilgi kuramı da doğada ve her şeyde aynıdır.”¹¹²

Doğu-Batı Felsefesinde Sentez

Bütün doğayla birlikte her şeyin aynı yasa ve kurallara bağlı olmasını Spinoza, özel bir anlam yüklediği ve bütün felsefesinin bel kemiğini oluşturan **töz** kavramına bağlıyor. Onun töz kavramı, doğadaki bütün maddi ilişkileri ve bu maddelerin karşılıklı etkileşimini kapsayacak kadar geniştir. Töz, maddenin ilk halinden bu yana bütün doğal gelişmenin hem motorudur hem de onun varlığını belirlemektedir. Ona göre töz zamanda ebedi, mekânda ise sonsuzdur. O aynı zamanda kendisinin de varlık nedenidir (*causa sui*). İlk andan itibaren varlığını sürdürecektel temel dürtüyü ve gücü içinde barındırır ve onun herhangi bir doğadışı güce ihtiyacı yoktur.

İnsan bedeni ve ruhunu birbirinden kopuk ele alan skolastik felsefeye karşı çıkan Spinoza, ruhu, insanın düşünsel etkinliğinin yanı sıra bütün yeteneklerinin toplamı olarak görür. Ona göre, “Beden ruhu düşünceye sevk etmez, ruh da bedeni harekete geçirmez... İnsan ruhu birçok şeyi kavrar ki bu kavrayış, beden çok yönlü duyumsamasıyla artış gösterir”.¹¹³

Spinoza düşünceyi de geniş anlamda, “bilinç” anlamında algılar. O sadece zihinsel etkinliği değil, aynı zamanda hisleri de içerir. Böylece o, bütün varlıkların kutsal ruhla donatıldığı anlayışına ulaşır. Bu anlayış onu klasik Tanrı kavramını sorgulamaya götürür ve burada Doğu ve İslam felsefesi de devreye girer. Spinoza geleneksel kavrayıştan ayrılarak Tanrı’yı, her şeyde ve yerde bulunan ve doğayla özdeşleşen bir kavram olarak algılar. Bu anlayış onu kısmen, İslami materyalistlere (Dehriyecilik), Mutezile Tarikatı’na, İbn Rüşd’e, vahdetivücut anlayışına ve özellikle de Hallac-ı Mansur’a, Nesimi’ye vs yaklaştırır.¹¹⁴

Descartes, maddi dünyanın iki tayin edici niteliğinden bahsederken genleşme ve düşünmeyi kastetmişti. Fransız filozofa göre genleşmeyi ve düşünceyi, farklı tözler içerir; ikisine birden sahip olmaksadece Tanrı’ya mahsustur. Spinoza da maddenin niteliklerden bahsederken ikisini dillendirir ama o Descartes’tan farklı olarak ikisini tözde birleştirir. Her ne kadar o söz konusu tözü, Tanrı’yla özdeşleştirse de gene de bu kavramla, geleneksel beden-ruh, Tanrı-kul ikilemini kaldırarak ruh ve Tanrı kavramını gökten yere indirir.

112 Baruch de Spinoza, *Ethik*, Holzinger Verlag, 2. Ausgabe, Berlin, 2014, s.3.

113 Spinoza, *Ethik*, s.112,69.

114 Louis Massignon, *Hallac-ı Mansur, Anadolu Aleviliğinin Felsefi Kökleri*, Der. Niyazi Öktem, Ant Yay, İstanbul, 1994, s.50 vd.

Zorunluluğun Kavranması ve Bilinç

Hollandalı filozofun en önemli özelliklerinden biri de materyalist anlayışını derinleştirerek köktenci bir determinizme ulaşmasıdır. Ona göre hayatta hiçbir şey tesadüfen gerçekleşmez, her şeyin mutlaka derinde yatan bir nedenselliği vardır. Bilim adamının görevi sadece olguları açıklamak değil fakat derinde yatan zorunluluğu ve nedenselliği kavramaktır. Materyalist felsefeyi çok ileri bir noktaya taşıyan Spinoza, ilk nedensellik olan tözle tekil olgular arasındaki ilişkiyi karşılıklı bağımlılık kavramı altında inceler: "Varlıklar nasıl oluştu ve onların ilk nedensellik ilişkisi nasıldı?" Spinoza'nın doğal olgulara diyalektik tarzda yaklaşımı, sonradan Hegel üzerinde de derinlemesine etkide bulunacaktır. Onun felsefeye kazandırdığı önemli bakış açılarından biri de, olgu ve olayları birbiriyle etkileşim içinde kavramaktır. Zorunluluk ve özgürlük kavramlarını da bu minvalde ele alır.

Spinoza'nın bilgi kuramı da dönemine göre birçok yenilikler içerir. Ona göre dünyanın bilinmesinin sonu yoktur, daha doğrusu bilgi sonsuzdur. Onda bilgi kuramı oldukça devrimcidir: "İdelerin kural ve bağlantıları, şeylerin kural ve bağlantılarıyla özdeştir."¹¹⁵ Hatta mantık olarak da nitelendirdiği "İnsan bilincinin yasalarıyla, doğa yasaları arasında niteliksel bir fark yoktur".¹¹⁶

Mantığın "dünyayı düzgün bir şekilde kavraması, ancak şeyleri bütünlüklü kavraması"yla mümkündür. Mantık, "Şeyleri, varlıklarıyla kavrar, onları zorunluluklarıyla ve ilk nedensellik olan tözle bağlantıları ve bağımlılıkları içinde kavrar... Mantık bir bakıma her şeyi, ebedi konumuyla kavrar".¹¹⁷

Spinoza doğa olaylarındaki tesadüfleri yadsır. Ona göre birbiriyle bağlantılı olan şeyler, içten ve derinden birbiriyle ilişkilidir. Bu ilişkiler, şeylerin doğasında, önüne geçilemeyecek derecede zorunluluklar yaratır. Her şey bir zorunluluğun sonucudur. Spinoza oldukça deterministtir ve insan iradesini de önemli oranda yadsır. Ona göre tekil iradeler, belirli zorunlulukların ifadesidir. Dolayısıyla irade olarak tarif ettiğimiz davranışlarımız, hâkim olamadığımız, hatta bilincine bile varamadığımız bazı zorunlulukların bir dayatmasından başka bir şey değildir.¹¹⁸

Spinoza'ya göre duyularımız mantıkla çatışma içindedir. Onlar insan bilincini tümüyle kapsayabilir ve davranışlarını yönlendirebilir. İnsanoğlunun duyularına karşı mücadelesinde yenik düşmesi, kölelikle eş anlamlıdır. Çünkü onlar insanoğlunun doğa üzerindeki hâkimiyetini göstermez, tam tersine bu doğanın insana hükmetmesinin ifadesidir. Bu nedenle de ahlak öğretisi insanoğlunu, karakter bozulmasının bir ifadesi olan servet, itibar ve zevk hırsından kurtararak özgürleştirir. Ama önce bu zaafıların bilincine varılmalıdır. Doğayla mantığın mücadelesi son-

¹¹⁵ Spinoza, *Ethik*, s.54.

¹¹⁶ *Geschichteder Philosophie*, Bd. 1, s.380.

¹¹⁷ Spinoza, *Abhandlung überdieLaeuterung des Verstandes*, s.55.

¹¹⁸ *Geschichteder Philosophie*, Bd. 1, s.382.

suzdur. Mantiğı temsil eden ruhumuz, özgürlüğümüzü, bizi yönlendiren şeyleri kavrayarak; yani onların bize değil ama ruhumuzun onlara hükmetmesiyle sağlar.

Spinoza'nın etkin özgürlük kavramı devrimcidir. 17. yüzyıl düşünürlerinin birçoğu gibi o da özgürlüğe ve özellikle de düşüncenin özgürleşmesine çok önem verir. Hobbes'un tersine o, despotik bir yönetimden değil fakat özgürlükçü bir devletten yanadır.¹¹⁹

Spinoza, materyalist olmanın yanı sıra sağlam bir ateisttir de. Antikçağdan bu yana gelen laik bir devleti ve toplum ilişkilerini savunur. Ona göre dinin kökeni, insanoğlunun doğa karşısındaki yenilgisinde yatar. Doğayla baş edemeyen insanoğlu, onun önünde secdeye vararak korkuya ve hurafelere sığınır.¹²⁰

Spinoza hem Eski Ahit'i hem de İncil'i ciddi bir eleştiriye tabi tutar. Her iki kitabı da bölüm bölüm inceleyerek kutsal kitapların içerdikleri akla uymayan ayet ve sözleri ortaya koyar.

18. ve 19. yüzyılın ilerici düşünürleri onun kutsal kitaplara yönelik eleştirilerinden oldukça faydalanmış ve materyalist düşüncüyü daha da ileriye taşımışlardır. Özellikle Fransız materyalizmi onun eleştirileri temelinde şekillenmiştir. Ayrıca onun, yer yer tutarlı olmamakla birlikte diyalektik açılımları Alman filozofları ve özellikle de Hegel üzerinde derin bir etkide bulunmuştur.

119 Spinoza, *Theologisch-politischer Traktat*, (Hrsg.) M. Holzinger, Holzinger Verlag, 3. Auflage, Berlin, 2014, s.204 vd.

120 Spinoza, *Theologisch-politischer Traktat*, Vorrede, s.3.

Baruch (Benedikt) de Spinoza

MANTIĞIN ARINDIRILMASI ÜZERİNE¹²¹

Deneyimlerim bana, günübirlik hayattan edindiğimiz şeylerin aldatıcı ve güvenilmez olduğunu öğretmiştir; beni korkutan ve meşgul eden şeyleri incelediğimdeyse bunların, iyi ve kötülükleriyle ruh halime etkide bulunan şeyler olduğunu fark ettim. Bunun üzerine bütün şeyleri belirleyen, ruh halimize etkide bulunan ve benim de ona dahil olabileceğim, gerçek anlamda iyi bir şeyin olup olmadığını araştırmaya karar verdim. Kısa bir süre içinde bulmayı umduğum o şeyi, kendimden emin bir şekilde kendime ait hissettiğimde, belki de bu, bütün ruh halimi derinden etkileyecek bir şey olacaktır.

Artık kesin kararımı verdim: Yüzeysel bakınca, henüz emin olunmayan bir şey için eldekinden vazgeçmek pek de akıllıca gelmiyor. İtibarın ve servetin insana ne kadar faydalı olduğunu biliyorum; ama henüz etrafta görül-meyen ve yeni olan bir şeyin peşinden büyük bir ciddiyetle koşturunca, söz konusu itibar ve servetten vazgeçmem gerektiğini anladım.

Bana büyük bir mutluluk bahsedeceğini varsaydığım söz konusu nimet-lerden vazgeçerek onları elimin tersiyle itmeme gerektiği konusunda da artık çok emindim. Ayrıca eğer söz konusu şeyler, bana mutluluk vermeyeceği hal-de gene de ben onların peşinden koşuyorsam, o zaman daha da kötü olacak ve hayat boyu boşa kürek çekmiş olacaktım.

Nitekim, yaşama yeni bir perspektifle başlamanın mümkün olup olma-dığını zihnimde epeyce bir ölçüp biçtim; ya da en azından şimdiye kadar sürdürdüğüm şu hayatımda büyük bir değişikliğe gitmeden bunu yapıp ya-pamayacağımı yeniden görmek istedim. Artık çare yok, bunun boş bir uğraş olduğunu kesinlikle anlamış durumdayım.

121 Benedictus de Spinoza, *Abhandlungen über die Laeuterung des Verstandes und über den Weg, auf welchem er am besten zur wahren Erkenntnis der Dinge geführt wird*, Verlag von Philipp Reclam jun., Leipzig, 1947.

Yaşamın insanlara en çok sunduğu ya da insanların –eğer onların davranışlarını baz alırsak– peşinden deli gibi koştukları sözüm ona büyük güzelliklerin üç şeyde somutlaştığı anladım: Para, itibar ve zevküsefa. Zihnimiz bunlarla o kadar meşgul ki, insanın bunların dışında başka bir güzelliğe yönelmesi pek mümkün olamıyor.

Zevküsefaya bakacak olursak; insan zihni, sanki bundan başka keyif alınamayacak herhangi bir şey yokmuş gibi onunla ne kadar çok meşgul oluyor, öyle değil mi? İnsan bunlarla o kadar çok oyalanıyor ki başka bir şeyi düşünecek mecali kalmıyor. Zevklerin hemen ardından gelen o melun karamsarlık ruh hali yok mu, zihnimizi bütünüyle olmasa da önemli ölçüde darmadağın etmekte ve sonra da bütünüyle körelmesine neden olmaktadır. İtibar ve servet peşinden koşmak da hemen hemen aynı kapıya çıkar; hele özellikle de bunlar hayatın merkezi olunca ve bunlardan başka herhangi bir mutluluk kaynağı olmayınca...

İnsan zihni en çok da itibar hırsına kapılınca aşırı bir meşguliyet içerisine giriyor. Zira sahip olduğumuz diğer bütün mal ve mülkün esas nedeni de sonuçta itibar elde etmek değil midir? Bu nedenle de diğer iki şeyi (itibar ve servet) elde edince, zevküsefanın ardından gelen karamsarlık pek de hissedilmiyor. Ama sonradan onlara sahip olma duygusu daha da artarak geliyor ve bunu bir alışkanlık haline getiriyor. Sürekli daha fazlasını elde etmek için koşuşturup duruyoruz. Ancak sonradan hayallerimiz boşa çıkıyor ve yeniden umutsuzluğa kapılıyoruz ki hemen ardından da daha büyük bir karamsarlık ve mutsuzluk baş gösteriyor. Kuşkusuz, itibar hırsının bize en büyük zararı, hayatımızı kendi kurallarımıza göre değil fakat başkalarınınkine göre yaşamaya zorlamasıdır; çünkü itibar elde etmek için zorunlu olarak başkalarının arzuladıklarını arzular, reddettiklerini ise reddederiz.

Bütün bu boş şeylerin, yeni bir yaşam tarzına yönelmenin önünde engel olduklarını gördüğüm, yani ya onu ya da başka bir şeyden vazgeçmem gerektiğini anladığım için, hangi kurallara göre yaşamamın daha yararlı olduğu sorununu incelemeye karar verdim. Çünkü az önce de bahsettiğim gibi, bunun neticesinde, henüz elimin altında olmayan bir şey için elimdeki kesin bir şeyden vazgeçmem gerekecekti. Üzerinde biraz düşününce de değişik bir yaşam tarzına yönelik yeni arayışımın pek de yanlış olmadığı kanaatine vardım. Nitekim elde edeceğim yeni şeyler, her ne kadar henüz elimin altında olmasalar da, yine de doğası gereği sağladıkları ve beni daima mutlu edeceklerdir; sözüm ona elimin altında olanlarsa, az önce açıkladığım gibi doğası gereği sallantıdadır ve dolayısıyla tam da elimin altında oldukları söylenemez.

Bu düşüncemi daha da derinleştirdiğince anladım ki, bu konuda –tabii bunu birazdan daha da etraflıca açıklamayı umuyorum– henüz gerçekleşmemiş

ama iyi bir konumu, kesin ama kötü olan bir duruma yeğlemek gerekir. Gerçi bu girişimimle artık tehlikeli sulara yüzdüğümün farkındayım; bu nedenle de bütün gücüm ve yeteneklerimle, tıpkı ölümcül hastalığa yakalanmış bir hastanın kalan son takatiyle derman arayışına girişmesi gibi, ben de ne olduğunu henüz bilmediğim o argümanların peşine düştüm. Ama tesellim şu ki, herkesin peşinden koşuşturduğu sözüm ona o güzelim şeylerin varlığının, bizim açımızdan sadece yararsız değil fakat aynı zamanda zararlı olduğunun da bilincindeydim. Hatta bunlar çoğunlukla, onlara sahip olanların felaketlerinin de kaynağıdır; bunların peşinden tutkuyla koşuşturanların yaşadıkları felaketlerin kaynağı oldukları ise kesindir.

Zenginlik peşinde koşarken birçok tatsız olayla karşı karşıya kalanları sayısız örnekten biliyoruz; kimileri servet uğruna tehlikeler atlatırken, bazıları da bunun uğruna hayatlarını vermişlerdir. Aynı şekilde birçok insan, itibar elde etmek ya da onu kaybetmemek uğruna felaketlerin kucağına atlamak zorunda kalmıştır. Benzer şekilde tensel zevklere olan düşkünlükleri nedeniyle birçok insanın çok erken yaşta hayata veda ettiklerini de az görmedik.

Şimdi bütün bu anlatılanlardan sonra, yaşadığımız felaketlerin nedenlerini, içinde bulunduğumuz koşullarda aramamız gerektiği, yani felaketin sözüm ona mutluluk getiren ve tutkuyla bağlandığımız o şeylerin doğasından kaynaklandığı kanaatine vardım. Çünkü sevilmeyen bir şey için kavgaya tutuşulmayacağı gibi onu kaybettiğimizde de üzüntüye neden olmaz; bu durumda, başkası sahip olunca neden kıskançlık krizine girilsin ki; dolayısıyla bunları kaybedince ne korku ne de nefret duyarız. Çünkü söz konusu kötücül duygular, ancak az önce bahsettiğimiz şeyler arzulanınca ve bunlar elde edilemeyince ortaya çıkar. Ancak ebedi ve sonsuz bir şeye dönük tutku, ruhumuza mutluluk ve gönenç kazandırır; böylece her türden üzüntünün de önüne geçilmiş olur. İşte arzulanması gereken ve bütün imkânlarla elde edilmesi gereken budur!

Yukarıda yer alan, “Konuları bütün ciddiyetiyle ele alacağım” cümlesini boşuna yazmamıştım. Her ne kadar konuyu kafamda açıklığa kavuşturmuş olsam da gene de söz konusu zaafardan, yani açgözlülüğten, zevk düşkünlüğü ve hırstan bütünyle arındığımı ileri süremem.

Daha önceden de belirttiğim gibi zihnimiz ancak bunlar üzerinde düşündükten ve söz konusu zaafardan kurtulduktan sonra yeni bir hayat tarzına yönelebilir. Nitekim bu da beni çok mutlu eder, çünkü gördüm ki insanlar, söz konusu zaafarımıza karşı kullanabileceğimiz panzehire hiç de direniş göstermiyor. Gerçi başlarda bu türden sevindirici durumları az ve kısa süreli olarak yaşamaktaydım. Ancak şimdi, gerçek mutluluğun kaynağını keşfettikçe, mutluluk veren durumların süresi de uzamaya başladı. Özellikle de para, itibar hırsı ve zevk düşkünlüğüne, başka amaçlar için değil de, öylesine,

sırf bunları elde etmek için uğraşıldığını gördükten sonra, bunların ne kadar zararlı olduklarını bir kez daha anladım. Eğer bunlar başka ulvi amaçlar uğruna elde edilmiş olsalardı, o zaman insan zorunlu olarak daha ölçülü olacak ve bunlar da o kadar zarar vermeyecekti. Nitekim o durumda bunlar, amaçlanan hedeflere hizmet eder ve geliştirici bir rol oynardı –ki bunu da yeri geldiğinde etraflıca açıklayacağız.

Şimdi gerçek iyilik derken neyi kast ettiğimi ve en yüce iyiliğin ne olduğunu açıklayacağım. Düzgün anlaşılabilmesi için önce iyi ve kötü kavramlarının göreceli olduklarını vurgulamakta yarar var; çünkü bazen aynı şey, bütünüyle içinde bulunduğu ilişkilerden dolayı, hem iyi hem kötü olabilmektedir; tıpkı mükemmel ve mükemmel olmayan kavramlarında olduğu gibi. Doğal yapısı içinde ele alınan bir şey, varlık nedeniyle ne mükemmeldir ne de berbattır; özellikle de bazı şeylerin, ebedi olan doğa yasaları çerçevesinde ve belirli kural ve düzen içinde geliştiğini gördükten sonra. Ne yazık ki insanoğlu, taşıdığı zaafı nedeniyle kendisiyle ilgili kuralları kavrayamamakta ama kendi durumundan katbekat karmaşık olan bir başka insanın doğasına tanıklık etmektedir. Nitekim insanoğlu, söz konusu doğaya tam olarak sahip olamamasının nedenlerinden hareketle de, mükemmel olabilmek arzusuyla kendisine çeşitli araçlar edinmeye zorlanmaktadır. Belirli bir amacı gerçekleştirebilmek için icat edilen araçlar çoğu kez gerçek iyilik olarak nitelendirilirken, en yüce iyilik ise başka insanlarla söz konusu doğayı (şeyleri) paylaşmak olarak düşünülmektedir. Söz konusu doğanın ne olduğu ise uygun yerde açıklanacaktır; kanımca bu, birlik düşüncesidir, yani düşüncenin bütün doğayla birliği.

Benim peşinden koştuğum amaç işte budur. Şahsen böylesi bir durumu elde etmeyi ve buna birçok insanın katılımını sağlamayı çok istiyorum. Elimdeki bilgiyi, birçok insanla paylaşmak için verdiğim uğraşlarım, benim mutluluğumun esas kaynağıdır; amacım onların bilgisiyle arzularının benimkilerle bir olmasıdır.

Ancak bunu gerçekleştirebilmek, yani doğaya hükmetmek ancak doğanın birçok yasasını bilmem ve uygulamamla mümkün olur. Ayrıca olabildiğince buna uygun bir toplumu oluşturacak insanları da o seviyeye kolayca getirebilmek gerekir. Bunu gerçekleştirebilmek için hem ahlak felsefesi hem de eğitim teorisiyle haşır neşir olmak da gerekir. Hedeflerimize varabilmek için sağlık da çok önemlidir, bu nedenle tıp biliminin de ihmal edilmemesi yerinde olur. Mekanik bilimi de kesinlikle ihmal edilmemelidir, çünkü onun sayesinde hem zor işler kolaylaşmakta hem de bu bilim dalı bize zaman ve güç kazandırmaktadır. Bunları içinde en önemlisiyse kuşkusuz mantığın iyileştirilebilmesi için yeni bir yöntemin bulunması ve böylece hem zihnimizde yer edinmiş yanlışların ayıklanması hem de şeylerin içerdiği iyi ve kötü tarafların oldukça sorunsuz bir şekilde fark edilebilmesidir.

Artık herkesin de fark ettiği gibi amacım, insanlığı ve insanlıkça mükemmel bir seviyeye getirilmesini istediğim bütün bilimleri, belirli bir hedef ve amaca yönlendirmektir. Dolayısıyla biz de bu amaca hizmet etmeyen bilim dallarını bir kenara koyacağız. Bir başka ifadeyle, bütün davranışlarımız ve düşüncelerimiz hedefimize yönelik olacaktır. Ancak bunu yaparken ve özellikle de zihnimizi doğru istikamete yönlendirirken, yaşamımızı da yoluna koymalı ve bize faydalı olan bazı yaşam kuralları da geliştirmeliyiz. Bu yaşam kuralları kanımca şunlardır:

1. Ne bizi hedefimizden saptıracak başka yollara sapmalıyız ne de halkın kavrayışıyla uyumlu olmayan bir konuşma tarzı benimsemeliyiz. Halkın kavrayışına uygun bir davranış sergilediğimizde hemen bunun semeresini alabiliyoruz. Bu yolla insanların dikkatini gerçeklere yönlendirmeliyiz.

2. Keyif veren şeylerle sağlığınıza uygun olduğu ölçüde uğraşmalıyız.

3. Para ve buna benzer araçları, sadece yaşamımızı idame ettirmek ve sağlığınıza korumak için edinmeliyiz. Hedeflerimizle çelişmediği sürece de ülkenin örf ve âdetleriyle uyumlu yaşamalıyız.

Şimdi sıra, yukarıda kısaca ifade ettiğim kuralların gerçekleşmesi için nelerin yapılması gerektiğine geldi. Hedeflerimize yönelik görevlerin yerine getirebilmesi için zihnimizi buna hazırlamalı ve daha fazla geliştirmeliyiz.

Şimdi de benden, doğanın bize dayattığı kuralları ortaya koymam beklenmektedir. Şu âna kadar bilginin kaynağına ilişkin yaptığım açıklamalar, bazı şeylerin kabul edilmesini, bazılarının da reddedilmesini zorunlu hale getirmektedir. İyilerin içinden en iyisini seçerken hem doğayı hem de kendi yeteneklerimi geliştirecek ve böylece her ikisinin de mükemmelleşmesini sağlamış olacağım.

Dikkatimizi yoğunlaştırdığımızda, bilginin esas olarak dört ana yoldan geldiğini anlarız:

I. Başkasından duymak suretiyle ya da başka bir işaret yoluyla edindiğimiz bilgiler.

II. Doğrudan kendi deneyimlerimizden edindiğimiz ve dolayısıyla mantığımızın da düzeltme ihtiyacı duymadığı bilgiler. Tesadüflerle edindiğimiz bu bilgilerin karşısında herhangi başka bir deneyimden edinilmiş bilgiler olmadığı için de bunlara tesadüfen edinilmiş bilgiler diyoruz.

III. Herhangi bir şeyin özü hakkında bir başka şey üzerinden edinilen bilgiler. Ancak edindiğimiz bu bilgilerden emin olamayız, çünkü bu bilgiler ya bir sonuçtan nedenselliğe gitmek suretiyle elde edilmişlerdir ya da aynı özellikleri gösteren genel bir olgudan tikele gitmek suretiyle elde edilmişlerdir.

IV. Sonuncuya gelince; ya doğrudan şeylerin özünden ya da dolaysız etkisinden hareketle edinilen bilgiler.

Şimdi bunları bazı örneklerle açıklamaya çalışacağım.

- Doğum günümü ya da anne ve babamın kim olduklarını **başkalarından duymak suretiyle** biliyorum, ama bu bilgilerden hiçbir şekilde kuşku duymadım.

- Bizzat yaşamadım ama **güvenilmez bir deneyim** sayesinde bir gün öleceğimi biliyorum. Buna inanıyorum, çünkü her ne kadar farklı yaşam sürelerine sahip olsalar ve aynı hastalıktan ölmeseler de, yine de bana benzeyen canlı türlerinin öldüğüne bizzat şahit oldum. Aynı şekilde, yağın ateşi harladığını, suyun ise söndürdüğünü, her ne kadar bu deneyimleri bizzat ben yaşamam da biliyorum; ya da köpeğin havlayan bir hayvan, insanınsa düşünen bir canlı olduğunu. Nitekim son olarak, yaşamda lazım olan araç gereçlerin tamamını da neredeyse biliyorum.

- **Bir başka şey üzerinden bilgi edinme** şöyle oluyor: Kendi bedenimizi başka bedenlerden ayırt etmeyi öğrendikten sonra, ruhumuzun sadece bu bedenle birlikte var olduğunu ayırdına varıyoruz. Bu birleşme sonucunda hislerimizle algılamaya başlıyoruz. Ancak bu birleşmenin ve hislerin nasıl meydana geldiğini ise mutlak bir şekilde bilmiyoruz. Ya da görme yetisine sahip olduktan ve uzağımızdaki bir nesneyi olduğundan daha küçük algıladıktan sonra, güneşin veya başka şeylerin de gördüğümüzden daha büyük olması gerektiğine hükmedebiliyoruz.

- Şimdi de şeyleri, özünden hareketle kavrama konusuna geldik. Bir şeyin özünü kavradıktan sonra onun ne olduğunu kesin olarak bilebilirim ki bu da bir şeyi bilmektir. Ya da eğer bir ruhun olduğunu biliyorsam, bu durumda o ruhun mutlaka bir bedenle birlikte var olduğunu da biliyordum. Örneğin bu yöntemle, iki ile üçün toplamının beş olduğunu biliyorum. Ya da birbirine paralel olan çizgilerden birine paralel olan üçüncü bir çizginin, diğer çizgiye de paralel olduğunu biliyorum. Ne var ki şu âna kadar bu yöntemle edindiğim bilgilerin miktarı çok fazla değil.

Şimdi az önce saydıklarımı daha iyi açıklayabilmek için bilgi edinme yöntemlerinin tamamını tek bir örnekte toplamak istiyorum. Elimizde üç farklı rakamın olduğunu varsayalım; şimdi öyle bir rakam daha bulalım ki bununla üçüncü rakam arasındaki orantının aynısı birinci ve ikinci rakamda da olsun. Ticaretle uğraşanlar hemen dördüncü rakamı nasıl bulacaklarını söyleyeceklerdir. Tabii ki onlar, okulda öğretmenlerinden öğrendikleri söz konusu metodu henüz unutmamışlardır. Başkaları ise bunu önce en basit rakamlar üzerinde dener ve sonra da kuralı genelleştirirler. Bense bu örnekteki rakamların kendiliğinden ortaya çıkacağı bir yöntemden bahsediyorum: 2, 4, 3, 6. Bu kıyasa göre aranan rakamın 6 olması gerekir, çünkü ikinci ve üçüncü rakamın birbiriyle çarpımından elde edilen sonucu birinci rakama bölerseniz, gene aynı orantıya sahip başka bir rakamı, yani 6'yı elde edersiniz.

niz. Bilmediğiniz halde bu formülle dördüncü rakamın ne olması gerektiğini ortaya çıkarabildiğinize göre şimdi alınacak bütün sonuçların doğru olacağına hükmedebilirsiniz. Matematikçiler, Öklid'in [Eukleides] 7. kitabındaki 19. kuraldan haberdar oldukları için hangi sayıların birbiriyle nasıl orantılı olduklarını da bilirler. Bunu, doğanın orantı yasasının özgünlüğünden de biliyoruz; örneğin, birinci ve dördüncü rakamın toplamı, ikinci ve üçüncü rakamın toplamına eşittir. Ancak buna rağmen verilen sayılar arasında bir oran görmüyorsunuz; bunu fark ettiğinizde de onu söz konusu formül sayesinde değil fakat sağduyunuzla ve öylesine sayılara bakarak yapıyorsunuz.

Şimdi de hedefe rahat bir şekilde ulaşabilmek için, saydığım araç ve yöntemlerin hangisinin daha yararlı olduğuna dair bazı açıklamalar yapmalıyım.

Bunlar şunlardır:

1. Mükemmel hale getirmek istediğimiz doğamızı çok iyi bilmeliyiz; bu nedenle maddenin doğası hakkındaki zorunlu bilgiye de gerekli olduğu kadar vakıf olmalıyız.

2. Bu sayede şeylerin birbirinden farklılıkları, birbiriyle benzerlikleri ve karşıtlıkları hakkında da kesin bilgilere ulaşabiliriz.

3. Sonra da şeylerin neye dayanıklı veya neye dayanaksız olduğuna hükmedebiliriz.

4. Nitekim edindiğimiz bu veriler, hem doğanın sunduğu hem de insanoğlunun edindiği bilgilerle kıyaslanmalıdır.

Böylece insanoğlunun, mükemmelle ne kadar yakınlaşabileceği de kendiliğinden ortaya çıkmış olur.

Şimdi bütün bunlardan sonra, bilgiye sahip olma yöntemleri içinde hangisini seçmemiz gerektiği konusuna gelelim.

- Birinci yöntemde gördüğümüz gibi, her ne kadar söz konusu bilgiler güvenilirse olsa da, yine de bunlar başkaları üzerinden edinildikleri için, şeylerin özünü kavramamızı sağlayamazlar. Bir şeyin varlığı hakkında kesin bir bilgiye ulaşamadığı için, sonradan göreceğimiz gibi bu türden bilgilerin, yani duymak suretiyle edinilmiş bilgilerin kesinliği, bilim dünyasında kabul edilmemektedir. Bizzat kendi deneyimimizle saptanmamış ve dolayısıyla sadece duyma yoluyla edinilmiş bilgiler, kesin olmadıkları için ikna edici de olamazlar.

- İkinci yönteme gelirsek; yukarıdaki örnekte de gördüğümüz gibi aramakta olan orantının kesin olarak elde edildiğini söyleyemeyiz. Bunu güvenilmez bulduğumuzdan ya da sonucunun görülememesinden dolayı söz

konusu etmiyoruz. Bu yöntemle ancak şeylerin doğası hakkındaki kısmi bilgilere ulaşılabilir. Bunlar hakkındaki kesin bilgi, ancak özlerinin bütünüyle kavranmış olmasıyla mümkündür. Ne yazık ki bu yöntem de bilim dünyası tarafından kabul görmemektedir.

- Üçüncü yöntemle, şeyler hakkındaki *ide*'ye kısmen ulaşılabilir ve hatta büyük bir yanılgının olmayacağı da söylenebilir. Ancak buna rağmen bu yöntemin de aradığımız mükemmele ulaşmamızda kullanılacak temel araç olduğunu söyleyemeyiz.

- Sadece dördüncü yöntem, şeylerin özüne dair bilgiler verebilir, hem de herhangi bir yanılgı içermeden. Bu nedenle de araştırmalarda bu yöntemin kullanılmasına öncelik verilmelidir.

Şimdi bilinmeyen şeyler hakkındaki gerçek bilgilere nasıl ulaşabileceğimizi ve bunu en bütünlüklü olarak hangi yöntemle yapabileceğimizi açıklaymaya girişeceğim.

Hangi bilginin bize lazım olduğunu anladıktan sonra şimdi de hakkında bilgi sahibi olmak istediğimiz şeylerin özüne hangi yol ve yordam kullanılarak ulaşılabilirliğini görelim.

Bu konuya eğilmeden önce söz konusu incelemenin sonsuza kadar devam etmeyeceğinin altını çizmekte de yarar var. Gerçeğe ulaşmak amacıyla takip edilecek yöntemin hangisi olduğunu saptamak için, önce bu yöntemi saptayacak ikinci bir yöntem, sonra ikinci yöntemin nasıl olması gerektiğini saptayacak üçüncü bir yöntem ve en nihayet sonsuza dek devam edecek bir yöntem araştırmasına girmeye gerek yoktur. Tabii ki bu yol takip edilerek gerçek keşfedilemez, daha doğrusu hiçbir gerçek bu yolla keşfedilemez.

Bu iş tıpkı maddi araçlara benzer, açıklamak için onlarınkine yakın argümanlar geliştirilir. Örneğin, çeliği dövmek için bir çekice ihtiyaç vardır. Çekici elde etmek için bir başka çekiç ve araca ve onu elde etmek için de bir başka çekiç ve araca ihtiyacın olması gibi... Eğer biri, gerçeği böyle sunarak insanları ikna etmeye çalışsaydı, insanların söz konusu çekicinin ana maddesi olan çeliği üretme imkânı olmazdı. İnsanlar ilk dönemde işe, doğuştan gelen yeteneklerini kullanarak hiç de mükemmel olmayan en basit aletleri üreterek başlamışlardı. Bunu başardıktan sonra da daha az emekle ama daha iyi aletler üretmeyi beceribildiler. Sonra insanlar, birbiri peşi sıra gelen emeklerle basit aletler üretmişler, ardından da var olana dayanarak daha az emekle ama daha kaliteli aletlere ve işlere yönelmişler ve en sonunda da çok küçük bir emekle büyük işleri başarabilir hale gelmişlerdir. Doğuştan gelen yeteneklerini kullanan zihnimiz de aynı yolu izlemektedir; önce zihinsel aletler ve bu aletlere dayanarak yeni zihinsel etkinliği sağlayan yeni bir kuvveti meydana getirmektedir. Zihnimiz, yeni kuvvet ve yeni aletlere dayanarak yeniden

başka aletler ve güçlere erişmekte ve sonra da yeni araştırmalar üzerinden daha karmaşık olan alet ve kuvvetlere doğru yol almaktadır, ta ki bilgeliğin doruğuna ulaşınca kadar.

İnsan, gerçeğin nasıl ve hangi metotla araştırıldığını bilince, mantığının da doğuştan gelen yetenekleri kullanarak aynı yol ve yöntemi takip ettiğini, daha ileri gidebilmek için de yeni aletler ürettiğini görmektedir. Bunu daha anlaşılır kılmak için devam ediyorum:

Gerçek *ide* (hakikaten gerçek bir *ide*'miz vardır) görünür olandan farklıdır. Daire, farklı bir şeydir, dairenin *ide*'si daha farklı. Bir dairenin *ide*'si, bir dış çeperi ve merkez noktası olan şeyle aynı değildir; bir cismin kendisiyle onun *ide*'sinin farklı olması gibi. Bir şekilde bir *ide*'nin kendisi, cismin kendisinden farklı olduğu için kavranabilmektedir. Ama biçimsel varlığından farklı olan *ide*, başka bir varlığın nesnesi olabilir; bu varlık da bir başka açıdan anlaşılabilen ve kavranabilen gerçek bir varlık olabilir –ki bu da sonsuza kadar devam eder.

Örneğin bir insan olarak Petro, bir gerçekliktir; ama Petro'nun *ide*'si, Petro'nun nesnel varlığıdır, ki bu şekilde o, reeldir ve Petro'dan farklıdır. Petro'nun *ide*'sinin reel ve özgün bir varlık olması, onun kavranabilir olmasını da sağlamaktadır. Yani bir başka *ide*'nin nesnesi gibi.

Petro'nu *ide*'sinin biçimsel olarak sahip olduğu her şeyi bu *ide* de içerebilmektedir. Petro'nun *ide*'sinin *ide*'si de bir varlıktır ve o aynı zamanda başka bir *ide*'nin nesnesi olabilmektedir. Bu da sonsuza kadar devam ettirilebilir.

Bunu şöyle kavrayabiliriz; Petro'nun kim olduğunu biliyorum; aynı şekilde Petro'nun kim olduğunu bildiğimi de biliyorum; Petro'nun kim olduğunu bildiğimi, bildiğimi de biliyorum vs.

Buradan da şuraya varabiliriz; Petro'nun varlığını bilebilmek için, Petro'nun *ide*'sinin ne olduğunu bilmemize gerek yoktur; Petro'nun *ide*'sinin *ide*'sini ise bilmeye hiç gerek yoktur. Bu şunu söylememle eşanlamlıdır: Bildiğimi bilmeme gerek yoktur; bildiğimi bilmemi bilmeme ise hiç bilmeme gerek yoktur. Aynı şekilde üçgenin veya dairenin varlığının en az bilinmesinin zorunlu olmaması gibi.

İdelerde durum tersinedir. Çünkü bildiğini bilmek için, zorunlu olarak önce bilmek gerekir.

Buradan da anlaşılacağı gibi bilgideki kesinlik, nesnel varlığın ta kendisidir. Yani, biçimsel varlığı ne kadar hissediyorsak, bilgimizin kesinliği de o kadardır.

Buradan da şuraya varabiliriz: Gerçeklik hakkında kesin kanaate varmak için başka herhangi bir bilgiye ihtiyaç yoktur fakat gerçek *ide*'ye sahip olmak yeterlidir. Çünkü az önce gösterdiğim gibi, biliyor olmamı bildiğimi, bilmem gerekmez.

Buradan da şuraya varabiliriz: Eğer herhangi bir kimse, bir şeyle özdeş olan bir *ide*'ye ya da söz konusu şeyin nesnel varlığına sahip değilse, o şeyle ilgili kesin bilgiye ulaşmış sayılmaz.       bilginin kesinliğiyle nesnel varlık özdeştir.

Eğer bir şeyle özdeş olan *ide*'ye sahipsek, gerçekliği saptamak için başka bir bilgiye ihtiyaç duyulmaz; bu durumda gerçeklik için ayrıca bir bilgi edinmeye gerek yoktur,       onunla ilgili *ide*'ye, yani şeylerin nesnel varlığına sahibizdir. Eğer herhangi bir gerçekliği ya da bir şeyin nesnel varlığını ya da ona ait *ide*'yi doğasına uygun bir sıralama içinde araştırıyorsak, bu durumda yapılması gereken tek şey doğru bir araştırma yöntemine sahip olmaktır.

Yöntemler zorunlu olarak, ya sonuç ya da zihinsel etkinlik üzerinden konuşur. Dolayısıyla metot, şeylerin nedenselliğini ortaya çıkaracak sonucun kendisi değildir; ancak duyumsanan şeyin diğer şeylerden farklılaştırılması, yani doğasının keşfedilmesi ve kavranması da değildir –ki bu gerçek *ide* ile aynı anlama gelir. Öyle bir yöntem kullanmalıyız ki kendi mantıksal kapasitemizin bilincine varabilmeliyiz; ayrıca, ruhu öylesine dizginlemeliyiz ki o da aynı şekilde bilinmesi gereken her şeyi bilebilmelidir. Bunun dışında zihnimizi boşuna yormamalı ve bazı yardımcı araç ve kurallar geliştirmeliyiz.

Demek ki yöntem, yansıtılmış bilinç ya da *ide*'nin *ide*'sinden başka bir şey değildir. Bir *ide*'ye sahip olmadan *ide*'nin *ide*'si de olamaz, ki bu durumda *ide* olmadan metodun varlığından da bahsedilemez.

Demek ki belirli bir kural çerçevesinde düzenlenmiş gerçek *ide*'nin, ruhu yönlendirme tarzını ortaya koyan yöntem, en doğru y ntemmiş.

 ki *ide* arasındaki ilişkiye gelince; biçimsel varlıkla onun *ide*'si arasındaki ilişkiyle özdeş olan mükemmel *ide*'nin yansıtılmış bilgisi, diğer geri kalan *ide*'lerden daha anlamlıdır. Dolayısıyla, mükemmel varlığın belirli bir biçimde ortaya çıkan *ide*'sinin, ruhu nasıl yönlendirdiğini ortaya çıkaran yöntem, mükemmel yöntemdir.

Anlaşılacağı gibi, birçok bilgiye ulaşan ruh, bunlara dayanarak kolayca yeni araçlar yaratır ve sonra bunlar üzerinden daha da ileriye gider. S ylenenden hareket edersek, baştan itibaren içimizde gerçek *ide*'ler bulunmalıdır, yani doğuştan gelen yeteneklerimiz olmalıdır ki bunların sayesinde şeyler ve edindiğimiz izlenimler arasındaki farkları saptayabilelim.

Metodun bir kısmı bundan ibarettir. Doğayı tanıdıkça, kendisini de daha fazla tanıyan ruh, aynı zamanda yöntemin de mükemmele yaklaşmasını sağlamaktadır. Mükemmele yaklaşan metot sayesinde yeniden kendisi mükemmel varlığın bilgisine daha fazla yoğunlaşabilmektedir.

Bilgisi çoğalan ruh, hem kendi yetkinliğinin hem de doğa kanunlarının bilincine varmaktadır. Kendi gücünün bilincine vardıkça da hem kurallar koyabilmekte hem de kendisine daha kolay hâkim olmaktadır. Doğanın yasalarına daha fazla vakıf oldukça da kendisini boş yere uğraştıran ıvır zıvırdan kolayca kurtulabilecektir. İşte bahsettiğim yöntemin bütün marifeti budur.

Ayrıca *ide*, kendisine nesnel, nesnesine de reel davranıyor. Eğer doğada tek başına ve hiçbir şeyle bir birlik oluşturmayan, dolayısıyla biçimsel kurallar açısından nesnel varlığı olan bir şey bulunsaydı, bu durumda onun diğer *ide*'lerle herhangi bir birlikteliği de olmazdı. Yani onun üzerinden başka bir şeyi de kavrayamazdık. Diğer durumda ise, yani doğada olduğu gibi, başka şeylerle birliktelik oluşturan bir şey üzerinden topluluğun diğer şeyleri hakkında bilgiler edinilebilir, çünkü bunların nesnel varlıkları ortak bir toplulukta buluşmaktadır. Bu da demektir ki başka *ide*'lerle bir topluluk oluşturan söz konusu *ide* üzerinden diğerleri bilinebilecektir. Kısacası bilgi çoğaldıkça yeni araçların sayısı da o oranda artmaktadır.

Kanıtlamak istediğim işte buydu.

Az önce söylediğim gibi, nasıl ki *ide* biçimsel varlığıyla birebir örtüşüyorsa, ruh da her açıdan doğanın birebir yansıması olabilmek için kendi idelerini, doğanın çıkış kaynağı olan bütün diğer ideleri içererek yaratmalıdır. Böylece o, bütün diğer idelerin de çıkış noktası olmaktadır.

Bazıları bizim, en doğru yöntemin, mevcut normlar çerçevesinde gerçek idelerin ruhu nasıl yönlendirdiğini gösteren yöntem olduğunu kanıtlama çabamızı şaşkınlıkla karşılayabilirler. Gördüğümüz kadarıyla kanıtlarımızın pek de ikna edici olmadığı anlaşılıyor. Buradan hareketle açıklamalarımızın ve kanaatlerimizin de doğru olup olmadığı sorgulanabilir. Eğer bir karara varacaksak bunu verili idelerden hareketle yapmamız gerekecektir. Ancak verili idelerden hareket edebilmek için de bir kanıt ihtiyacımız olacaktır. Bu duruma göre önce vardığımız sonucun kanıtlanması gerekiyor ve tekrar bir sonraki ve sonra sonsuza kadar gidecek bir kanıtlama çabası...

Bunlara verilecek cevabımsa şudur: Eğer doğa üzerine araştırma yapan bir bilim adamı, tamamen bir tesadüf sonucu, verili koşullar çerçevesinde, diğer bütün idelerin kurallarını gerçek *ide* üzerinden elde ediyorsa, bu durumda o, vardığı sonuç hakkında kuşku duyamaz ki. Çünkü, yukarıda da gösterdiğimiz gibi hakikat kendisini, kendiliğinden ortaya koyuyor da ondan. Nasıl olsa her şey kendiliğinden ona akacaktı da ondan. Ama bu durumun çok seyrek görülmesi nedeniyle ve işi tesadüfe bırakamayacağımıza göre, ben de bu sonucu tesadüflerle değil fakat iyi düşünülmüş bir yolla elde

etmenin yöntemini göstermeye çalışıyorum. Bu arada bir sonucun hakikiliğini ve doğruluğunu kanıtlamak için kullanılacak en iyi araç, gene o hakiki ve doğru sonuçtan başka bir şey değildir. Doğru bir sonucu, doğrulanmış bir sonuçla kanıtladıktan sonra daha neyi kanıtlamaya çalışıyoruz ki? Bu sayede insanların içten düşünmeye de alıştığını belirtelim.

Doğa bilimlerinde, bilimsel araştırmaların düzgün bir metotla yapılmasının en önemli nedenlerinden biri geçmişten gelen önyargılardır, ki bunların nedenlerini sonra kendi felsefemde ortaya koyacağım. Bunun bir başka sebebi de –daha sonra ayrıntısıyla göstereceğim gibi– zorlu bir çaba olması nedeniyle kesin bir farklılık ortaya koymamaktır. En sonuncusu da, değişken olan insanın kalitesidir ki bunu daha önceden açıklamıştım. Tabii ki başka nedenleri de vardır ama şimdi ona hiç girmeyelim.

Eğer birileri, “Mademki doğanın hakikatleri bu kadar açıktaydı da bunları neden sen ortaya koymadın,” diye soracak olursa, onlara şu uyarıcı cevabı veriyorum: Birkaç çelişkili cümle ve kural içeriyor diye, bütün bir teoriyi yanlış kabul edip atmak mı lazım? Kanıtlarımızın sıralamasına bakıldığında hakikatleri ortaya koyduğumuz bütün açıklığıyla görülecektir. Bunu önceden açıklamamın bütün sebebi de buydu.

Eğer birileri, birinci gerçeklikten ve ondan elde ettiğimiz bütün çıkar-samalarımızdan hâlâ kuşku duyuyorsa, bu durumda onlar, ya kendi kendilerini inkâr ediyorlardır ya da ne yazık ki söylemek zorundayım, öylesine alışkanlıktan veya önyargılardan –ki bu da bir tesadüf sonucu olmaktadır– ruhen ve zihnen körleşmişlerdir. Bu türden insanlar kendi benliklerinin bilincinde de değiller. Bunlar bir şeyi onayladıklarında ya da reddettiklerinde neyi onayladıklarını ya da neyi reddettiklerini bilmiyorlar. Bunlar hiçbir şey bilmediklerini söylerler ama gel gör ki hiçbir şey bilmediklerini de bilmezler. Bu konuda da kesinkes emin değiller çünkü bunu söylediklerinde de hiçbir şey bilmedikleri halde bir varlık olduklarını kabul etmiş olacaklardır. Konuştuklarında da ola ki ağızlarından bir parça doğru söz çıkar, bundan imtina etmek için kendilerini susmak zorunda hissederler. Bu türden insanlarla bilimsel konular hakkında konuşmak kesinlikle mümkün değildir. Pratik (fizik) ve toplumsal yaşamlarından dolayı bir varlık olduklarını kabul etmekte, avantajlar peşinde koşmakta ve birçok şeyi de bu nedenle onaylamakta ve reddetmektedirler. Onlara bir kanıt sunulduğunda bunun doğru mu yoksa yanlış mı olduğunu da bilmezler. Bir şeyi reddedince, onu kabul edince ya da ona itiraz edince, reddettiklerini, kabul ve itiraz ettiklerini de bilmezler. Bu nedenle onları beyinsiz makinalar olarak görmek de mümkündür.

Şimdi yeniden üstlendiğimiz görevi özetleyelim:

- **Birincisi**, bütün düşünsel çabamızı yönlendireceğimiz hedefimizin ne olduğunu gördük.

- **İkincisi**, mükemmel olabilmemizi sağlayacak bilgi kaynağının ne olduğunu anladık.

- **Üçüncüsü**, zihnimizin doğru işleyebilmesi için ısrarla üstünde kalınması gereken, yani verili kurallar çerçevesinde ortaya konan hakiki idenin üstünde yol alacağı ve düzgün kurallara uygun bilimsel bir araştırmanın yapılacağı esas yolun hangisi olduğunu bulduk.

Bunun doğru düzgün yapılabilmesi için yöntemin de şunlara riayet etmesi gerekir:

1. Gerçek ideyi diğer bütün izlenimlerden ayırt edebilmeli ve ruhu diğerlerinin etkisinden korumalıdır.

2. Verili şartlar ışığında bilinmeyeni kavramayı sağlayan kurallar vermelidir.

3. Boşa kürek sallamaktan yorgun düşmemek için araştırmanın sıra düzenini sağlamalıdır.

Bunları yaptıktan sonra bir dördüncüsünü daha ortaya çıkarmıştık ki, o, mükemmel varlığın idesini ortaya çıkardığında, yöntemler içinde en mükemmeli olacaktır. Bu nedenle bütün dikkatimizi, böylesi bir mükemmel varlığın kavranması çabasına vermeliyiz.

Baruch (Benedikt) de Spinoza

GEOMETRİK YÖNTEMLE AÇIKLANAN ETİK¹²²

1. Tanrı'ya Dair

[Bazı insanlar] Tanrı'nın bağımsız bir neden olduğunu düşünürler, çünkü biz insanların Tanrı'nın doğası gereği olduğunu düşündüğümüz –aslında gerçekleşmemesi veya onun tarafından yapılmaması gereken– gücü dahilindeki şeyleri gerçekleştirdiğini düşünürler. Tanrı'nın bunları gerçekleştirmesi, bir üçgenin kendi niteliğini izlememesiyle, yani üç iç açısının iki dik açıya eşit olmamasıyla veya belirli bir nedenin hiçbir sonucu olmaması ile aynı anlama gelir ki bu saçmadır.

Ayrıca aşağıda, bu önermenin yardımı olmaksızın, aklın da, iradenin de Tanrı'nın doğasına bağlı olmadığını göstereceğim.

Eğer akıl ve irade Tanrı'nın ebedi varlığına bağlıysa, o halde bu kelimeleri genelde içerdiklerinden farklı bir anlamda düşünmemiz gerekir. Çünkü Tanrı'nın özünü oluşturan akıl ve irade zorunlu olarak insan aklı ve iradesinden kutuplar kadar uzak olmak zorundadır; aslında adları dışında ortak bir yanları olmamalıdır; bunların arasındaki ilişki, gökteki köpek takımıydı (Canis Major) ile yeryüzünde havlayan köpek arasındaki ilişki kadardır.

Tanrı'nın mükemmelliğine bağlı olarak Tanrı asla olması gerekenden farklı bir biçimde hüküm vermemiştir ve veremez de; Tanrı hükümlerinden önce mevcut değildir, onlar olmadan da mevcut olamaz.

Yani doğada hiçbir şey onun yasalarıyla çelişerek gerçekleşemez, hatta her şey o kuralları kabul eder ve o kurallara uyar, çünkü gerçekleşen her şey Tanrı'nın ebedi hükmüne ve iradesine göre gerçekleşir; yani işaret ettiğimiz gibi, gerçekleşecek her şey ilahi gerekliliği ve gerçekliği içeren kurallara ve kanunlara göre gerçekleşir. Bu nedenle doğa, biz hepsini bilmesek de her zaman ilahi gerekliliği ve gerçekliği içeren kuralları ve yasaları gözetir ve bu nedenle sabit ve değişmez bir düzeni vardır. Doğanın gücünü ve etkisini kısıtlayacak, doğa kanunlarının bütün amaçlara değil, bazı amaçlara uygun olduğunu düşündürecek hiçbir sağlam neden de yoktur; çünkü doğanın gücü ve etkisi Tanrı'nın gücü ve etkisidir. Doğanın kuralları ve yasaları Tanrı'nın

hükümleri olduğuna göre, doğanın gücünün sınırsız olduğuna ve yasaların ilahi zekâ tarafından tasarlanan her şeyi kapsayacak kadar engin olduğuna inanmak gerekir. Bunun tek alternatifi, doğayı çok zayıf ve yasaları kısıtlı yaratması nedeniyle, Tanrı'nın sıklıkla onu koruyabilmek ve şeylerin kendi istediği gibi gerçekleşmesini sağlamak için doğanın yardımına koşmak zorunda kaldığıdır; bence bu da mantıklı olmaktan çok uzak bir sonuçtur. Ayrıca, doğada kendi yasalarına uygun olmayan hiçbir şey gerçekleşmediğinden ve o yasalar ilahi zekânın tasarladığı her şeyi kapsadığından ve son olarak doğa, sabit ve değişmez bir düzeni koruduğundan dolayı, mucizeler ancak insan düşüncesiyle ilişkili olarak anlaşılabilir ve onlar sadece doğal nedenini ne bizim ne mucizenin anlatıcısı ve yazıcısının herhangi bir sıradan olayı referans alarak açıklayamadığı olaylardır.

Yukarıda Tanrı'nın doğasını ve özelliklerini açıkladım... Ama yine de hiç de az olmayan yanlış anlamalar mevcuttur; bunlar yukarıda da açıkladığım gibi, şeylerin birbirine nasıl bağlandığının anlaşılmasında vahim engellere dönüşebilir ve dönüşüyor da. Bu nedenle, bu yanlış anlamaların aklın muhakemesine getirilmeye değer olduklarını düşündüm.

Böylesi düşüncelerin tümü, doğadaki her şeyin insanlar gibi hareket ettiğine, yani bir amaca sahip olduğuna dair o yaygın anlayıştan kaynaklanır. Tanrı'nın şahsen tüm şeyleri bir amaca yönelttiğine kesin gözüyle bakılır (çünkü Tanrı'nın, kendisine tapsın diye her şeyi insanoğlu için yarattığı söylenir). Bu yüzden bu düşünceyi gözden geçirirken öncelikle şunu sormak istiyorum: Neden herkes bu düşünceyi doğal kabul ediyor, neden genel olarak bu düşünceye güveniliyor? İkinci olarak, bunun yanlış olduğunu göstereceğim... İnsanlar her şeyi bir amaç için, yani kendilerine fayda sağlamak ve istedikleri şeyi elde etmek için yaparlar. Bu yüzden sadece olayların nihai nedenine dair bilgileri ararlar ve bunu bulduklarında tatmin olurlar, çünkü şüphelenmeleri için artık bir neden kalmamıştır. Böylesi nedenleri harici kaynaklardan öğrenemezlerse kendi kendilerini ve ilgili olayı şahsen gerçekleştirmelerine neden olan amacı sorgulamaya başlamak zorunda kalırlar, böylece kendi başlarına diğer doğa olaylarıyla ilgili hükümler verirler. Ayrıca kendi içlerinde ve kendilerinin haricinde, neyin faydalı olduğunu ararken kendilerine en ufak bir yardımcı olmayan birçok vasıta bulduklarında –örneğin görmek için gözler, çiğnemek için dişler, gıda elde etmek için bitkiler ve hayvanlar, aydınlatmak için güneş, balıkları beslemek için deniz vb.– doğanın tümünü bize kolaylık sağlayan bir vasıta olarak görürler. Bu kolaylıkları kendilerinin yapmadığını ve hazır bulduklarını fark ettiklerinde, bunların başka bir varlık tarafından kendilerinin kullanımı amacıyla gerçekleştirildiğine inanmak için bir neden bulduklarını düşünürler. Şeylere birer vasıta olarak baktıklarından dolayı, bu şeylerin kendi kendine yaratıldığına inanamazlar ama kendileri için hazırlamaya alışık ol-

dukaları vasıtaları değerlendirdiklerinde, her şeyi insanoğlunun yararlanması için ayarlayan ve uyumlu hale getiren, insanların özgürlüğüyle donanmış evrenin bir veya birden çok hâkimi olduğuna inanmak durumunda kalırlar...

Ancak doğanın hiçbir şeyi boşu boşuna –yani insanoğluna faydasız biçimde– yapmayacağını ispatlamaya çalışırken, sadece doğanın, tanrıların ve insanların hep beraber çıldırdığını ispatlamış olurlar. Size yalvarıyorum, ortaya çıkan sonuca bir bakın: Doğanın bir sürü yardımının yanı sıra fırtınalar, depremler, hastalıklar gibi yığınlarca engeli de görmek durumundaydılar; bunları açıklayabilmek için tanrıların bazı insanlar tarafından yapılan yanlışlara ya da ibadetleri sırasındaki kimi hatalarına kızdığını ilan ettiler. Deneyim, sunduğu sonsuz örnekle günbegün bize gösterdi ki, iyi ve kötü talih dindarlarla dinsizlere eşit oranda paylaştırılmıştır; yine de bu ezeli önyargılarından vazgeçemediler, çünkü onlar açısından böylesi çelişkileri bilmedikleri diğer şeylerle birlikte sınıflandırmak ve böylece mevcut ve doğuştan gelen cehaletlerini korumak, kendi akıl yürütme biçimlerini tamamen yok edip yeniden başlamakdan daha kolaydı. Böylece Tanrı'nın hükümlerinin insan aklını çok aştığına dair bir yönelim belirlediler. Eğer matematik, nihai nedenlere bakmaksızın biçimlerin sadece özünü ve özelliklerini göz önüne alan bir doğruluk standardı belirlemeseydi, böyle bir öğreti gerçekleri insanoğlundan ebediyen saklayabilirdi...

İlk noktayı yeterince açıkladım. Doğanın özel bir amacının olmadığını ve nihai amaçların sadece insanoğlunun uydurması olduğunu daha ayrıntılı biçimde açıklamaya gerek yok... Ama bu nihai neden öğretisini tamamen tahtından indirmek için birkaç gözlem daha ekleyeceğim...

Bu öğreti, Tanrı'nın mükemmelliğini bertaraf etmektedir. Eğer Tanrı bir nesne için harekete geçiyorsa, onda olmayan bir şeye ihtiyaç duyuyor demektir. Elbette ilahiyatçılar ve metafizikçiler istek nesnesi ile özümleme nesnesi arasına bir sınır çizerler. Yine de Tanrı'nın her şeyi sadece yaratmak için değil, kendi iyiliği için yarattığını itiraf ederler. Yaratma öncesinde Tanrı haricinde mevcut olan, Tanrı'yı harekete geçiren hiçbir nesneye işaret edemezler; böylece Tanrı'nın elde etmek için vasıtalar yarattığı bu şeylerden yoksun olduğunu, üstelik bunları arzuladığını kabul etmiş olurlar (zaten etmek zorundadırlar).

Bu öğretinin, nihai nedenler tayin etmedeki yeteneklerini göstermeye pek meraklı olan takipçilerinin, teorilerini ispatlamak için “indirgeme” adlı yeni bir argüman yöntemi getirdiklerini söylemeyi unutmamalıyız; bu yöntem (meseleyi) imkânsız olana değil, cahilliğe indirger. Böylece öğretilerini sunmak için başka yöntemleri kalmadığını da göstermiş olurlar. Örneğin bir çatıdan bir adamın başına bir taş düşse ve bu taş onu öldürse, yeni yöntemlerine göre taşın adamın başına onu öldürmek için düştüğünü açıklarlar; çünkü Tanrı'nın iradesi doğrultusunda düşmemiş olsa bu kadar koşul (çoğunlukla

çok fazla sayıda eşzamanlı koşul mevcuttur) nasıl şans eseri denk gelecektir ki? Belki buna cevaben olayın, rüzgarın estiği ve adamın o yolda yürüdüğü gerçekleri yüzünden oluştuğunu söyleyebilirsiniz. “Ama neden” diye ısrar ederler, “rüzgâr esiyordu ve adam tam da o anda orada yürüyordu?” Rüzgârın çıkmasının nedeninin daha önce hava sakinken bir gün önce denizin kabarması olduğunu ve adamın bir arkadaşına davetli olduğunu söyleyerek yanıt verirsiniz ısrar etmeye devam ederler: “Ama deniz neden kabarmıştı ve neden adam tam da o gün davet edilmişti?” Böylece nedenden nedene geçerek sorularına devam ederler, ta ki siz Tanrı’nın iradesine ya da başka bir deyişle cehaletin tapınağına sığınana kadar...

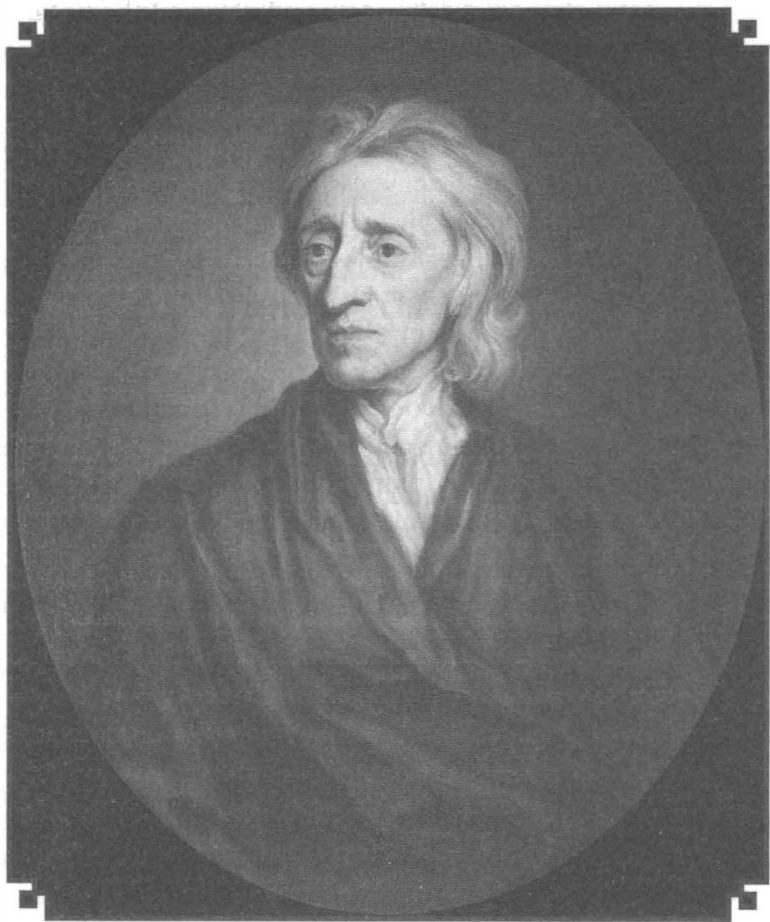
3. Duyguların Kaynağına ve Doğasına Dair

Duygular ve insan davranışları hakkında yazan birçok yazar, doğanın genel kanunlarını izleyen doğa fenomenlerinden doğa dışı meseleleri işler gibi görünüyor. Doğadaki insanı, bir krallığın içindeki ayrı bir krallık gibi hayal ediyorlar sanki: Çünkü insanın doğal düzeni takip etmektense bozduğuna, kendi eylemleri üzerinde tam bir kontrol sahibi olduğuna ve kendi yolunu kendisinin belirlediğine inanıyorlar. İnsani zayıflıkları ve kötülükleri genel olarak doğanın gücüne değil, insan doğasındaki bazı gizemli eksikliklere bağlıyorlar, insanın bu eksiklikler yüzünden sızlandığını, alay ettiğini, hakir gördüğünü ve genelde olduğu gibi suistimal ettiğini düşünüyorlar...

Böylesi kişiler şüphesiz benim insani bozuklukları ve ahmaklıkları geometrik olarak tahlil etmeyi denememi ve akla iğrenç gelen, boş, saçma ve berbat olduğunu haykırarak ilan ettikleri meseleleri sağlam bir akıl yürütmeye incelememi garip bulacaktır. Ancak benim planım budur. Doğada kusurlu olarak bilinen hiçbir şey gerçekleşmez, çünkü doğa hep aynıdır, etkisi ve eylem gücü her yerde birdir ve aynıdır; yani her şeyin gerçekleşmesini ve bir biçimden diğerine geçmesini açıklayan doğa yasaları ve kuralları her yerde ve her zaman aynıdır. Bu yüzden her şeyin doğasını anlamak için kullanılacak yöntem de aynıdır, yani doğanın evrensel yasaları ve kuralları izlenmelidir. Bu nedenle, kin, öfke, kıskançlık ve benzeri tutkular kendi içlerinde doğanın aynı gerekliliklerini ve etkilerini takip ederler; belirli, tanımlı nedenlere tepki verirler ve bu nedenler yardımıyla anlaşılabilirler ve diğer şeylerin özellikleri kadar bilinmeye değer, üzerinde düşünmesi bize keyif veren özelliklere sahiptirler. Bu nedenle, duyguların doğasını ve gücünü, şimdiye kadar Tanrı’ya ve zihne ilişkin araştırmalarda kullandığım yöntemle tahlil edeceğim. İnsanların eylemlerini ve arzularını, çizgilerle, düzlemlerle ve hacimlerle ilgilenirmiş gibi, tamamen aynı biçimde gözden geçireceğim.

John Locke

(1632-1704)

Doğadan kazanılmış pratik ilkeler, sadece uygulanmak ve hakikatlerin teorik kabulü için değil, aynı zamanda etkinliğin uyumunu sağlamak içindir de.

İyi düşünülmüş hipotezler, zihnimiz açısından yardımcı elemanlardır ve bizi çoğunlukla yeni keşiflere götürürler. Ancak bunları en ince ayrıntısına kadar incelemeden telaşla gerçekmiş gibi kabul etmemeliyiz.

John Locke

İngiliz Devrimler Çağının Filozofu

İngiltere’de 17. yüzyıl devrim açısından verimli olmuştur. 1640 yılında parlamentonun başkaldırısıyla başlayan devrimci süreç, 1642 yılında iç savaşa dönüşmüş ve sonra 1649 yılında kral I. Charles’ın idam edilmesiyle yeni bir safhaya girmişti. Ne var ki dünyanın ilk burjuva devrimlerinden biri olan İngiliz devrimi uzun sürmemiş, 11 yıl sonra, idam edilen kralın oğlu II. Charles’ın yeniden iktidarı ele geçirmesiyle yeni bir restorasyon süreci (1660-1688) başlatılmıştı.

Ancak Oranyalı Prens III. Wilhelm, küçük bir kuvvetle İngiltere’ye çıkarma yaparak halk katında hiçbir desteğe sahip olmayan Stuartları¹²³, İngiliz burjuvazisinin yıllar yılı övgüsüne mazhar olacak “muhteşem” bir devrimle (*glorious revolution*) süpürmüştü. 1688 devrimi bir bakıma soylu kökenden gelen yeni burjuvaziyle endüstri burjuvazisinin tarihsel ittifakını perçinleyen kapitalist bir reformdu.

John Locke (1632-1704) ise söz konusu devrimin filozofu ve siyasi teorisyeniydi. Bir avukatın oğlu olan Locke, Oxford’ta felsefe, doğa bilimleri ve tıp okudu. Parlak bir öğrenciydi ve okulu bitirdikten hemen sonra Oxford Üniversitesi’ne öğretim görevlisi olarak atandı. Kendisini hocalık göreviyle sınırlamayan Locke, 1667 yılından bu yana ilerici sınıfların temsilcisi olan Whigs’lerin¹²⁴ safında siyasi etkinliklere katıldı. Bu nedenle de 1682 yılında, yani gerici dönemde Hollanda’ya kaçmak ve bir süre sürgünde yaşamak zorunda kalmıştı. Ancak 1688 yılında ülkeye dönüşü tam bir zafer dönüşü olmuştur.

1671 yılında başladığı *İnsan Aklı Üzerine* adlı başyapıtını ancak 1690 yılında yayımlayabildi. O, bu ve diğer eserlerinde Francis Bacon’un başlattığı materyalist **deneyci** felsefeyi derinleştirerek ona **duyumcu** bir özellikle kazandırdı. Bu açıdan bilgi kuramına duyumcu bir boyut getirdi.

123 İskoç krallarını belirleyen Stuart hanedanlığı (aslında Stewart), 1371 yılından başlayarak 1714 yılına kadar ara ara İngiltere’yi de yöneten hanedanlığın adıdır.

124 Whigsler, 1680-1850 yılları arasında İngiliz parlamentosunda gerici partisi olan Tories’in karşısında yer alan ilerici bir partiydi. 1859 yılındaysa Liberal Parti’yle birleşerek hayatına son verdi.

Duyumcu Materyalist Felsefe

Nasıl ki Bacon, bütün bilgilerimizin kaynağını deneyimlerimizde görüyorsa, Locke da ona bir katkı yaparak deneyimlerimizin duyularımız üzerinden edindiğimiz duyumsamaya dayandığını açıkladı. Deneyimlerimizi psikolojimizle açıklamaya çalışan Locke, bununla modern felsefede yeni bir kapı aralamıştı. Ona göre insanoğlunun bilgiyi kavrama derecesi onun karakterine ve kökenine bağlıdır. Bu saptama sonradan İngiliz ve Fransız filozoflarına materyalist felsefe açısından önemli kapılar aralayacaktır.

Locke'un bilgi kuramının üç temel tezi vardır:

1. Doğuştan gelen *ideler* yoktur; bilgiye dair her şey deneyimden ve deneyim üzerinden gelir.
2. İnsan ruhu ya da akıllı, doğuştan beyaz bir sayfadır (*tabula rasa*).
3. Daha önceden duyumsanmayan hiçbir şey zihinde var olamaz.

Bu açıdan Locke, Descartes'ın "doğuştan var olan *ideler*" dünyasına ciddi bir eleştiri de getirmiş olmaktadır. Ona göre hiçbir düşünce, doğuştan var olamaz; özellikle de doğuştan var olduğu varsayılan ve insanoğlunun onayını almış olduğu düşünülen genel ilkeler olamaz. Bu ilke kabul edilseydi çocukların, ilkel toplulukların ve delilerin de bu genel ilkeleri onaylamış olması gerekirdi.

Bilgi kuramı üzerine yoğunlaşan İngiliz filozof, doğuştan beyaz bir sayfa olan insan zihninin nasıl yeni işaretlerle dolduğunu sorgulamıştı. O, "düşüncelerimiz ve anlayışlarımızın kökeni nedir?" diye sormuştu. Ona göre deneyimlerimiz ve bunların üzerinden edindiğimiz bilgiler, "dünyaya açılan yegâne kapımızdır." Dünyadan ve çevremizden edindiğimiz izlenimler ve etkileşimler bilginin temel kaynağıdır. Sonradan "çevrenin insan üzerindeki etkisi" üzerinde yoğunlaşacak olan Fransız materyalistleri, çevre ve toplumsal koşulların tayin edici önemi üzerinde duracaklardır.

İnsan psikolojisi üzerinde yoğunlaşan Locke, bilginin insan üzerinde izlenimler ve deneyimler üzerinden nasıl etkide bulunduğunu araştıracaktı. Ona göre insan psikolojisinin zengin dünyası, duyular dünyasının bir yansımasıdır.

Siyasetin Felsefi İzdüşümü

"Doğuştan var olan *ideler*"e karşı yürüttüğü mücadelenin yanı sıra onun insan psikolojisiyle duyumsamalar arasındaki ilişkiyi ortaya koyan teorisi, 17. yüzyılda, idealist felsefeye esaslı bir darbe olmuştu. Onun dine bakış açısı ilericiydi ama gene de o bir düalistti. Onun insan psikolojisinden hareketle, konuyu "iç duyumsama", "dış duyumsama" şeklinde açıklaması, idealist felsefeye yeniden kapı aralamaktaydı. İngiliz filozofunun amacı, olumlu anlamlar yüklediği din ve inancı, akıl ve mantıkla uzlaştırmaktı.

Ona göre Tanrı, saf aklın doruğuydu. Tanrı, yerküreyi kendi ilkelerine göre yarattıktan sonra ondan elini eteğini çekerek bütün inisiyatifi doğanın kendisine

bırakmıştı. Bir bakıma Tanrı, hükümdarlığını devam ettiren bencil bir tiran değil, fakat meşruti yönetimi hayata geçiren akıllı bir monarktı. Bu açıdan Tanrı'nın iktidarı sınırlıydı. Locke'un felsefesi İngiltere'nin içinde bulunduğu siyasal yapının bir izdüşümüydü.

Siyasi görüşlerini açıktan ifade etmekten çekinmeyen Locke, devlet ve toplum modelini *Yönetim Üzerine İki İnceleme*'de ortaya koymuştu. Buradaki görüşleriyle Locke, hem Aydınlanma felsefesine giriş yapar hem de siyasal liberalizmin temel taşlarını döşer. Bu görüşleriyle bir yandan despotik bir rejimi savunan Stuartlara tavır alırken, öte yandan emekçi sınıfların haklarını savunan cumhuriyetçi demokratlara da sırtını döner. O siyasal açıdan tipik bir burjuva liberalidir. Ama o günün koşullarında devrimci bir liberal.

Tiranlığa Direniş Hakkının Teorisyeni

Locke'un insan ve toplum anlayışı zamanına göre ilericiydi.

Ona göre insanlar doğada özgür ve eşit doğarlar, ancak devletin ve toplumun inşasıyla eşitsizliği ve sınırlılıkları da kabul ederler. İlkel toplumların özgürlüğü keyfi iken, modern toplumların özgürlüğü mantıkla sınırlanmıştır. Ortak özgürlükleri garanti altına alan devlet ve toplum, iki şeyi, yaşam ve özel mülkiyeti koruma altına alır.

Locke'a göre parlamenter rejim insanoğlunun keşfettiği en gelişmiş yönetim modelidir, çünkü çoğunluğun iradesini yansıtır. Modern toplumda, daha doğrusu endüstri toplumunda ileri bir boyuta varan iş bölümünün izdüşümü olan kuvvetler ayrılığı teorisini, Montesquieu'den devralarak geliştiren de Locke'tur. O dönemin en modern devlet modeli olarak kabul gören bu sistem, Avrupa'nın birçok ülkesi için bir amaç haline gelmişti.

Temel eserlerinden biri olan *Yönetim Üzerine İki İnceleme*'sinde Locke, siyasal tiranlığa ve despotik yönetime karşı direnişi ve ayaklanmayı haklı bularak savunur. Onun bu görüşü sonradan Amerika (1776) ve Avrupa'daki diğer devrimci girişimlerin de (1789-1848) gerekçesini oluşturacaktır. Sonradan Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa'nın devlet örgütlenmesi ve anayasaları da esas olarak Locke'un siyasal teorisinden esinlenerek belirlenmiş ve kaleme alınmışlardır.

John Locke, hem Tanrı-doğa ilişkisine yaptığı materyalist vurguyla hem akla ve mantığa atfettiği olumlu rolle ve hem de siyasal açıdan devrimleri meşru kılacak halkın direniş hakkıyla, Aydınlanma felsefesinin ve 18. yüzyıl devrimlerinin öncüsü olarak tarihte yer almıştır.

John Locke

İNSAN AKLI ÜZERİNE BİR DENEME¹²⁵

Okurlara Mektup

Aydınlar dünyası bugün, bilim alanındaki ilerleme için muazzam tasarımlar yapan üstatlar olmadan gelecek kuşakların hayran olacağı anıtlar bırakmıyor. Ancak herkes Boyle¹²⁶ veya Sydenham¹²⁷ olmayı umut etmemeli. Huygens¹²⁸ ve emsalsiz Bay Newton¹²⁹ gibi üstatlar çıkaran bir çağda, aynı akımın içindeki başka kişiler için zemini biraz temizlemek ve bilgi yolunu dolduran çer çöpü kaldırmak üzere alt düzey emekçiler olarak çalışma tutkusu yeterlidir...

Eğer yaratıcı ve gayretkeş kişilerin çabalarına karşı, kaba, taklitçi veya anlaşılabilir kavramları kullanıma sokan sözüm ona aydın kişilerin engellemeleri olmasaydı, bugün bilim dünyası kesinlikle çok daha ileri bir noktada olurdu...

Ne yazık ki kuşkulu ve anlamsız kavramlar ve konuşma sanatının haysızca kullanılması, uzun bir süre bilimin sırları olarak kabul gördü. Ağdalı ve boş sözcükler, bilim dünyasında öylesine bir yer edindiler ki, derin bir bilge-

125 John Locke, *Versuch Über Den Menschlichen Verstand*, Haz. M. Holzinger, Holzinger Verlag, 2. Ausgabe, Berlin, 2013.

126 Doğa üzerine çalışmalarını İngiltere’de yürüten Robert Boyle (1627-1692), başlarda simyaya ilgi gösterdi, ancak sonraları ciddi bilimsel araştırmalara yönelerek modern doğa bilimleri üzerine çığır açıcı çalışmalara imza attı. Fizik ve özellikle de kimya alanında yenilikler getirdi. Birçok elementin bulunmasını o sağladı. Gazların hacim ve basınç ilişkisini ortaya koyan doğa yasası onun adını taşımaktadır.

127 Thomas Sydenham (1624-1689), İngiliz Hipokrat’ı olarak bilinen ünlü bir hekimdir.

128 Christiaan Huygens (1629-1695), Hollandalı astronom, matematikçi ve fizik bilimcisi. 17. yüzyılın en saygın bilim adamlarından biridir. Birçok alanda başarılı projelere imza atmıştır. Işığın dalga teorisi, ilk sarkaç saatler ve geliştirilmiş teleskoplar onun ürünleridir. Astronomide birçok buluş gerçekleştirmiştir.

129 Sir Isaac Newton (1642-1727), büyük İngiliz doğa bilimcisi ve bürokrati. Kimya, fizik, felsefe ve ilahiyat alanındaki önermeleriyle ünlüdür. En ünlü buluşu yer çekimi yasasıdır.

liğin ve yüce düşüncenin ifadesiymiş gibi algılandılar. Bu nedenledir ki şimdilerde ne konuşmacılar ne de dinleyiciler bunların gerçek bilgiyi engellemek ve karartmak için kullanıldıklarına ikna edilebiliyor. Eğer bu eserde, söz konusu kibir ve bilgisizlik dünyasının kutsal mekânına bir parça da olsa girebilirsem, kimbilir belki akıl dünyasına büyük bir hizmette bulunmuş olurum. Ne var ki çok az sayıda insan sözlerin gücüyle ikna edilebiliyor, özellikle de onlara, bağlı bulundukları tarikatlarının yanlış şeylerden bahsettiğini ve bu yanlışların bulunup düzeltilmesi gerektiğini anlatmak iyice zorlaştı.

I. Kitap

Doğuştan Gelen Kavramlar

2. Bölüm

Doğuştan gelen spekülatif ilkeler olamaz

1. Bilgilere Nasıl Ulaşıldığının Yolu ve Bunlara Doğuştan Sahip Olmadığımız Açıklanacaktır

Bazı insanlara göre aklımız, doğuştan gelen bazı ilkelere sahiptir; özellikle de kimi genel ilkelerin (*koinai ennoiai*) insan zihninde yer edindiğine dair genel anlayışlar söz konusudur. Ruhun bunları, varlığının başından itibaren dünyaya birlikte getirdiği düşünülmektedir. Önyargısız okurlarımı, bu iddianın saçmalığı konusunda ikna etmek için şunları kanıtlamam (umarım bu denememin ilerleyen bölümlerinde bunu yapabileceğim) yeterlidir: İnsanlar bilgiye, doğal yeteneklerini kullanarak yani doğuştan edinilmiş herhangi bir etkinin yardımı olmaksızın kavuşur ve gene doğuştan gelen herhangi bir kavram ve ilkeye başvurmadan edindiği bilgilerin doğruluğuna kanaat getirir. Herkesin kabul edebileceği gibi, Tanrı insanlara görme duyusu ve gücü verdiği ve bizleri dışımızdaki nesneleri algılama yetisine kavuşturduğu halde, insanların doğuştan renk algısına sahip olduğunu varsaymak saçma bir iddiadır. Aynı şekilde bazı gerçek ve izlenimlere, doğadan ve doğuştan edindiğimiz işaretler sayesinde sahip olduğumuzu ve gene bu bilgilerin baştan itibaren ruhumuza kazanmış olduğunu varsaymak da mantıksız değil midir? Halbuki söz konusu gerçekleri ve bunlara ilişkin bilgileri, yeteneklerimiz sayesinde edindiğimiz kolayca görülebilir.

Şimdi kendi başına hakikatin peşinde koşanların, bunu en hafifinden, alışılmış yöntem ve yordamın dışına çıkarak yaptıklarında hemen nasıl kınandıklarını gördüğüm için, bu anlayış ve davranışların neden doğru olmadığını ortaya koymaya çalışacağım. Eğer bunu yaparken benim de yanlışlarım

olursa, daha şimdiden affınızı diliyorum; ancak hangi konuda olursa olsun, söz konusu gerçeklere, ortaya koyacağım nedenler sayesinde ulaşmışımdır.

2. *Doğuştan Gelen İlkelerin Kökeni Toplumdaki Genel Kabuldür*

İnsanlığın ortak kanaatine göre, *genel olarak kabul gören*, ne spekülative ne de pratik (çünkü bunlar birlikte anılıyorlar) ilkeler vardır. Eğer bunlar olsaydı, o zaman zorunlu olarak doğuştan gelen yetenekler gibi, insan ruhuna kazınmış olmaları gerekirdi.

3. *Genel Kabul Doğuştan İlkelerin Varlığını Kanıtlamaz*

Ne yazık ki *genel ortak kabul* kavramı biraz sorunludur, çünkü eğer hakikaten doğuştan geldiği kanıtlanmamış bazı yeteneklerimiz bütün insanlık tarafından kabul görüyorsa ve bunların gerçekliği, herhangi bir şekilde bütün insanlığın kabul edebileceği bir yöntemle kanıtlanabilirse, o zaman bunları ben de kabul edebilirim.

4. *Aynılık ve Çelişme Öğretisi Genel Kabul Görmüyor*

Ama daha kötüsü ise şudur: Sözüm ona doğuştan gelen genel ilkelerin varlığını kanıtlamak için kullanılan *genel ortak kabul* kavramı, bunların varlığından ziyade var olmadıklarını ortaya koymaktadır. Çünkü bütün insanlığın *ortak kabulü* olacak genel ilkeler yoktur. Şimdi konuya spekülative ilkeleri ele alarak başlayacağım ve bunu yaparken de şu ünlü kanıtlama, yani “Bir şey neyse, odur” ve “Hiçbir şey aynı anda hem var hem de yok olamaz” yöntemini kullanacağım. Sanıyorum doğuştan var oldukları varsayılan ilkelere en çok spekülative ilkeler uymaktadır. Artık bunların varlığının kabulü öylesine kökleşmiştir ki bunlara itiraz etmek bile kınanmayı göze almak demektir. Ama gene de kınanmayı göze alarak, *genel ortak kabul* saptamasını en çok bunların hak etmediğini ortaya koyacağım, çünkü insanlığın büyük bir kısmı bunlardan bihaberdir.

5. *Bunlar Doğuştan Ruha Kazınmış Olamazlar, Çünkü Bunları Çocuklar, Deliler ve Benzerleri Bilmiyor*

Birincisi bunlardan, ne deliler ne de çocuklar haberdardır. Sadece bu kanıt bile, bu görüşün doğru olmadığını ortaya koymaya yeter, çünkü doğru olsaydı, söz konusu *doğuştan gelen yeteneklerin* bunlarda da bulunması gerekirdi. Hatta bu ilkelerin ruhlara kazındığını ileri sürmek de kanaatimce kendi içinde bir çelişkidir, çünkü ruhlara kazınmış olan yeteneklerin bilinmesi ve kavranması gerekmez mi? Ayrıca, eğer ruha “kazınmış” bu ilkeler,

gerçeğin kavranmasını sağlayamıyorsa, o zaman bu kavramın bir anlamı kalıyor mu? Doğrusu, kişi tarafından algılanmayan bir şeyin, onun ruhuna nasıl kazınmış olduğunu pek de kavrayabilmiş değilim. Delilerin ve çocukların ruhlarına kazınmış bazı ilkeler bulunması ve onların bunları genel ilkeler olarak kabul edebilmeleri için, önce bunların onlar tarafından bilinmesi ve kavranması gerekmez mi? Mademki bu böyle değil, o halde bunların ruhlara kazınmış olmaları da söz konusu değildir. Eğer bunlar, doğa tarafından kazınmış kavramlar değilse, o halde bunlar nasıl doğuştan var olabiliyorlar ki? Yok, eğer bunlar kazınmış ilkelerse de, o halde bunlar, nasıl oluyor da bilinmiyorlar? Eğer biri, bu ilkelerin varlığını iddia ediyor ama aynı zamanda ruhun bunları geçmişte bilmediğini, hatta ilerde de tanıyamayacağını ileri sürüyorsa, o şahsın, *kazınmış* olan bu ilkeleri gerisin geriye kaldırması gerekir. Ruha kazınmış olduğu düşünülen ama onun tarafından bilinmeyen veya hiçbir şekilde tanınmayan bir ilke, varlık gösteremez. Ancak doğru olan ve aynı zamanda ruhun da doğru olarak kabul edebileceği ve hakikati ifade eden bir ilke, genel olarak kabul görebilir; bu durumda o şey ruha kazınmıştır veya onda mevcuttur. Ya da eğer ruh, henüz bilmediği ama bilme yetisine sahip olduğu bir ilke içeriyorsa, o zaman bu kuralın o ruhta mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda ruh, söz konusu ilkeyi gelecekte bütün gerçekliğiyle bilecektir demektir. Böyle bir durumda ruha, henüz bilmediği ve gelecekte de bilemeyebileceği bir ilke kazınmış olmaktadır. Çünkü bir insan doğduğu, yaşadığı ve öldüğü halde, ruhunun kesinlikle bilebileceği birçok gerçekliğe erişmemiş olabilir. Ama eğer, doğuştan gelen ilkelerle insanoğlunun bilme yetenekleri özdeşse, bu durumda henüz keşfedilmemiş bütün gerçekler, istisnasız, doğuştan gelmiş olarak da kabul edilebilir. Bu durumda da, doğuştan gelen ilkeleri reddedenlerin haklı olduğu bunun gibi önemli bir konuda, bütünüyle bir kavram kargaşası nedeniyle anlamsız bir tartışma başlatılmıştır. Çünkü hiç kimse, ruhun, birbirinden farklı gerçekleri kavrayabileceğini reddetmemektedir. Söylendiği gibi yetenekler doğuştan, bilgi ise sonradan edinilir.

Peki doğuştan gelen bazı davranışlar hakkındaki tartışmanın özü nedir? Eğer usumuzun henüz keşfetmediği bazı gerçekler varsa ama ruhumuz bunları keşfetmeye muktedirse, bu durumda bunların farklı kaynağının olduğuna dair bir tartışma anlamsızdır; ki bunların tamamı ya doğuştan vardır ya da sonradan edinilmiştir. Tabii ki bunları birbirinden ayırmak beyhude bir çaba olur. Eğer biri, usumuzda doğuştan gelen gerçeklerin olduğunu söylüyorsa (ki bunlarla bazı spesifik gerçeklikleri kast ediyor olmalıdır), bunlar henüz usumuzun keşfetmediği ya da ona bütünüyle kapalı gerçeklerin olduğu anlamına gelmez. Çünkü eğer “usumuzda var olmak” sözünün bir anlamı

olacaksa, bu durum o şeylerin kavranmış olmasını gerektirir. “Usumuzda, ama kavranmamış”, “Ruhumuzda, ama hiçbir zaman fark edilememiş” tümcelerinin anlamı, “Bir şey usumuzda ve ruhumuzda hem vardır hem de yoktur” demektir. Eğer, “Bir şey neyse, odur”, “Bir şey aynı anda hem var hem de yok olamaz” tümceleri ruhumuza doğadan kazınmışlarsa, bu durumda bebeklerin ve ruhu olan herkesin de bunları uslarında içermeleri, gerçekleri bilmeleri ve dolayısıyla onaylamaları gerekir.

6. İnsanların Aklını Kullanmaya Başladıkları Anda Bu İlkeleri Bilecekleri Tezine Karşı İtiraz

Bu sonuçları kabul etmekten kaçınanlar, bilindiği gibi hemen “Aklını kullanmayı bilen her insan, bunları biliyordu ve onaylamıştı” şeklindeki bir yanıtla sarılarak işin içinden sıyrılıyorlar. Onlara cevabım şudur:

7. (Başlık Konmamış)

Hiçbir anlamı olmayan kuşkulu kavramlara sarılarak teori üretenler, önyargılara yaslanarak kendi iddialarının doğruluğunu araştırma zahmetine bile girmeyenlerdir. Eğer verilen yanıtların, incelediğimiz konuyla herhangi bir yakın ilişkisi varsa, o zaman anlam açısından, aşağıdaki tümcelerden biriyle eşleşmesi lazımdır: Ya insanlar akıllarını kullanabilecek yetiye eriştiklerinde, doğuştan var olduğu kabul edilen şeyleri bilebilir ve kavrayabilirler ya da insanoğlu, mantığını kullanabildiği ve onu işlevsel hale getirdiği anda söz konusu ilkeleri keşfetmekte ve onları kesin bir şekilde bilebilmektedir.

8. Bunların Mantık Tarafından Keşfedilmesi Bunların Doğuştan Geldiğini Kanıtlamaz

Eğer herhangi biri, söz konusu ilkelerin doğuştan geldiğini kanıtlayabilmek için, onların, mantığımızı kullanarak keşfedilebildiğini ileri sürüyorsa, o zaman da bu, şu sonuca gider: Mantığımızın ortaya çıkardığı ve doğruluklarına kesinkes kanaat getirdiğimiz bütün hakikatler, ruhumuza doğuştan kazınmıştır. Bunların, “genel olarak kabul gördüğüne” dair ifadenin anlamı ise şu olmalıdır: Hem söz konusu gerçekleri mantığımızı kullanarak keşfedebiliriz hem de onlar hakkındaki gerçek bilgiye kesin olarak ulaşabiliriz. Bu anlayıştan hareketle şunu söyleyebiliriz: Matematiğin aksiyomları ile “eğer aklını doğru bir şekilde kullanabilen biri, söz konusu ilkeleri usuyla keşfedilebiliyor ve bunlar hakkındaki kesin bilgiye sahip olabiliyorsa, bu durumda bunların tamamının doğuştan gelen ilkeler oldukları kabul edilmelidir” tümcesi arasında herhangi bir fark yoktur.

9. Mantık Bunları Keşfetmiyor

Peki, eğer mantık (eğer ona inanıyorsak) bilinmeyen gerçeklerin ortaya çıkarılma yöntemiyse ve sözüm ona doğuştan gelen ilkelerin keşfedilmesi için de mantık zorunluysa, nasıl oluyor da bu insanlar sözüm ona bilinen ilke ve kuralların içerdiği bilinmeyen hakikatlerin keşfedilmesinden bahsedebiliyorlar? Kesin olan şu ki, mantığımızla ortaya çıkarmak zorunda olduğumuz gerçekler, doğuştan var olamazlar. Ya da az önce açıkladığım gibi, mantığımızın bize bir zaman sonra kavratdığı bütün gerçekleri, doğuştan varmış gibi kabul etmeliyiz. Bu, “Göz önünde bulunan nesneleri görebilmek için mantığımızı da kullanmalıyız,” kuralı gibi şeydir; ya da mantığımızı, herhangi bir şeyi keşfedilmek için kullanırken, o şeyin daha önceden usumuza kazınmış olması gerekmez miydi? Halbuki henüz keşfedilemeyen bir şey önceden nasıl kazınmış olabilir ki? Eğer ruhumuza kazınmış gerçekleri aklımıza keşfettiriyorsak, o halde bu, birine daha önceden bildiği şeyleri keşfettirmek değil midir? Eğer biri, onun doğuştan bildiği ve ruhuna kazınmış gerçeklere, mantığını kullanmadan önce sahipse ve bunlar onun için, aklını kullanmayı öğrenene kadar saklı kalmışlarsa, bu durumda onun bunları aynı anda hem bildiği hem de bilmediği sonucu çıkmaz mı?

10. (Başlık Konmamış)

Bu noktada belki, matematiksel kanıtlamaların ve diğer doğuştan gelmeyen hakikatlerin ortaya konar konmaz kabul edilemez oldukları ve bu nedenle de diğer ilkelerden ve doğuştan gelen hakikatlerden ayrıldıkları söylenecektir. Birinci açıklamama verilen onay hakkında ileriki bölümlerde daha ayrıntılı bilgi vereceğim. Ancak yeri gelmişken, söz konusu ilkelerle matematiksel önermeler arasında da bir ayrım olduğunu kabul ettiğimi belirteyim. Matematiksel önermelere, nedenler ve kanıtlar ortaya konduktan sonra onay verilirken, diğer birinci sorundaya, hemen konu anlaşılır anlaşılmaz, yani henüz herhangi bir açıklama yapılmadan kabul söz konusudur. Fakat genel doğrulukların keşfinde akıl gerektiğini öne süren aldatmanın zayıf noktasını vurgulamadan da geçmek istemiyorum. Onlar, genel doğruların keşfinde kesinlikle mantık kullanılmadığı halde bunların keşfinde mantığın gerekli olduğunu ileri sürmektedirler. Bu aldatmacayı öne sürenler belki, “Bir şey hem var olamaz, hem de var olmaması olamaz,” ilkesini ileri sürerek bize itiraz edeceklerdir, sanırsız onlara, bu ilkenin bize ait olduğunu hatırlatmamıza gerek yoktur; çünkü bu durumda, o çok savundukları doğanın cömertliğini –o ilkeleri düşüncelerimizin ürünü olarak gördükleri an– bir kenara atmış olurlar. Akıl yürütme işi araştırma ve etrafa göz atmak demektir ki bu da,

büyük bir uğraş ve dikkat gerektirir. Peki doğanın, aklımızın temeli ve yol göstericisi olarak zihnimize yerleştirdiği bir şey nasıl oluyor da keşfedilmek için aklımıza ihtiyaç duyuyor?

11. (Başlık Konmamış)

Aklın işlevine biraz dikkat eden herkes görecektir ki mantığın kimi hakikatleri onaylamaya hazır olması, zihnimize doğuştan gelen kayıtlara ya da akıl kullanımına değil –ileride de göreceğimiz gibi– onun her ikisinden de tümüyle farklı bir yeteneğine bağlıdır. Bu ilkeleri onaylamamızda aklın herhangi bir rolü yoktur. Eğer insanların, bu hakikatleri, akıl çağına erdikleri zaman kavradıkları ve onayladıkları söylenerek, aklın bu ilkeleri kavramada yardımcı olduğu vurgulanıyorsa, bu da tamamıyla yanlıştır; üstelik bu doğru olsaydı bile bunların bize doğuştan verildiğini kanıtlamazdı.

12. Bu Kuralların Bilgisine Ulaşmak Mantığa Ulaşılan An Değildir

“Aklımızı kullanmaya başladığımızda” tümcesiyle, o ilkeleri bilmek ve onaylamaktan söz ediliyorsa, bunun da zihnin, onların ayırdına vardığı an olduğu ve çocukların akıllarını kullanmaya başlar başlamaz bu ilkeleri bilmeye ve onaylamaya da yöneldikleri belirtilmek isteniyorsa, bu da yanlış ve saçmadır. Çünkü öncelikle, bu ilkelerin aklın kullanımı kadar erken bir dönemde zihinde yer almadıkları ve akıl çağına erişin, buna bağlı olarak, bu ilkelerin keşfedildiği anla bir tutulmasının yanlışlığı apaçık ortadadır. “Aynı şeyin hem var hem yok olması imkânsızdır” ilkesinden haberdar olmadan çok önce, çocuklarda bu yönde akıl kullanımına kaç örnek verebiliriz? Cahil ve yabani insanların büyük kısmı, akıl çağları dahil, bu ve benzeri genel önermeler üzerinde hiç düşünmeden yaşayıp gitmektedir. İnsanların, doğuştan geldiği ileri sürülen bu genel ve daha soyut hakikatlerin bilgisine, akıllarını kullanmaya başlayana kadar erişemediklerini kabul ediyorum. Çünkü insanlar akıl çağına ulaşana kadar zihinlerinde genel soyut *idel*ler oluşmuş değildir: Doğuştan geldiği varsayılan genel ilkeler bu soyut *idel*lere ilişkin birer keşif ve aynı yolla zihne sokulan gerçeklerdir –ki kimsenin doğuştan geldiğini ileri sürmeye kalkışamayacağı diğer önermelerle aynı aşamalar sonunda kazanılırlar. İncelemenin devamında bu noktayı da açıklığa kavuşturmayı umuyorum. Sonuçta, insanların genel hakikatlerin bilgisini edinmeden önce akıllarını kullanıyor olduklarını kabul ediyorum ancak akıl çağına eriş ile bu hakikatlerin keşif zamanının aynı olduğu kanısında değilim.

13. Diğer Keşfedilen Hakikatlerden Farklılıkları Bu Nedenle Değildir

Bu arada, insanların akıl çağına erdikleri zaman bu ilkeleri bildikleri ve onayladıkları yolundaki ifadeden, aslında, akıllarını kullanmadan önce hiç bilmedikleri ya da ayırdında olmadıkları halde yaşamın bir noktasında bir olasılıkla onaylayabildikleri dışında bir anlam çıkarılamayacağı da görülebilir: Ne zaman onaylandığı da belli değildir. Bunlar kadar tüm diğer bilenebilir doğruluklar için de durum aynı olduğundan, “akıl kullanmaya başlandığında biliniyor olmak”, onları birbirinden ayrı kılmadığı gibi, “doğuştan gelen” tezi de kanıtlanmak bir yana çürütülmüş olmaktadır.

14. Bunlara Aklını Kullanabilme Zamanında Eriştiğini Bilmek, Onların Doğuştan Olduğunu Kanıtlamaz

İkinci olarak, bilinmeleri ve onaylanmaları ile aklın kullanılmaya başlanması aynı zamana denk gelseydi bile doğuştan oldukları kanıtlanamazdı. Bu tür bir açıklama, varsayımın kendisi kadar saçmadır. Bir kavramın, tamamıyla ayrı bir işlevsel alanı olan bir zihinsel yeti kendini gösterdiğinde gözlemlenmesine ve onaylanmasına dayanarak, varoluşun en başında zihne doğa tarafından işlendiğini söylemek hangi mantığı sığır? Konuşmaya başlanmasıyla bu ilkelerin ilk onaylanmaları aynı zamana rastlıyor denmesi de (ki bu da, “akıl çağına erişle zamandadır” denmesi kadar gerçekçi olabilir), “doğuştan gelen tezi”ni, “İnsanlar onları, akıl çağına erdiklerinde onaylar” gerekçesinden daha fazla kanıtlayıcı kılmaz... Aklın kullanılmasına dek zihinde bu genel ve açık ilkelere ilişkin hiçbir bilgi olmadığı konusunda, “doğuştan gelen tezi”ni savunanlarla uzlaşıyorum. Fakat akıl çağına erişle bu ilkelerin ilk ayırdına varışın zamandaşlığı düşüncelerine katılmıyorum; çünkü, bu onların doğuştan gelmesinin göstergesi değildir. “İnsanların onları akıl çağına erdiklerinde onayladıkları” önermesi ile söylenmek istenen yalnızca şudur: Soyut *idelerin* oluşumu ve genel adların kavranması, akıl yetisi ile bir arada var olduğu ve onunla birlikte geliştiğinden; çocuklar, genellikle daha tikel ve bilindik *ideler* konusunda akıllarını iyice eğittikten sonra her zamanki konuşma ve hareketleri ile akıllı konuşma yetkinliğinde oldukları kabul edilene kadar ne bu genel *ideleri* edinir ne de onları simgeleyen adları öğrenirler. İnsanların akıl çağına erdikleri zaman bu ilkeleri onayladıkları başka bir bakış açısıyla doğru olabiliyorsa bunun gösterilebilmesini isterim; ya da en azından şu ya da bu açıdan “doğuştan gelen tezi”nin nasıl kanıtlandığı açıklanabilmelidir.

15. Zihnin Gerçekleri Bilmesinin Adımları

Duyular öncelikle tikel *ideleri* alırlar ve henüz boş bir oda olan zihni doldururlar; zihin bir kısmını tanıdıkça, bunlar belleğe yerleşir ve kavramlaştırılır. Sonraları, daha ileri giden zihin, onları soyutlaştırır ve birbirini takip eden aşamalarla onları, genel kavramlarıyla kullanmayı öğrenir. Bu şekilde zihin, konuşma yetisinin malzemeleriyle, yani *ideler* ve dil ile donanmaya başlar. Çalışma alanı sağlayan bu malzemeler çoğaldıkça aklın kullanımı da günbegün daha belirginleşir. Fakat genel *ideler* edinme ile genel sözcükler ve aklın kullanımı birlikte gelişse de, yine de bunları, doğuştan geldikleri kanıtlanacak şeyler olarak görmüyorum... Bazı hakikatlerin bilgisi, evet, zihinde çok önce yer almaktadır; fakat bu bir anlamda onların doğuştan olmadıklarının da göstergesidir. Gözlemleyecek olursak, bu bilginin doğuştan değil fakat sonradan kazanılan *idelere* ilişkin olduğunu görürüz; ve küçük çocukların en erken ilgi kurdukları, onların duyularında en çok izlenim yaratan dış nesnelerin işlediği ilk *idelerle* ilintili bir bilgidir bu. Edindiği *ideler* içinde, büyük olasılıkla bellekten bir yardım alır almaz, zihin bir kısmının uyumlu bir kısmınınsa farklı olduğunu keşfeder. Fakat şu kesindir ki, zihin bunu sözcüklerin kullanımına geçmeden çok önce yapar; ya da çok önce bizim “aklın kullanımı” dediğimiz aşamaya geçer. Bir çocuk tatlının acı olmadığını bu *ideler* arasındaki farkı dile getirebilmesinden çok önce bildiği gibi, konuşmaya başladığı zaman da pelin otu ile şekerlemenin aynı şeyler olmadığını bilir.

John Locke

DÜŞÜNCELERİMİZ NEREDEN GELİR?¹³⁰

II. Kitap

1. Bölüm

Genel Olarak Düşünceler ve Kökeni

1. *Düşünceler, Zihinsel Uğraşın Nesneleridir*

Herkes düşündüğünün ve düşündüğü sırada zihninin uğraştığı şeyin, düşünce olduğunun bilincindedir; bu nedenle insanların zihinlerinde beyaz, sertlik, tatlı, düşünce, hareket, insan, fil, ordu ve sarhoşluk gibi sözcüklere karşılık gelen düşüncelerin olduğu çok açıktır. Demek ki ilk araştırılması gereken şey, insanın bunları nasıl edindiğidir. Bunların, insanların zihnine ilk varoluş esnasında, yani düşüncelerin ve bazı temel ilkelerin doğuştan kazanmış olduğu fikri yaygındır ve *genel kabul* görmektedir. Bu kanıyı daha önce derinlemesine incelemiştim; sanırım şimdi de, anlama yetisinin kendinde bulunan düşünceleri nasıl edindiğini ve bunların zihne hangi yollarla ve aşamalarla geldiğini gösterdiğimde, bundan önceki kitapta söylediklerim çok daha kolay kabul edilecektir. Bunun için de genel olarak kendi gözlem ve deneyimlerime başvuracağım.

2. *Bütün Düşünceler, Duyuma Ya Da Düşünme Yoluyla Gelir*

Şimdi zihnin, hiçbir ön düşüncesi olmayan, kelimenin gerçek anlamında henüz yazılmamış beyaz bir kâğıt (*tabula rasa*) olduğunu varsayalım. Peki zihin bunları nasıl edinecektir? İnsanın o hareketli ve sınırsız tasavvur yeteneği ve onun sınırsız bir değişiklik içinde işlediği bu geniş birikim nereden gelmektedir? Zihin, aklın ve bilginin bütün araçlarını nereden edinmektedir? Bunu tek sözcükle, “deneyden” diye yanıtlayacağım. Bilgimizin tamamının temelinde deney vardır ve o araçların hepsi de oradan türetilmiştir. Anlama yetimizi düşüncenin bütün araçlarıyla donatan şey, ya dışsal duyu-

130 John Locke, *Versuch Über Den Menschlichen Verstand*, Haz. M. Holzinger, Holzinger Verlag, 2. Ausgabe, Berlin, 2013.

lar üzerinden ya da zihnimizin düşündüğümüz şeylerle ilgili olarak yaptığı içsel işlemlere yönelik gözlemlerdir. Bunlar, hem edinmiş olduğumuz hem de doğal olarak edinebileceğimiz bütün fikirlerin kendilerinden fışkırdığı iki bilgi kaynağıdır.

3. Düşüncelerin Kaynaklarından Biri Duyumsanan Nesnelerdir

Duyularımız önce nesnelere yönelir ve sonra zihinde, bu nesnelere ait düşüncelerin oluşması için çeşitli yollar üzerinden birçok algı iletir. Böylece zihnimizde sarı, beyaz, sıcak, soğuk, yumuşak, sert, acı ve tatlı gibi düşünceleri duyumsarız. Duyuların bunları zihne ilettiğini söylerken, duyuların dışsal nesnelerden zihne, oradan o algıları üreten şeyleri ilettiklerini söylemek istiyorum. Fikirlerimizin büyük bölümünün bu büyük kaynağı, tümüyle duyularımıza bağlı olduğu ve anlama yetisine onlar aracılığıyla iletildiği için buna da duyumsama diyorum.

4. Düşüncelerimizin Bir Diğer Kaynağı Zihnimizin Etkinliğidir

Düşüncelerimizin ikinci kaynağı ise zihnimizin, deneyimle kazandığı bir önceki düşünceler üzerinde çalışırken edindiği yeni algılarıdır; bu işlemler, zihnin onlar üzerinde düşünüp onları incelemesi yoluyla, anlama yetisine bu işlemler olmadıkça nesnelerden edinemeyeceğimiz türden bir başka düşünce grubu sunar. Algılama, düşünme, kuşkulama, inanma, akıl yürütme, bilme, isteme ve zihinlerimizin değişik edimlerinin hepsi böyledir. Bunların bilincine vararak ve onları içimizde gözlemlemekle, zihnimize bunlardan tıpkı duyularımızı etkileyen cisimlerden olduğu gibi belirgin düşünceler kazandırırız. Bu düşüncelerin kaynağı herkesin kendindedir ve dışsal nesnelerle ilgisi olmadığı için duyu değilse de ona çok benzerdir; buna içsel duyu denmesi uygun düşebilir. Fakat ötekine duyum adı verdiğime göre, buna da *iç algılama* adını veriyorum; çünkü bunun sağladığı düşünceleri zihin, yalnızca kendi iç işlemleri üzerinde düşünerek edinir.

5. Bütün Düşüncelerimiz Bu İki Kaynağın Birinden Gelir

Zihinde bu iki kaynaktan edinilmeyen herhangi bir düşüncenin var olabileceğini düşünmüyorum. Dışsal nesneler zihnimize –hepsi de kendilerinin bizde ürettiği değişik algılar olan– duyulur düşünceleri iletir, zihin de anlama yetisine göre kendi işlemlerinin düşüncelerini oluşturur. Bunların birçok tipi, bileşimi ve bağıntısıyla birlikte tam bir incelemesini yaptığımız zaman, bizim düşünce birikimimizin tümünü içerdiğini ve zihinlerimizde bu iki yoldan biriyle gelmemiş hiçbir şeyin bulunmadığını görürüz. Birisi kendi düşüncelerini incelesin ve anlama yetisini baştan başa araştırсын; sonra

da orada bulduğu bütün özgün görüşler içinde, duyularının nesnelerinin ve bir de *iç algılama* nesnesi diye kabul edilen zihin işlemlerinin dışında başka düşünce bulursa bana söylesin. O kimse zihninde ne denli büyük bir bilgi birikimi bulunduğunu düşünürse düşünsün, titiz bir araştırma sonunda orada yalnızca bu ikisinin sağladığı düşünceleri bulacaktır; ancak belki de bunları, ileride göreceğimiz gibi, anlama yetisinin sonsuz değişikliklerle birleştirip genişlettiği biçimler dahilinde bulacaktır.

6. Çocuklarda Gözlemlenen Şeyler

Bir çocuğun dünyaya gelişini dikkatlice inceleyen herhangi bir kimse, onda gelecekteki bilgi birikiminin temellerini oluşturacak düşüncelerin bulunacağına dair herhangi bir görüş geliştirmeye neden görmeyecektir. Çocuğun onlarla donanması aşama aşama olur. Bellek, zaman ve düzeninin bir kaydını tutmaya başlamadan önce, apaçık ve yakın niteliklerin düşünceleri yazılmış da olsa, kimi alışılmamış niteliklerle öylesine geç karşılaşılır ki, bunları tanımaya başladığı zamanı anımsayan pek az kimse vardır. İmkân olsaydı da bir çocuğu büyüyünceye dek olağan düşüncelerin pek azını edinmiş olarak büyütseydik. Fakat onlar, dünyaya gelir gelmez onları sürekli olarak değişik yönlerden etkileyen şeylerle kuşatılmıştır. İstesek de istemesek de bunlar çocukların zihnine değişik düşüncelerin izlerini bırakır. Çocuk gözlerini dünyaya açar açmaz ışık ve renklerin etkisi altında kalır. Zihin, sesler ve kimi duyumsal etkiler üzerinden harekete geçirilir. Eğer bir çocuğu, büyüyünceye dek onun sadece siyah ve beyaz renkleri görebileceği bir yere kapatabilseydik, hayatında hiç istiridye ve ananas yememiş birinin onların tadını tarif edemesi gibi, o da kırmızı ve yeşil renklerin nasıl olduğunu bilemeyecekti.

IV. Kitap

Bilgi ve Görüş Üzerine

17. Bölüm

Akıl Üzerine

23. Akıl Ötesi, Akla Karşılık, Akla Uygunluk

Akıl hakkında daha önce söylenenlere göre şeyleri üçe ayırabiliriz: Akla uygun olanlar, akılı aşanlar ve akla aykırı olanlar. 1. Akla uygun olan önermelerin doğruluğunu, inceleyerek veya algılar ve düşüncelerle elde ettiğimiz fikirleri izleyerek keşfedebiliriz ve doğal çıkarımla doğru veya olası olup olmadıklarını bulabiliriz. 2. Akılı aşan önermeler, bu prensipler sayesinde akıl ile

doğru veya olası olup olmadıkları hususunda çıkarım yapamadığımız önermelerdir. 3. Akla aykırı olanlar, açık ve şüphesiz olan fikirlerimizle çelişen veya uyuşmayan önermelerdir. Bu nedenle, Tanrı'nın varlığı akla uygundur; birden çok Tanrı'nın var olması akla aykırıdır; insanların dirilmesi akli aşar. Akıl ötesi olanı iki farklı anlamda yorumlayabiliriz: Olasılıklar ötesi olarak ya da kelimenin gerçek anlamında akıl ötesi...

18. Bölüm

İnanç, Akıl ve Birbirlerinden Farklı Alanları

1. İnanç ve Aklın Sınırlarını Bilmek Gerekir

Daha önceden açıklamıştım:

1. Hakkında düşünce sahibi olmadığımız alanlarda zorunlu olarak bilgisizdir ve dolayısıyla bu konuda herhangi bir bilgimiz de olamaz.

2. Nedenselliğini bilmediğimiz yerde bilgisizdir ve dolayısıyla mantıklı bilgidен yoksunuzdur.

3. Bir konuyla ilgili kesin bir bilgiye sahip olmadığımız anda, o konu hakkındaki bilgilerimiz güven verici değildir.

4. Bir konu hakkında doğrudan bilgimiz ya da bir başkasının tanıklığı yoksa mantıklı düşünce geliştirmemiz mümkün değildir. Bunları söyledikten sonra şimdi inançla mantığın ölçüsü ve sınırı hakkında konuşabiliriz. İnanç ile akıl arasında ölçülerin ve sınırların olmayışı, dünyadaki büyük kargaşalıkların, birçok büyük tartışmanın ve hatanın sebebidir. Nereye kadar akli, nereye kadar inancı takip edeceğimiz meselesi çözülene kadar, boş tartışmalarla vakit geçirip dinî meselelerde birbirimizi ikna etmeye çabalayacağız.

2. İnançla Aklın Karşıtlıkları

Her mezhebin akli, kendi yararına olduğu sürece ziyadesiyle kullandığını düşünüyorum. İşlerine gelmediği zaman da hemen seslerini yükseltip, artık mantığın sınırının aşıldığını ve din alanına girildiğini belirtiyorlar. Dinle aklın sınırlarının çizilmediği bir sahada, bunların aynı metoda başvuran bir rakiplerini nasıl ikna edeceklerini doğrusu ben de merak ediyorum. Sanıyorum dinle ilgili konular konuşulurken önce bu sınırın netleşmiş olması gerekir. Örneğin kanımca, bazı konular ve kurallar hakkındaki kesin bilgiye ulaşabilmek için mantığa başvurmak inanca başvurmadan daha doğrudur, özellikle de duyular üzerinden edinilen izlenimler düşünce oluşturmamızı sağlıyorsa. Öte yandan inanç, aklın çıkarımlarına değil de, onların olağanüstü bir iletişim yoluyla Tanrı'dan geldiğini bildiren kimseye

duyulan güvene dayanan önermeler için gösterilen onaylamadır. İnsanlara doğruyu göstermenin bu yoluna vahiy diyoruz.

3. Yeni Bazı Gerçekler Geçmiş Dönemin Dinleriyle Açıklanamaz

Birincisi şunu vurgulamam gerekir ki, Tanrı adına dinî davette bulunan herhangi bir kimse, duyuları üzerinden edinmediği hiçbir yeni ve basit düşünce hakkında açıklamada bulunamaz. Bunlar istedikleri kadar söz konusu basit ve yeni düşünceleri Tanrı'nın lütfuyla edindiklerini söylesinler, yine de bunlar günümüz insanını bu konuda ne sözle ne de herhangi bir işaretle ikna edebilir. Çünkü sözcükler sadece doğal sesleri açıklayan sözlerdir; bunların işaretlerle dile gelmesi bile zihnimizde bazı düşüncelerin oluşmasını sağlar; ama sadece daha önceden karşılığı var olanları. Çünkü görme veya duyma yoluyla edinilen izlenimler zihinde onların karşılıklarını çağrıştırır; yani bunlar henüz zihnimizde bulunmayan basit çağrışımlara neden olamazlar. Nitekim göğün üçüncü katına çıkmış olan Kutsal Pavlus da orada ne görmüşse bilmiyoruz ama o vahiyde orada, “bugüne kadar hiç kimsenin görmediği, duymadığı ve kalbine yansımamış basit ve yeni gerçeklere şahit olduğunu” söylemektedir. Diyelim ki Tanrı birine, Jüpiter veya Satürn’de yaşayan canlıları (bunların olmadığını kim iddia edebilir ki) olağanüstü bir yöntemle altıncı hissine yansıtmış, yani onları ona göstermiş olsun, gene de o gördüklerini, tıpkı görme özürlü birinin renkleri anlatmakta zorlanması gibi insanlara anlatamayacaktır. Bu nedenle de bilgi kaynağımızın temelini oluşturan nesneler hakkındaki düşüncelerimiz, bütünüyle akıl ve doğal duyularımız üzerinden edinilebilir. Geçmişten gelen dinler ise bu konuda hiçbir işe yaramaz. Bu nedenle de şunu vurgu yapmak istiyorum: Geçmişten gelen vahiy karşı ilk vahiy. İlk vahiy derken de Tanrı'nın daha doğuştan insanların ruhuna yerleştirdiği ve hiçbir sınırlılığa tabi olmayan ilk izlenimleri kastediyorum. Birincisiyle de başkalarının sözlerini ve vahiye alışılmış yöntemlerini kastediyorum.

4. Geleneksel Vahiy, Bilgimize Mantık Üzerinden de Ulaşılabilen İlkeler Kazandırabilir: Ancak Bunlar Mantıkla Ulaşılabilenler Kadar Kesin Olamazlar

İkinci olarak şunları belirtiyim ki, geleneksel vahiy de doğal yoldan –yani duyumsamalar üzerinden– ulaştığımız bazı hakikatlere ait düşüncelere ulaşmamızı sağlayabilir. Tabii ki Tanrı, Öklid’in bir formülüne doğal duyularımız üzerinden nasıl ulaşabileceğimizi vahiy yoluyla kazandırabilirdi. Diğer konularda ise vahiy ihtiyacımız bulunmuyor, çünkü Tanrı bizi, bunlar hakkında bilgiye sahip olabilmemiz için gerekli yeteneklerle donatmıştır.

5. Vahiy, Mantığın Açık Kanıtına Karşı Önerilemez

Demek ki kesinliklerine, ister kendiliğinden apaçık olan önermelerde olduğu gibi dolaysız bir sezgiyle, ister ispatlamalarda olduğu gibi aklın sağlam çıkarımlarıyla ulaşılmış olsun, bildiğimiz düşüncelerin uyuşma ya da uyuşmamalarının açık algısına dayanan önermeleri benimsememiz ve onları zihnimize yerleştirmemiz için, zorunlu olarak bir vahiyin yardımına gerek duymayız. Çünkü onları oraya, bilgi edinmenin doğal yolları yerleştirebilir ya da onlar daha önce yerleştirilmiştir; bu, Tanrı'nın bize dolaysız olarak vahiyle bildirdiklerinin dışında elde edebileceğimiz en büyük güvencedir; ayrıca vahiye duyduğumuz güven de bunun bir vahiy olduğunun bilgisinden daha büyük olamaz. Fakat bu ad altındaki hiçbir şeyin apaçık bilgiyi sarsabileceğini ya da yıkabileceğini ve herhangi bir kimseye, anlama yetisine apaçık görünen bir şeyle doğrudan karşıtlık içindeki bir şeyin doğruluğunu kabul ettirebileceğini sanmıyorum.

10. Kesin Doğruluk Sunan Akla Kulak Kabartılmalıdır

İnancın egemenliği akılla çatışmadan ve onu engellemeden buraya kadar erişir; akıl yaralamaz veya rahatsız etmez, aksine tüm bilgilerin ilahi kaynağından gelen doğruları keşfetmesine yardım eder ve onu geliştirir. Tanrı'nın ifşa ettikleri mutlaka doğrudur; bundan şüphe bile edilemez. İnancın asıl amacı budur ama bunun ilahi vahiy olup olmadığı konusunda akıl hüküm vermelidir. Akıl, insan zihninin, ne daha az aşikâr olan bir şeyi kabul etmek için daha aşikâr olan bir şeyi reddetmesine ne de bilgi ve kesinliğe karşı olası olanı kabul etmesine izin verir. Geleneksel vahiylerin ilahi asıl biçimlerini koruduğuna, bize gelen kelimelerle ifade edildiğine ve bizim anladığımız anlamda olduğuna dair, akıl prensiplerinininki kadar açık ve kesin bir delil olamaz. Bu nedenle, aklın açık ve bariz emirleriyle çelişen veya bu emirlerle tutarlı olmayan hiçbir şey, aklın hiçbir şekilde dahil edilemeyeceği bir inanç meselesi olarak karşımıza getirilemez veya onaylanamaz. İlahi vahiyler tüm fikirlerimizden, önyargılarımızdan ve ilgilerimizden daha üstündür ve tam bir onayla kabul edilmeyi hak eder. Aklın inanca bu biçimde boyun eğmesi bilginin nirengi noktalarını yok etmez, aklın temellerini sarsmaz, aksine, yeteneklerimizi bize bahşedildiği amaçla kullanmamıza izin verir.

11. İnanç ve Akıl Arasındaki Sınır, Kesin Hatlarla Çizilmediği Sürece Dindeki Bağınazlık ve Aşırılıklara Karşı Çıkılamaz

Eğer inanç ve aklın alanları belli sınırlarla ayırt edilmezse, din konusunda akla hiçbir yer kalmaz ve dünyadaki birçok dinde görülen aşırı düşünce ve törenleri kınama olanağı ortadan kalkar. Çünkü inancın akla karşı gök-

lere çıkardığı bütün saçmalıkların nedeninin, dinlerin kapıldıkları ve bütün insanlığı bölen ve karşı karşıya getiren saçmalıklar olduğundan eminim. Çünkü dinle ilgili şeyler sağduyuya ve bütün bilgilerin temel ilkelerine nedenli açıkça aykırı olursa olsun, insanlar bunlar için akla başvurmamayı ilke edinmişler, tasavvurlarıyla doğal ve boş inançlarını başıboş bırakmışlardır. Böylece dinde öyle olağandışı görüşlere ve öyle aşırı uygulamalara gitmişlerdir ki, sağlam düşünen bir kimse onların delilikleri karşısında şaşırıp kalır ve bu uygulamaları büyük ve bilge Tanrı yönünden öylesine kabul edilmez bulur ki, bunların dengeli ve iyi yürekli birisi için gülünç ve çirkin olduğunu düşünmeden edemez. Gerçekte hayvanları en iyi ayırt etmesi ve akıllı yaratıklar olarak bizi özellikle hayvanların üstüne yükseltmesi gereken din, genellikle insanların akla, hayvanlardan bile daha aykırı davranıp daha anlayışsız oldukları alandır. *Credo, quia impossibile est* (Buna inanıyorum, çünkü olanaksızdır). Bu söz sıradan bir insan için aşırı tutku barındırabilir fakat insanların düşüncelerini ya da dinlerini yönlendirmede kötü bir kural olarak ortaya çıkar.

XXI. Bölüm

Bilimlerin Sınıflandırılması Üzerine

1. Bilimin Üç Türü Üzerine

İnsan aklının alanına giren her şey, *birincisi* ya doğası, ilişkileri ve etkide bulunma tarzı nedeniyle doğal olgulardır. *İkincisi*, ya akıl ve irade sahibi olan insanoğlunun, belirli bir amaca ve mutluluğa erişebilme çabasıyla ilgilidir. Üçüncüsü, ya da kullanılan araç ve yöntemlere dair bilgilerin edinilmesi ve bunların başkalarıyla paylaşılmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla, sanırım bilimleri aşağıda sıralayacağım gibi üç tür altında toplayabiliriz.

2. Fizik

Birincisi, şeylerin özlerinin yanı sıra, onların nitelikleri, özellikleri ve etkilerine dair bilgi edinme çabasıdır. Bununla da sadece maddeleri ve cisimleri değil fakat onların tözlerini de kast ediyorum. Çünkü bunlar da en az cisimler kadar özgün bir doğaya, yapı ve etkiye sahiptir. Bunu kelimenin geniş anlamında fizik ya da doğa bilimleri olarak adlandırıyorum. Bunun amacı spekülatif gerçeği ortaya çıkarmaktır. Bu alana, insanoğlunun gerçekliği keşfetmesine yardımcı olan her şeyi dahil ediyorum. Buna Tanrı'yı, melekleri, ruhsal varlıkları ya da rakam, çehre ve benzeri özelliklere sahip her türden nesne ve varlığı dahil ediyorum.

3. Pratik Bilimler

Şimdi buradan da *ikincisine*, pratik bilime, yani faydalı ve iyi şeyleri gerçekleştirebilmek için gücümüzü ve uğraşlarımızı yönlendirdiğimiz sanat alanına geçelim. Bu bilim dalının en önemli kısmı *etik*'tir. Bunun özü, mutluluk ve esenlik kazandıran insan davranışının kurallarını ve ölçülerini ortaya koymasındır; söz konusu davranışları ortaya koymak için de onun araçlarının keşfedilmesi gerekmektedir. Buradaki hedef, gerçeğin kurgusu ve bilgisi değil fakat ona uygun erdem ve davranışın ortaya konmasıdır.

4. Simgeli Bilimler

Üçüncü kısım belki, simgelerin öğretisi ya da semiyotik olarak nitelendirilebilir. Bu alanın en önemli bölümünü sözcükler oluşturduğu için, bu bölüme mantık bilimi denmiştir. Bu alanın en önemli işlevi, ruhun kullandığı işaretlerin doğasını inceleyerek hem şeyleri anlaşılır kılmak hem de bunlara ait bilgileri başkalarının kavrayışına sunmaktır. Çünkü normalde ruhun alanına giren şeyler (eğer bizzat kendisi söz konusu değilse), mantığın alanına girmezler. Bu nedenle de incelediği işaretlerin ya da şeyleri temsil eden diğer simgelerin dışında, başka şeylere de başvurmak gerekir. Bunlar da *ideler*dir. Ne var ki insanoğlunun düşünce dünyasında varlık gösteren *ideler* diyarı, başka insanlara pek de açık değildir. Bunları belleğin dışında bir başka yere nakletmek de olanaklı değildir. Üstelik belleğimiz de pek tekin bir yer değildir. Bu nedenle kendi *idelerimizi* oluşturabilmek için, hem bu fikirlerin açıklanmak yoluyla paylaşılması gerekir, hem de bunların bizzat kendi kullanıma hazır hale getirilmesi için yazıya dökülmeleri çok önemlidir. Bu işaretler içinde insanoğluna en çok yarar sağlayan ve bundan dolayı da en çok kullanılmış olanlar, *dillendirilen seslerdir*. Bu nedenle de, *idelerin* ve sözcüklerin incelenmesi, bilgi sahibi olmanın en temel araçlarını oluştururlar ki bunlar aynı zamanda, insanoğlunun bilmeyi arzuladığı şeyler içinde azımsanmayacak bir alanı oluşturur. Bunları gerektiği gibi değerlendirerek inceleyebilseydik, belki de bize bugüne kadar alışık olduğumuzdan çok daha farklı bir mantık ve eleştiri tarzı kazandıracaklardı.

5. Bilginin Nesnesinin En Üst Sınıflandırılması

İşte bunlar, kanımca doğal olarak mantığımızın inceleme alanına giren ilk ve genel olgulardır. İnsanoğlunun düşüncesi bu şeylerle, ya bilgi sahibi olmak için uğraşmaktadır, ya belirli bazı amaçlara ulaşabilmek için ortaya koyduğu davranışlarını düzenlemek için uğraşmaktadır, ya da bilgiye belirli bir sıralama içinde ulaşabilmek için kullandığı işaretleri çözümleyebilmek

amacıyladır bu uğraş. Şimdi şu üç şey; birincisi bilinebilen şeyler; ikincisi mutluluğumuzun aracı ve bize bağlı *davranışlarımız* ve üçüncüsü, doğru kullanılarak bilgi edinmeyi sağlayan *işaretler*, bunların hepsi de (*toto coelo*) birbirinden farklıdır. Bunlar benim açımdan, düşünce dünyasının birbirinden bütünüyle farklı ve birbirinden kesinlikle ayrıştırılması gereken üç önemli alanıdır.

John Locke

HÜKÜMETE İLİŞKİN İKİ İNCELEME¹³¹

II. Gerçek Köken Üzerine, Hükümetin Kapsam Alanı ve Amacı

2. Bölüm

Doğanın Durumu Üzerine

4. Siyasal gücü doğru anlayabilmek ve onu kökeni itibarıyla kavrayabilmek için önce insanlığın içinde bulunduğu doğal koşulları gözden geçirmemiz gerekir. Bu durum, özgürlüğün bütünüyle var olduğu bir durumdur, yani hiç kimseden izin almadan ya da başka birinin iradesine bağlı kalmadan, doğa koşullarının sınırları içinde, eylemini özgürce tek başına belirlemeye, kişiliği ve mülkü üzerinde tam olarak tasarruf sahibi olmaya karar vermektir.

Bu aynı zamanda, hiç kimse bir diğerinden daha fazlasına sahip olmadığı için, bütün yetki ve karar verme hakkının sürekli bir başkasına devredilebildiği tam bir eşitlik durumudur: Hiç kimsenin bir diğerinden üstün olmadığı, herkesin doğa tarafından bahsedilen aynı avantajlarla doğduğu ve aynı yetenekleri kullandığı, bu yüzden de aralarında itaat ve tabiyet ilişkisi olmaksızın birbiriyle eşit olmasını gerektiren bir eşitlik durumudur. Ancak, eğer hepsine hükmeden bir lord veya efendi varsa ve bu, ona bahsedilmiş egemenliğe dayanarak birini diğerinin üzerine çıkarıyor ve bunu açık bir atamayla yapıyor ve birini himayesine alarak ona hükmetme ve egemenlik hakkı veriyorsa, o zaman durum başkalaşır.

6. Ancak bu bir özgürlük durumu olsa da bir sınır tanımazlık durumu değildir; bu durumdaki bir insan kendi şahsını ve mülkünü koruma ve kullanma konusunda kontrol edilemez bir özgürlüğe sahip olsa da, yine de kendi şahsını ve maiyetindeki canlıları korumaktan daha asil bir amaç olmadığı sürece, yok etme özgürlüğüne sahip değildir. Doğanın durumu

¹³¹ John Locke, *Zwei Abhandlungen über die Regierung*, Hrsg. Walter Euchner, Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 1977.

herkes için bağlayıcı olan bir doğa yasası ile yönetilir ve bu yasanın kendisi olan akıl, kendisine danışan tüm insanlara eşit ve özgür oldukları için hiç kimsenin diğerinin hayatına, sağlığına, özgürlüğüne ve mülklerine zarar vermemesini öğütler; çünkü insanlar her şeye gücü yeten ve sonsuz bilgelige sahip tek bir yaratıcının eseridir; egemen efendinin tüm hizmetkârları bu dünyaya onun emriyle ve onun işleri için gönderilmiştir; başka kimsenin değil, sadece eseri oldukları efendinin malıdır. Ancak onların, onun istediği zamana kadar ölmemeleri gerekir. Benzer yeteneklerle donatılan ve doğada tek bir topluluğa ait olan bizler için –sanki birbirimizin faydalanması için yaratılmışız veya bazılarımız diğerlerinden daha aşağı yaratılmışız gibi– birbirimizi yok etmemize izin verecek bir itaat biçimi düşünülemez. Herkesin kendisini koruması ve verilen görevi kasten terk etmemesi gerektiği gibi, aynı mantıkla, kendisinin güvenliği söz konusu değilse başka insanlara zarar vermemesi de gereklidir. O, insanlığın geri kalanını ve onların yaşamlarını sağlayan mal ve mülklerin korunması için elinden geleni yapmalıdır. Bu da demektir ki o, şayet herhangi bir suçluya yönelik kısas uygulaması söz konusu değilse, başkalarının yaşamlarını, özgürlüklerini, sağlıklarını, bedeninin herhangi bir uzvunu veya mallarını yok etmemeli ya da bunları azaltmamalıdır.

7. Bütün insanların birbirlerinin haklarına tecavüz etmesi veya birbirlerine zarar vermesi engellenmeli ve istisnasız herkes için barış ve korunma isteyen doğa yasası gözetilmelidir; bu durumda doğa yasasının uygulanması herkesin elindedir; bu yüzden herkes, kendisi yasayı ihlal etmediği sürece yasayı ihlal edeni cezalandırma hakkına sahiptir. Zira dünyada yaşayan bütün insanları ilgilendiren diğer yasalar gibi, eğer doğal koşullarda hiç kimse yasayı gerçekleştirecek ve sıradan masumları koruyacak ve suçluları engelleyecek bir güce sahip değilse, bu durumda bu yasa anlamsız hale gelir ve eğer doğal koşullardaki bir kişi, yaptığı bir kötülükten dolayı bir diğerini cezalandırabiliyorsa, o zaman bu hak herkes için geçerli olur. Çünkü mükemmel eşitlik durumunda, yani kimsenin diğerine üstünlüğü ve diğeri üzerinde yargı hakkı olmadığında, bu yasayı gerçekleştirmek için bir kişinin yapacağı şeyi diğer herkesin de yapabiliyor olması gerekir.

5. Bölüm

Mülkiyet Üzerine

27. Dünyadaki bütün aşağı düzeydeki yaratıklar insanlığın ortak malıdır, fakat sadece insanın kendi şahsiyeti onun özel mülkiyetidir. Bu hak kendisinden başka hiç kimseye ait değildir. Bedeninin ürettikleri ve elin gördüğü işler, hakikaten tek başına onun hakkıdır. Doğanın ona sunduğu şeylere

kendi emeğini de ekleyerek ondan kendine ait yeni bir şey katan insanoğlu, bu şeyi kendi mülkiyetine geçirmiş olur. Doğa tarafından meydana getirilen ama herkese açık durumda olmayan bu yeni şey üzerinde diğer insanların sahiplik hakkı, çalışma üzerinden eklenen başka şeyler nedeniyle artık ortak mal olmaktan çıkar. Söz konusu *emek* üretenin sorgulanamaz mülkiyeti olduğuna göre, bu çalışmanın eklendiği şey üzerinde sadece onun hakkı olabilir, en azından diğer insanlar için de yeterli ve iyi şeyler kalıyorsa.

7. Bölüm

Politik ya da Sivil Toplum

87. Kanıtlandığı gibi insanoğlu doğduğunda, mükemmel bir özgürlüğe ve doğa yasasının sağladığı hak ve ayrıcalıkları diğer insanlar kadar veya dünyadaki insan sayısı kadar kontrol edilmeden kullanma hakkına sahipti; sadece onun mülkiyetindeki şeyleri, yani yaşamını, özgürlüğünü ve konumunu, diğer insanların saldırılarından ve girişimlerinden korumak için değil, aynı zamanda yasa ihlal edildiğinde hüküm vermek ve suçun hak ettiğine inandığı cezayı uygulamak için de. Hatta gerçekleştirilen suçun iğrençliği bunu gerektiriyorsa, ölümle cezalandırmak için doğa tarafından bir yetki belirlenmesi de gerekir. Kaldı ki hiçbir politik toplum kendi içinde, mülkiyeti koruma erkine sahip olmadan ve hatta bu hakka tecavüz edenleri cezalandırma yetkisiyle donatılmadan var olamaz. Politik toplum sadece, toplumun bütün üyelerinin kendi doğal erkinden vazgeçerek bunları toplumu oluşturan yasanın yararına ve bu yasanın kritik anda kendisini de koruyacağı güvencesiyle bir başkasına devrettiği yerde gelişirdi.

Bu yüzden devlet, hem toplumun üyelerine karşı gerçekleştirilen yasa ihlallerini uygun gördüğü çeşitli şekillerde cezalandıracak (yani yasa koyabilecek) hem de toplumun bir üyesi olmayanların toplum üyelerine verdiği zararlara karşı savaşacak (yani savaş ve barış kararı verebilecek) bir güce sahip olmalıdır; tüm bunların amacı da, toplumun bütün üyelerinin mülkiyet haklarını mümkün olduğunca korumaktır. Ancak topluma dahil olarak her kişi doğa yasasına karşı işlenen suçların cezalandırılması için güçlerinden vazgeçmiş olsa da... kendi gücü üzerindeki hakkını, devletin adaleti sağlamak için yürüteceği işlerde kullanmak üzere devlete verse de... bunlar aslında onun kendisi veya vekilleri tarafından alınan kendi kararlarıdır. Sivil toplumun yasama ve yürütme güçlerinin, yani devlet içinde işlenen suçların nasıl cezalandırılacağı konusunda mevcut yasalara göre hüküm vermenin ve ayrıca durumun güncel şartları uyarınca suçların hangilerinin affedileceğine dair hüküm vermenin ve gerekiyorsa bu ikisi için tüm toplum üyelerinin verdiği güçleri kullanmanın kaynağı işte budur.

89. Dolayısıyla, doğa yasasının kendilerine verdiği *yürütme erkini* terk ederek bir topluluk halinde birleşen insanlar, sayıları kaç olursa olsun, politik veya sivil bir toplum oluşturmuş olurlar. Bunu yapmanın yolu, doğal durumda bulunan herhangi bir sayıdaki insanın, tek bir üstün hükümetin yetkisi altında tek bir kişi, tek bir politik varlık olmak için bir araya gelmesi veya bu topluluğa katılan bir kişinin var olan hükümete katılmayı kabul etmesidir. Böylece artık tek vücut olmuş topluma, gerçekleştirilmesi için (kendi iradesi kadarıyla) kendi desteğinin gerektiği yasama, yani toplumun iyiliği için yasalar yapma yetkisi verilmiş olur. Bu da insanları doğal durumdan devlet durumuna geçirmek demektir; dünya üzerinde, devletin tüm üyelerine karşı işlenecek suçları düzeltecek ve tüm ihtilafları çözecek yetkiye sahip bir yargıcı yine o devlet tarafından tayin etmek demektir. Başvuracakları böylesi bir karar yetkesine sahip olmayan insanlar, nasıl bir araya gelmiş olurlarsa olsunlar hâlâ doğal durumlarındadırlar.

90. Bu yüzden açıktır ki dünyada bazı kişiler tarafından tek hükümet biçimi sayılan mutlak monarşi sivil toplum ile çelişmektedir; monarşi içerisinde hiçbir biçimde sivil bir hükümet elde edilemez. Sivil toplumun amacı, zorunlu olarak herkesin kendi kendisinin yargıcı olduğu doğal durumun getirdiği rahatsızlıkları engellemek ve çözmek olduğundan, sivil toplum zarar gören toplumun bütün üyelerinin veya ihtilaf halindeki insanların başvurabileceği ve kararlarına bütün toplumun itaat edeceği, kabul edilmiş bir otorite öngörür. Bir insanın başvurabileceği ve fark gözetmeyen böylesi bir otorite yoksa, bu kişiler hâlâ doğal durumda demektir. Kendi egemenliği altındaki kişilere kıyasla her mutlak hükümdar işte bu konumdadır.

John Locke

BİLİMİN YENİ AMAÇLARI VE YÖNTEMLERİ

Günlük

Zihinlerimiz ne gerçekler kadar büyük yaratılmıştır ne de şeylerin tümünü kapsamaya uygundur. Erişebildikleri içinde kavrayabileceğinden çok daha fazlasını görür ve dolayısıyla anlayamaz olanlar da az değildir... Ama düşüncelerin kaynağı olan bu zihinsel durum, mükemmellikten uzak olsa da gerçeği arama yönündeki gayretlerimizin önüne geçmemeli veya herhangi bir şeyi bilmekten uzak olduğumuzu düşünmemize sebep olmamalıdır, çünkü insanoğlu her şeyi anlayamaz. Bilgi toplamaya uygun yeteneklerle donatılarak bu dünyaya gönderildik ve yeterli bilgiyi, kendimizi, doğamızın yapısı ve varlığımızın içinde bulunduğu koşulların gösterdiği amaçlarla sınırlarsak ve dikkatimizi o amaçlara yönlendirirsek toplayabiliriz. Dünyadaki koşullarımızı göz önüne alırsak, sürekli yiyecek, içecek, giyecek ve hava koşullarından korunma ihtiyaçlarının giderilmesi gereken bir mülke sahibiz; rahat edebilmek için bundan çok daha fazlası gerekiyor. Bu şeyleri sağlamak için doğa bize çoğunlukla işlenmemiş, kullanıma uygun olmayan malzemeler sunuyor; onları kendi durumumuza uydurmak için çalışmaya, zanaata ve düşünmeye ihtiyacımız var. İnsanoğlunun bilgisi, eğer çalışma süresini kısaltacak araçlar bulunmamış ve ilk bakışta kullanışsız görünen bazı şeyleri geliştirmemiş olsaydı, tüm zamanımızı yoksul ve sefil hayatımızı sürdürmek için gerekli araçları sağlamak için çalışarak harcayacaktık...

Yani burada dünyadaki insanların kullanımı ve avantajı için uygun olan çok geniş bir bilgi alanı mevcuttur. Dolayısıyla çalışmalarımızı kolaylaştıracak veya kısaltacak taşıma yöntemleri geliştirmek, zenginleştirici stoklarımızı (örneğin hayatımızı daha rahat hale getirmeye yarayan şeyleri) arttıran veya bunları daha iyi korumak için kullanılabilecek yeni ve faydalı ürünler tedarik etmeye dönük akıllıca yöntemlerle çeşitli malzemeleri ve etkenleri birleştirmek, bilgi sayesinde mümkündür. İnsan zihni böylesi buluşlar yapmak için uygundur ama belki şeylerin özü, onların asılları, gizli

çalışma biçimleri ve maddi varlıkların tümü, kullanım yeteneğimizi aştığı gibi kapasitemizi de aşabilir; güneşin veya yıldızların doğasını bilmediğimiz için şikayet etmemizin bir anlamı yoktur, çünkü ışığın kendisini düşünmek bizi karanlıkta bırakır. Dolayısıyla bilsek bile bize ne tam bir fayda getirecek ne de hayatlarımızı daha mutlu kılacak başka binlerce doğa üzerine spekülasyon, hiçbir şekilde gerçek bir yarar sağlayamayacak şeylerle eğlenen boş veya fazla meraklı beyinleri boşu boşuna meşgul edecektir. Bu nedenle, insanın dünyadaki yerini ve ona verilen akıl ve becerileri düşünürsek, elindekilerin ona bu dünyanın sağlayabileceği mutluluğu vereceği sonucuna varmamız gerekir. Bu dünya, kolay yoldan, zevkli biçimde, çeşitlilik içinde ve mümkün olan en uzun süre yaşamasını sağlayacak her tür şeyle bol bol doludur: Böylece insanoğlu bu dünyada hiçbir kaygısı olmasa ve bu hayattan sonraki varoluşu anlamaya çalışmasa, kafasını sadece doğa tarihine, kendine düşen evren konağındaki şeylerin niteliğini araştırmaya yorabilirdi; kendi gücü dahilinde şeylerin nesnel nedenlerini ve etkilerini bilme konusunda donanımlı olur, düşüncelerini, dünyada soyunun rahat ve mutlu biçimde devam etmesine katkıda bulunacak makine ve aletler gibi şeylerin icat edilmesine ve zanaatlara yönlendirebilir ve daha fazlasını bulmak için sıkıntı çekmezdi. Evrenin asıl çerçevesi veya yapısı konusunda aklını karıştırmaya, o büyük makineyi kendi icatlarından oluşan bir sistemin içine çekmeye, anlaşmazlık çıkarmaktan ve sürekli kavgaya neden olmaktan başka bir faydası olmayan, kafa karıştırıcı, muğlak hipotezler oluşturmaya ihtiyaç duymazdı: Bütün işimiz yuvamızdaysa, doğanın daha genel ve bize yabancı kısımları hakkındaki bilgisizliğimizden şikayet etmemize ne gerek var? Kendimizin ve bütün kaygılarımızın sükuta uğradığı dünya üzerinde ancak küçük bir nokta kadar pay sahibiyken, nasıl oluyor da evrenin ayrıntılarına ilişkin bilgi isteğiyle sızlanıyoruz? Neden evrensel maddenin, hareket ve uzayın huzursuz ve seyri mümkün olmayan okyanusunda yelken açmak ve ölçü almak için, elimizde ne bir pusula ne de bir iskandil var diye bize güçlük çıkarıldığını düşünüyoruz ki?

Friedrich Wilhelm Leibniz

(1646-1716)

17. YÜZYILDA ALMANYA'DA FELSEFENİN DURUMU

İngiltere, Hollanda ve Fransa'ya göre Almanya, 17. yüzyılda geri kalmış bir tarım ülkesiydi. Feodal despotizmin hüküm sürdüğü bu ülkede, kapitalist ilişkiler, henüz yeni yeni canlanmaktaydı. Birçok prensliğe bölünmüş Almanya'nın her bölgesinde birbirinden farklı siyasi ve ekonomik yapılar oluşmuştu. Ülke, dinî ve siyasi ayrılıklar nedeniyle kendi içinde bölünmüştü. 300 feodal devletin yanı sıra 50 feodal beylik ve bir o kadar da görece özerk kent mevcuttu.

Evrensel Bilim Adamı

Ülkenin birbirinden farklı prensliklere ve devletçiklere bölünmüş olması, ekonomik ve toplumsal yapıların da farklılaşmasına ve dolayısıyla siyasi bakış açılarının da aynı şekilde farklılık göstermesine neden olmuştu. Almanya'nın içinde bulunduğu siyasi ve toplumsal yapının yansımaları felsefe ve siyasette neredeyse birebir görmek mümkündü.

Bu durumda bile Almanya, Avrupa'nın siyasi, kültürel ve bilimsel gelişmelerinden uzak kalamıyordu. Bunun etkisi, ekonomik ve siyasi yansımalarla olduğu gibi felsefede de görülebiliyordu.

Büyük düşünür, filozof ve matematikçi Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716), bu etkinin en önemli örneklerinden birini oluşturunuyordu. O, Avrupa'daki gelişmelerden etkilenmekle kalmamış aynı zamanda bilim ve felsefe dünyasına yaptığı katkılarıyla sadece Almanya'nın değil, Avrupa'nın sayılı bilim adamı ve filozoflarından biri olmuştu. Bu nedenle de dönemin en büyük Rus, İngiliz, Fransız ve Hollandalı düşünürleriyle dost ve yakın arkadaş olmuştu. 17. yüzyıldan bu yana birçok Avrupa ülkesinde birbiri peşi sıra kurulan bilim akademilerinin üye listelerinin en üst sıralarında Leibniz gelirdi.

Hatta o, Rusya'daki demokratik reformların ve modern devletin babası olarak bilinen Büyük Petro'nun, Türkiye'deki adıyla "Deli Petro"nun da başdanışmanıydı.

Bir Leibniz uzmanı olan Wolfram Goertz, onun düşünsel birikimi hakkında şu nüktedan saptamada bulunmaktadır:

"Eğer Leibniz 300 yıl sonra, yani bugün yaşıyor olsaydı, büyük ihtimalle internet ansiklopedisi olarak bilinen Wikipaedia'yı kurar ve bu sitenin bütün maddelerini tek başına yazmakla kalmaz aynı zamanda bunları her daim güncellerdi. Papa XVI. Benedikt'in yanı sıra Alman Başbakanı Angela Merkel'in başdanışmanlığını yaparken, Alman Hekimler Odası ile Sosyal Güvenlik Kurumu'nun bütçesini de oluşturur, bu arada Max Planck Enstitüsü'nü yönetir ve lise dengindeki okullarda kullanılacak yeni bir hesap makinesi tasarlar ve hatta onu hayata geçirirdi. O, bü-

tün bunların yanı sıra hem Leipzig Üniversitesi'ndeki hukuk kürsüsünde hem de Tübingen Üniversitesi'ndeki felsefe bölümündeki profesörlük görevini ihmal etmezdi. Tabii ki en önemlisi de Jülich'te, yani Avrupa'nın en önemli atom araştırma merkezinde hem en önemli makamı işgal eder hem de silahlı kuvvetlerinin denizaltı araştırmalarına etkin bir katkıda bulunurdu. En önemlisi de Stockholm'deki Nobel Ödülü Komitesi, bütün bu birikimlerinden dolayı ona hangi alanda ödül vermesi gerektiğine bir türlü karar veremezdi."¹³²

Leibniz, Rönesans döneminden bu yana tanıdığımız evrensel düşün adamlarının en iyisiydi. O, birbiriyle doğrudan ilişkisi olmayan bir alandan başka bir alana âdeta kendisiyle yarışcasına dalar ama her seferinde birikimiyle bütün diğer düşün ve bilim adamlarını geride bırakırdı.

Felsefeye Katkıları

Leibniz'in çocukluğu da ilginçtir. Birkaç kuşak boyunca akademik alana profesör yetiştiren bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Leibniz, 5 yaşından itibaren sadece okuma ve yazmayı sökmekle kalmaz, aynı zamanda kendi başına Latince ve Eski Yunancayı da öğrenir. Okuma ve öğrenme açlığı bir türlü doyuma ulaşmayan Leibniz, aynı zamanda profesör olan babasının kütüphanesinde istediği bütün kitapları bulabiliyordu.

Onun felsefe ve bilim dünyasına yaptığı katkılar o kadar çeşitli ve geniş bir yelpazeye yayılmıştır ki, ondan sonraki bilim adamları ve filozoflar ve özellikle de Alman filozofları onun birikiminden ve açılımlarından oldukça yararlanmışlardır.

Leibniz, bilim adamlığının yanı sıra devlet yönetiminde de birçok görev üstlenmişti. Birikimini siyasi alanda da kullanarak bilimsel, toplumsal ve siyasi açıdan geri kalmış Almanya'nın bilime, araştırmaya ve aydınlanmaya yönelmesini sağlamıştır. Toplumsal açıdan kapitalist üretim ilişkilerini savunan Leibniz, siyasi ve felsefi açıdan yeni gelişmekte olan burjuva sınıfıyla feodallerin ittifakından yana tutum aldı. Felsefi öğretisinde birçok materyalist unsur taşımakla birlikte gene de o siyasi düşünceleri nedeniyle daha fazla ileriye gidemedi ve maddi dünyanın gelişimini Tanrı'yla sınırladı.

Onun "nesnel idealist felsefesi", önemli oranda diyalektik yöntem içermektedir. O bu görüşleriyle Hegel başta olmak üzere Alman idealizminin önemli filozoflarını da etkilemişti.

Monade Kavramı

Leibniz'in felsefeye kazandırdığı en önemli kavram "**monade**"dir. Ona göre "*Monade*, maddenin en küçük hareket ve güç birimidir." Âdeta her *monade*, maddenin ihtiyaç duyacağı her şeyi içermektedir, sanki o maddenin sırlı kapısını açan

132 Wolfram Goertz, "Gottfried Wilhelm Leibniz, Der Universelle Geist", Bertram Müller (Hrsg.), *Philosophen Deutschsprachige Denker in Einzelportraits*, ZpB, Düsseldorf, 2011, s.23.

maymuncuk gibidir. Ne bir şekle ne de hacme sahiptir. Dolayısıyla parçalanamaz ve yok edilemez. Hem maddede hem de ruhta aynı ölçüde ve şekilde bulunur. Ortak niteliklere sahip olmakla birlikte her *monade* hem evrenin bütün çeşitliliğini içerir hem de bir diğeriyle birleşmeye meyillidir. Ona göre *monadeler* doğal olarak zekidir ve hem ne yapacaklarını bilirler hem de diğer *monadelerin* ne yapacağını tahmin eder ve ona göre bir davranış sergilerler. Her *monade*, evreni oluşturan bütün *monadelerin* kodlarını içerir.

"Peki bu *monadeler* kime bağlıdır ya da bunları kim bu şekilde kodladı?" sorusuna Leibniz, "Tanrı" cevabını verir.

Ancak son kertede felsefesini dayandırdığı ilahi gücü, yani Tanrı'yı bir kenara koyduğunuzda, onun **madde**, **çelişki**, **monade** ve **hareket** kavramları arasındaki ilişkiyi (teklin bütünle, özgün olanın genelle olanla ilişkisi) incelerken nasıl diyalektik materyalist (mekanik ve metafizik bakış açısının tersi) bir bakış açısına yaklaştığını ve hatta ona dokunduğunu görürüz.

Leibniz'in *monade* kavramı, sanki Almanya'nın siyasi ve toplumsal konumunu anlamak ve incelemek için üretilmiştir. Çünkü ona göre *monadeler* "penceresizdir" ve dolayısıyla bir başına varlık gösterir; onlar hem birbirinden bağımsızdırlar hem maddi dünyanın evrensel kodlarını içerirler hem de (uyum nedeniyle) zorunlu olarak birleşmeye eğilimlidirler. Tekli olanların (özerk kentler) bilinci bulanıktır; canlı bir zihne sahip *monadeler* (derebeylikler) hisseder ve üretirler; ruhu olan *monadeler* ise mantıklı ve dahi insanlar (bağımsız devletçikler) gibidirler. Bunların her biri kendi başına varlıklardır ancak daha yükseğe (tanrısal ruha) erişebilmek için özlerindeki birleşme eğilimine göre davranırlar. Bunların birbiri üzerinde doğrudan, içsel bir etkileri olamaz ancak gene de bunlar birlikte hareket ederek birbirini bütünlerler.

Leibniz'de Diyalektik ve Evrim Teorisi

Leibniz'in en önemli buluşları, kuşkusuz onun esas alanı olan matematikte olmuştur. Cebir ve geometride birçok yeniliğe imza atmıştı. Felsefi yazılarından da görüleceği gibi dünyanın ve canlıların (bitkilerin hayvanlarla akrabalıkları ya da hayvanlarla insanlar arasındaki benzerlikler üzerine tezler) oluşumuna, maddenin yoktan var olamayacağına ve maddenin dönüşümlerle sürekli bir hareketlilik içinde olduğuna dair görüşleri çığır açıcı özellikler taşıyordu.

"... Doğal değişimler zamanla meydana geldiği için, bazı şeyler değişirken diğerleri olduğu gibi kalır ve bu nedenle tözlerin bağrında farklı hareketlilikler ve ilişkiler ağı söz konusu olur... Anlık durumlar, birbirini doğal olarak takip eden tekli tözlerin doğal süreçlerinin anlık halidir. Dolayısıyla her yeni durumun, bir sonraki durumu da kendi bağrından çıkardığı söylenebilir."

Bu görüşlerin sadece evrim teorisinin babası Darwin'i etkilemediği çok açık değil mi?

Gottfried Wilhelm Leibniz

FELSEFİ AÇIDAN ÖNEMLİ KISA YAZILAR¹³³

IX. Doğa Üzerine Yeni Bir Sistem

Tözler arasında alışveriş;

Ruh ve beden arasındaki bağlantı ve alışveriş

1. Bu sistemi keşfetmem ve sonra da aydın şahsiyetlere sunmamın üzerinden birkaç yıl geçti. Dönemin en tanınmış ilahiyatçı ve filozoflarından biri, görüşlerimin bir kısmı hakkında, bir başka saygın şahsiyet üzerinden bilgi sahibi olmuş ve o da görüşlerimi tuhaf karşıladığını belirtmiş. Söz konusu şahsa incelemelerimi gönderdikten sonra o da soylu ve ahlaki bir davranış göstererek sarf ettiği sözlerini geri aldı. Sonra da incelememin bir kısmına katıldığını belirtti ve katılmadığını söylediği bölümler hakkındaki itirazlarını da geri çekti. Ben de bu olaydan sonra yazılarımı, iyice gözden geçirdikten sonra kamuoyuna sunmaya karar verdim. O günden bu yana görüşlerime yönelik itirazları gidermeye çalıştıkça, buna karşı da bir hareket oluştu –ki şimdi açıklayacaklarım da bununla ilgilidir.

Bazı saygın şahsiyetlerin, görüşlerimi daha anlaşılır hale getirmem konusundaki tavsiyelerini de dikkate aldıktan sonra, şimdi söz konusu incelemelerimi kamuoyuna sunmaya cesaret edebildim. Sanırım incelememin anlaşılması, bazıları açısından hem kolay olmayacaktır hem de her sıradan insanın beğenisini kazanamayacaktır. Bunları ortaya koyarken, özellikle konuyu bilenlerin uyarılarından çok yararlandım. Ne var ki bilgileriyle yardımcı

133 G. Wilhelm Leibniz, *Philosophische Bibliothek*, Bd. 73, *Die kleineren philosophisch wichtigeren Schriften von Gottfried Wilhelm Leibniz*. Übersetz und erläutert von J.H. v. Kirchmann, Verlag der Dür'schen Buchhandlung, Leipzig, 1878.

olmak isteyenlerin hepsine başvurmak, benim açımdan yorucu olacaktır. Bu arada, önyargıyla bana saldıranlara değil fakat gerçeğe bağlılıklarından şüphe duymadıklarıma kapımın her zaman açık olduğunu da sırası gelmişken ilan edeyim.

2. Her ne kadar ben de, esas olarak matematik bilimiyle uğraşanlara dahil olsam da yine de gençliğimden bu yana felsefeye kafa yoruyorum. Birçokları gibi ben de felsefede –eğer düzgün bir yöntem bulunursa– açık ve kesin bir kanıtlama yolunun bulunacağını düşünenlerdenim. Bir zamanlar ilahiyat biliminde çok derinleşmişim ama gençliğimde uğraştığım matematik ve yeni yazarların bilimsel eserleri beni o alandan kopardı; bu alanlar artık daha çok ilgimi çekmeye başlamıştı. Doğayı mekanik açıdan açıklamak öylesine hoşuma gidiyordu ki, insanın hiçbir şey öğrenmediği ve boş lafların tekrar edilmesinden başka bir şey olmayan bu alanı (ilahiyat) hemen terk ettim. İyi de etmişim. Mekaniğin en üst yasalarında derinleştikten sonra, yaşamın bize her gün gösterdiği doğa yasaları konusunda açıklamalar yaparken fark ettim ki, sadece maddenin genleşmesini bilmek yetmeyecek. Buna ayrıca kuvvet kavramının da ilave edilmesi gerektiğini anladım, çünkü bu aynı zamanda metafizik alanına da girer. Öte yandan hayvanları basit bir makine gibi gören ya da onları bir şekilde hakir görenlerin görüşlerinin de uygulanamayacağını ve uygulansa bile, bunun doğanın yasalarına aykırı olacağını anladım.

3. Kendimi Aristoteles'in baskısından kurtardıktan sonra bir süre boşluk kavramına ve atomlara yönelmişim. Çünkü insanın tasavvur etme arzusunu en kolay bu konular tatmin ediyordu. Bu konulardan uzaklaştıktan ve epey üzerine düşündükten sonra anladım ki, sadece bu konuya yoğunlaşarak gerçek birliğin temel ilkeleri bulunamaz. Çünkü bunlar (atomlar) zorunlu bir şekilde bir araya getirilmiş, etki altında, sıradan ama sonsuz parçacıklardan başka bir şey değillerdi. Bunların miktarını ve bilgilerini onların üzerinden değil fakat dışardan onlar üzerinde etkide bulunan; onlar gibi nokta halinde değil, daha farklı; onlar gibi parçaların yan yana getirilmesinden oluşmayan fakat masif şeyler üzerinden kavrayacağımı anladığımda, hemen söz konusu gerçek birliği araştırmaya yöneldim. Ama bunu yapabilmek için de önce biçimsel olarak tek bir atomu ele almak durumunda kaldım, çünkü hem cismani olan hem de parçalanamayan şeyin olması imkânsızdır ve bu nedenle de gerçek birliği içeremez. Bunu yaparken de yeniden, şu günlerde hiç sevilmeyen ve hatta lanetlenen, tözsel şekillere yönelme zorunluluğunu hissettim. Ve yine bunu yaparken de hem onu kavratıcı olarak açıklamam gerektiğini hem de geçmişte onun üzerinden manipülasyonlar yapıldığı için söz konusu kullanıma izin vermemem gerektiğini anlamıştım. Böylece bunların belirgin özelliklerinin, tıpkı düşünce ve arzu gibi etkide bulundukları sonucuna

vardım. Bu nedenle ruhlar kavramından ödünç alınmış bir kavramı taklit etmem gerekecekti. Nasıl ki ruh, bir bedenın organlarıyla ilgili hastalıklardan sorumlu tutulamazsa, ben de bu şekillerin, her ne kadar genel ilkeleri belirlerken vazgeçilmez olsalar da, gene de onların, doğanın özgün sorunlarını açıklamak için zorunlu olmadığını anladım. Aristoteles bunları birinci entelechie¹³⁴ olarak adlandırıyor; ben ise bunu daha anlaşılır bir şekilde, *ilk kuvvet* olarak adlandırdım. Ama bu, maddeyi sonradan bütünleyen bir olasılık olarak değil fakat aynı zamanda ilk itki olarak düşünölmelidir.

4. Ayrıca bu şekil ve cisimlerin, tıpkı ruhlarımız gibi bölünmez olduğunu da fark etmişim; yanılmıyorsa, Aziz Thomas¹³⁵ da hayvanların ruhları konusunda buna benzer şeyler söylemişti. Ancak bu hakikat, ruhların ve cisimlerin kaynağı ve sürelerine dair yeni tartışmalara neden olmuştu. Hakiki birliklerin içerdığı tözün başlangıcının ve sonunun ancak bir mucizeyle ortaya çıkmış olduğunu düşünürsek, bunların başlangıcının ve yok olmasının da ancak yaratıcı bir güç tarafından sağlanmış olması gerekir. Tanrı'nın sonradan yarattığını varsaydığımız ruhları işin dışında tutarsak, tözlerin doğurgan şekillerinin de, dünyanın yaratılışıyla birlikte yaratılmış olduklarını ve hâlâ da varlıklarını sürdürmeleri gerektiğini kabul etmek durumundayım. Büyük Albert¹³⁶ ile Johann Baco¹³⁷ gibi bazı ilahiyatçılar da hakikatin bir kısmını ve özellikle de tözlerin kökenlerine dair söylenenleri kabul etmişlerdir, ki ayrıca Gassendi¹³⁸ taraftarlarının atomlara atfen, benimse şekillerin kendilerini devam ettirmelerine dair söylediklerimde olağanüstü bir şey bulunmamaktadır.

5. Ancak ruhları ve mantıklı zihinleri hiçbir fark gözetmeden, hepsini olduğu gibi bir çuvala doldurmanın da doğru olmadığını söylemek isterim; çünkü bunlar, Tanrı'nın suretinden yapılmış olmalarından dolayı onun tanrısal ışığını taşırlar ve bu nedenle de hem kutsal bir anlama sahiptir hem de tözden oluşan cisimlere göre birer küçük Tanrı olarak görölebilirler.

134 Amacını kendi içinde barındıran özellikler.

135 Aziz Thomas, (Aquinalı Thomas)1225-1274 yılları arasında yaşamış, bilgi, metafizik, siyaset, ruhun ölümsüzlüğü konularındaki yorumlarıyla skolastik düşüncenin önemli ismi olan ünlü Hristiyan filozof.

136 Büyük Albert, derin ve çok geniş kapsamlı bilgisiyle, Ortaçağ'da kendisine "doktor universalis" unvanı verilmiş olan 13. yüzyıl Alman düşünürü.

137 Johann Baco, 17. yüzyılın ikinci yarısında Paris'te yaşamış İspanyol kökenli ilahiyatçı. Din konusundaki derin bilgi ve analizleriyle ünlenmişti.

138 Pierre Gassendi (1592-1655) Fransız düşünür, matematikçi ve bilim adamıdır. Kendisinden sonrakı felsefi ve bilimsel spekülâtif tavrı üzerinde oldukça etkili olmuş olan Gassendi, eski ilkçağ atomculuğunu canlandırmıştır. Felsefeyi, Hellenistik dönemde Epikuros'un yaptığı gibi, mantık, fizik ve ahlak felsefesi olarak üçe ayıran Gassendi, önce Descartesçi doğuştan düşünceler anlayışına karşı çıkmış ve bilginin esas kaynağının duyular ve tümevarım olduğunu öne sürerek, deneyci bir bakış açısı benimsemiştir. Matematikçiliğinin de etkisiyle, tımdengelimden hiç vazgeçmemiş olan Gassendi, felsefi atomculuğu geleneksel maddi yorumundan sıyrılmış ve onu, matematikle mekaniğin kendisine uygulanabileceği bir şekilde büründürmüştür

Tebaasını yöneten hükümdar, çocuklarına bakan bir baba, kendi icat ettiği makinenin her şeyiyle ilgilenen bir mühendis gibi Tanrı da söz konusu ruhların ve zihinlerin üzerine titremektedir. Tözlerin dönüşümünden daha yüce bir ilkeye tabi olan bu ruhların ihtiyaçlarını karşılamak için yaratılmış olan bu tözlerin dönüşümü de, sonuçta hem onların mutlu olmasına hem de kötülüklerin engellenmesine göre uyarlanmıştır.

6. Şimdi, sıradan şekillere veya maddesel ruhlara yeniden dönecek olursak; bunları, yani atomların yaşam süresine dair tezleri tartışmalı hale getirmek isteyen bazıları, filozofların *hareket* veya hareketin niteliği olarak kavradıkları şeyin, ruhun bir bedenden bir başka bedene geçmesiyle aynı şey olduğunu iddia etmektedirler. Bu görüşle, şeylerin doğası arasında kesinlikle bir benzerlik bulunmamaktadır. Çünkü böyle bir geçiş ya da hareket, bedenler arasında kesinlikle meydana gelemmez; ayrıca bu konuda, günümüzün en yetkin bilim adamları olan Swammerdam¹³⁹, Malpighi¹⁴⁰ ve Leeuwenhoek¹⁴¹ beyler de beni bu konuda oldukça aydınlattılar. Onların verdiği bilgilere göre varlıkların ya da herhangi bir şekilde örgütlenmiş tözlerin bu tür hareketleri ya da geçişleri yerine getirmeleri mümkün değildir, ancak onlar, bilimsel çalışmalarında, yeniden yaratımdan değil fakat bir tür çoğaltımdan bahsetmektedirler. P. Regis¹⁴² ve N. Hartsoeker¹⁴³ gibi çok yetenekli bayların yanı sıra *la Recherche de la vérité*¹⁴⁴ (Hakikat Üzerine Araştırma) adlı kitabın yazarı da bu anlayışa çok yakındı.

7. Ancak en tayin edici sorunun yanıtı hâlâ verilememiştir. Peki, bedenlerin ya da örgütlenmiş organik tözlerin ölümünden ve bütünüyle yok olmasından sonra onların ruhlarına veya şekillerine ne olmaktadır? İnsan, ruhların boş yere, kaosun içinde karmakarışık bir halde duran maddelerle birlikte kalacağını düşününce, haliyle bu sorunun yanıtını vermek daha da güçleşmektedir. Durum böyle olunca ben de, en mantıklı işin, farklı bir yola girmek ve ısrarla orada kalmak olduğuna karar verdim. Sadece ruhlarımızın

139 Hollandalı bir bilim adamı olan Jan Swammerdam (1637-1680), atomlar ve doğa bilimleri ile ilgili araştırmalarıyla ünlüdür. Evrim teorisinin ilk nüvesi olarak kabul edilen ön-hazırlık öğretisinin de babasıdır.

140 İtalyan kökenli bir atomcu olan Marcello Malpighi (1628-1694), bitki anatomisiyle ünlenmiş bir bilim adamıdır.

141 Hollandalı bir bilim adamı olan Antoni van Leeuwenhoek (1632-1723), ışık mikroskobunun icatçısı ve kullanıcısıdır.

142 Kartezyen felsefeyi canlandıran bir Fransız filozof olan Pierre-Sylvain Régis (1632-1707), eserlerinde Kartezyen felsefesini ayrıntısıyla ortaya koyarak yorumlamıştır.

143 Hollandalı bir bilim adamı olan Nicolas Hartsoeker (1656-1725), dönemin en ünlü biyolog, matematikçi ve fizikçilerinden biridir.

144 Kartezyen felsefesinden sonra neredeyse tümüyle unutilan Nicolas Malebranches (1638-1715), *Recherche de la vérité* (Hakikatin İncelenmesi) adlı eseriyle Kartezyen felsefesini dinle bağdaştırmaya çalışmıştı.

değil aynı zamanda bedenlerimizin büyük bir kısmının da, her ne kadar küçülsek ve bu durumu duyu organlarımızla algılayamasak bile, doğumdan önceki durumuna dönüşeceğini anladım. Öte yandan hiç kimse ölüm anının ne zaman olduğunu da saptayamaz; çünkü insan, bir süre baygınlık geçirince de aynı durumla karşı karşıya kalmaktadır; hatta suda boğulan bazı böceklerin, kirecin altına gömüldükleri halde yeniden hayata döndüklerini de biliyoruz. Bu örneklerden ve daha başka olgulardan da göreceğimiz gibi, eğer insanoğlu makine denen bedenimizi yeniden işler hale getirebilseydi, ölümden sonra dirilmek de mümkün olabilirdi. Büyük Demokritos'un bile –her ne kadar Plinius¹⁴⁵ onunla alay etse de– tam bir atomcu olarak buna benzer şeyler söylediğini hatırlıyorum. Demek ki bir beden, yaşadığı ve organları işler vaziyette kaldığı sürece (nihayet bazı zeki adamlar da bunu kabul ediyorlar), şayet bu ilk doğum veya herhangi bir şekilde yeniden doğum değilse, bu durumda o bütünüyle ölmüş veya metafizik açıdan bütünüyle yok olmuş sayılmaz. Aslında ruhların göçünden değil de organların farklı biçimlenişinden ya da bunların az ya da çok gelişimi nedeniyle bedenlerin yeniden biçimlenmesinden bahsetmek daha doğru olabilir.

8. Buradan çıkan sonuç: Mantiğı takip eden ruhlar, daha yüce bir yasa ya tabi olarak özgürleşmekte; daha doğrusu onlar bu sayede insanoğlunun alay konusu haline gelmekten de kurtulmaktadır. Tanrı, bedende görülen değişimle birlikte kişilerin ahlaki değerlerinin de kaybolmaması için gerekli tedbirleri almıştır. Kısacası her şeyin mükemmele doğru ilerlediğini söyleyebiliriz; bu kural sadece bütün evren için değil fakat özellikle onun yaratımı olan ve mutlu olmakla belirlenmiş varlıklar için de geçerlidir. Bunların oluşumunda evren de, Tanrı'nın lütfuyla üzerine düşeni –tabii ki tanrısal bilgeliliğin izin verdiği oranda– yapmaktadır.

9. Ahlaki yasalar değil de, mekanik kurallar esas alındığı için, bugüne kadar hep canlı varlıkların ya da diğer cismani tözlerin olağan yaşamlarının bir anından sonra bütünüyle yok oldukları düşünülüyordu. Halbuki insan sağlığı üzerine yazılmış kadim kitabın yazarı Hipokrat [Hippokrates]¹⁴⁶ da

145 Gaius Plinius Secundus Maior (23-79), kısaca Büyük Plinius ya da Yaşlı Plinius olarak bilinir. Antikçağın en önemli yazar ve filozoflarından biridir. Plinius, bilim tarihindeki yerini, dönemi-ne ait bilgileri derlemek amacıyla kaleme aldığı, insanlık tarihinin ilk ansiklopedisi sayılan dev yapıtına borçludur. *Doğa Tarihi* (Naturalis Historia) adı altında birleştirilmiş 37 kitaptan oluşan bu yapıt, 500'e yakın Yunan ve Romalı yazarın bıraktığı 2 bini aşkın kitabın içeriğinden özetlenmiş yoğun bir bilgi derlemesidir.

146 Hipokrat (Yunanca, Ἱπποκράτης, *Hippokrates*) (MÖ 460-370), tıbbın babası olarak anılan İyon hekimi. Hekim olan babası tarafından yetiştirilip birçok yerde hekimlik yapmıştır. Anadolu'nun kuzey illerini gezdikten sonra İstanköy adasına dönerek hekimliğini sürdürmüştür. Antik İyonya'da bilimsel gelişme ve felsefe ile sımsıkı bağı olan hekimlik gözdeydi. Bu gelişme Hipokrat ile doruğuna ulaştı. Kendisine göre tıbbın ilk kuralı "Primum non nocere" (Önce zarar verme!) ilkesidir. Çağdaş Platon, *Protagoras* adlı yapıtında Hipokrat'tan "Koslu Asklepiades" olarak bahseder.

canlıların doğduğunu ve öldüğünü kabul etmemiş –ki bu görüş bugün beni de tatmin etmektedir. Ona göre bir kez meydana gelen şeyler yeniden yok olmazmış; sadece bir görünür ve yeniden kaybolurlarmış. Bu görüşleri aynı zamanda Parmenides¹⁴⁷, Melissos¹⁴⁸ ve Aristoteles de savunmuş. Hakikaten eski bilim adamları düşünüldüğünden daha titizlermiş.

10. Tabii ki günümüzün bilim adamlarına adil davranacağım ama onların bu yenilikleri biraz aşırıya geçirdiklerini söylemeyi de ihmal etmeyeceğim. Ayrıca onlar doğal olanla doğal olmayan suni şeyleri birbirine karıştırdılar, çünkü doğanın yüceliğinin nelere kadir olduğunu hayal bile edemediler. Onlara göre doğanın makinesiyle bizim icat ettiğimiz makineler arasındaki fark, sadece bunların boyutlarıyla ilgilidir. Bunu da aynı zamanda birikimli bir adam olan *Dünyaların Çokluğuna Dair Diyaloglar*¹⁴⁹ kitabının yazarı söylemiş. Ona göre insanoğlu, doğayı daha yakından incelediğinde, onun bir zanaatkârın atölyesine benzemesi nedeniyle ona olan eski hayranlığını kaybedermiş. Sanırım bu sözler, doğanın gerçek durumunu ifade eden sözler değildir. Sanırım şimdi, doğayla ilgili en gerçek bilgiye nihayet benim ortaya attığım sistemle ulaşılabilecektir. Bu sistem, tanrısal kuralların meydana getirdiği mini minnacık bir varlık ve düzenek ile yetenekleri sınırlı bir zekânın icat edeceği şaheser arasındaki devasa farkın nedenini de anlamayı sağlayacaktır. Bu fark sadece nedensellik açısından değil, aynı zamanda yöntem açısından da geçerlidir. Şunu anlamamız lazım ki doğanın makineleri, gerçekten sayamayacağımız oranda unsur içerir ve bunlar her türden olaya karşı öylesine korunaklıdır ki onların tahrip edilmesi neredeyse imkânsızdır. Sonuçta en küçük doğal makine bile içerdiği bütün küçük parçalarıyla birlikte bir makinedir ve en önemlisi de o her zaman bir makine olarak kalacaktır. Sonuçta o sadece dıştan bir etkiye bulunduğu ölçüde kendi içinde bir değişiklik meydana getirecektir; bir bakmışsınız ki genleşmiş, sonra büzülmüş ve sonra da bir noktada yoğunlaşmış. Dolayısıyla insanoğlu onu bu haliyle görünce, onun bütünüyle yok olduğunu düşünebilir.

147 Parmenides (Yunanca, Παρμενίδης, MÖ. 515-MÖ 460), Doğa filozoflarından sayılmakla birlikte, Antik Yunan felsefesinde rasyonalizm geleneğinin ilk filozoflarından biridir. Yalnızca düşünür olarak değil yasa koyucu ve devlet adamı olarak da rol oynadığı sanılmaktadır. Parmenides'e göre, evrende değişen hiçbir şey yoktur. Gerçeklik, yani Varlık, mutlak anlamda Bir'dir, kalıcıdır, süreklidir, yaratılmamıştır, yok edilemez; o ezeli ve ebedidir; onda hareket ve değişme yoktur. Heraklit'le sürekli yaşadığı varlık ve evren hakkındaki tartışmalarıyla da ünlüdür.

148 Samos'lu Melissos olarak da anılan Elea'lı Melissos (MÖ.490-430), filozof olmanın yanı sıra büyük bir devlet adamı ve amiraldi de. Sokrat öncesi filozoflara dahil edilir.

149 Fransız kökenli bir yazar ve Aydınlatmacı olan Bernard le Bovier de Fontenelle (1657-1757), eserleriyle birçok yazar ve bilim adamını etkilemişti. Kurgusal tarzda metin ve hikâyeler kaleme alan Fontenelle, bu eserlerinde skolastik felsefeyi kıyasıya eleştirmiş ve devrimci görüşlerin Fransa'da kökleşmesini sağlamıştı.

11. Öte yandan organizmalar, ruh ya da şekil sayesinde gerçek bir birlik edinirler ki biz bunu, içimizdeki “ben” olarak nitelendiririz. İşte bu, ne bir sanat eseri olan bir makinede ne de nasıl bir örgütlenme içerirse içersin, basit maddesel şeylerde görülebilir. İkinci şeyi bir yığın asker, büyük baş hayvan sürüsü, gölde yaşayan balık sürüsü ya da çarkları sayesinde çalışan bir saat olarak da düşünebiliriz; çünkü, eğer orada niteliksel bir töz birlikteliği bulunmuyorsa, o zaman orada ne tözsel ne de reel bir şey bulunabilir. Bu nedenle Bay Cordemoy¹⁵⁰, gerçek birliğe ulaşmak için Descartes’tan uzaklaşarak Demokritos’un atom öğretisini benimsemek zorunda kalmıştı. Bir tarafı, diğer tarafın (insan bunlardan birini kavramak ya da temelden incelemek istediğinde) farkını aşamayacak parçalardan oluşan maddesel atomlar bile akla aykırıdır, çünkü onlar bile söz konusu farklılığı aşamamaktadırlar. Sadece *tözsel*, yani hakiki ve özgür birimlerden oluşan atomlar vardır. Bu özgür birimler, etken kaynak olmanın yanı sıra hem birleşik nesnelerin olmazsa olmaz birinci ilkesini hem de tözlerin incelenme aşamasının en son ilkesini oluşturur. Bunlar metafizik noktalar olarak da nitelendirilebilir; nitekim canlıdırlar, özgün tasavvur yeteneğine sahiptirler ve evreni açıklayabilmek için de matematiksel noktaları bakış açısı olarak kullanırlar. Bedensel tözler ise bir kez birleştikten sonra –bizim açımızdan– bütün organları fiziksel bir nokta oluşturur. Bu nedenle de söz konusu fiziksel noktalar sözde bölünemezler; matematiksel olanlarsa hiç bölünemezler, ancak bunlar da sadece tözsel durumlardır. Demek ki sadece (biçim ve ruhların oluşturduğu) metafiziksel ve tözsel noktalar kesin ve gerçektir; bunlar olmadan gerçek olan hiçbir şey olamaz, çünkü kümeler, gerçek birimler olmadan oluşturulamaz.

12. Bu sorunları saptadıktan sonra şimdi nihayet sakin bir limana vardığıma inandım; ancak ruhun bedenle birlikteliği üzerine kafa yorunca da kendimi yeniden açık denizlere sürüklenmiş gibi hissettim; çünkü beden ruha ve tersinden ruhun bedene nasıl etkide bulunduğunu, daha doğrusu yaratılan bir tözle diğer bir şey arasında nasıl bir iletişim kurulabildiğini açıklayabilmek için herhangi bir araç ve yöntem bulamadım. Okuduğumuz kadarıyla Descartes bu konuya dair herhangi bir açıklamada bulunmamış; genel olarak görüşleri anlaşılmasız olduğundan onu sadece öğrencileri anlayabiliyor ki onlar da beden niteliklerini kavrayabilmemiz için Tanrı’nın zihnimizde, maddenin hareketi esnasındaki bir suretini yarattığını ileri sürüyor; çünkü ruh, bedeni hareket ettirmek istediği esnada Tanrı devreye girip, beden ruhtaki bölümünde bir hareket dürtüsü yaratıyormuş. Gerçi hareketin bilgisinin nasıl aktarıldığını onlar da açıklayamıyor ama gene de bunun şöyle ola-

150 Géraud de Cordemoy (1625-1684), ünlü bir Fransız filozofu. Şüpheci öğretinin babası olarak bilinir. Kartezyen felsefeyi sistemleştirmenin yanı sıra atomculuğuyla da Fransız materyalist felsefesini oldukça etkilemiştir.

bileceğini varsayıyorlar: Beden kendisinden bir parçayı dışlamak istediğinde o esnada Tanrı devreye girerek o şeyin dışlanması hareketini meydana getiriyormuş. Onlar bunu *genel etkenin sistemi* olarak nitelendiriyorlar –ki aynı şey, gerçeği araştıran yazarın muhteşem açıklaması sayesinde kamuoyunda geniş bir yaygınlık kazandı.

13. Böylece insanoğlu işin tam da en sıkıntılı kısmına varmış oluyor, çünkü bin bir güçlkle anlatılan şey kolayca kavranmıştır; hakikatte ise gerçekleşen şeyin açıklanması ortadan kaldırılmış gibi gözüküyor. Metafiziğin kesin kuralları açısından bakınca meydana getirilmiş tözlerin birbiri üzerinde etkide bulunması mümkün olmamalı ve her şey sonuna kadar, bütünlüklü bir şekilde Tanrı'nın gücü tarafından yaratılmış olmalıdır. Sorunu, öylesine *genel etkenin* yardımına başvurarak ya da *Deus ex machina*'yı¹⁵¹ yardıma çağırarak çözmek de mümkün gözüküyor. Eğer bunun açıklaması, ara bir etken üzerinden yapılmazsa o zaman bunun bir mucize sayesinde olması gerekir. Halbuki felsefe, şeylerin oluşumundaki tanrısal etkenin nasıl işlediğinin yanıtını ararken, şeylerin kavramlarına da sınıksız sarılmakla yükümlüdür.

14. Ruhun ya da hakiki tözün, Tanrı'nın yüce kudreti dışında herhangi bir dış nesneye açık olmadığını kabul etmek zorunda kaldım. Bu sonuç beni şaşırttı ama neticede bu bana hem zorunlu gözüktü hem de araştırmalarımda birçok avantaj ve kolaylık sağladı. Şunu kabul etmeliyiz ki, Tanrı daha baştan itibaren ruhu ve diğer hakiki birliktelikleri meydana getirirken, aynı zamanda bunların kendileriyle ilgili her konuda kendi varlıklarına dayanarak ve tam bir özerklik içinde gelişme kaydetmelerini de sağlamıştır. Bu şeyler söz konusu gelişmeyi dışsal etkilerle *tam bir uyum* içinde gerçekleştirmektedir. Demek ki ruhumuzda oluşan düşüncelerimiz –ki bunlar beynimizde veya bedenin başka herhangi bir organında yer alan küçük parçacıklar değildir– tamamen dışsal etkilerin bir görüntüsüdür. Ya da kim bilir belki bunlar, tıpkı düzenli bir şekilde görülen hakiki bir rüyanın görüntüsüdür. Bu içsel görüntüler ruhta, ruhun kendi iç yapısının ve doğasındaki farkındalığın gereği olarak meydana gelmektedir (dış varlıkların kendi organlarına yönelik etkisini olanaklı hale getirmektedir), ki bu özellik ona yaratılışından bu yana verilmiştir, hatta bu özellik onun varlık temelini oluşturmaktadır. İşte bu sayede her töz, tıpkı bu şekilde ve belirli bir sistematığı takip ederek evreni yansıtmaktadır. Dış nesnelerin ruhta oluşturduğu düşünce veya görüntüler, tam da o anda oluşmaktadır ve her şey kendi yasasına uygun bir şekilde gelişmektedir; bu sayede, sanki dünyanın yanı başında oluşuyormuş ve ondan ve Tanrı'dan (bazı çevrelerin ve ruhban sınıfının kutsallık atfettiği bir ifadeyle)

151 Kökeni Yunanca olan *Deus ex machina*, Tanrı'nın birden bire sahnede belirmesi anlamına gelir. Nedeni açıklanamayan ve Tanrı'ya havale edilen olgular için kullanılan bir deyimdir.

başka herhangi bir olgu yokmuş gibi bir izlenim vermektedir. Böylece bütün o nesneler ile onların yansımaları arasında, filozofların da ifade ettikleri gibi, sanki bunların niteliklerini anında öbür tarafa yansıtan bir yetenek varmış gibi, iki şey arasında birebir özdeşlik oluşmaktadır. Öte yandan, ruha yakın bir anlayışla varlık gösteren örgütlenmiş madde de, kendi açısından ne zaman ruhta bir ihtiyaç doğarsa hemen anında, hiçbirini bir diğerini engellemek kaydıyla, bedensel makinenin kurallarıyla hareket edebilmektedir. Bir ihtiyaç doğduğu anda, yani dışsal etkiye ve ruhun düşüncelerine karşılık vermek üzere, hemen her ikisi birden, ruh ve beden aynı hareketi zorunlu olarak yapmaktadırlar. Evrendeki bütün tözlerin birbiriyle olan bağlantısı işin daha başından itibaren böyle oluşturulmuştur ki biz buna karşılıklı ilişki diyoruz. *Ruhla beden birlikteliği* sadece bu yolla sağlanmaktadır. Sanırım şimdi, ruhun neden doğrudan varlığıyla birlikte bedende bulunması gerektiğini ortaya koyabildik; varlığın yekunu ise bir birlikteliği oluşturan unsurların toplamı gibidir, ne daha az ne de daha fazla.

15. Kuşkusuz bu hipotez üzerine düşünülmelidir; çünkü Tanrı tözün içine, neden daha işin başında karşılaştığı her şeyi, gördüğü her nesneyi ve görüntüyü, hiçbir şeyin yardımına başvurmadan, doğal bir nitelik ya da içsel bir dürtü olarak ve belirli bir kurala göre (tıpkı tözde serbestçe çalışarak mantığın oluşumunda katkısı olan, ruhsal veya şekilsel bir makine gibi) yerleştirmesin ki ya da onları yeniden yaratmasın ki? Doğa ve töz, belirli bir gelişme ve ilerleme kaydedebilmek ya da buna karşılık gelen oluşumlar yaratabilmek için zorunlu olarak böylesi bir niteliğe ihtiyaç duyacaktır, çünkü ilerleme ve gelişme böyle bir kuvvet olmadan gerçekleşemez. Eğer ruhun doğası, evreni kendi içinde oluşturacaksa, yani onu en hakiki ya da apaçık haliyle yaratacaksa, bu durumda zihindeki düşünceler, evrendeki doğal değişikliklerin birebir benzeri olmalıdır. Terside düşünülebilir, yani beden ruhla öylesine uyumlu olmalıdır ki, ondan aldıkları, sanki dışsal etkiler gibi görülmelidir. Büyük ihtimalle de bu böyle olmaktadır, çünkü bedenler, Tanrıyla iletişime geçebilme yeteneğine sahip olan ve onun yüceliğini yaşayan ruhlar için yaratılmıştır. Karşılıklı *uyum hipotezi* kabul edildikten sonra da, bunun en mantıklı düşünce olduğu, evrenin ortaya koyduğu mükemmel uyumun yanı sıra Tanrı'nın yaratımının mükemmelliğinin de ancak bu düşünceyle açıklanabileceği görülecektir.

16. Bu hipotezin bir başka büyük yararı daha vardır; davranışlarımızda görünürde özgür olduğumuzu söylemek yerine –ki bazı büyük düşün adamları bunu böyle ifade ediyorlar– sözde zorunluluğa tabi olduğumuzu, yani metafiziğin kesin kavramlarıyla ifade edecek olursak, aslında diğer bütün yaratıklardan da bağımsız ve özgür olduğumuzu söylememiz daha

doğru olacaktır. Bu durum, hem ruhumuzun ölümsüzlüğüne mucizevi bir anlam yüklemekte hem de canlı türleri içindeki yegâne ve özel konumumuzu düzenleyen sürekliliği, yani görünürdeki tesadüflerin azizliğini dışlayan ve mükemmele doğru evrilmemizi düzenleyen doğamızı da açıklamaktadır. Bugüne kadar hiçbir kuram, yüce konumumuza uygun bir açıklama getirememiştir. Her ruhun kendi içinde bir dünya olduğuna dair bir açıklama şunlara dayanır: Ruh kendisine yeterlidir, diğer bütün yaratıklardan bağımsız ve özgürdür, sonsuzluğu kucaklar, evreni açıklayabilir, daimi ve sebatkârdır, koşulsuz ve tıpkı yaratılmış şeylerin evreni gibidir. Bu nedenle de her varlığın zorunlu olarak aynı davranışı ortaya koyacağı varsayılır; çünkü ruhların ortak anlayışının ifadesi olan toplumların mükemmelleşebilmesi için herkesten gerekli olduğu gibi davranması beklenir. Tabii ki bu, onların Tanrı devletinin ahlaki birlikteliği olacaktır. Aynı zamanda bu hipotez, Tanrı'nın varlığının sıra dışı bir kanıtı da olacaktır. Çünkü yoksa, birbiriyle hiçbir şekilde alakası olmayan birçok şeyin *mükemmel uyumunu* hangi ortak nedensellik yaratabilir ki?

17. Bütün bu avantajları sunan hipotezin ötesindeki bu hipotez, bir hipotez olmaktan da ötedir, çünkü hem söz konusu sorunu başka türlü anlatmak mümkün gözüküyor hem de tabii ki söz konusu hipotez yeterince kavranmışsa, bugüne kadar aydınlar arasında tartışmaya neden olan birçok önemli zorluk da kendiliğinden ortadan kalkmış oluyor. Bu hipotez, alışılmış olan kavramlarla çalışmayı da kolaylaştırıyor, çünkü belirli bir cismin mevcut durumu, başka şeylerdeki değişikliği de açıklamaya olanak tanıyor (bir şeyin, bir noktadan sonra başka bir şey tarafından izleneceği, Tanrı'nın iradesiyle daha baştan itibaren belirlenmişti); bu durumda o şeyin, diğer şeyler üzerinde etken olduğuna hükmedebiliriz. Öte yandan bir şey, diğer şeyler üzerinde etken olurken, çoğunlukla varsayıldığının aksine, onlara herhangi bir şeyi iletmemiş ya da ulaştırmış olmuyor; sanırım bu olay, başka türlü değil fakat benim dediğim gibi, yani en mantıklı haliyle kavranacaktır. Ayrıca bir maddenin (varlığın) başka bir maddeye iletilmesini ya da bir parçasının başka bir madde tarafından kabul edilmesini haklı olarak fiziğin mekanik dalıyla açıklayabiliriz. Maddesel şeylerin töz olmadığı düşünülürse, tözlerle ilgili olan etken olma durumlarının ancak benim açıkladığım şekilde anlaşılacağı kendiliğinden ortaya çıkar.

18. Her ne kadar bütün bu açıklamalar metafiziksel bir tat verse de, gene de bu yöntem –ki dinamiğe ilişkin teorim bunu ortaya koyacaktır– fiziğin hareket yasalarını açıklayan en iyi yöntemdir. Bir çarpışma anında her maddenin, kendi esneme ölçüsü oranında zarar göreceğini rahatlıkla söyleyebiliriz, ki bu da şeylerde daha önceden içkin olan hareket yeteneği sayesinde

olmaktadır. Mutlak hareketi matematiksel açıdan kesin olarak belirleyemeyiz, çünkü her şey, diğer bütün şeylerle olan ilişkisi içinde değerlendirilebilir. Bu nedenle de bütün hipotezler eşdeğerdedir. Örneğin astronomide, kaç tane cisim alırsanız alın ve onlardan hangisini hızlandırmak ya da yavaşlatmak isterseniz isteyin, bunun hiçbir anlamı olmaz; çünkü eninde sonunda başka bir hipotezi, ancak doğrusal, dairesel ya da birleşik bir harekete başvurarak çürütebilirsiniz. Öte yandan, eğer cisimlerin gerçek hareketini açıklamışsanız ve bu açıklama, görünürdeki de anlaşılır bir şekilde ortaya koymuşsa; bu durumda söz konusu açıklama, benim daha önceden ortaya koyduğum etken kavramını da doğrulamış olur.

XXIII. Monadeloji

1. Benim *monade* diye adlandırdığım tözler, tekildirler ve diğer tözlerle birleşerek yeni *birliktelikler* de oluşturabilirler. *Monadeler* tekildir ve herhangi bir parçaya da sahip değildir.

2. Bu türden tekil tözler olmalıdır ki bunlar üzerinden birliktelikler oluşturulabilsin. *Birliktelikler*, tekil *monadelerin* basit bir toplamı ya da bileşiminden başka bir şey değildir.

3. Parçanın olmadığı yerde genleşme, şekil ve parçalanma da olamaz. Bu *monadeler* doğadaki gerçek atomlardır ve tek kelimeyle maddenin özüdür.

4. Bunların ergimesinden de korkulmamalıdır, çünkü bunların doğal yoldan yok olması tasavvur bile edilemez.

5. Söz konusu tözlerin doğal yoldan nasıl meydana geldiklerini anlayamıyoruz, çünkü bunları yapay yoldan oluşturmak mümkün değildir.

6. Söz konusu *monadeler* bir anda meydana gelir ve sonra da aynı şekilde yok olurlar. Bunları ancak meydana getirildiklerinde ve sonra da birden yıkıma uğratarak son bulduklarında fark ederiz; varlıklarını birlikteliklere borçlu olanlarsa, söz konusu birlikteliklerle birlikte başlar ve son bulurlar.

7. *Monadelerin* içine, dıştan başka bir varlık ve madde üzerinden müdahalede bulunarak onda bir değişiklik yaratmak mümkün değildir; içine herhangi bir şey karıştırılamayacağı için de oradaki hareketin nasıl olup bittiğini tasavvur etmek de mümkün değildir; bu nedenle de onu harekete geçirmek, hareketini yönlendirmek, çoğaltmak veya azaltmak, sonradan tözlerden oluşturulan birlikteliklerin değişikliğe uğratılması ya da bölünebilmesi gibi bir durum da söz konusu değildir. *Monadelerin* içine bir şey yerleştirebilme ya da içinden bir şey çıkarmaya yarayacak herhangi bir penceresi yoktur; *accidentler* tözlerinden kopmayacakları gibi, bazı skolastikçilerin sözüm ona

duyumsayabilecekleri gibi tözlerinden ayrı da yaşayamazlar. Bu nedenle ne bir töz ne de bir *accident*, *monadelerin* dışına çıkabilir.

8. Ancak buna rağmen *monadelerin* de belirli bir niteliklerinin olması gerekir, aksi takdirde bir varlık oluşturamazlar. Eğer tekli tözler arasında herhangi bir fark yoksa, bunların aralarında bir hareketi düşünmek de kesinlikle mümkün değildir; çünkü hareket, sadece birliktelik oluşturan tözler arasında görülebilir. *Monadeler* birbirinden farklı niteliklere sahip değilse, büyüklük açısından da birbirinden farkları olmamalıdır. Eğer boş bir mekânın olmadığını kabul ediyorsak, o halde, hareketin olduğu her mekân, her daim aynı kalır; tözlerin durumunda bir değişiklik olmadığı sürece de önceki ve sonraki durumlar arasında herhangi bir fark görülmez.

9. Her *monade* bir diğerinden farklı olmalıdır; çünkü doğada birbirinin tıpkısı olan, içerikleri itibarıyla de herhangi bir farklılık arz etmeyen iki farklı şey olamaz.

10. Yaratılmış olan her şeyin değişime tabi olacağını kabul ediyorum; hatta bu ilke, daimi bir değişim içeren *monadeler* için de geçerlidir.

11. Şu ânakadar söylenmiş olanlardan şu sonucu çıkarabiliriz: *Monadelerin* doğal değişimi içsel nedenlere dayanır; çünkü dışsal bir etki onlarda herhangi bir iç değişime neden olamaz.

12. Değişim ilkesi gibi çeşitlilik ilkesi de vardır, ki buna göre her değişim, tekli tözlerin nitelikleri üzerinde bir değişim yaratır.

13. Söz konusu çeşitlilik, birliktelikleri veya *monadelerin* belirli bir kümesini kapsamalıdır; doğal değişimler zamanla meydana geldiği için bazı şeyler değişirken diğerleri olduğu gibi kalır ve bu nedenle tözlerin bağrında farklı hareketlilikler ve ilişkiler ağı söz konusu olur.

14. Maddi hayattaki değişiklikler, birlik halindeki veya tekil tözlerde çoğunluklar yaratarak yeni bakış açısının ortaya çıkmasına neden olur ki ben buna *düşünce* diyorum. Ancak insanın bunu, kendisine ait algıdan veya farkındalıktan ayırt etmesi gerekir; bunun ne olduğunu da, aşağıda yapacağım açıklamayla ortaya koyacağım. Tam da bu konuda *Descartestçılar* fena halde yanlışmışlardır; çünkü onlar bilincine varamadığımız düşünceyi yok varsaydılar. Bu da sadece ruhların *monade* olabileceğine dair bir yanılgıya neden oldu; sonuçta bu da hayvanların ve *entelekilerin*¹⁵² ruhlara sahip olamayacağı düşüncesine yol açtı. Örneğin onlar, kısa süreli bir baygınlık ile ölüm arasında da herhangi bir ayrım gözetmediler; bu nedenle de skolastik felsefede, ruhların tek başına var olabilecekleri şeklinde bir önyargı oluştu. Bunun so-

152 Bununla felsefede, hedefini kendi içinde taşıyan varlıklar kastedilmektedir.

nucunda da vasat zekâlıların ortaya attığı ruhların ölümlülüğü görüşü desteklenmiş oldu.

15. *Düşüncenin* değişimini ya da bir başka yere geçişine neden olan içsel ilkenin hareketini, *istenç* olarak ifade ediyoruz. Ancak *istenç* her zaman düşünceyi bütünlüklü olarak elde edemez; çünkü birine yönelirken, onu kısmen kavrar ve sonra yeniden yeni düşüncelere doğru yol alır.

16. Biz de içimizde tekli tözleri çoklu olarak yaşamaz mıyız? İçimizde bilincine vardığımız en küçük bir düşünce bile meşgul olduğu nesneyi çoklu kavramaz mı? Her kim ki ruhu tekli töz olarak kabul ediyor, bu durumda o, *monadedeki* hakikati de kabul etmek durumundadır. Demek ki Sayın Bayle¹⁵³ de sözlüğündeki *Rorarius*¹⁵⁴ maddesini yazarken herhangi bir sorun yaşamamalıdır.

17. *Düşüncenin* –ya da ona ne deniyorsa– ve onunla ilişkili olan şeylerin *mekanik olarak*, yani şekil ve hareket olarak açıklanamayacağını artık kabul etmeliyiz. Bir an organları ve parçaları üzerinden hisseden ve düşünce üreten bir bedeni ve makineyi tasavvur edelim; işte biz onun büyük bir formatı gibiyizdir ve nasıl ki bir değirmene kapısından giriyorsak aynı şekilde bizim de öyle olduğumuzu varsayalım. Bu şartlarda içimizdeki organları incelediğimizde birinin bir diğerini etkilediğini ve harekete geçirdiğini görürüz ama *düşüncenin işleyişini* bu şekilde açıklayamayız. Bu nedenle de söz konusu *düşünceleri* birleşik tözlerde veya bir makinede değil fakat tekli tözlerde aramalıyız. Bu da demektir ki bunları [düşünceleri ve değişimleri] sadece tekli tözlerde bulabiliriz. Tabii ki burada da sadece tekli tözlerin içsel hareketleri var olabilir.

18. Tekli ya da yaratılmış *monadelere*, *entelechie* olarak da adlandırabiliriz, çünkü bunlar bağışlarında bir tür mükemmeliyet içerirler... Bunlar kendi içlerinde bir doygunluk yaşarlar... ki bu da hem onların hareketlerinin kaynağını oluşturur hem de bu durum onları cisimsiz otomatlar haline getirir.

19. Eğer genel anlamda ortaya koyduğum şekliyle, ruhun *düşünce* ve *istenç* sahibi olduğu varsayılırsa, bu durumda tekli tözler ve yaratılan *monadelere* ruh olarak adlandırılabilir.

Düşünce, basit bir algılamadan daha fazla bir şey olduğu için, *monade* ya da *entelechie* kavramının tekli tözler, yani esas olarak geçmiş hatırlamalarla

153 Pierre Bayle (1647-1706), Fransız yazar ve filozof. Fontenelle ile birlikte Aydınlanma'nın en ünlü figürlerindendir. Ünlü eserinin adı *Dictionnaire historique et critique*'tir.

154 Rorario, Girolamo (Rorarius), 16. yüzyılda yaşamış ünlü bir hukukçudur. Leibniz tarafından sıklıkla atıfta bulunulan ve hayvanların psikolojisini konu edinen kitabı, *Quod animalia bruta saepe per ratione utantur melius homine* ilk kez 1645 yılında yayımlanabildi.

bağlantılı ve *monadeli* ruhlar olarak adlandırdığım söz konusu tözler için kullanılmasını kabul edebilirim.

20. Nitekim bazen, bizzat kendimizin hiçbir şey hatırlamadığını ve söz konusu olguya dair en ufak bir düşünceye sahip olmadığımızı keşfederiz; örneğin aynı durumla, bir an bayıldığımızda ya da sonradan hiçbir şey hatırlamayacak kadar derin bir uykuya daldığımızda karşılaşırız. Bu durumda ruhumuz, basit bir *monadeden* anlamlı bir farklılık göstermez; ancak ruhumuz, basit bir *monadeden* daha fazlası olduğu için kısa bir duraksamadan sonra yeniden bu durumdan kurtulur.

21. Tabii ki bu duruma bakarak tekli tözün, düşünceye dair hiçbir unsur içermediği de ileri sürülemez. Bu durum yukarıda ifade ettiğim nedenlerden dolayı da imkânsızdır. Çünkü o, hem tümünden yok olamaz hem de hissedilen bütün etkilere ilgisiz kalamaz; daha doğrusu o ister istemez söz konusu etkiyi algılamak durumunda kalır. Ancak birçok kısa süreli algılama söz konusu olduğu halde, eğer bunlar arasındaki farklılık hâlâ hissedilmiyorsa, bu durumda algılamada bir uyumsuzluk söz konusudur. Bu durum, insanın hızla kendi etrafında birkaç kez dönmesinden sonra hissedilen baş dönmesine ya da baygınlık sonucu hiçbir farklılığın algılanamaması gibi bir duruma benzetilebilir. Ölüm de, canlıları bir süreliğine böyle bir duruma sokabiliyor.

22. Anlık durumlar, birbirini doğal olarak takip eden tekli tözlerin doğal süreçlerinin anlık halidir. Dolayısıyla her yeni durumun, bir sonraki durumu da kendi bağrından çıkardığı söylenebilir.

23. İnsan baygınlık durumundan çıktıktan sonra yeniden bazı şeyler hatırlar; her ne kadar bunların bilinçli algılanması söz konusu olmasa da gene de bunların baygınlık anından bir önceki düşünceler olduğu açıktır. Nasıl ki bir hareketi bir başka hareket takip ederse, bir düşünce de doğal olarak bir başka düşünceyi takip eder ve ondan doğar.

24. Zihnimizde bazı basit düşünceler, biz henüz onları belirli bir yoğunlukta algılamadan önce, tıpkı baygınlık durumundaki gibi oluşuyorsa, bunların ve bu durumların kaynağı *monadelere* dir.

25. Buradan da anlaşılacağı gibi, hayvanlar, ışık ve hava dalgalarını algılayan organlarının doğal yapısı sayesinde bunları birleştirmekte ve bunların yüksek boyutta bir zekâ üzerinden etkin olması sağlanmaktadır. Onların koku ve tat alma gibi dokunma ve bizim henüz bilmediğimiz başka duyu organlarına da sahip oldukları açıktır. Şimdi organlarda algılanan ve duyumsanan bu etkilerin, ruh üzerinde nasıl düşünceye dönüştüğü konusuna değineceğim.

26. Bellek, duyumsanan etkiler arasında belirli bir sıralama sistemi kurarak mantığı taklit eden ama kesinlikle ondan farklı olan ruh için bir hazırlık yapar. Hayvanlar, kuvvetle algıladıkları bir şeyi, belleklerinin yardımına başvurarak, yani daha önceden yaşanmış bir şeyle ilişkisini kurarak düşünce oluştururlar. Bunu yaparken de önceden kayıtlı olan bir olguyu, ondan sonraki süreciyle birlikte hatırlar, hissettikleriyle daha önceki duyumsamaları arasında bağlantı kurarak o anda geçmişte nasıl davranıldığını hatırlarlar. Örneğin köpeğe sopayı gösterince, anında geçmişte yediği sopayı ve hissettiği acıyı hatırlayarak kaçır.

27. Ruhu etkileyen ve harekete geçiren güçlü algılar, ondan önceki şiddetli veya yoğun duyumsamalarla birebir bağlantılıdır. Bir anda maruz kalınan şiddetli duyumsamanın etkisi ya alışkanlıktan kaynaklanan eğilimlerimizi harekete geçirir veya birbiri peşi sıra gelen ama hafif duyumsamalar üzerinden algıladığımız bir etkiyi hatırlatır.

28. İnsanlar da hayvanlar gibidir; onların birbirini takip eden düşüncelerini de belleğin ilkeleri belirler. Bu durum, elinde herhangi bir teori (kılavuz –çev.) olmayan ve düşüncelerini sadece pratikten edinen hekimlerin deneyci durumuna benzer, ki biz insanların dörtte üçü de dar deneyciyizdir. Eğer yarın ve ertesi gün, gene aydınlık olacaksa ve biz de bunu bekliyorsak bu durumda hepimiz dar deneyciyizdir, çünkü bugüne kadar hep böyle olmuştur da ondan. Bu konuda sadece astronomi bilimiyle uğraşanlar nedenselliğe bakarak hüküm verir.

29. Bizi basit bir hayvandan ayıran en önemli özelliğimiz, zorunlu ve ebedi hakikatlerin bilgisine erişebilme yeteneğine sahip olmamızdır. Kendimiz ve Tanrımız hakkındaki bilincimize mantığımız ve bilimler üzerinden erişiyoruz. İşte içerdiğimiz bu şeye sağduyu ya da ruh diyoruz.

30. Gerçekliğin zorunlulukları ve onların soyutlamaları sayesinde bize yönelik etkilerin de üstüne çıkarak *Ben* adını verdiğimiz şeyi kavramaya başlıyoruz; bunu yaparken her ikisinin de (etki ve Ben) içimizde olduğunu kavıyoruz. Kendimizi kavırken de, varlığı, tözü, tekli olanı ve birliktelikleri, maddesel olmayana ve Tanrı'yı, sınırlılıklarımızı ve tabii ki Tanrı'nın sınırsızlığını kavıyoruz. Bizzat bize dönük etkiler ise, zihnimizde düşüncenin oluşmasını sağlayan temel unsurlardır.

31. Düşüncelerimiz iki temel ilke üzerinde şekillenmektedir: Bunlardan birincisi, çelişme ilkesidir. Onun sayesinde yanlış olanla doğru olanı ayırıştırıyoruz; yanlış olan ortadan kalkana kadar –yani yanlış olanda çelişme kalmayana kadar, dolayısıyla doğru bulunana kadar– onu doğruyla çatıştırıyoruz.

32. İkincisi de yeterli nedensellik ilkesidir. Buna göre, bir olgu veya görüş için yeterli nedensellik görülmediği ya da sunulmadığı sürece onun doğru olduğunu kabul etmiyoruz. İleri sürülen nedenselliklerin birçoğunu deneyimimizle bilmiyor olsak bile bunun böyle olması gerektiğini ve başta türlü olmaması gerektiğini biliyoruz.

33. Gerçek de olgusal ve kanıtlanmış olmak suretiyle iki türdür. Kanıtlanmış olan zorunludur ve aksini ispatlamak imkânsızdır; olgusal ise rastlantısaldır ama aksi de kanıtlanabilir. Eğer gerçek bir zorunluluksa, bu durumda onun etkenini, ta en yüksek hakikate ulaşınca kadar, onu parçalarına ayırtırmak ve gerçekler ışığında çözümlemek suretiyle, inceleyebiliriz.

34. Matematikçiler bu yöntemle ve analiz yoluyla, teorik formülleri ve pratik kuralları, açıklamalara, aksiyomlara ve sorunlara uygularlar.

35. En sonunda da bu yolla, açıklanamayacak kadar basitleştirilmiş olgulara varılır. Kanıtlanması mümkün ve gerekli olmayan bazı aksiyomlar ve sorunlar da vardır, ki bunlara en özlü ifadesiyle *temel ilkeler* diyoruz. Bunlar, birbiriyle çelişmeyen ve karşıtı ise kendi içinde bir çelişki olan özdeş açıklamalardır.

36. Rastlantısal veya olgusal gerçeklerde bile yeterli nedenselliğin bulunması bir zorunluluktur. Yani evrende yaratılmış ve her tarafa dağıtılmış şeylerin sıralamasında, özgün kuralların, sınırsızca çeşitliliğe katılması ya da doğadaki mevcut sayısız çeşitliliğin ve maddenin sonsuza kadar bölünmesi durumunda da yeterli nedenselliğin bulunması gerekir; şimdi ve geçmişte, öylesine sonsuz sayıda şekil ve hareket mevcuttur ki aynı zamanda ruhumda, bunun bir tezahürü olarak şimdi ve geçmişte söz konusu nedenselliği oluşturan çok sayıda zayıf eğilim ve alışkanlık da bulunmaktadır.

37. Bu sayısız çeşitliliğin önceden, daha doğrusu birçok tekil rastlantısal neden içermesinden dolayı, temel nedenselliğe ulaşabilmek için bunların da teker teker yeniden çözümlenmesi gerekmektedir; bunu yaptıktan sonra da işimiz bitmiyor, şimdi de bu çeşitliliğin içerdiği bütün söz konusu rastlantısal ve sıralanmış nedenselliklerin dışında yer alan bütünleyici ve en son temel nedenselliği –ki isterse bu sonsuza kadar sürsün– ortaya çıkarmamız gerekiyor.

38. Bu sebeple de şeylerdeki en son nedenselliği, zorunlu tözün içermesi gerekir –ki onun da çeşitliliğinin hareketini sağlayan en temel kaynakta olağanüstü bir varlık olarak yer alması lazımdır, işte biz buna Tanrı diyoruz.

39. Şimdi, birbiriyle ilişkili olan bütün tekil tözlerin varlık nedeni olan bu yeterli nedenselliğin de bir Tanrı olması gerekir, ki bu da bizim açımızdan yeterli bir Tanrı'dır.

40. Hiçbir şey, söz konusu tek, genel ve zorunlu olan bu yüce tözden bağımsız olamaz; bu şeyler, muhtemel varlıkların sıralamasında belirli bir yerde sınırsız olarak meydana çıkarlar ve bu nedenle de olabildiği kadar gerçeklik içerirler.

41. Bu demektir ki Tanrı mükemmeldir; o, kelimenin gerçek anlamında mevcut gerçekliğin doruğudur. Yani Tanrı bir bakıma, kendisine yakınlaşan koşullu şeylerin koşullarını da geçersiz kılandır; o, koşulların bile ortadan kalktığı, mükemmeliyetin zorunlu sonsuzluğudur.

42. Buradan da şu sonuca varabiliriz: Yaratılan varlıklar mükemmeliyete Tanrı'nın merhametiyle varırlar; zaafılarını ise –ki bunlar koşulsuz değildir– kendi doğalarına borçludurlar. Tanrı'dan farkları da buradan gelir.

43. Yaratılan varlıklar, Tanrı'ya sadece varlıklarını değil fakat özellikle de özlerini, yani reel olanı, **muhtemel olandaki reelin gerçekleşme ihtimalini** de borçludurlar. Bu nedenle Tanrı'nın mantığı, ebedi hakikat ya da şeylerin bağımlı olduğu *idenin* diyarıdır; o olmadan muhtemel olandaki realite de olamaz; sadece hiçlik değil, aynı zamanda muhtemel olan da var olamaz.

44. Şeylerin özünde veya muhtemel olanda, daha doğrusu ebedi hakikatte bir realitenin bulunması zorunludur; söz konusu realite, varlığın kendisini veya gerçek nesneyi ya da zorunlu mevcut varlığı da belirlemelidir. Söz konusu zorunlu mevcut olgunun gerçekleşebilmesi için de, önce muhtemel varlığını, dolayısıyla özünü de kapsaması gerekir.

45. Demek ki sadece Tanrı (ya da zorunlu varlık) varlık göstermeye ya da muhtemel olmaya aday olandır, kaldı ki onun muhtemel olma durumunu hiçbir olasılık engelleyemez, çünkü o her şeye muktedir. Dolayısıyla o sınırlar tanımaz, hiçbir şekilde yadsınamaz ve dolayısıyla çelişki de içermez. Tanrı'nın varlığını kavramak için bu ön kabuller yeterlidir. Ben de bunu ebedi hakikatin realitesi üzerinden kanıtlamıştım; ben de bu kanıtlara, yani rastlantısal olanların varlık gösterebilmek için yeterli nedensellikte ve zorunlu olanda var olmaları gerektiğine –ki bu da varlığının nedenini kendi içinde taşır– sonradan ulaştım.

46. Bazılarının yaptığı gibi (ki Bay Descartes ve sonradan Bay Poiret¹⁵⁵ de söz konusu konuya böyle yaklaşmışlardı) ebedi hakikatlerin Tanrı'ya bağımlı oldukları için, keyfi ve onun iradesine sınırsız bağlı olduklarını düşünmemeliyiz. Bu sadece, uygunluk ya da en iyinin seçilmesi ilkesini içeren rastlantısal hakikatler için geçerlidir. Zorunlu olan hakikatlerse onun (Tanrı'nın –çev.) mantığına ve şeylerin içsel durumuna bağlıdır.

155 Pierre Poiret Naudé, 17. yüzyılda yaşamış Fransız filozofu ve ilahiyatçısı.

47. Demek ki Tanrı ilk birliktelik veya ilk tek tözdür. Dolayısıyla yaratılan her şey ve onların bir yansıması olan *monadeler* Tanrı'nın eseridir veya bir başka ifadeyle onlar Tanrı'nın daimi ışığı sayesinde varlık gösterirler. Bunlar anbean gerçekleşirken hissedilenlerin sınırlılıklarıyla koşulludur, çünkü şeylerin özü kendi sınırlılıklarını da içinde taşır.

48. Tanrı'nın kudreti her şeyin kaynağıdır. Dolayısıyla tek tek düşünceleri içeren bilgi ve en iyi şeyi meydana getirmeyi amaç edinmiş hareketi yaratan iradenin kaynağı da odur. Bu özellikler aynı zamanda yaratılmış olan *monadelerin* zemini olan düşünme ve istencin de varlık temelidir. Bu özellikler Tanrı'da zorunlu olarak sonsuzdur, daha doğrusu bunlar onda mükemmel halde bulunur. *Monadeler* veya *entelechieler* de (Hermolaus Barbarus¹⁵⁶'un ifadesiyle *perfectihabiis*'ler) bu özellikleri mükemmel oldukları ölçüde taklit ederler.

49. Yaratılmış olanların, mükemmele yakınlığı derecesinde dışa dönük etkin olduğu, mükemmelden uzaklaştığı oranda da içsel açıdan muhtaç olduğu söylenir. Aynı şekilde *monade*, apaçık düşünceli olunca etkin, karma-karışık olunca da muhtaç olmaktadır.

50. Bir şey, kendi gelişmesini sağlayan unsurlarını içerdiği ölçüde bir başka şeyden daha mükemmel olur; o şeyde ön kabulle etkin olanın varlığı bilinince, diğer şeydeki etkide kavranabilir, ki bu durumda o şeyin başka şey üzerinde etkide bulunacağı belirtilir.

51. Ne var ki tek bir *monadenin* tekli tözler üzerindeki etkisi *ideseldir* ve diğerleri üzerindeki etkisi ancak Tanrı'nın aracılığıyla mümkündür; bu nedenle de Tanrı'dan, diğerlerini düzenlerken kendisine baştan itibaren müsamaha göstermesini arzular. Yaratılmış olan *monadeler* diğerlerinin özüne fiziksel açıdan etkide bulunamadığından dolayı, bir şey başka bir şeye sadece bu araç üzerinden bağımlı olabilmektedir.

52. Yaratılmış olan şeylerin etkin veya edilgen olması bu şekilde karşılıklıdır. Çünkü Tanrı, tekli şeylerin karşılaştırılmasında mutlaka birini diğeriyle uyumlu hale getirecek bir müdahale gerekçesi bulur; bu nedenle de biri açıdan etkinlik olan şey, diğeri açısından edilgenlik durumu olabilmektedir. Etkin olmak bir bakıma şeyin hem kendi özünü hem de karşı tarafta nelerin olacağını bilmesi durumudur; edilgenlik ise, şeylerin kendi içindeki nedenselliği ve karşı taraftaki etkinliği açığa çıktıktan sonra bilme durumudur.

53. Sonsuz sayıda evren tasarımına sahip olan Tanrı, sadece belirli birini gerçek kılar; bunda karar kılmasında da yeterli nedensellik olmalıdır; yani

156 Hermolaus Barbarus (1454-1493), İtalyan kökenli hümanist.

onun kararını, diğerleri için değil de gerçekleşmiş olan için verirken yeterli nedenselliğin olması gerekir.

54. Bunun nedeni sadece, dünyalar içinde en uyumlu ve en mükemmel olanın niteliğiyle ilgilidir; çünkü her evren mükemmele ulaşma arzusunu içerir ve buna ulaşma hakkına da sahiptir.

55. En iyinin gerçekleşmesinin nedeni de burada yatar; onu Tanrı'nın bilgeliği hemen bilir; iyiliğiyle onu seçer ve kudreti de onun gerçekleşmesini sağlar.

56. Tek bir şeyin diğer şeylerle birlikteliği ve onun diğer bütün şeylerle karşılıklı uyumu, evrendeki diğer bütün şeylerin hem birbirilerini içermelerini hem de evrenin canlı bir aynası gibi topluca bir uyum ve birliktelik oluşturmalarını sağlamaktadır.

57. Nasıl ki bir kenti farklı yönlerden incelediğimizde her seferinde çok farklı bir perspektif edinirsek, tekli tözlerin sonsuz sayısı da bize o derecede farklı evrenler sunar. Ancak belirli bir bakış açısıyla değerlendirilen tek bir töz ise, farklı bakış açılarına göre farklı *monadeler* sunar.

58. Bu sayede, hem en geniş muhtemel çeşitlilik hem en yüksek nitelik hem de erişilmesi mümkün olan en mükemmel durum sağlanmış olur.

59. Böylece Tanrı'nın büyüklüğünü de (kanıtlayabildiğimi sandığım) söz konusu hipotez ortaya koymuş olmaktadır. Yazdıklarımın farkına varan Bay Bayle, *Sözlük (Rorasius maddesi)* adlı eserinde itirazda bulunmuş ve benim Tanrı'ya çok fazla inisiyatif tanıdığımı belirterek, sözlerine bunu söylemek zorunda kaldığını eklemiştir. Örneğin, söz konusu genel uyumun –ki bu sayede her töz diğer bütün şeylerle olan ilişkisi nedeniyle onlarda ifade edilmiş olmaktadır– neden olamayacağına dair herhangi bir neden göremediğini belirtmiştir.

60. Daha önceden bahsedilen ön kabuller nedeniyle bunun neden başka türlü olamayacağı belirtilmişti; çünkü Tanrı bütünü oluştururken tek tek her şeyi yerli yerince değerlendirir. Özellikle de doğayı dile getirsin ve düşüncesini sadece bir şeyle sınırlamasın diye her *monadenin* konumunu belirlemiştir. Tabii ki bütünü ifade eden genel düşünce, tek tek parçaları açısından belirsizdir ve berraklık sadece bazıları açısından geçerlidir, ki bunlar da ya *monadeden* sonra gelmektedirler ya da ona en yakın olanlardır. Aksi takdirde her *monade* kendi başına bir Tanrı olmak durumunda kalırdı. Demek ki *monadeler* nesnelerin kendileriyle sınırlı değil, fakat edinilen bilgi düzeyiyle sınırlıdır. Bütün *monadeler* sonsuzluğa ve bütüne yönelirken belirsizliği de içerirler, ancak sınırlılıkları ve farklılıkları onların bakış açılarındaki netlikle belirlenir.

61. Birlik haline getirilen şeyler, tekli olanlarla benzerlikler de taşır. Çünkü onlar doygunluğa erişmişlerdir; bu da maddeyi bütünlüklü hale getirmektedir. Bütünlüklü haldeyken her hareket, diğer nesneler üzerinde mesafesi oranında etkide bulunur. Nesneler, bu etkiyi sadece onlarla doğrudan temasta olanların hareketi üzerinden değil, aynı zamanda hemen yakındakilerle temas halinde olan diğer nesnelerin etkisi üzerinden de algılar; böylece en yakındakinden başlayarak en uzakta olan nesneyle de ilişkiye geçilmektedir. Bu nedenle de her nesne, evrende olup biten her şeyden etkilenmektedir; dolayısıyla hepsini gören biri, tek tek her nesnede olup biteni –ki sadece olanı değil aynı zamanda gelecekte olanı da– görebilir. Yakınındakinin üzerinden zamansal ve mekânsal açıdan uzakta olanı da görebilir. Hipokrat bunu... (her şeyi aynı anda görmek) olarak adlandırıyordu. Tek bir ruh, ancak onun önüne açıktan konmuş olanı görebilir; ve tabii ki o sonsuza doğru açılan şeylerin kurallarını ilk anda kavrayamaz.

62. Tabii ki her yaratılmış olan *monade*, bütün evreni düşünmekle birlikte, o ancak ve özellikle ona ayrılmış ve *entelechie*'ni içerdiği nesneyi bütün çıplaklığıyla kavrayabilir; nasıl ki söz konusu nesne, evrende yer alan bütün maddelerin birbiriyle olan bağlantısını ifade ediyorsa, ruh da evreni aynen böyle düşünür. Bunu da kendisine ayrılmış olan nesneyi inceleyerek yapar.

63. Bir *monade*ye ait olan bir nesne, onun *entelechie* ile birleşince ona canlı denir; ruhu ile birleşince de yaratılmış can denir. Dolayısıyla söz konusu nesne, ister canlı isterse yaratılmış bir can olsun, her daim bir şekilde örgütlenmiştir. Her bir *monadenin* kendince evrenin bir yansıması olması ve evrenin de mükemmel bir kurala göre örgütlenmiş olması nedeniyle, söz konusu kural nesnede de olmalıdır, yani hem ruhunun düşüncesinde hem de evrenin ruhtaki şekli olan bedeninde.

64. Dolayısıyla her canlının organik bedeni aynı zamanda tanrısal bir makinedir; ya da bütün suni otomatlardan sonsuzluk derecesinde farklı olan doğal bir otomat. Çünkü insan eliyle yapılmış hiçbir makine, bütün parçalarıyla birlikte gerçek bir makine değildir. Örneğin saatlerdeki tunçtan yapılmış dişlilerin bazı parçaları vardır ki bunlara suni parçalar demek neredeyse mümkün değildir, ancak yine de bunlar dişlilerin makinedeki işlevini ifade etmekten başka bir işlev görmezler. Bir de doğanın ürettiği makinelere bakınca, onların en küçük parçasının bile sonsuza kadar makine olduğunu görürüz. İşte suni olanla doğal olan, yani tanrısal olanla kendi eserimiz olan arasındaki tayin edici fark da burada yatar.

65. Doğanın yaratıcısı, ilahi ve sonsuz derecedeki muhteşem sanat eserini, onun maddesinin her bir parçasının –eskilerin saptadığı gibi– sadece sonsu-

za kadar parçalanabilme özelliğine sahip olmasından değil, aynı zamanda her parçasının (ki bunların her birinin kendine özgü hareketi söz konusudur) gerçekten de sonsuza kadar küçük parçalara bölünebilmesi sayesinde yaratabilmiştir. Aksi takdirde maddenin her bir parçasının evreni ifade etmesi mümkün olmazdı.

66. Buradan da anlaşılacağı gibi, yaratılmış şeylerden, canlı varlıklardan, yaratıklardan, *entelechielerden*, ruhlardan ve maddenin en küçük parçalarından oluşan bir dünya söz konusudur.

67. Maddenin her bir parçası, çeşitli bitkilerle dolu bir bahçe ya da birbirinden çok farklı balıklarla dolu bir dere olarak düşünülebilir; ancak her bitkinin bir dalı, her hayvanın bir parçası ve onun özünün her damlası ayrı bir bahçe ve dere olarak tasavvur edilmelidir.

68. Eğer bitkilerin arasında toprak ve hava, balıkların aralarında da da su var diye, bahçede ve dereye yeterince bitki ve balık olmadığını düşünürseniz yanılırsınız; çünkü bunların her biri de, bahse konu bitki ve balıklarla –ama bu kez havsalamızın bile alamayacağı kadar ince ve ayrıntılı bir şekilde– doludur.

69. Demek ki evrende doldurulamayan hiçbir mekân, bereketli olmayan hiçbir canlı yoktur, çünkü ölüm söz konusu değildir. Aynı şekilde orada kaos da yoktur, karışıklık da. Belki bu bize, uzaktan bakıldığında, tek tek balıkları seçememekle birlikte onların deredeki hareketinin yarattığı kabarcıkların görüntüsü gibi bir izlenim verebilir.

70. Bunun da açıkladığı gibi her canlı varlık, onun ruhunu oluşturan baskın bir *entelechieye* sahiptir. Ancak organlarını diğer canlılardan, yani bitkilerden ve aynı şekilde baskın bir *entelechie* ve ruha sahip olan başka organizmalardan alır.

71. Ancak düşüncelerimi yanlış anlayan bazıları gibi, söz konusu ruhların ağırlığa veya bir parça maddeye ve dolayısıyla diğer alt seviyedeki canlı varlıklarda görülen ve sürekli onların hizmetinde olan bedenlere sahip olduklarını düşünmemek gerekir. Fakat bütün bedenler akarsu gibidir, bazı sular akıp giderken ona sürekli yenisi eklenir.

72. Bu nedenle ruhlar, sürekli değişim halindeki bedenlerde bulunur ve böylece hiçbir zaman bütünüyle şekilsiz kalmaz. Bazı hayvanların bedeni değişim geçirir, ancak bu ne ruh göçü ne başka bir bedene geçme ne de ruhların iç içe geçmesidir. Aynı şekilde beden ve organlardan bütünüyle kopuk ruhlardan bahsetmek de mümkün değildir; çünkü bundan sadece Tanrı muaftır.

73. Ruhun bedeni, bütünüyle terk etmesi söz konusu olamayacağı için, büsbütün yeni bir yaratım ya da tümünden bir ölümden bahsetmek de mümkün değildir. Bizim meydana getirme (peydahlama –çev.) olarak adlandırdığımız şey, aslında gelişme ve büyümedir; aynı şekilde ölüm de gelişme ve büzülmeden başka bir şey değildir.

74. Geçmişte filozoflar, şekil, *entelechie* ve ruhlar konusunda büyük bir belirsizlik yaşıyordu. Bitki, böcek ve hayvanları inceledikten sonra, doğadaki canlıların kesinlikle bir kaostan ya da bir çürümenin ürünü değil, fakat bunların her zaman, bir ön gelişimi olan bir tohumdan türedikleri, yani onların peydahlanmadan çok önce belirli bir ruha sahip oldukları ve bunların, hayvan olsalar bile, peydahlanmayla bir gelişim kaydettikleri ve yeni bir canlı türüne dönüştükleri anlaşılmıştır. İnsan bu durumu, kozadan çıkan böceklerde, yani kelebeklerde görebiliyor.

75. Peydahlanarak daha üst bir seviyeye yükseltilen hayvanlara tohumdan türeyen hayvanlar diyoruz; esas çoğunluk ise, türünü değiştirmeden çoğalmakta ve sonra yeniden yok olmaktadır. Büyük olanlarsa, yani seçilmiş küçük bir azınlıkla sahneye olduğu gibi çıkmayı başarıyor.

76. Canlı varlıklar için, en az yarısı gerçek olan iddialara bakılırsa –ki bana göre de böyledir– ne onların meydana gelişleri ne de bütünüyle yok oluşları doğal yoldan olmaktadır. Bu da demektir ki ne bütünüyle var etme ne de yok etme söz konusudur; dolayısıyla bütünüyle ölüm de söz konusu değildir. Ortaya konan ve deneyimle de sabit olan bu ön kabul, benim yukarıda, söz konusu ön kabulden türettiğim temel ilkelerle tamamen uyum içindedir.

77. Demek ki sadece ruhun (yıkıma uğratılamayan evrenin bir yansıması olarak) değil, aynı zamanda varlığın kendisinin de –her ne kadar makine (beden –çev.) kısmen tahrip olsa da veya bazı parçaları bütünden ayırıştırılabilsede veya değişikliğe uğratılsa da– bütünüyle yıkıma uğratılması mümkün değildir.

78. Bu ilkeler bana, birlikteliklerin doğal açıklamasının yöntemini –daha doğrusu ruhla organik bedenin aynı şekle sahip olduklarını– açıklamamamı sağladı. Ruh gibi beden de kendi yasalarına uyum sağlar; ama onlar birbirilerini, şeyler arasındaki uyum ilkesi sayesinde bulurlar, çünkü bütün bunlar aynı evrenin ifadesidirler.

79. Ruhlar, amaç etkenli yasalara göre etkin olurken, istenci, amacı ve araçları kullanır. Bedenler ise etken nedensellik ya da hareketin yasalarına göre etkin olurlar. Her iki alan da, yani etken amaçla etken nedensellik birbiriyle uyum içindedir:

80. Descartes, ruhun bedene güç uygulamadığını fark etmişti çünkü maddenin içerdiği güç, hep aynı kalır. Ona göre ruh, sadece hareketin yönünü değiştirebiliyordu. İnsanlar bu görüşü kabul etmişlerdi, çünkü henüz onun çağında, maddeyle hareketin yönünün aynı olduğunu kanıtlayan doğa yasaları bilinmiyordu. Eğer Descartes bunu bilebilseydi, o da benim önceden belirlenme üzerine inşa edilmiş uyum tezimi kabul ederdi.

81. Bu sistemden de anlaşılacağı gibi beden, sanki (imkânsız üstlenmiş gibi) herhangi bir ruh yokmuş gibi davranabilmektedir; ruh da sanki beden yokmuşçasına hareket etmektedir; sonra da her ikisi birden sanki birbirleri üzerinde etkin olmak için hareket ediyorlar.

82. Her ne kadar ruhlar ya da akıllı zihinler her canlı ve varlıkta aynı tarz bir davranış (beden de ruhlar da, işe hem anında hem de diğeri bitirmeden başlamaz) sergilese de, yine de bunlar, akıllı varlıklar olarak özel bir niteliğe sahiptir; tohumlarının ruhları, sıradan duyarlılık gösterenlerdence –bu durumda onlar özel olamazlar– onlar, seçilmişlere ait ve insana has bir doğaya ulaşmışlarsa, bu durumda onların duyarlı ruhları, akıl seviyesine, yani imtiyazlı varlıkların düzeyine yükseltilmiş olur.

83. Daha önceki bölümlerde de açıkladığım gibi, canlarla ruhlar arasında bir diğer önemli fark, canların, yaratılmış varlıklar, evreninin canlı birer aynası veya sureti olmasıdır; ruhlarsa Tanrı'nın ya da yaratıcı doğanın birer sureti gibidir. Şu farkla ki ruhlar, aynı zamanda evrenin kurallarına vakıf olabildiği gibi, bunları mimari açıdan taklit etme yeteneklerine de sahiptir, çünkü her ruh kendi alanında bir Tanrı gibidir.

84. Bu nedenle de sadece ruhlar Tanrı'yla özel bir ilişkiye girebilmektedir. Bu ilişki, bir mühendisin kendi icat ettiği makinesiyle kurduğu ilişki gibi değil (Tanrı'nın diğer varlıklarla ilişkisinde olduğu gibi) fakat bir hükümdarın uyruklarıyla, bir babanın çocuklarıyla olan ilişkisi gibidir.

85. Buradan hareketle de ruhların cemaatini, bir tür Tanrı devleti, yani mükemmel hükümdarların mükemmel devleti olarak görebiliriz.

86. Bir bakıma Tanrı'nın devleti, doğal dünyada kurulmuş gerçek ahlak imparatorluğu veya onun en yüce ilahi eseri olarak görülebilir. Eğer ruhlarımız, Tanrı'nın bilgeliğini ve inayetini keşfetmeseler ve bilmeselerdi, bizim de onun himayesinde kurulmuş olan bu devleti bilmemiz mümkün olmayacaktı. Zaten Tanrı da iyiliğinin bir ifadesi olan bu devleti, her yerde fark edilebilen bilgeliği ve kudretiyle göstermektedir.

87. Az önce, her iki doğal dünya arasındaki, yani *etken nedensellik*le amaç *nedenselliği* arasındaki mükemmel uyumu ortaya koyduğum gibi, şimdi de

bir başka uyuma, yani doğanın fiziksel dünyası ile merhametin ahlaki dünyası arasındaki uyuma dikkat çekmek istiyorum. Yani makinenin ve evrenin yaratıcısı olarak bilinen Tanrı, yani hükümdar ile onun Tanrı devletinin kul-ları olan ruhlar arasındaki mükemmel uyuma.

88. Bu mükemmel uyum sayesinde ki her şey doğanın işleyişine uygun bir şekilde ilerleyerek merhametin kapısına varmaktadır. Nasıl ki ruhların hükümeti, bazılarını uyarmak için cezalandırırsa, bazılarını da takdir etmek için mükafatlandırmaktadır; yerküremiz de zamanı geldiğinde doğal bir nedenden dolayı bir yıkımla karşı karşıya kalacak ve sonra da yeniden yaratılacaktır.

89. Bir başka ifadeyle, evrenin yapı ustası olan Tanrı, aynı zamanda yasa koyucu Tanrı'yı da doğanın düzenine –günahları ve cezalarıyla– ekleyerek mutlu ederdi. Tıpkı ölçülü davranışlar sayesinde şeylerin mekanik yapıları üzerinden iyiliğin ödüllendirilmesi gibi, canlı bedenler de bunu –hemen anında olmasa bile– hissederlerdi.

90. Nitekim söz konusu hükümet döneminde ödüllendirilmeyecek iyilik, cezalandırılmayacak kötülük de kalmazdı. Burada her şey, iyi olanların, yani sadece söz konusu büyük devlette mutsuz olmayanların değil, aynı zamanda kadere inananların, yaratanın merhametini takip edenlerin, sevgilinin mutluluğu üzerinden mutlu olanların ve beklentileri içinde mükemmele ulaşabil-mek için doğanın gerçek sevgisine bağlı kalanların yararına sonuçlanmalıdır. O, Tanrı'nın iradesi ve emrine uygun davranan bilge ve ahlaklı insanlara her şeyi yaptıracak; onların Tanrı'nın sırlı, muhtemel ve karar verici iradesiyle yetinmesini sağlayacaktır. Görüleceği gibi eğer insanoğlu evrenin kurallarını daha iyi inceleyebilseydi, söz konusu kuralların en bilgece olanından daha iyisinin olamayacağını anlardı. Hatta bunlar sadece genel anlamda değil, aynı zamanda özgün olanda da –yani olması gerektiği gibi– mükemmeldir. Ancak, keşke bunların sadece, her açıdan esiri olduğumuz bir sanatçının ve varlığımızın etkin nedenselliğinin değil, aynı zamanda ustamızın ve nihai amacımızın, istencimizin ve mutluluğumuzun gerçekleşmesini sağlayacak son nedenselliğin eseri olduğunu da kavrayabilseydik.

Jean Meslier

(1664-1729)

Bir papaz olarak resmî görevimi yerine getirmeliydim; ama size dinle ilgili, bütün kalbimle nefret ettiğim yalanlar söylemek zorunda kalırken ne kadar da ıstırap çektiğimi bir ben bilirim. Hem görevimden nefret ettim hem de bu kadar saf olmanız vicdanımı yaralıyordu. Binlerce kez sizi uyandırmak istedim ama içimdeki korku irademe, ben ölene kadar galip geldi.

Jean Meslier, Vasiyetname'sinden

Papaz, Tanrıtanımaz ve Ütopik Sosyalist

17. ve 18. yüzyıl Fransa'da, aynı zamanda Büyük Fransız Devrimi'nin ekonomik, siyasi, felsefi ve kültürel açıdan hazırlık dönemidir. 18. yüzyılın başlarından itibaren Fransa, felsefede materyalizmin ve tanrıtanımazlığın merkezi haline gelecek ve bu düşünceler bütün Avrupa'yı etkisi altına alacaktır. Katolik kilisesi ve din, feodal Fransa'nın üstyapısında etkin bir konuma sahipti. Soylu sınıfı, Katolik kilisesinin oluşturduğu toplumsal-ideolojik altyapıya dayanarak, halkı ve özellikle de köylüleri kanlarının son damlasına kadar sömürmekle kalmıyor, aynı zamanda Aydınlanma akımını da şiddetle baskı altına alıyordu. Bu nedenle de Fransa'da, soylular ve ruhban sınıfına karşı yürütülen sınıf mücadelesi hem ortaklı hem de şiddetli bir çehre edinmişti.

Friedrich Engels o günkü durumu şöyle özetlemektedir: "Fransa'da, yaklaşan devrim için zihinleri donatmış olan büyük adamların kendileri de son derece devrimciydiler. Herhangi bir dış otorite tanımıyorlardı. Din, doğa anlayışı, toplum, politik kurumlar –her şey, en amansız eleştiriden geçirildi: Her şey aklın muhakemesi karşısında ya varlığını kanıtlamak ya da var olmaktan vazgeçmek zorundaydı. Akıl, her şeyin biricik ölçüsü oldu."¹⁵⁷

Feodalizme ve skolastik felsefeye karşı etkin bir mücadele yürüten aydınlanmacı akımın ortaya çıkışı, Fransa'da 17. yüzyılın başlarına denk gelir. Erken aydınlanmacılardan biri Pierre Bayle (1647-1706) ise, bir diğeri de kuşkusuz Jean Meslier'di.

¹⁵⁷ Friedrich Engels, *Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm*, Sol Yay., Ankara, 1970, s.49-50.

1664-1729 yılları arasında yaşamış olan Jean Meslier eski bir kilise papazıydı. O, ölümünün ardından keşfedilen *Sağduyu* adlı eseriyle akla düşman skolastik felsefeye, feodalizmin mülkiyet düzenine ve onun ideolojik altyapısını oluşturan Katolik kilisesi ve ruhban sınıfına karşı ölümcül bir darbe indirmiştir. O yazılarından da görüleceği gibi, devrimci bir demokrat, aydınlanmacı, materyalist filozof ve ütopyik sosyalisttir.

Aydınlanma ve Din Eleştirisi

Meslier, köyde yaşayan emekçi bir dokumacının çocuğu olarak dünyaya gelir. Reims'de dinî eğitimini tamamlayarak 1689'da Etrepigny'de papazlık görevine başlar. Köy hayatını yakından tanınması, emekçilerin nasıl hem feodal beyler hem de onlarla ittifak içinde olan din adamları tarafından sömürüldüklerini bizzat görmesi ve yaşaması, onun önce aydınlanmasına ve sonra da söz konusu düzene karşı mücadele etmesine neden olmuştur.

1716'da Etrepigny'nin sahibi senyör Touilly'ya karşı kürsüden yaptığı konuşmayla toprak baronlarının sömürü düzenini mahkûm etti. Meslier'in emekçilerden yana bu davranışı, Reims başpiskoposunun öfkesini üzerine çekti.

Köy yoksullarının özelemlerini dile getiren felsefi ve siyasal düşüncelerini Meslier *Vasiyetname* adlı eserinde topladı. Bu yazıların kopyaları, ölümünden hemen sonra, 18. yüzyılın otuzlu yıllarından itibaren elden ele dolaştı. Voltaire bu yazılardan seçmeler oluşturarak 1762 yılında basımını gerçekleştirdi. *Vasiyetname*'nin tamamı ilk kez 1860 yılında basılabildi.

Meslier'in öğretileri, jakoben devrimciliği haber veren ufuk şimşekleriydi. Onun mücadelecı ve radikal görüşleri, burjuvazinin felsefe tarihçileri arasında ürküntü yarattı. Bu nedenle de eseri görmezden gelindi, adı felsefe kitaplarına bile giremedi. Ama bunlara rağmen, o, 18. yüzyılın ilk Fransız materyalisti ve tanrıtanımaşı olarak anılmaktadır.

Vasiyetname, diğer ikinci başlığıyla *Sağduyu*, 18. yüzyılda yazılmış en radikal tanrıtanımaşlık belgesidir. Meslier eserini, insanları gücü yettiğince uyarmak ve onları her türden batıl inançtan kurtarmak için kaleme aldığını belirtir. Dinin ortaya çıkışı ile ilgili bir soruya Meslier, aydınlanmacı bir insanın cevabını verir. "Dinler bilinçsizlik, batıl inanç ve ilahi güçlere tapmanın yanı sıra, halkın sömürücüler tarafından ezilmesi sonucunu da doğurmaktadır. Bütün bunlar kurnaz ve hokkabaz politikacılarca düşünülmüştür. Aynı zamanda bu dünyanın prensleri ve zorbaları, halkı baskı altına almak ve kendi amaçları doğrultusunda yönlendirebilmek için bu buluşları (dinleri) kendi yasalarıyla ayakta tutmaktadır."¹⁵⁸

158 Jean Meslier, *Der gesunde Menschenverstand, laut seinem Testament*, Hrsg. und Übersetzer, Samuel Ludwig, 2. Auflage, Verlag von S. Ludwig, Baltimore, 1860, s. 146-147; Jean Meslier, *Sağduyu-Tanrısızlığın İlmihi*, Çev. Dr. Abdullah Cevdet, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010, s.247 vd.

Meslier dinin, halkı baskı altına almak ve sömürmek için kullanılan bir olgu olduğunu çok iyi anlamıştı. Feodal zorbalara ve dinci gericiilere yönelik öfkesini ise, "dünyanın bütün zorbalarının ve soylularının, rahiplerin bağırsaklarından yapılmış ilmiklerle boğulmaları gerekir," sözleriyle dile getirir. Bütün dinler Meslier'e göre, "İnsan buluşudur, saçmadır, hayal ürünü ve yalandır."

"Doktorlarınızın ve rahiplerinizin, Tanrı'nın büyüklüğü, etkisi ve kutsallığı hakkındaki ısrarlı konuşmaları sizi onlara boyun eğmeye zorlamak içindir. Tanrı'nın sözü edilen mucizeleri, cennetin hazları ve cehennem acıları, hepsi birer fantezidir, yalandan ve uydurulmuş palavradan başka bir şey değildir. Bunları önce kurnaz politikacılar icat ettiler, sonra şarlatanlar gerçekmiş gibi haykırdılar; bilinçsizler ve cahiller de körü körüne inandılar. Hükümdarlar ve güçlüler ise bu hurafelere, yalanlara, palavra ve şarlatanlıklara önce tahammül ettiler, sonra da bunları, halkı baskı ve sömürü altında tutabilmek için kendi yasalarıyla korudular."

Kutsallıkla ve Sömürü İlişkisi

Meslier'in ayırt edici özelliği onun, sadece evrene, doğanın yasalarına, maddi hayata ve insanın kökenine ilişkin sunduğu güçlü argümanlar değildir, nitekim buna ilişkin önemli eserler daha önceden yazılmış ve bu görüşler bir şekilde birbirinden farklı filozoflar tarafından ortaya konmuştu; onun ayırt edici özelliği, yıllarca bir din adamı olarak çalıştıktan sonra, dinlerin ve skolastik açıklamaların içerdiği çelişkileri ve tutarsızlıkları bizzat görmesi, yaşaması, bunları vicdanında sorgulaması ve buradan hareketle, dinin toplum hayatında nasıl bir baskı ve sömürü aracı olarak kullanıldığına dair şiddetli itirazlarda bulunmasıdır. Onun dine yönelik eleştirisi, soyut ve felsefenin kavramlarıyla ağırlaştırılmış değildir, aksine somut, gerçek ve inandırıcıdır. Meslier'in materyalist felsefe açısından oynadığı tarihsel rolün ağırlığı da buradan gelir.

Dinleri ve özellikle de İncil ve Tevrat'ı içinden bilen Meslier, bütün dinleri keskin gözlemleriyle eleştirdi ve onların "kutsal" ve "gerçekçi" olmadıklarını, mucize yaratmadıklarını vb eserinde sergilediği etkili bir dille ortaya koydu. Eski Ahit'teki "Tanrı buyruklarını", "Tanrı'nın elini" ve Hristiyan dininin dogmalarını eleştiriye tabi tuttu. Eserinde dinin halkı nasıl uyuşturduğunu açık ve renkli bir dille anlattı. *Vasiyetname*, feodal düzendeki devlet ve kilise ilişkisini açığa çıkarıyordu. Meslier, Fransa'daki bütün iktidarın, mal ve mülkün, zenginliklerin, sefahatin ve eğlencenin zenginlere ve soylulara ait olduğunu öfkeli bir dille anlattı. Yine onun anlattığına göre, halka ise bu dünyada sadece sefalet, sıkıntı, felaket ve kahredici işler kalıyordu. Köylüler, soylular ve zenginler için çalışırken, kendileri bir parça ekmeğe muhtaç haldeydi. Kitlelerin içinde bulundukları sömürü düzenini etraflı bir şekilde anlatan Meslier, zenginlerle yoksullar, çalışanlarla tembeller arasında-

ki isyan ettiren farkı açıkça ortaya koymaktaydı. O yazı ve konuşmalarında, bu zulüm ve adaletsiz düzenin, kilise tarafından korunduğunu ve kutsandığını da belirtiyordu. Buradan da "Tanrısızlığın ilmihalini" çıkarıyordu: "Hristiyan dini, insanlar arasındaki bu derece büyük ve anlamsız bir eşitsizliğe tahammül ettiğine, hatta onu desteklediğine göre, bu durum, bu dinin Tanrı tarafından gönderilmiş olamayacağını gösteren iyi bir kanıttır. Her çıplak gözün rahatlıkla görebileceği gibi, sonsuz erdeme sahip olan Tanrı bu kadar açık bir adaletsizliği yaratamaz, kutsayamaz ve ayakta tutamaz."

Konuya ilişkin ilk kez bu derece somut, akla yatkın ve ikna edici bir eser kaleme alınmaktaydı. Antikçağdan bu yana Tanrı ve din konusunda çok ciddi eleştiriler kaleme alınmıştı. Hatta ateist düşünceler bile en açık haliyle dile getirilmişti, örneğin, antikçağın doğa felsefecileri, Euhemeros, Lukretius, Lukianos gibi tanrıtanımazlar önemli eserler kaleme almışlardı, ancak bu derece somut ve ikna edici bir eser henüz kaleme alınmamıştı. Eserden de görülebileceği gibi Meslier, bir köy rahibinden beklenenin aksine derin bir bilgiye sahiptir. Entelektüel derinliği eserde hemen göze çarpar; antikçağın bütün yazarlarını bildiği gibi, 16. ve 17. yüzyılın önemli felsefi ve bilimsel eserlerinden haberdardır; Hobbes'u, Montesquieu'yi, Montaigne'i, Descartes'i, Locke'u, Newton'u, Pascal'ı çok iyi bildiği hemen anlaşılır.

Eserinden de anlaşıldığı gibi aynı zamanda bir hiciv ustası olan Meslier, feodal düzeni ve onun dinî ideolojisini fena halde alaya alır. O günün Fransa'sında olduğu gibi Avrupa'nın diğer ülkelerinde de "topluma hiçbir yarar getirmeyen, aksine zararlı olan" bir tip insan kategorisinin bulunduğunu belirtir. Bunlar, ruhban sınıfını oluşturan manastır başpapazları, başrahibeler, kilise hukukçuları, bütün keşiş ve rahibelerdir. Meslier'e göre din, halka en büyük zararı, tiranlığı desteklediği için veriyordu. Halkların büyük bir çoğunluğu hükümdarlar ve kibirli zalimlerce köleleştirilmişti. Bu zalimlere yaltaklananlar da en başta "kutsal papa", papazlar, başpiskoposlar ve tüm ruhban sınıfıdır.

Hristiyan dini, hükümdarları ve kralları hoş görmenin yanı sıra, bunların zalimce davranışlarını da onaylayarak bütün bu olumsuzlukları meşrulaştırmaktadır.

Meslier'de Materyalizm

Vasiyetname'sinde ezilen halkın çıkarlarını savunan Meslier, emekçileri, sefih bir yaşam süren soylulara, ruhban sınıfına ve toprak baronlarına karşı çıkmaya özendiriyordu.

Meslier, dinî ideolojiye karşı materyalizmi öne çıkardı. O, doğada ortaya çıkan şeylerin temelinde, sayısız küçük parçalardan oluşan, hareketleriyle ve bileşimiyle doğadaki bütün cisimleri meydana getiren sonsuz maddeyi görmekteydi. Onun

maddeci dünya görüşü, bir bakıma Tanrı'nın da inkârıdır. Onun materyalizmi ateizme organik bağla bağlıdır.

Meslier bunu şöyle ifade ediyor: "... Madde, genel olarak kendi varlığını ve hareketini içinde taşıyan tek varlıktır. Bunu bir defa böyle kabul ettik mi, o zaman öyle bir ilkeye sahip oluyoruz ki, bununla sadece dünyanın yaratılışından kaynaklanan zorlukları, çelişkileri ve düzensizlikleri bir çırpıda çözmüyor, aynı zamanda doğa olaylarının fiziksel ve ahlaki açıklamalarını da yapıyoruz."¹⁵⁹

Ona göre, zaman, mekân ve doğa yasaları, Tanrı'nın icadı değildir, ancak bunlar doğanın ebedi varlığı kabul edilerek kavranabilir. Dünyanın varlığının kabulü, teologların Tanrı diye nitelendirdiği hayali yarattığı da kenara itiyor. Teologların iddia ettikleri "dünyanın yaratılışı" teorisi anlamsız ve çelişkilerle doludur. Şeylerin doğal olarak maddeden oluştuğunu iddia eden teori ise çok farklı bir karaktere sahiptir.

"Maddenin sonsuz olduğunu ve ilkesini de kendi içinde taşıdığını" ileri süren Meslier, maddi varlığın gözle görülebileceğini, onun hayali bir varlık olmadığını, hareket halinde olduğunu ve parçanın da bölünebileceğini belirtir.

Meslier, "Maddeyi yarattığı ve hareket ettirdiği varsayılan varlığı ise görmüyoruz ve göremeyiz de. Ancak her yöne doğru hareket halinde ve bileşimleriyle binlerce yeni biçim ve şekil alan dünya maddesi kavramı, bize, doğadaki bütün varlıkların, hareketin doğal yasaları sayesinde yeni bileşimler, kombinezonlar ve değişikliklerle meydana geldiğini gösteriyor,"¹⁶⁰ der.

Eserinde maddeyi harekete zorlayan gücü kavramanın zorluklarını belirten Meslier, ancak bunun maddenin hareketinin kendi özünden kaynaklandığı düşüncesinden vazgeçmemiz anlamına gelemeyeceğini vurgular. Çünkü hem maddenin varlığını hem de hareketini belirleyen zemin onun özündedir.

Pyrrhonculuğa (Pyrrhon'un şüphecilik öğretisi) ve her tür kuşkuculuğa tavrı alan Meslier, Descartes'in duruluk ve açıklığı ilke edinen gerçekçiliğiyle, Lock'un duyumculuğunu birleştirir. Meslier kendi materyalist teorisi için şunu ilke edinir: "Dünyanın varlığını gözlerimizle görüyoruz. Bunu tüm açıklığıyla ve ayrıntılarıyla kavıyoruz. Bu bizi ister istemez Tanrı'nın olmadığı ve dinin bir aldatmaca olduğu gerçeğine götürmektedir. Varlık şeylerden kaynaklanır, hatta şeylerin özünü ve temelini oluşturur. Böylece varlık şeylerin kaynağını ve ilk temelini teşkil eder. Maddenin başlangıcı olmadığı, yani hep var olduğuna göre, yani şeyler, maddenin farklı biçimleri olduğuna göre, o hiçbir zaman yoktan var edilmedi. Dolayısıyla var eden de yoktur." Meslier'ye göre doğa, varlığın madde olarak duyumsanmasıdır.

¹⁵⁹ Meslier, *Sağduyu*, s.100.

¹⁶⁰ Aynı yerde.

Ona göre, "Doğanın varlığını, hayali ve maddi olmayan bir güce bağlamak, çelişkiye düşmek demektir. Çünkü bu güç, bir sineği bile yoktan var edemez. Maddi olarak duyumsanan dünya, herhangi bir varlığın gücünden ve iradesinden bağımsızdır, çünkü o hep var olmuştur, vardır ve de var olacaktır. Tanrıların iddia ettikleri gibi şeyleri herhangi bir tanrısal ruh yaratmadı, çünkü şeyleri yoktan var eden hiçbir kuvvet yoktur. Ne zaman ve mekân, ne de madde yaratılmıştır, çünkü bunlar yoktan var edilmiş olamazlar."

Meslier'ye göre, "Zaman, ne ruhsal ne de maddi bir varlıktır, ancak bu, onun hiçbir şey olmadığı anlamına da gelmez. O vardır ve ölçme özelliğine sahiptir. Zaman süredir. Kısa veya uzun zaman; bu sürenin kısa veya uzun olduğunu gösterir. Dakika, saat, gün, yıl ve yüzyıl; sürenin belli kesitleridir. Buna göre zamanı, esas varlığın, yani maddi nesnenin süresi olarak belirlemek gerekir. Başlangıcı ve sonu olan nesnelerin süresi zamanı belirleyemez, çünkü zaman onların varlığından önce vardı ve onların yıkımından sonra da var olacaktır. Zaman genel olarak maddi dünyanın var oluş süresidir. Zaman süresini yalnız sürekli ve ebedi varlık oluşturabilir, çünkü o sürekli ve sonsuzdur. Yalnız, o başlangıçsız ve sonsuz olduğundan, hiçbir şey, onun süresi dışında var olamayacağından ve süresi de yalnız onunla var olduğundan, onun başı ve sonu olmayan süresine, zaman diyoruz."

Meslier mekân, alan ve genişliği ortak bir paydada buluşturur. Ona göre mekân, bir nesneyi içinde barındıran sınırlı alan veya genişliktir. Alan ise bir mekândan büyük ve birden fazla mekânı içinde barındıran genişliktir. Meslier'e göre genişlik de içinde sınırsız sayıda dünyevi madde barındıran, sınırı olmayan alandır. Descartesçilerin iddialarının tersine, nesneler yalnız genişleme oranlarına indirgenemez.

Meslier'e göre nesneler kendiliğinden hareket etme yeteneğine sahiptir. Bunun için de herhangi bir doğaüstü veya tanrısal kudrete ihtiyaç yoktur. Hareket nesnenin özü değil, doğasının bir özelliğidir. Descartesçi fiziğin hareket teorisini kabul eden Meslier, hareketin kaynağını şeylerin özünde görür. "Yalnız madde, maddeyi hareket ettirebilir, etkide bulunabilir. Maddi olmayan da maddeyi harekete geçiremez."

Meslier'ye göre "Yalnız madde hareket yeteneğine sahiptir. Zaman ve mekân içinde sürekli hareket halinde olan madde, belli zorunluluklara tabidir. Doğa olayları, doğal süreçlerin sonucudur. Zorunluluğun yanında tesadüf de vardır, zorunlu nedenlerin yanında tesadüfi nedenler de vardır, ilk tanrısal güç olmadığına göre ereksellik de olamaz."

Materyalist teorisini savunmak ve açıklamak için üç çeşit nedensellik üretten Meslier, bunları şöyle sıralar: Özsel neden, biçimsel neden ve (Aristoteles'in erekselliğinin aksine) ortaya çıkaran neden. Meslier'ye göre özsel neden madde'nin varlığının temel nedenidir. Biçimsel neden de varlıkların şu veya bu şekilde veya şu veya bu tarzda olmasını sağlar. Ortaya çıkaran neden ise şeyleri

oluşturan, biçim veren ve bileşimleri sağlayandır. Meslier'in bu "üç neden teorisi" esas olarak teolojinin temelini oluşturan Ortaçağ'ın Aristotelesçi teorisine karşı üretilmiştir.

Meslier'ye göre doğadaki bütün güzel, mükemmel ve olağanüstü yaratıkların oluşumu ve yok oluşu hep maddenin hareketinden, parçalarının bileşiminden ve ayrışmasından kaynaklanmaktadır. Maddenin parçalarının bileşimi ve ayrışımı da onların düzenli ve düzensiz hareketlerinin sonucudur. Maddenin oluşumunun ve değişiminin yalnız onun özünün doğal sonucu olduğunu belirten Meslier'ye göre, Tanrı'ya ne dünyada ne de başka bir yerde yer kalmaktadır. Sonsuz evrende sonsuz sayıda maddi parçaların, sonsuz hareket halinde olduğunu belirten Meslier, böylece parçaların birbirine çarparak doğanın sonsuz çeşitte yeni bileşimini meydana getirdiklerini, maddenin hareketinin de düzenliliği ve düzensizliği içinde barındırdığını söyler. Maddenin aynı anda hem organik hem de inorganik şeyleri meydana getirdiğini saptayan Meslier, maddenin bitkilerin, hayvanların ve hatta insanların oluşumunun ve beslenmesinin temeli olduğunu belirtir. Ona göre madde farklı nesnelerde farklı biçimler almaktadır.

Yazılarında, bilinci maddenin belirlediğini belirten Meslier, maddenin farklı oluşumlarının insanlarda belirli düşünceler ve duygular yarattığını söyler. Romalı materyalist ve ateist Lucretius'un görüşlerine katıldığını belirten Meslier, düşüncelerini kuvvetlendirmek için eserine, onun *Şeylerin Doğası Üzerine*¹⁶¹ kitabından bazı bölümler de alır.

Aklın ve duyumun pozitif karakterini kabul eden Meslier, gördüklerimizi, hissettiklerimizi ve bildiklerimizi maddeye bağlayarak, şöyle der: "Alın gözlerimizi, bakalım bir şey görebilecek miyiz? Hiçbir şey. Alın kulaklarımızı, bakalım bir şey duyabilecek miyiz? Hiçbir şey. Alın ellerimizi, bakalım bir şey hissedebilecek miyiz? Eğer vücudunuzun başka bir tarafıyla dokunmamışsanız hiçbir şey. Alın kafamızı ve beynimizi, bakalım bir şey düşünebilecek miyiz? Bir şey fark edebilir miyiz? Hiçbir şey."

Ütopyacı Meslier, geleceğin eşitlikçi ve ideal toplumunun halkın bunu kavramasıyla kurulacağını belirtir. Ona göre geleceğin toplumu, kendi aralarında eşit komünlerin birleşmesiyle kurulacaktır. Bu komünlerin yurttaşları, yararlı işlerle meşgul olurken doğal haklarına ve özgürlüklerine de sahip olacaklardır. Karşılıklı yardımlaşma ve sevgi, komün üyelerini birbirine bağlayacaktır. Merkezî otorite ise toplumsal yaşamı düzene sokmak için olacaktır. Meslier'ye göre insanlık tarihi, halkların ezilmişliğinin tarihidir. Ona göre bu ezilmişlik, halkın bilinçsizliğinden, kilisenin ve hükümetlerin halkı aldatmasından kaynaklanmaktadır.

Meslier'in ütopyik komünizmi, 18. yüzyılın başlarında Fransa'da ortaya çıkan en devrimci akımın özlemlerini ifade eder.

161 Bkz. *Dünyayı Değiştiren Düşünürler*, c.1, Yordam Kitap, İstanbul, 2013, s.209 vd.

Esere Dair

Jean Meslier'nin *Vasiyetname*'si, Fransa'da yayınlandıktan kısa bir süre sonra, içerdği radikal-devrimci görüşler nedeniyle dönemin filozofları üzerinde bir çok etkisi yaratmıştır. Voltaire, D'Alembert, Holbach, Helvetius, Diderot gibi birçok ünlü filozof *Vasiyetname*'nin yazarını merak etmiş, hatta metni bulanlar ondan özetler yaparak kendi adlarına yayımlamışlardır.

Türkçede kitabı ilk kez Dr. Abdullah Cevdet, "İçtiha" dergisinde tefrika halinde yayımlamıştır. Konunun ilgi görmesi üzerine tefrika durdurulmuş ve eser, 1928 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın bünyesinde *Aklı Selim*¹⁶² adıyla İstanbul Devlet Matbaası'nda basılmıştır. Çevirmen Abdullah Cevdet, eserin eski harflerle yayımlanmış bir nüshasını, 29 Aralık 1928 yılında Atatürk'e "En büyük acizden en Büyük İktidara" ithafıyla sunmuştur. Eseri kenarlarına notlar düşmek suretiyle inceleyen Atatürk, onun yeni harflerle basılması için talimat vermiştir. Bunun üzerine eserin 2. ve 3. baskısı 1929¹⁶³ (yeni harflerle) yılında devlet matbaasınca gerçekleştirilmiştir. Aradan 75 yıl geçtikten sonra bu kez eserin 4. baskısı Kaynak Yayınları tarafından *Sağduyu-Tanrısızlığın İlmihali* adıyla yayımlanmıştır. Yazar ve eseri *Sağduyu*, Türkiye'de de oldukça ilgiyle karşılanmış ve okurlar Meslier'e "Türkiye'nin Turan Dursun"u yakıştırmasında bulunmuştur.

162 Jean Meslier, *Aklı Selim*, Çev. Dr. Abdullah Cevdet, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1928.

163 Jean Meslier, *Aklı Selim*, Çev. Dr. Abdullah Cevdet, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1929.

Jean Meslier

SAĞDUYU-TANRISIZLIĞIN İLMİHALİ¹⁶⁴

Yazarın Önsözü

İnsanların ne düşündüklerini anlamak istediğimizde, onların en çok önem verdikleri konularda bile, örneğin en basit gerçekler hakkında bilgi sahibi olmak, en saçma şeylere itibar etmemek veya gözle görülür en basit çelişkileri bile fark etmek konusunda, mantıklarını, yani muhakeme yetilerini çok az kullandıklarını hayretle görürüz. Bu durumun bir örneğini her zaman, her ülkede ve insanların büyük çoğunluğunca saygı duyulan ve toplumların mutluluğu için en önemli, en yararlı ve en gerekli saydıkları teoloji alanında buluruz. Gerçekten, bu adı geçen bilimin dayandığı ilkeleri biraz incelemek ve aydınlatmak istediğimizde, ne kadar araştırırsanız araştırın bunların bilinçsizce, anlaşılamadıkları için de önyargı ve alışkanlıklarla kabul edilen, ilkeler olduğu görülür.

Montaigne şöyle der: “Bazıları halkı, inanmadıkları şeylere inandırırılar; sayıları daha çok olan bazıları ise kendilerini, içeriğine nüfuz edemedikleri inançlara inandırırılar.”

164 Dr. Abdullah Cevdet'e ait olan bu bölümün çevirisi, başka dillerdeki (Almanca, İngilizce) çeviriler dikkate alınarak yeniden gözden geçirilmiştir. Eserin Latin harflerle yapılmış 1929 (Jean Meslier, *Aklı Selim (Le Bon Sens)*, Çev. Dr. Abdullah Cevdet, MEB Yayınları, İstanbul, 1929) baskısının yanı sıra başka dillerde yapılan çeviriler de dikkate alınarak, bazı yazım ve çeviri hataları düzeltilmiştir. Sadeleştirilmiş Türkçe baskısı için bkz. Jean Meslier, *Sağduyu-Tanrısızlığın İlmihali*, 1. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995; ayrıca çeviriyi gözden geçirirken başvuru olan yabancı dildeki kaynaklar için bkz. Jean Meslier, *Der gesunde Menschenverstand, laut seinem Testament*, Hrsg. und Übersetzer, Samuel Ludwig, 2. Auflage, Verlag von S. Ludwig, Baltimore, 1860; Jean Meslier, *Das Testament des Abbe Meslier, Die Grundschrift der modernen Religionskritik*, Hartmut Krauss (Hrsg.), 2. Erweiterte Auflage, Hintergrund Verlag, Osnabrück, 2005; By Jean Meslier, *His last Will and Testament to his Parishinors, and to the World, Common Sense*, 1732, Translated from the French original by Miss Anna Knoop, 1878.

Sözün kısası, dinî görüşler hakkında sağduyusuna başvuran ve bu inceleme ve araştırmada halk arasında dikkate değer varsayılan şeylere özenle eğilen herkes, kolayca görür ki, bu görüşlerin hiçbir sağlam temeli yoktur, her din temelsiz bir binadır; yani Tanrı'nın öğretisi, doğa hakkındaki bilgisizliğin bir kural dahilinde sunulmasından başka bir şey değildir; bir dizi hurafe ve çelişki. Her ülkede ilahiyat, dünya kavimlerine, bir kahramanda birleştirilmesi mümkün olmayan sıfatlardan ibaret olan ve gerçekte alakası bulunmayan bir anlatıdan başka bir şey sunmaz. Bu romanın, her kalbe saygı ve korku ilham etmek yeteneğinde olan kahramanının adı, boş bir kelimedir. İnsanlar bu kelimeye, hiçbir zaman hiçbir sıfat ekleyemezler; ki, önceki olaylar onu yalanlamasın.

Bu fikirsiz mevcut kavramı ya da daha doğrusu bu mevcudu ifade eden kelime, yani "Tanrı", yeryüzüne sayısız zarar vermemiş olsaydı, ihmal edilebilir, ilgilenilmeyebilirdi.

İnsanlar, bu hayalin, yani tanrısallığın kendileri için çok önemli bir gerçek varlık olduğu düşüncesiyle hazırlanmışlardır. Bu nedenle anlaşılmaz olmasından, onu düşünmelerine ihtiyaçları olmadığı sonucunu çıkaracakları yerde, insanlar tersine, onunla ne kadar ilgilenseler az olduğu, onu aralıksız düşünmek, sonsuza kadar onu iyice düşünmek, gözden bir an kaybetmemek gerektiği sonucunu çıkarırlar. Bu konuda kuşatılmış bulundukları yenilmez cehalet, insanları bu imkânsız endişelerden uzaklaştırmak şöyle dursun, fikri meraklarına zarar vermekten başka bir şey yapmaz. Hayal gücünün etkisinden sakındıracağı yerde, bu cehalet onları yobaz, inanç düşkünü ve zorba yapar. Dimağlarının doğurduğu kuruntu ve hayallere biraz kuşku ve tereddüt telkin edenlerin tümüne karşı hiddetlenmelerine neden olur.

Çözülmeyen bir sorunu çözmek gündeme geldiğinde ne büyük şaşkınlık görülür! Anlaşılabilir, bununla birlikte, kendisi için pek önemli saydığı bir şey hakkında rahatsızlık veren bir düşünce, işin sonunda insanı oldukça rahatsız ederken, kanın beynine sıçramasına neden olabilir. Bu sıkıntılı ruhsal durumlara çıkar, büyüklük taslama, hırs da eklendiğinde, toplumda karışıklık kaçınılmaz olur. İşte bunun içindir ki, boş düşüncelerini sonsuz gerçekler sayan ya da o şekilde satan birkaç ahmak hayalcinin garabetlerine nice ülkeler sahne olmuş ve bu hayalciler, hükümdarların ve kavimlerin heyecanlarını alevlendirmişler ve tanrısallığın şanı ve ülkelerin mutluluğunun temeli dedikleri görüşler doğrultusunda hükümdarları silahlandırarak birbirlerinin üstüne sürmüşlerdir.

Yeryüzünün her yerinde sarhoş bağnazların birbirlerini boğazladıkları, diri diri yaktıkları, hiçbir üzüntü ve acıma duymaksızın görev adına en büyük cinayetleri işledikleri, insan kanını sel gibi akıttıkları bin kez görülmüş-

tür. Niçin? Birkaç meczubun küstah kuruntularını sonuna kadar korumak ve yaymak için; ya da birkaç madrabazın oyunlarını, yalnız hayallerinde var olan, ancak yeryüzünde yol açtığı yıkımlar, çekişmeler, deliliklerle kendini tanıtan bir zatın hesabına geçirmek için. “Yani halka, kendi arzu ve hilelerini, Tanrı’nın işleri ve eylemleri olarak sunmak için.”

Eskiden, vahşi, zalim ve sürekli savaş halinde olan halklar çeşitli adlar altında kendi düşüncelerine uygun, yani zalim, yırtıcı, çıkarıcı, kana susamış bir Tanrı’ya tapınmışlardır. Yeryüzünün bütün dinlerinde bir Tanrı ordusuyla, yani kısıkanç bir Tanrı, intikamcı bir Tanrı, öldürücü, yok edici bir Tanrı, öldürmekten ve vuruştan hoşlanan bir Tanrı, insanları kendi zevkine göre ibadet ettiren bir Tanrı ordusuyla karşı karşıyayız. Ona kuzular, tosunlar, çocuklar, insanlar, dinden dönenler, iman etmeyenler, krallar, tümüyle halklar kurban edilir. Bu kadar barbar olan bu Tanrı’nın işgüzar kulları, doğrudan doğruya nefislerini de ona kurban olarak sunmaya ve teslim etmeye, bütün bunları zorunlu olarak görmeye kadar vardırıyorlar mı işi? Korkunç tanrılarını sefilce düşündükten sonra, gözüne girmek için kendilerine mümkün olan her eziyeti yapmak ve akla hayale gelmez acılar çektirmek gerektiğini sanan bu deliler her yerde görülür. Sözü kısası, her tarafta tanrısallığın uğursuz düşünceleri, insanları karşılaştıkları zorluklar konusunda teselli etmek şöyle dursun, yüreklere kargaşa sokmuş ve insanlık için yıkıcı delilikler doğurmuştur.

Korkunç hayalet görüntüleriyle berbat edilen, cehaletin ve korkuların sürmesinde çıkarı olan insanların kendisine yol gösterdiği insan düşüncesi, nasıl ilerleyebildi? İnsanı, başlangıçtaki alıklık dönemindeki gibi sürünmeye, ot gibi yaşamaya zorladılar. Ona, alın yazısının elinde olduğu varsayılan görünmeyen kuvvetlerden başka bir şeyden söz edilmedi.

Yalnızca endişeleri ve anlaşılmaz hayalleriyle uğraşan insan, hep rahiplerin oyuncağı oldu; bu rahipler, başkaları adına düşünme ve onların tutum ve davranışlarını, yani yaratılışını düzenleme hakkını kendileri için korudular.

Bundan dolayı insan, hep tecrübesiz bir çocuk, cesareti olmayan bir esir, düşünmekten korkan ve atalarının bıraktığı dehlizlerden, dolambaçlı çıkmaz yollardan kendisini asla kurtaramamış bir ahmak oldu ve öylece kaldı. Zavallı insan kendisini, ancak peygamberlerin anlattığı efsanevi hikâyeler üzerinden tanımış olduğu tanrılarının boyunduruğu altında inlemeye zorunlu zannetti. Bu peygamberler, bu rahipler, bu din babaları, insanı inanç bağlarıyla sımsıkı bağladıktan sonra, onların kılavuzları oldular. Ya da onu, yeryüzünde, yol göstericileri oldukları tanrılardan daha az korkunç olmayan zorbaların mutlak saltanatına teslim ettiler.

Dinî ve siyasi kuvvetin çifte boyunduruğu altında ezilen kavimler, ne aydınlanabildiler ne de refah ve mutlulukları için çalışabildiler. Din gibi, siyaset ve ahlak kurumları da ezilen halka kapalı kaldı, çünkü orası sadece imtiyazlı olanlara mahsustu. İnsanlar, peygamberlerin ve rahiplerin, göğün en yüksek katından, bilinmeyen bir diyardan indirdikleri ahlaktan başka ahlak tanımadılar. İnsan düşüncesi, teolojik görüşler içinde şaşkınlığa, kendisine yabancılaştı, kendi gücünden kuşkuya düştü, tecrübeye güvensizlik duydu, gerçeklerden korktu, akıl ve muhakemeyi aştı. Ve ruhani ya da maddi otoriteyi körü körüne izlemek için, akıl ve muhakemeyi terk etti. Ve insan, hareketlerini düzenlemede tek yetkili olan zorbalardan ve rahiplerin ellerinde, tümüyle bir makineye dönüştü. Hep esir gibi kullanıldı ve hemen her zaman, her yerde esirlerin ahlaki suçlarına ve karakterlerine sahip oldu.

İşte, ahlak bozukluğunun gerçek kaynakları! Bu ahlak bozukluğuna ise din, hiçbir zaman yararı olmayan, boş ve etkisiz engellerden başka bir şeyle karşı durmaz. Cehalet ve esaret insanları kötü ve mutsuz kılmaya mahsustur. İnsanları köreltmeye çalışır ve doğru yoldan saptıklarında onları o yola daha çok iter. Rahipler insanları aldatır; zorbalardan, daha çok esirleştirmek için onları bozar. Zorbalık her zaman hem ahlak bozukluğunun, hem de kavimlerin bilinen felaketlerinin gerçek kaynağı olmuştur ve olacaktır. Dinî kavramlarla ya da metafizik hayallerle gözleri kamaşmış olan bu kavimler, sefaletlerin doğal ve gözle görülebilir nedenlerine göz atacakları yerde, sefalet içindeki durumlarını, yaratılışlarının olgunlaşmamış olmasından veya tanrıların öfkesinden bilirler.

Gerçekte, kendi ihmallerine, cehaletlerine, yol gösterenlerinin bozuk ahlaklarına, sağduyuya uygun olmayışlarına, anlamsız alışkanlıklarına, yanlış görüşlerine, makul ve insaflı olmayan yasalarına bakacakları yerde, aydınlanma eksikliğinden doğan felaketlerinin sona ermesi için Tanrı'ya yalvarırlar, ona kurban ve hediyeler sunarlar.

Ruhlar zaman geçmeden doğru fikirlerle doldurulsun, insanların akli eğitilsin, insanları adalet yönetsin; o zaman ihtiraslara karşı ilahlardan korkulmaz, zayıf engeller koymaya gerek görülmez. İyi eğitim ve öğretim gördükleri, iyi bir hükümetle yönetildikleri, vatandaşlarına yaptıkları kötülükten dolayı cezalandırıldıkları ya da hor görüldükleri ve bunlara yaptıkları iyilikten dolayı da son derece hak ve adalete uygun olarak ödüllendirildikleri zaman, insanlar iyi olacaktır.

İnsanları batıl düşüncelerinden uzaklaştırılmadıkça, onları kötü durumlarından kurtarmak için yapılacak her şey boşuna olacaktır. Kendilerine

gerçek gösterilmelidir ki, insanlar ancak bu sayede, en yüce çıkarlarını ve kendilerini iyiliğe yöneltmesi gerekli olan gerçek nedenleri öğrenebilsinler. Kavimlerin öğretmenleri, uzun zamandan beri gözlerini semaya dikmişlerdir. Artık bakışlarını yeryüzüne indirsinler.

Anlaşılmaz bir ilahiyattan, gülünç efsanelerden, çocukça tören ve protokollerden yorulan insan düşüncesi, doğal şeylerle, akıl erdirilebilecek konularla, duygularımızla, incelenmesi mümkün gerçeklerle, yararlı bilgilerle uğraşsın. Kavimleri usandıran karanlık kuşkular ve kuruntular artık dağılsın. Aradan çok geçmeden, alın yazılarının hep sapkınlık olduğunu sanan kafalara doğru görüşlerin kendiliğinden yerleştiği görülecektir.

Batıl din düşüncesini yok etmek ya da sarsmak için, anlaşılması mümkün olmayan şeyin insan için uygunsuz ve yararsız olduğunu göstermek yetmez mi? En açık ve kesin bilgilerle birleştirilmesi mümkün olmayan bir zatın, kendisine atfedilen eserlerle sürekli çelişme halinde bulunan bir eser sahibinin, çelişkiye düşmeksizin hakkında bir kelime söylenilemeyen bir zatın, evrenin muammalarını açıklaması beklenemez. Açıklamak şöyle dursun, bu muammaların açıklanmasını daha da imkânsız kılar. Mutluluklarını elde etmek ve acılarının sona erdiğini görmek için insanların yüzyıllardan beri bu kadar yararsızca kendisine başvurduğu bir zattır bu. Hakkında edinilen düşüncelerin emsalsiz olduğunu anlamak ve böyle bir zatın kendisinin de açıkça akıl hastasından başka bir şey olmadığını onaylamak için, yalnızca sağduyudan başka bir şey gerekli midir?

Kısacası, peygamberleri ve tercümanları tarafından, her ülke için, zorbarların en acımasız, en adaletsiz, en zalimi ve bununla birlikte yeryüzü sakinlerinin sözde kural ve yasaları olması gereken bir güçlü Tanrı olarak tanımlanan bir Tanrı kavramıyla, ahlak ve erdemin birleştirilmesinin olanaksız olduğunu, her şey bize kanıtlamıyor mu?

Gerçek ahlak ilkelerini görmek ve seçmek için insanlar ne teolojiye ne vahiye ne tanrılara muhtaçtır. İhtiyaçları yalnız ve yalnız sağduyudur. Yalnızca kendilerine gelmeleri, kendi tabiat ve içeriklerini düşünmeleri, özel yararlarını incelemeleri, toplumun ve toplumu oluşturan üyelerden her birinin amacını göz önünde bulundurmaları yeterlidir. O zaman insanlar şunu kolayca onaylar: Erdem oğulların kârı ve kötü ahlak oğulların zararıdır. İnsanlara, tanrılar öyle istediği için değil, insanların sevgilisi olmaları için, adil, iyiliksever, anlayışlı, uyumlu olmalarını söyleyelim. Ahirette cezaya uğrayacakları için değil, sonucuna bu dünyada katlanacakları için kötülükten ve cinayetten çekinmelerini söyleyelim. Montesquieu der ki, "Cinayetlere engel olmak için çareler vardır, bu çareler cezalardır; ahlakı değiştirmek için çareler vardır, bu çareler güzel örneklerdir."

Gerçek sadedir. Doğru yoldan sapmak ise karmakarışıktır; seyir ve hareketinde güvenilir değildir, dolambaçları çoktur. Gerçeğin doğal sesi kolay anlaşılır; yalanın sesiye iki türlüdür, içinden çıkılmaz ve esrarlıdır. Gerçeğin yolu doğrudur, hilenin yolu eğri büğrü ve karanlıktır. İnsana her zaman gerekli olan bu gerçek, adil ruhlar aittir, onlar tarafından hissedilir. Aklın öğütleri bütün temiz ruhlar tarafından izlenir, onlara özgüdür. İnsanların mutsuz olması ancak cahil olmalarındandır. İnsanların cahil olması ise aydınlanmalarını yasaklamak için aleyhlerinde gizli fesat her şeyin çevrilmekte olmasındandır. İnsanların bu kadar yaramaz olması, akıl ve muhakemelelerinin henüz yeteri kadar gelişmemiş olmasındandır.

I. Bölüm

Din Üzerine¹⁶⁵

3. *İnsan Ne Bağnaz Ne de Dinci Doğar*

Her dinin ilkeleri Tanrı düşüncesi üzerine kurulmuştur. Oysa duyuların hiçbirine etkisi olmayan (duyuların hiçbirisiyle hissedilmeyen ve araştırılmayan) bir zat hakkında gerçek düşüncelere sahip olmak, insanlar için mümkün değildir. Bütün düşüncelerimiz ve duygularımız aracılığıyla bizde bir etki yapan ve uyarıda bulunan şey, maddelerin, şeylerin temsilleri, simgeleri, tasvirleridir. Zihin dışında bir konusu, bir maddesi olmayan Tanrı fikri, gözümlüğün önüne ne getirebilir? Böyle bir düşünce, etkisiz eserler kadar kuruntu değil midir?

Zihin dışında bir ilkel örneği, asıl nüshası, prototipi bulunmayan bir fikir, bir kuruntudan başka bir şey midir? Bununla birlikte bazı inanç ustaları, Tanrı fikrinin insanla yaşıt olduğunu insanların ana rahminden başlayarak bu Tanrı düşüncesine sahip olduklarını ve bu düşünceyle doğduklarını ileri sürerler. Her ilke bir hükümdür; her hüküm tecrübe eseridir; tecrübe ancak duyularımızın çalışmasıyla kazanılır. Bundan şu sonuç çıkar: Dinî ilkeler kuşkusuz bir temele dayanmaz ve asla yaşa bağlı değildir. Tanrı düşüncesi ve din ilkeleri kesinlikle doğuştan kazanılmaz, insan bunları düşünce halinde taşıyarak ve sahip olarak doğmaz. Sonradan, aile, toplum ve genel çevre bunları kendisine aşılır.

165 Bölüm başlıkları bize aittir. Türkçe çeviride kullanılan ara başlıkların sıra numaralarını muhafaza etmeyi gerekli gördük.

4. Bir Tanrı'ya İnanmak Gereksizdir, En Doğrusu Onu Hiç Düşünmemektir

Her dinî sistem ancak Tanrı'nın ve insanın doğası ve bunların aralarındaki ilişki üzerine kurulabilir. Ancak bu ilişkinin gerçek varlığı hakkında bir hüküm vermek için tanrısal doğa hakkında bazı fikirlere sahip olmak gerekir. Oysa, bütün ilahiyat, Tanrı'nın içyüzü anlaşılmaz diye bize bağırımdan ve öte yandan bu anlaşılmaması mümkün olmayan Tanrı'ya sıfatlar tayin etmekten ve insanın anlaşılmaz Tanrı'yı onaylamada çekingen olamayacağını söylemekten bir an geri kalmamaktadır.

İnsanlar için en önemli olan şey, anlamanın tam ve kesin bir olanaksızlığı içinde bulunmalarıdır. Eğer Tanrı, insan için anlaşılmaması mümkün değilse, onu hiç düşünmemek en akla uygun yoldur. Ancak din, insanın bir cinayet işlemiş olmaksızın Tanrı'yı hatırlardan çıkaramayacağı hükmünü vermektedir.

5. Din, Safdillik Üzerine Kurulmuştur

Bize, "Tanrı'nın sıfatı sınırlı zekâlar için anlaşılabilir içerikte değildir" deniliyor. Bu ilkenin doğal sonucunun şu olması gerekir: Tanrı'nın sıfatı, sınırlı zekâları uğraştırmak için değildir. Oysa din, sınırlı zekâların, sıfatı insanlar tarafından anlaşılmayan bir zatı (yani Tanrı'yı) asla gözden kaybetmemeleri gerektiğini belirtiyor. Dolayısıyla, pekâlâ görülüyor ve anlaşılıyor ki, din, insanların sınırlı zekâlarını, anlaşılmaması kendileri için olanaksız olan bir şeyle meşgul etme sanatıdır.

6. Dinler Saçmalıktır

"Din insanı Tanrı ile birleştirir ya da Tanrı'yla ilişkiye geçirir; bununla birlikte Tanrı sonsuzdur" demiyor musunuz? Tanrı sonsuz ise, sonu olan hiçbir varlık onunla ne işlemde bulunur ne ilişkide. İlişki olmayan yerde, ne birleşme, ne işlem, ne de görev olabilir. Tanrı'yla insan arasında görev ilişkisi yoksa, insan için din hiç yoktur. Tanrı sonsuzdur demekle, sonu olan insan için her dini hemen sürgün ediyorsunuz. Sonsuzluk fikrinin bizim açımızdan ne bir örneği ne de konusu vardır.

8. Hurafenin Kökeni

Peki insanları, hiçbir şekilde mümkün olmayan bir şeyin, kendileri için en esaslı şey olduğuna nasıl inandırmayı başardılar? Çünkü, insanların yüreklerine korku saldılar. Korktuğunda, insan mantıklı düşünemez; muhakeme ve değerlendirme yapamaz. Bunu yaparken de insanlara, akıl ve muha-

kemelerine güvenmemeleri de öğütlendi; zihin böyle karıştırılınca artık her şeye inanılır ve hiçbir şey araştırılmaz oldu.

9. Dinlerin Kökeni

Cehalet ve korku... İşte her dinin başlıca iki nedeni. Tanrı hakkında insanı kuşatan belirsizlik, kendisini dine bağlayan birinci bağımsız nedendir. İnsan gerek maddi, gerek manevi karanlıkta korkar; korkusu ihtiyat olur ve korkmak ihtiyaç halini alır, korkacağı bir şey olmadığı kendisinde bir eksiklik, bir boşluk olduğunu sanır.

11. Din, Cahilleri Mucizeyle Kandırır

Din açık olsaydı, cahiller için daha az çekici olurdu. Onlar için, karanlık ve esrarlı şeyler; korkular, masallar, kerametler ve sürekli olarak beyinlerini işletecek, yoracak, akla sığmaz şeyler gereklidir. Efsaneler ile inanılmaz cin ve cadı hikâyeleri, sıradan insan ruhu için gerçek tarihsel olgulardan daha çekicidir.

Din konusuna gelince insanlar âdeta çocuklaşmaktadırlar. Bir din ne kadar saçmalık ve mucizelerle dolu olursa, halkın ruhu üzerinde de o oranda tahakküm hakkı kazanır. Sofu, bölüğüne hiçbir sınır koymamak zorunda olduğuna inanır. Bir şey ya da şeyler ne kadar çok anlaşılmaz olursa, halka o oranda yüce ve ulaşılmaz görünür. Bu şeyler ne kadar az inanılabilir olursa, bunlara inanan sıradan insanlar, o oranda erdem ve üstünlükleri olduğunu sanır.

12. Bilgisizlik ve Barbarlık Çağı Olmasaydı Din de Olmazdı

Dinî düşüncelerin kökeni, genellikle vahşi kavimlerin çocukluk döneminde yatar. Peygamberler, tanrıları, ayinleri, efsaneleri, mucizeleri ve korkunç masalları kabul ettirmek için öncelikle hep kaba, cahil ve ahmak insanlara başvurmuşlardır. Sonra birileri, atalarından aldıkları bu batıl inançları, biraz da güncelleştirerek ataları gibi düşünmeyen ve kısmen aydınlanmış insanlara devrettiler.

13. Her Din İnsanları Yönetme İsteğinden Doğmuştur

Kavimlerin ilk yasaları, halkın egemenlik altına alınmasını düzenler. Bu amaca ulaşmak için en kolay çözüm, onları korkutmak ve muhakemeyi yasaklamak oldu. Bu yasa koyucular kavimleri, onlar kılavuzlarının amaçlarını anlayamasınlar, bastıkları ve geçtikleri yeri görmesinler ve sürekli gökyüzüne bakarak oyalansınlar diye dolambaçlı yollardan götürdüler. Yol üstünde

onları mesellerle eğlendirdiler. Sözü'n kısısı, çocukları uyutmak ya da susturmak için ninniler söyleyen ve tehditlerde bulunan sütannelerinin yöntemlerini uyguladılar.

14. Her Dinin Temeli, Kuşkulu Şeylerin En Kuşkulu Olanına Dayanır

Tanrı'nın varlığı bütün dinlerin temelinde vardır. Bugüne kadar çok az insanın bundan kuşku duyduğu görülmüştür. Dinin bu temel ilkesi sayesinde insanların farklı düşünmesinin önüne geçilmiştir. Her dinin ilk buyruğu, çözümü en zor olan konudan bahseder.

135. Dini İlkelerin Tek Hedefi, Hükümdarların Zorbalıklarını Güçlendirmek ve Milletleri Bunlara Kurban Etmektir

İnsanlara, yeryüzünün onların gerçek vatanları olmadığı, bu hayatın bir geçitten ibaret olduğu, bu dünyada mutlu olmak için yaratılmış olmadıkları, hükümdarların kudret ve nüfuzlarını Tanrı'dan aldığı ve bu nüfuz ve kudreti kötüye kullanmalarının hesabını ancak Tanrı'ya vermek zorunda oldukları ve bunlara direnmenin asla doğru olmadığı gibi teraneler anlatıldı ve böylece hükümdarların güçlü konumları ile kavimlerin felaketleri pekiştirildi. Dini yargılar ve ilkeler ne kadar çok incelemeye alınırsa, insan o oranda inanır ki, bu yargı ve ilkelerin tek hedefi, toplumlara asla saygı göstermeyen zorbalardan ve rahiplerin çıkarlarıdır.

Din, sağır ilahlarının güçsüzlüğünü maskeleyerek insanları şuna inandırmayı başarmıştır: "Gökyüzünün (Tanrı'nın) gazabını alevlendiren, hep isyanlar, itaatsizlikler ve günahlardır". Bu yüzden, kavimler her an uğradıkları felaket ve sıkıntılardan dolayı, özellikle kendi kendilerini azarlar ve sorumlu tutarlar. "Bu felaket Tanrı'nın bize bir gazabıdır, çünkü Tanrı'nın emirlerine uymuyoruz, Ona ibadetimizi aksatıyoruz," derler. Düzeni bozulmuş doğa, bazen darbelerini kavimlere hissettirdiğinde, bunun nedeni çoğu kez doğrudan doğruya kötü yönetimler, kötü hükümetlerdir.

Katlanmak zorunda oldukları dertlerin ve felaketlerin kaynağı, bu kötü yönetimler ve hükümetlerdir. Yeryüzünü berbat ve perişan eden kıtlıklar, açlık, sefalet ve savaşlar; bulaşıcı hastalıklar, kötü ahlak ve pek çok sayısız felaket ve zarar ziyan, çoğu kez hep hükümdarların ve yöneticileri büyüklerin ihmalleri yüzünden, kötü ahlakları, zulüm ve baskılarından dolayı değil midir?

İnsanların bakışlarını sürekli olarak gökyüzüne çevirerek, bütün felaketlerinin "ilahi gazap" eseri olduğuna onları inandırarak, sıkıntı ve üzüntülerini sona erdirmek için onlara etkisiz ve beyhude araçlardan başka bir şey

sağlamayarak, denilebilir ki, rahipler, milletlerin sefaletlerinin kaynağını düşünmesini yasaklamaktan başka bir şey amaçlamamış ve bu yoksulluk ve sefaletleri sonsuz kılmak istemişlerdir. Din adamları, aç çocuklarının açlığını unutturmak için onlara ninniler söyleyen ve ellerine oyuncaklar veren çaresiz anneler gibidir.

Ta çocukluklarından beri batıl düşüncelerle gözleri kör edilmiş, görülemeyen fikir bağlarıyla bağlanmış, asılsız korkular altında ezilmiş, cehaletin kucağında uyumuş kavimler, üzüntü ve sıkıntılarının gerçek nedenlerini nasıl öğrenebilir? Ne yazık ki bu derlere, Tanrı'dan yardım isteyerek çözüm bulacaklarına inanırlar. Halbuki görmüyorlar mı ki, altında inledikleri eziyetlerin gerçek nedenleri olan ve kendileri için Tanrı'dan yardım istedikleri zorbalalarının yalın kılıcına boğazlarını sunmaları, bu ilahlar adına emrediliyor.

Ey safdil kavimler! Sıkıntılarınız sırasındaki yakarışlarınızı, adaklarınızı, kurbanlarınızı iki katına çıkarınız. Mabetlerinizdeki yerinizi alınız, pek çok kurban kesiniz, yırtık pırtık giysilerinizle toprak üzerinde oruç tutunuz, gzyaşlarına boğulunuz, tanrılarınızı zengin etmek için bitkin, yorgun ve güçsüz düşününüz!

Tanrıların rahiplerini zengin etmekten başka bir şey yapmamış olacaksınız. Yeryüzünün tanrıları, sizin gibi insanlar olduklarını teslim etmedikçe, mutluluk ve refahınız için özen göstermedikçe, gökyüzünün tanrıları size yardım etmeyecektir.

II. Bölüm

TANRI FİKRİ ÜZERİNE

15. Tanrı'nın Varlığı Hakkında Kanaat Edinmek Mümkün Değildir

Niteliklerinin bizce anlaşılmaz olduğu her zaman temin olunan, bütün duyguları mahvedici, doğası ve içeriği bilinmeyen bir zatın varlığına inanıldığı, içtenlikle ileri sürülebilir mi? Bir zatın var olduğuna veya olabileceğine beni inandırmak için, işe, bu zatın "ne" olduğu bana söylenmekle başlanmalıdır. Böyle bir zatın varlığına ya da varlığının olanaklı olduğuna inandırmak, beni cevap veremez bir hale getirip susturmak için, bana bu zat hakkında birbiriyle çelişmeyen ve birbirini ortadan kaldırmayan şeyler söylenmelidir. Kısacası, varlığına beni tümüyle inandırmak için, bu zat hakkında, anlayabileceğim şeyler söylenmelidir ve kendisine bu sıfatların atfedildiği zatın olmamasının mümkün olmadığı bana kanıtlanmalıdır.

Bir şey, birbirini **karşılıklı** olarak bozan, mantıken birleştirilmeyen ve anlaşılmayan iki düşünceyi kapsıyorsa; o şey hayal ürünüdür. İnsanlar için açıklık, ancak bize fikirler üreten ve bizi bunların birleştirilmesinin mümkün olup olmadığı hakkında karar verme iktidarına ulaştıran duygularımızın sürekli tanıklığı üzerine kurulabilir. Vazgeçilmez bir varlık, yokluğunda çelişki oluşturan bir varlıktır. Herkesçe onaylanan ve uygulanan bu ilkeler, Tanrı'nın varlığından söz açılır açılmaz suya düşer, "yanılgı" olur. Şimdiye kadar bu varlıkla ilgili ne söylendiyse ya anlaşılmaz ya da tümüyle çelişkili bulunur ve dolayısıyla sağduyu sahibi olan her insan için olanaksız olması gerekir.

16. Tanrı'nın Varlığı Kanıtlanmamıştır

Bütün insanların bilgisi az çok aydınlandı ve olgunlaştı. Bilmem hangi uğursuzluk eseri olarak, Tanrı'ya ait bilgi hiçbir zaman aydınlanmadı. En uygar halklar ve en derin düşünürler bile bu konuda en vahşi kavimler ve en bağnaz hödüklerle aynı düzeydedir. Hatta meseleye daha yakından bakılırsa, teolojinin etkisiyle konunun birtakım kuruntu ve belirsizliklerle daha da çok karartıldığı görülür. Şimdiye kadar bütün dinler, keyfi bir şekilde ilan edilmiş "buyruğun tartışılmaz ilkeleri"ne yaslanarak varlıklarını sürdürebilmişlerdir.

17. Tanrı'nın Bir Ruh Olduğunu İddia Etmek, Anlamlı Hiçbir Şey Söylememek Demektir

Sürekli metafiziği kullanarak Tanrı'dan tam bir cin, bir ruh yarattılar. Ama yeni teoloji bu sayede, vahşilerin ilahiyatından daha ileri bir adım mı atmış oldu? Vahşiler, dünyanın tanrısı olarak büyük bir ruhu tanırlar. Bütün cahiller gibi vahşiler de, acemilikleri gerçek nedenlerini belirlemelerine engel olan bütün eserleri "cin"lere atfederler.

Bir vahşiye, saatinizi işleten şeyin ne olduğunu sorunuz, size cevap olarak "bir cin" (bir ruh) diyecektir. Hocalara dünyayı yürüten şeyin ne olduğunu sorunuz; size vereceği cevap, "bir ruh" (bir cin) olacaktır.

18. Ruhaniyet Bir Ham Hayaldir

Vahşi, bir "ruh"tan söz ettiğinde, hiç olmazsa bu kelimeye bazı anlamlar yükler. Bununla, yürürlükte olmayan ancak hissedilen eserler meydana getiren havaya, rüzgara, güzel kokuya, esintiye benzeyen bir etkeni amaçlar. Yeni ilahiyatçı meseleyi incelte incelte, kendisi için olduğu kadar başkaları için de az anlaşılır kılmaktadır. Ona "ruh" kelimesinin neyi ifade ettiğini

sorunuz; size hemen, “Bilinmeyen bir cevherdir, tümüyle basittir, bir mekâna sahip değildir; maddeyle hiçbir ilgisi ve ilişkisi yoktur,” karşılığını verecektir. Doğrusunu söyleyelim, böyle bir “cevher” hakkında en küçük bir fikir oluşturacak bir insan var mıdır? İlahiyat dilinde “ruh”, anlamsız bir laftan, bir düşünce yokluğundan başka bir şey midir? Ruhaniyet düşüncesi de modelsiz bir fikirdir.

20. *Yeni İlahiyatın Metafizik Tanrısı Nedir?*

Eski adamların maddi Jüpiter’i hiç olmazsa kendisine benzeyen şahısları tahrik edebilir, düzenleyebilir ve oluşturabilir! Ancak yeni ilahiyatın tanrısı kısır bir şahıstır, “*lem yelid*”tir (“o doğurmadı”). Ona atfedilen içeriğe göre, ne uzayda bir yer işgal edebilir, ne maddeyi hareket ettirebilir, ne gözle görülen bir alem oluşturabilir, ne de insanlar ya da ilahlar doğurabilir. Metafizik Tanrı, elsiz bir iççidir; yersiz korkulara, boş kuruntulara, deliliklere ve ağız dalaşına yol açmaktan başka bir şeye yetenekli değildir.

23. *Tanrı Nedir?*

Bir Tanrı’nın varlığını sarsmak için, bir ilahiyatçıya Tanrı’dan söz etmesi için ricada bulunmaktan başka bir şey gerekmez. Tanrı hakkında bir kelime söyler söylemez, en küçük düşünce bize gösterir ki, sözlerinin, Tanrı’ya atfettiği sağlam esaslarla birleştirilmesi mümkün değildir. Bu durumda Tanrı nedir: Doğanın görünmeyen gücünü ifade etmek için üretilmiş soyut bir kelimedir. Ya da, ne genişliği ne uzunluğu ne derinliği olan matematiksel noktadır. Bir filozof, ilahiyatçılardan söz ederken büyük bir zihin açıklığıyla şöyle demiştir: “İlahiyatçılar, Arşimet’in bilinen meselesinin çözümünü, yani dünyayı manivela ile hareket ettirmek için gökyüzünde bir dayanak noktası bulmuşlardır.”

26. *Tanrı’nın Sonsuzluğunun ve İlahi İçyüzünün Bilinmesinin İmkânsızlığı Tanrısızlığa Neden Olur ve Bunu Haklı Kılar*

Kuşkusuz zihinleri daha çok karıştırmak için, ilahiyatçılar, tanrıların içyüzü ve gerçeği hakkında bir şey söylememeyi gerekli gördüler. Bize, Tanrı’nın olanaksız sıfatlarından başka bir şey söylemezler. “Tanrı sonsuzdur, ölümlü değildir” gibi soyutlamalar zoruyla gerçek ve tam olgun bir zat oluşturabileceklerini düşündüler. Oysa bu oluşumdan sonuç olarak ortaya çıkabilen ancak hayali bir yaratıktır. O bir “ruh”tur, madde olmayandır. Bu, ölümsüz bir varlık, asla sonu olmayan bir varlıktır. Eksiksiz, hiçbir eksiği olmayan tam bir varlıktır.

Böyle bir düşüncesizlik ve anlamsızlık yığınınından, gerçek, kısa ve özlü bir bilgiyi içtenlikle edinebilecek bir kimse var mıdır? Her düşüncüyü olumsuz kılan, hiçbir aklın kabul etmediği şey, ademden (yokluktan) başka bir şey olabilir mi?

“Tanrı’nın sıfatını anlamak, insan aklının iktidarı içinde değildir” iddiasında bulunmak, Tanrı’nın “insanlar için yapılmamış” olduğunu (yani Tanrı’nın insanlarla hiçbir ilişkisi olmadığını) teslim etmektir. Eğer Tanrı’da her şeyin sonsuz olduğu temin olunursa, onunla yarattıkları arasında hiçbir ilişki olmayacağı da itiraf edilmiş olur. Tanrı sonsuzdur demek, Tanrı’yı insan için bir “hiç”e indirgemektir. Ya da en azından, onu insan için yararsız kılmaktır.

Bize denilecek ki, “Tanrı insanı akıllı yarattı, ancak onu her şeyi bilir olarak yaratmadı.” Bundan şu sonuç çıkar: Tanrı insana tanrıların içyüzünü anlayacak ölçüde geniş yetiler vermedi. Bu durumda sabit olur ki, Tanrı insanlar tarafından ne bilindi ne de Tanrı bunu istedi. İş böyle olunca, bu yapıları yüzünden tanrıların içeriği hakkında bir fikir edinemeyen yaratıklara kızmaya ve gücenmeye Tanrı’nın ne hakkı vardır!

Kişisel yaratılışı gereği olarak bilemediği, tanıyamayacağı bir şeyi bilemediğinden, tanımadığından dolayı, bir tanrıtanımazı, yani Tanrı’nın varlığını kabul etmeyen bir kimseyi cezalandırmış olsaydı, Tanrı hiç kuşkusuz zorbarların en haksızı ve en tuhafı olurdu.

III. Bölüm

Din ve Toplum İlişkisi Üzerine

30. Batıl İnançların Kaynağı

İnsan dimağı, özellikle çocuklukta yumuşak bir balmumu gibidir, üzerinde yapılmak istenen bütün değişiklikleri kabul etmeye hazırdır. İnsanoğlunun görüş ve fikirleri, kendisinin henüz akıl yürütemediği bir dönemde eğitim üzerinden verilir. Pek genç yaşımızdayken kafamıza sokulmuş doğru ya da yanlış fikirleri doğadan almış olduğumuz ya da doğarken bunlarla birlikte doğmuş olduğumuz inancıyla karşılaşırız. İşte bu anlayış, yanlış düşüncelerin en büyük kaynaklarından biridir.

31. Batıl İnançlar Nasıl Yayılır ve Kökleşir

Zihnimizde yer edinmiş olan batıl inançların kaynağı, bize eğitim ve öğretimimizi verenlerdir. Onları kendimizden hem daha bilgili görürüz hem de bize aktardıklarının doğruluğundan kesin emin olduklarını varsayırız. Bu nedenle de onlara sonuna kadar güven duyarız. Henüz onların bakımına

muhtaç olduğumuz çocukluk döneminde, onların bizi aldatmayacaklarından kesinkes eminizdir. İşte bize kabul ettirdikleri yanlış düşüncelerin temeli burada yatar. Bu sayede bize binlerce yanlış anlayışı kabul ettirirler. Halbuki bize en çok zarar veren, onların bize yaptıkları konuşmalarıdır. Hatta onların bize koydukları yasaklar bile onlara olan güvenimizi ve saygımızı sarsmaktadır, aksine daha da artırmaktadır.

32. Henüz Muhakemede Bulunmaya Güçsüz Oldukları Bir Yaşta Eğitilmeselerdi, Zamanımız İlahiyatının İlkelerine İnsanlar Asla İnanmazlardı

Din adamları bütün kurnazlıklarını kullanarak, dinin kurallarını insanlara, onlar henüz neyin hurafe neyin gerçek, hangisinin sol el hangisinin sağ el olduğunu ayırt edemeyecek yaştayken kabul ettirmeye  zen gösterirler. K  k yaşından beri bu düşüncelerle doldurulmuş kırk yaşındaki bir adamın kafasından bu düşünceleri çıkarmak ne kadar zor olursa, tanrılar hakkında verilen köksüz fikirlere kırk yaşındaki bir adamın ruhunu alıştırmak da o kadar zordur.

50. Bu Hayatın Zorluklarına Karşı Dinî Tesellilerin Boşluğu. Bir Cennet, Bir Ahiret Umudu Hayal  r n nden Başka Bir şey Değildir.

Yüce bir Tanrı'nın yönetimi altında niçin bu kadar çaresiz, bu kadar peşişan insanlar olduğumuzu sorduğunuz zaman bizi, "Bu  lem, insanı daha mutlu bir  leme götürmeye mahsustur," diye avuturlar. Bize, üzerinde yaşadığımız yerkürenin bir "sınav yeri" olduğunu söylerler. Sonra, "Tanrı yalnız kendisine özgü olan gerçekleşmesi olanaksız ve süresiz mutluluğu insana verememiş ve ulaştıramamıştır," diyerek ağzımızı kapatırlar. Bu cevaplarla nasıl yetinilebilir? Nasıl tatmin olunabilir?

 nce ahiret hayatı: Bu ahiret hayatı fikri, bunu varsaymakla şimdi eriştikleri mutluluktan daha sürekli, daha saf bir mutluluğa sahip olmak için, insanların öldükten sonra tekrar yaşamak arzularının ifadesi olan hayal gücünden başka bir dayanağa sahip değildir. İkinci olarak: Her şeyi bilen, yaratıklarının düşünce ve gidişatına tümüyle vakıf bulunması gereken bir Tanrı'nın, işlemlerinden ve niyetlerinden emin olmak için bu kadar sınava ihtiyaç olduğunu havsala nasıl alabilir?    nc  olarak: Bilim adamlarının hesaplarına göre, üzerinde bulunduğumuz yeryüzü altı ya da yedi milyon yıldan beri mevcuttur. Bu zamandan beri halklar türlü biçimler altında, sürekli zarar ve felakete uğradı. Sürekli olarak zorbaların, fatihlerin, kah-

ramanların, savaşların, su baskınlarının, kuraklıkların, istilacı kuvvetlerin vb. sıkıntısı altında insan türünün tedirgin ve perişan edildiğini tarih bize gösteriyor. Bu kadar uzun sıkıntılar ve zalimce felaketler, zorluklar; tanrısallığın gizli niyetleri hakkında bizi temin edecek içerikte midir? Bunca kötülük, bunca felaket, tanrısallığın bize hazırladığı gelecek hakkında yüksek bir fikir verir mi? Dördüncü olarak: Eğer bize sunulmak istendiği gibi Tanrı; kerim, iyilik ve hayırsever ise, insanları sürekli mutlu kılamasa bile, hiç olmazsa ölümlü yaratıkları bu dünyada erişebilecekleri ölçüde bir mutluluğa kavuşturamaz mıydı? Mutlu olmak için sonsuz ya da ilahi bir mutluluğa muhtaç mıyız? Beşinci olarak: Eğer Tanrı, bu dünyada insanları, mutlu oldukları dereceden daha fazla mutlu etmediyse, sofuların anlatılmaz ve bitmez bir haz ve nimete erişileceğini iddia ettiği “cennet” umudu ne olmaktadır? Eğer Tanrı aklımızın erebileceği tek yer olan yeryüzünü, kötülüklerden koruyamamış ya da korumak istememişse, hakkında hiçbir fikrimiz olmayan öteki dünyayı (yani ahiret dünyasını) kötülük ve felaketlerden koruyabileceğine ya da korumak isteyeceğine dair ne türden bir neden düşünebiliriz?

Lactantius¹⁶⁶ göre, 2000 yıl önce Epikür şöyle demiş: “Tanrı, ya kötülüğe engel olmak istiyor ancak kötülüğü yasaklamaya muktedir olamıyor; ya kötülüğü yasaklamaya muktedir olabiliyor ancak engel olmak istemiyor; ya kötülüğü ne istiyor ne de yasaklayabiliyor; ya da kötülüğü Tanrı hem istiyor hem de yasaklamaya kadir. Eğer yasaklamaya kadir olmaksızın yasaklamak istiyorsa, Tanrı acizdir; eğer Tanrı kötülüğü yasaklamaya gücü yettiği halde yasaklamak istemiyorsa, bu durumda ona atfedilmesi zorunlu olan bir kötücül nitelik karşısında bulunuyoruz demektir. Eğer Tanrı kötülüğü yasaklamaya hem gücü yetmiyor, hem de bunu yasaklamak istemiyorsa, hem aciz hem de herkesin kötülüğünü isteyen biri olur; eğer Tanrı kötülüğün yasaklanmasını hem istiyor ve buna da gücü yetiyorsa, o halde kötülük nereden geliyor? Ya da Tanrı kötülüğün olmasına neden engel olmuyor?”

2000 yılı geçen bir süreden beri sağduyu sahibi, bu zorlukların çözümünü bekliyor. Hocalar, papazlar, hahamlar vb. ise bize bu zorlukların ancak ahirette çözüleceğini vaaz edip duruyorlar.

166 Firmianus Lactantius üslubunun zayıflığı nedeniyle Le Ciceron obretien lakabını almış olan bir Hristiyanlık savunucusudur. 320 yılı civarında büyük olasılıkla Trier’de ölmüştür. Başlıca eseri, *Divinae Institutiones*’dir. (A.C.)

IV. Bölüm

Din ve Mantık İlişkisi Üzerine

19. *Var Olan Her Şey Maddenin Bağrından Çıkmıştır*

Duyularımızla saptadığımız, etkilerini her an yaşadığımız ve gördüğümüz, emeğimizle yarattığımız, uğraştığımız, hareket eden, hareketi başka bir nesneye aktaran ve sürekli yeni hareket yaratan her şeyin maddenin bağrından çıkmış olması kadar doğal ne olabilir? Ama bunların bir başkası tarafından yaratıldığını, bunların kaynağının başka bir şey olduğunu iddia etmek, en ufak bir yaratma ve etkide bulunabilme gücünden yoksun bir ruhun varlığından bahsetmek doğru mu? Bir ruhun madde üzerine etkisi hakkında bize verilmeye çalışılan düşüncenin hiçbir şey ifade etmediği ya da modeli olmayan bir düşünceyi ifade ettiği kadar, hiçbir şey açık değildir.

33. *Doğa Olayları Tanrı'nın Varlığını Kanıtlamaz*

Din adamları gerçekliği olmayan bir Tanrı'nın varlığına bizi inandırmak için, doğanın olağanüstü olaylarını bol bol kullanırlar.

Ancak dünyada, doğayı izlemek ve seyrini değerlendirmek için, boş zamanı, yeteneği, gerekli eğitimi ve hazırlıkları bulunan kaç kişi vardır? İnsanların çoğunluğu, ona hiç dikkat etmez. Bir köylü her gün görmüş olduğu güneşin güzelliğine asla hayran olmaz. Bir gemici, denizin bir dizi hareketini asla hissetmez; bunlardan teolojik sonuçlar çıkarmaz. Zamanında, düzeneklerini anlayamadıkları her konuda kendilerine Tanrı'nın parmağı gösterilmiş olan ve önceden ilahiyatçılar eliyle hazırlanmış bulunan bazı kimseler için, ancak bunlar için, doğa olayları bir Tanrı'nın varlığını kanıtlayabilir. Batıl fikirlerden arınmış bir fizikçi, doğa olaylarını, doğanın gücünden ayrı düşünmez, sürekli ve çeşitli yasalardan karmaşık birleşimlerin zorunlu sonucundan başka bir şey olarak görmez.

34. *Doğa Olayları, Doğal Nedenlerle Açıklanır*

Doğa olaylarının nedenleri hakkında bilgisizliklerini itiraf edecekleri yerde –hakkında hiç olmazsa bir fikir edinebilecekleri doğayı incelemek yerine– hayal dünyasında bilinmeyen bir neden aramaya giden din imamlarının mantıkları kadar şaşılacak hiçbir şey yoktur.

Gördüğümüz olayların yaratıcısı Tanrı'dır demek, bu olayları gizli bir nedene bağlamak değil midir? Tanrı nedir? Ruh nedir?

Ey bilginler! Doğayı ve yasalarını inceleyiniz! Doğada, doğanın içyüzünü görüp seçtiğinizde, fikirlerinizi aydınlatmak şöyle dursun, tersine, fi-

kirlerinizi daha çok karışıklığa ve kendi kendinizi anlamak olanaksızlığına düşürecek olan “doğaüstü” nedenlere başvurmayınız. Doğaüstü nedenler aramayınız. “Bir Tanrı olmaksızın doğanın açıklanması mümkün değildir,” diyorsunuz. Bu, pek az anladığınız her şeyi açıklamak için hiç anlamadığınız bir nedene, bir etkene ihtiyacınız var demektir. Siz karanlık olan bir şeyi, karanlığı iki katına çıkararak görmek ve seçmek iddiasında bulunuyorsunuz. Düşümleri çoğaltarak, bir düğümü çözdüğünüzü sanıyorsunuz.

Ey cezbedici fizikçiler! Bir Tanrı’nın varlığını bize kanıtlamak için, ayrıntılı botanik kitaplarını kopya ediniz. İnsan vücudunun inceden inceye, uzun uzadıya açıklanmasına girişiniz. Sonra suların akıntısına hayranlıkla bakmak için yeryüzüne dönünüz; kelebeklerin, böceklerin, poliplerin, içinde Tanrı’nızın büyüklüğünü bulduğunuzdu düşündüğünüz organlaşmış zerrelere önünde dünyayı unutmaya dalınız. Bütün bu şeyler bir Tanrı’nın varlığını kanıtlamayacaktır. Olguların bütün toplamı evren olan şu sonsuz karmaşık birleşmelerle çeşitli şeyler meydana getiren etki ve maddelerin çeşitliliği hakkında sahip olmanız gereken fikirlerden yoksunsunuz. Bu, doğanın ne olduğunu bilmediğinizi kanıtlayacaktır. Mikroskopla donanmış olduğunuz halde, doğanın gözlerinizin ancak pek az bir kısmının gördüğü çok sayıda varlık meydana getirmeye yetersiz olduğuna hükmettiğinizde, doğanın gücü hakkında hiçbir fikre sahip değilsiniz demektir. Sözün kısası, hissedilmesi ya da bilinmesi mümkün olan etkenlerden habersiz bulunduğunuzdan ve hakkında gerçek bir fikir edinmeniz hep olanaksız olacak bir etkeni kast ettiğiniz bir kelimeden yardım almayı daha kolay bulmanız bile maddenin niteliğini kanıtlamaktadır.

35. Dünya Yaratılmamıştır ve Madde Kendi Kendine Hareket Eder

Bize gururlanarak, “sahipsiz eser yoktur” diyorlar. Her dakika, dünyanın kendi kendine oluşmadığını tekrarlıyorlar. Ancak, evren bir etkendir, asla bir sonuç değildir.

O sanatla yapılmış kurgusal bir şey değildir. O asla yoktan var edilmemiştir. Evren hep var olmuştur; varlığı zorunlu ve gerekli bir varlıktır. Etkeni kendisindedir. Kendi kendisinin yaratıcısıdır. İyiyüzü hareket etmek ve oluşturmak olan doğa, gözlerinizin önünde yaptığı gibi, görevini yapmak için yürürlükte bulunmayan ve kendisinden daha fazla bilinmeyen bir harekete geçiriciye, iticiye muhtaç değildir. Madde, kendi enerjisiyle, bir tür heterojen ilişkilerin zorunlu sonucu olarak hareket eder. Hareketlerin ya da eylem ve etkilerin çeşitliliği, maddelerin çeşitliliğini oluşturur. Varlıkları birbirlerinden ancak organlarımıza ulaştırdıkları izlenim ya da hareketler sayesinde ayırır ve seçeriz.

Görürsünüz ki, doğada her şey hareket halindedir ve siz, doğanın esasında ölü ve enerjisiz olduğunu iddia ediyorsunuz. Esasen hareket eden ve aktif olan bu toplamın bir hareket ettiriciye muhtaç olduğunu sanıyorsunuz. Pekâlâ, bu hareket ettirici nedir?

Bir ruhtur. Yani kesinlikle anlaşılmaz ve çelişkili bir varlık. Bunun üzerine size diyeceğim ki, maddenin bizzat ve kendi kendine hareket ettiği sonucunu çıkarınız; ve doğaya bir hareket vermek için gerekli hiçbir şeye sahip olmayan o ruhani hareket ettiricinizden söz etmeyi bırakınız; beyhude geçmişlerinizden dönünüz; hayali bir dünyadan çıkınız; gerçekliğin varlığıyla “var olan” gerçek bir dünyaya giriniz; tali nedenlere özen atfediniz; gözlerinizle gördüğünüz bütün eserleri oluşturmak için doğanın muhtaç olmadığı olanaksız başlangıç nedenlerini bırakınız!

36. Hareketin Maddenin Kendisinde Var Olduğunun ve Dolayısıyla Ruhani Bir Hareket Ettirici Varsaymak Gereksizliğinin Öteki Kanıtları

Maddelerin ya da cisimlerin üzerimizde oluşturdukları izlenimlerin ya da etkilerin çeşitliliği sayesinde ki, onları hissederiz; onlar hakkında ayrı ayrı duygulara ve düşüncelere sahip oluruz; bunları birbirinden ayırır ve her birine özel duygular tayin ederiz. Oysa bir şeyi fark etmek ya da hissetmek için o şeyin organımız üzerine etki yapması gerekir. Bu şey, bir hareket ortaya çıkarmaksızın bizde etki yapmaz; kendisi de bizzat harekette bulunmaksızın bizde bu hareketi oluşturamaz. Bir şeyi görmek için, gözlerin o şeye yönelmiş olması gerekir. Görüntüsü gözüme ulaşan, gözümün ağ tabakası üzerinde etkili ışık veren, mekâna sahip olan rengin madde üzerinde bir hareketi olmaksızın ışığı ve görmeyi, havsalam alamaz. Bir cismin kokusunu almak için, koku alan organın uyarılmış olması, başka bir deyimle güzel kokulu maddeden yayılan zerreciklerin etkisiyle koklama duyusunun harekete geçmesi gerekir. Bir sesi işitmek için, bizzat hareketli olmasa başka bir şeyi harekete geçiremeyecek olan bir maddi ses kaynağının harekete geçirdiği hava dalgalarının kulak zarına çarpması zorunludur. Bundan açıkça şu sonuç çıkar: Hareket olmaksızın ne duyabilirim, ne fark edebilirim, ne seçebilirim, ne karşılaştırabilirim; ne madde hakkında bir hükme varabilirim ne de düşünce gücümü herhangi bir konuya yönlendirebilirim.

Okulda, “Bir varlığın içyüzü bu varlığın bütün özelliklerinin kaynağıdır,” derler. Oysa, haklarında bir fikrimiz bulunan cisim ya da maddelerin bütün özelliklerini, varlıklarını bize bildiren ve ilk zihinsel görüntülerini bize veren tek neden, harekettir. Algıladığım bir hareket olmaksızın, kendi varlığımdan bile haberdar ya da emin olamam.

Dolayısıyla şu sonucu çıkarmak zorundayım: Hareket, maddenin, boşlukta yer tutması kadar esas sıfatıdır. Ve onsuz maddenin algılanması ve kavranması mümkün değildir. Eğer hareketin her maddenin özelliklerinden, gözle görülebilen şeylerinden ve asli sıfatı olduğunu gösteren kesin kanıtlardan sudan bahanelerle kaçınmakta inat edilirse, hiç olmazsa, ölü ya da güçsüz sanılan maddelerin, birbiri üzerine etki yapacak duruma getirildiklerinde kendiliklerinden harekete geçtiklerini teslim etmekten kimse alıkoyulmamalıdır. Bir şişede korunan ya da havayla temastan yoksun olan yanıcı bir madde, havaya bırakılınca ateş almaz mı? Un ve su, birbirine karıştırılınca ekşimeye başlamaz mı? Bu bakımdan ölü maddeler, kendiliğinden harekete geçerler. Dolayısıyla, madde hareket yeteneğine sahiptir; eylemde ve işte bulunmak için bir harekete geçiriciye muhtaç değildir.

39. Evrenin Düzeni de Bir Tanrı'nın Varlığını Kanıtlamaz

Bir tanrıya tapanlar, bütün evrenin düzeninde onu yöneten akıllı ve hâkim bir zatın varlığını reddetmenin olanaksız olduğunu zanneder. Ancak bu düzen, bize bazen elverişli bazen zararlı olan etkenlerin ya da durumun mecburi olarak ortaya çıkardığı hareket ve cereyanların zorunlu sonucundan başka bir şey değildir. Bu etken ve durumların bazılarını iyi buluruz, bazılarındansa şikayet ederiz.

Doğa, hep aynı yolu izler, yani aynı etkenler aynı eserleri meydana getirir. Öteki etkenler birinci etkenleri başka türlü etkide bulunmaya zorlamadıkça, bu eserlerin eylemini bozmadıkça, aynı etkenler aynı eserleri oluşturmaya devam eder. Eserlerini hissettiğimiz etkenler, eylemlerinde ya da hareketlerinde bize meçhul olduğundan, daha az olağan ve zorunlu olmayan etkenlerin etkisiyle bozulunca şaşkınlık içinde kalıyor, "İşte mucize!" diye bağırıyoruz ve bunları, gözlerimizin önünde hareket eden bütün etkenlerden daha az bilinen etkenlere mal ediyoruz.

Evren hep düzen içindedir, onun için karışıklık, devrim olmaz. Bozukluğundan şikayet ettiğimiz zaman, yalnız bizim kendi makinemizde bozukluk vardır. Cisimler, etkenler, bu dünyanın kapsadığı varlıklar, eserlerini ister uygun bulalım ister bulmayalım, birbirleri üzerine tanığı olduğumuz biçimde, zorunlu ve gerekli olarak eylemde ve etkide bulunurlar.

Depremler, volkanlar, su baskınları, bulaşıcı ve salgın hastalıklar, kıtlık, kuraklık, ağır cisimlerin düşmesi, ırmakların akması, rüzgarın esmesi, bereketli yağmurlar; Tanrı'nın lütfuna, verdiği nimetlerinden dolayı minnettarlık duymamızı gerektiren hayırlı eserler kadar zorunludur ve evrenin düzenli eserlerindendir.

Dünyada bir düzenin egemen olmasını görerek şaşkınlığa düşmek, aynı etkenlerin aynı eserler oluşturduğuna şaşmak demektir. İnsanın bir düzensizlik görünce rahatsız olması, etkenlerin eylem tarzı ve etkileri değişince ya da bozulunca, eserlerin artık aynı eserler olamayacağını unutmaktır. Doğada bir düzen, bir intizam görülünce bundan şaşkınlığa düşmek, bir şeyin var olabileceğine şaşmaktır; bizzat kendi kendisinin varlığına şaşır-mış olmaktadır. Bir varlık için düzen olan, diğer bir varlık için düzensizliktir; biri için huzur ve güvenlik olan, başkası için ıstırap ve karışıklıktır. Engel ve cezayla karşılaşmaksızın her şeyi karıştırabildikleri zaman zararlı olan yaratıklar, her şeyi yolunda, her şeyi düzenli bulur. Muzırlar ve kötüler, kötülük yaparken rahatsız edildiklerinde, tersine, her şeyi karışıklık ve düzensizlik içinde görürler.

Doğanın yaratıcısı ve hareket ettiricisinin Tanrı olduğu varsayılsa, yine, Tanrı için doğada hiçbir düzensizlik, hiçbir karışıklık mevcut olmazdı. Yapacağı etkilerin tümü –Tanrı’nın bunlara vereceği özelliklere, içeriklere ve zorlamalara göre– eylemi yerine getirmeyi zorunlu kılmaz mıydı? Eğer eşya-nın akışı alışkanlığını değiştirseydi, Tanrı’nın koyduğu düzen, “değişmez” olmazdı. Tanrı’nın varlığının, zekâsının, kudretinin ve iyiliğinin en inan-dırıcı kanıtı sayılan dünya düzeni yalanlanırdı. Tanrı’nın varlığından kuş-kuya düşüldü ya da en azından, Tanrı sebatsızlıkla, acizlikle ve eşyayı ilk düzenlemesi sırasındaki sezgi ve beceri eksikliğiyle suçlanırdı. İnsan, yaptığı, hazırladığı ya da eylem ve harekete geçirdiği unsur ile araçları seçmekte aldanmış olması nedeniyle Tanrı’yı suçlamakta haklı olurdu.

Eğer dünyanın düzeni tanrısallık sıfatını, gücünü ve sezgisini kanıtla-saydı, düzensizlik de tanrısallığın zaafını, kararsızlığını ve alıklığını kanıtlardı.

Diyorsunuz ki; “Tanrı her tarafta vardır, onsuz hiçbir şey yapılmaz, onsuz bir sinek bile kanadını kıpırdatamaz, her şeyi genişliğiyle doldurur, Tanrı hareket ettirici olmasa madde hiçbir eylem ve etki yapamaz.” Ancak bu durumda, Tanrı’nızın karışıklık etkeni olduğunu teslim ediyorsunuz; doğayı bozan, dolayısıyla karışıklığın babası da odur. İnsanda da vardır ve insan günah işlediğinde insanı kışkırtan odur! Eğer Tanrı her yerde mevcut ise, Tanrı bendedir, benimle eylem yapar, benimle birlikte aldanır, benim-le birlikte Tanrı’yı gücendirir, benimle birlikte Tanrı’nın varlığını redde-der ve bir Tanrı’nın varlığı fikrini çürütür. Ey dinciler, ey Tanrıbilimciler! Tanrı’dan söz ettiğiniz zaman ne yaptığınızın, ne söylediğinizin farkında olmuyorsunuz.

49. *İyilikler ve Kötülükler Doğanın Zorunlu Nedenleri ve Eserleridir. Bunda Hiçbir Şeyi Değiştirmeyen Tanrı Nasıl Bir Tanrı'dır?*

Evren olabildiği şeyden başka bir şey değildir. Evrende duygulu varlıklar haz ve acı duyarlar. Yani bazen hoş, bazen acıklı biçimde duygulanırlar. Bu eserler, bu sonuçlar zorunludur. Bu eserler, kendi özel duyularına göre etkide bulunan etkenlerden oluşur. Bu eserler, benim kendi yaratılışını ve birikiminin bir sonucu olarak, zorunlu biçimde ya hoşuma gider ya da gitmez. Aynı yaratılış, bu etkenlerin bazılarında sakınmayı, bunları ortadan kaldırmayı, uzaklaştırmayı ve yok etmeyi; bazılarını ise aramayı, arzu etmeyi, elde etmeyi zorunlu kılar. Her şeyin zorunluluk sonucu olduğu alemde, hiçbir şeye yaramayan, her şeyi olağan akışına terk eden bir Tanrı, zorla kabul ettirilen bir şahsiyetten başka bir şey midir? O, kendisinin de bağlı olduğu genel yasalarda hiçbir şey değiştirmeyen sağır bir Tanrı'dır. Benim lehimde ancak pek az bir şey yapmak isteyen zatın "sonsuz kudreti" kaç para eder ki? Hani, benim mutluluğuma karşı ilgisiz olan bu zatın iyiliği, sonsuz büyüklüğü nerede? Bana sonsuz bir iyilik yapabileceği halde sınırlı bir iyilik bile yapmak istemeyen bu zatın teveccühü neyime yarar?

96. *Materyalizmin İnsan Türü İçin Onur Bozucu Olduğu Doğru Değildir*

Bize yapılan itiraza bakılırsa, materyalizm insandan tam bir makine yapıyormuş; bu da bütün insan türü için pek onur kırıcı bir şeymiş. Ancak insan, bir ruhun ya da nasıl olduğu bilinmeksizin, onun hayatta kalmasına yarayan "bilmem ne"nin gizli zorlamasıyla düşündüğü ve hareket ettiği söylendiğinde, insan türü daha çok mu yüceltilmiş olur?!

Anlaşılması ve görülmesi kolaydır ki; maddeye ya da cisme karşılık ruha ya da cana atfedilen üstünlük, bu ruh hakkındaki cehalet üzerine kurulmuştur. Oysa, bilindiği tasavvur edilen ve zembereklerine kadar ayırt edildiği yönünde abartılı ifadeler kullanılan madde ya da cisimle daha çok kaynaşmıştır; ancak cisimlerimizin en sade hareketleri bile, bunları düşünen her insan için, sezilmesi, anlaşılması ve çözülmesi zor muammalardır.

Ruhun cevheri hakkında bunca kimsenin beslediği saygının nedeni, ruhun cevherini anlaşılır bir şekilde tanımlama olanaksızlığı olsa gerektir. Metafizikçilerimizin maddeyi aşagılama, ancak şundan ileri gelir: Tanımak, mahrumiyet saygısızlığı doğurur ve bize; "Ruh, cisimden daha şerefli, daha temizdir" dediklerinde, hakkında hiçbir fikir sahibi olmadıkları bir şeyin, hakkında bazı zayıf fikirlere sahip oldukları şeyden, daha iyi ve daha güzel olması gerektiğini söylemekten başka bir şey yapmazlar.

111. *Din Konusunda Kuşkuculuk, Teolojik İlkelerin Yüzeysel Bir Araştırma ve İncelenmesinin Sonucudur*

“Bütün insanlar ya kuşkucu ya da tanrısızdır” demek, bir Tanrı’nın varlığına “bütün insanlar sağlam biçimde inanırlar” demekten belki daha doğrudur. Hiçbir zaman incelenememiş olan, hakkında daimi bir fikir edinmenin mümkün olmadığı, üzerimizdeki etkileri hakkında değişmeyen bir hüküm vermekten bizi alıkoyan, farklı iki dimağda anlamı bilinen tek biçimi olmayan bir mevcudun varlığından, insan nasıl emin olabilir ki?

Öyle biri düşünün ki, ona, –sürekli ve zorunlu olarak– hakkında edinmeye çalıştığımız fikirlere zıt davranışlar atfediyoruz; böyle birinin varlığına içtenlikle inandığını kim söyleyebilir?

Pekâlâ, aklının almadığı bir şeye insanın inanması mümkün müdür? Bu şekilde inanmak, kendisi hiçbir görüşe sahip değilken başkalarının görüşüne katılmak değil midir? Rahipler bütün insanların inanışını düzenler. Ancak, bu rahiplerin kendileri de, Tanrı’nın bütün insanlar için olanaksız olduğunu açıklayamazlar mı? Dolayısıyla, “Tanrı’nın varlığına tam ve kesin inanış, iddia ettikleri ve doğrulamak istedikleri kadar genel kabul görmüş değildir” sonucunu çıkarmalıyız.

Kuşkucu olmak, bir hüküm vermek için gerekçelere sahip olmamaktır. Tanrı’nın varlığını kanıtlar görünen deliller ve Tanrı’nın varlığını çürüten ihtiyaçlar karşısında bazı kimseler kuşkulanmayı ve karar vermemeyi tercih ediyor. Ancak işin aslında, bu kararsızlık, yeterli ölçüde incelemek ve araştırmamak üzerine kuruludur. Apaçık olan hakkında kuşkulanmak, kararsız kalmak mümkün müdür? Aklı başında olanlar mutlak bir Phyrhonizm¹⁶⁷ ile haklı olarak alay ederler ve hatta bunu olanaksız bulurlar. Kendi varlığından ya da güneşin varlığından kuşkulan bir adam, tümüyle gülünç görünür. Ya da bu düşünce tarzını kötü niyetin yönlendirdiğinden kuşku duyulur. Açık bir biçimde olanaksız bir vücudun var olmadığı hakkında kararsızlığa düşmek, daha mı az aykırıdır? Sıfatları karşılıklı birbirini bozan, yok eden bir varlığın olanaksızlığına karar vermekte tereddüt etmek, insanın kendi varlığından kuşkulanmasından daha mı saçmadır? Ruhsal bir vücuda inanmak için, iki ucu olmayan bir bastonun varlığına inanmaktan öte olasılık bulunur mu? Sonsuz iyi ve kudretli olan ve bununla birlikte sonsuz kötülükler yapan ya da yapılmasına izin veren bir varlık kavramı, dört köşeli bir üçgenin varlığı kavramından daha az saçma ya da daha az olanaksız mıdır? Şu sonucu çıkarabiliriz ki, kuşkuculuk, en

167 Eski Yunan filozoflarından Phyrhon’un (MÖ 362-275) felsefi öğretisi kuşkuculuktur ve insanların hiçbir zaman gerçek eşyayı bilemeyeceği görüşüne dayanır.

açık ve en iyi kanıtlanmış ilkelerle sürekli çelişki içinde bulunan ilahiyat ilkelerinin yüzeysel ve az tartışmalı incelenmesine dayalı bir eserden başka bir şey olamaz.

Kuşkulanmak, verilecek karar hakkında düşünmek ve görüş ileri sürmektir. Kuşkuculuk, eşyanın yüzeysel incelenmesinden çıkan bir kararsızlık durumudur. İlkelerine kadar göz atmaya tenezzül edildiğinde, esas hizmetini gören Tanrı kavramına yakından bakıldığında, din konusunda kuşkucu olmak mümkün müdür?

Kuşku, çoğu kez ya tembellikten, ya güçsüzlükten ya ilgisizlikten ya da yeteneksizlikten ileri gelir. Kararsızlık, çoğu kimse için, pek az önem verdikleri eşyayı inceleme ve araştırma zahmetinden korkmanın sonucudur. Bununla birlikte, din, insanlara hem dünyada hem ahirette önemli sonuçlara yol açan bir şey olarak sunulduğundan; hakkında kuşku ve kararsızlık duymak, zihin için hoş bir durum olamaz ve ona rahat bir yastık hizmeti görmekten çok uzaktır. Üzerine bütün dinlerin kurulduğu Tanrı'yı inceleme cesareti olmayan bir adam, hangi dini kabule karar vereceğini bilemez; neye inanması, neye inanmaması gerektiğini artık bilemez. Neyi kabul, neyi reddetmek gerektiğini, ümit etmek mi, korkmak mı gerektiğini, kısacası, neye karar vereceğini bilemez. Din hakkındaki ilgisizlik, kuşkuculukla karıştırılmamalıdır. Bu ilgisizlik de, ya içinde bulunduğu güvenli durumla alakalıdır ya da dinin kendisini ilgilendiren içerikte olmaması olasılığı üzerine kurulmuştur. Çok önemli olarak gösterilen bir şeyin hiç de önemli olmadığı ya da iyi ve kötü her etkiden kurtulmuş bulunduğu kanaati, sorunun yeterli ölçüde incelenmesini gerektirir. Bu olmadıkça, bu kanaatin olması mümkün değildir. Dinin esas noktalarında kuşkucu geçinenler, diğer tali konularda vurdumduymazdır ya da inceleme ve araştırmaya hiç yatkın değildirler.

*170. Akıl, İnsanı Din ve Ateizme Sevk Eder, Çünkü Din
Saçmadır ve Rahiplerin Tanrısı Kötü ve Korkunçtur*

Her düşünen, her muhakeme eden insan, çabucak inançsız olur. Çünkü muhakeme ona, ilahiyatın, hayal uykusunun bir dokunuşundan ibaret olduğunu kanıtlar. Din ise sağduyunun bütün ilkelerine karşıdır; insanlığın bütün ürünlerinde bir eğrilik, bir yanlışlık, renkten renge giren bir kararsızlıkla kendini gösterir. Korku ve endişeden uzak rahat bir duyguya sahip olan insan, inanmaz olur. Çünkü görür ki, din, insanları mutlu etmek şöyle dursun, insan türü üzerine düşmüş en büyük karışıklıkların, en büyük felaketlerin birinci kaynağıdır. Refahını ve kişisel huzurunu arayan kişi, dini inceler ve kendisini aldanmaktan kurtarır. Çünkü yaşamını, kadıncağızları

ve çocukları korkutmak için yaratılmış hayaletlerin önünde titreyerek geçirmenin, hem rahatsızlık verici hem de yararsız bir şey olduğunu anlar.

Evet, hemen hemen muhakemesini hiç zorlamayan kabadayılık sayesinde de insan bazen din yokluğuna sevk edilse de, sağlam ahlaklı insan da dinini araştırır ve böylece onu zihninden uzaklaştırmak için çok sayıda haklı neden ve gerekçeye sahip olduğunu görür. Kötü ahlakın derin kökler saldırdığı kötü adamları etkileyemeyecek ölçüde zayıf olan dinî vaatler; endişeli hayal güçlerini aralıksız tedirgin eder, bıktırır, ezer. Ruhlar cesaret ve kuvvete sahip olunca, ancak titreyerek taşıdıkları boyundurukları çabuk sarsar ve üzerlerinden atarlar. Ruhlar zayıf ya da korkak olursa, bütün hayatları boyunca bu boyunduruğu taşır, titreyerek yaşlanır ve her durumda insanı ezen sıkıntı ve rahatsızlıklar içinde yaşarlar.

Rahipler, Tanrı'dan o kadar kötü, o kadar korkunç, o kadar yasakçı bir zat yapmışlardır ki, gizli vicdanında Tanrı'nın var olmamasını istemeyecek pek az insan vardır. Hep korkulduğu zaman asla mutlu yaşanmaz. Ey sofular, ey ibadet edenler! Korkunç bir Tanrı'ya tapıyorsunuz. Pekâlâ! Onu sevmiyorsunuz, onun olmasını istiyorsunuz. Fikri, ruha acıdan ve rahatsızlıktan başka bir şey vermeyen bir hayalin yok olmasını, mahvolmasını istememek mümkün müdür? Yürekleri isyan ettiren ve düşmanlığı reddetmeye yürekleri mecbur kılan, rahiplerin tanrısallığı tasvir etmek için kullandıkları kara renklerdir.

V. Bölüm

İnsanın Varlığı Üzerine

37. İnsanın Varlığı Hiçbir Şekilde Tanrı'nın Varlığını Kanıtlamaz

İnsan nereden geliyor? Kaynağı, başlangıcı nedir? Zerrelere gelişigüzel bir rastlantı ve birbiri arkasından gelip birleşmesi sonucu mudur? İlk insan, yerkürenin balçığından ve tümüyle bugünkü halinde oluşmuş olarak mı çıkmıştır? Bilmiyorum. İnsan hep, doğanın diğer ürünleri gibi, doğanın bir ürünü olarak görünmektedir. İlk taşların, ilk ağaçların, ilk aslanların, ilk fillerin, ilk karıncaların vb. nereden geldiklerini söylemek istersem, insanın kaynağını açıklarken karşılaştığım ölçüde zorlukla karşılaşırım.

Bize ardı arkası kesilmeksizin bağırarak diyorlar ki; "İnsan makinesi gibi şaşırtıcı bir eserde, Tanrı'nın, sonsuz ölçüde zeki ve güçlü bir yaratıcının elindeki kudreti onaylayınız!" İnsan makinesinin bana, akıl durdurucu ve şaşkınlık verici göründüğünü kabul ederim.

Ancak, “Madem insan doğanın içinde mevcuttur, o vakit doğanın oluşumu kuvvetlerin üstündedir,” demek de kendimi haklı görmem. Şunu da eklerim ki, bana bunu açıklamak için, ne gözleri, ne ayakları, ne elleri, ne başı, ne akciğerleri, ne bir ağzı ve ne de bir nefesi bulunan soyut bir ruhun biraz çamur alarak ve üzerine üfleyerek insanı yaptığı söylendiğinde, insan makinesinin bu şekilde oluşumunu aklım hiç almaz.

Paraguaylılar aydan geldiklerini söyler ve bundan dolayı bize budala görünürler. Avrupa’nın ilahiyatçıları soyut bir ruhtan geldiklerini söylerler. Bu iddia daha akli başındadır.

İnsan anlayışlı ve olgundur; bundan, insanın şuursuz, zekâsız bir doğanın değil, zeki bir zatın eseri olması gerektiği sonucu çıkarılır. Vücutuyla pek övündüğü ve mağrur görüldüğü aklını kullanması, son derecede ender görülüyor ve hatta hiçbir şey bu kadar ender görülmüyorsa da; insanın zeki olduğunu, ihtiyaçlarının bu yetiyi genişlettiğini ve örnek olarak diğer insanlarla birlikte yaşaması ve kaynaşması sayesinde zekâsının verimli olduğunu ben de kabul ederim. Ancak insan makinesinde ve eriştiği zekâda, eseri olmasıyla bu kadar övünmesi gereken bir yaratıcının sonsuz zekâsını açık olarak gösteren hiçbir şey görmüyorum. Gördüğüm, bu çok şaşılacak makinenin bozulmaya son derece açık olduğudur. Yine görüyorum ki, makine bozulunca şaşırtıcı akli da bozulup perişan oluyor, hatta bazen tümüyle yok oluyor. Bundan şu sonucu çıkarıyorum: İnsan akli, insan vücudunun maddi organlarının bir dizi durum ve kuralına bağlıdır ve insanın akıllı olmasından Tanrı’nın da akıllı olması sonucunu çıkarmak gerekmez. Nitekim, insanın maddi olmasından Tanrı’nın da maddi olması sonucu çıkarılmıyor!

İnsanın kötücül karakteri, kulu ve yarattığı olduğu Tanrı’nın kötücül niteliği sonucunu çıkarmak ne kadar olağan değilse, insanın zeki olması da, Tanrı’nın zeki olduğunu kanıtlamaya o kadar az elverişlidir. İlahiyatçılar, işi nasıl tutarlarsa tutsunlar, Tanrı hep; eserleri kendisini inkâr eden ya da bu eserler aracılığıyla kendisi hakkında bir hüküm vermenin olanaksız olduğu bir etken olacaktır. İyilik, olgunluk ve hâkimiyetle dolu olduğu; rahman, rahim, alim, hâkim olduğu söylenen bir etkenden, hep kötülüğün, eksikliklerin ve deliliklerin oluştuğunu göreceğiz.

38. Ne İnsan Ne de Evren Rastlantının Eseridir

Bu durumda; “İnsan, evren ve bütün içeriği rastlantının eseri midir?” diyeceksiniz.

Hayır, size tekrar ediyorum: Evren asla bir eser değildir; evren bütün eserlerin etkenidir, kapsadığı varlıkların tümü bu etkenin zorunlu eserleridir ki bazen onun hareket biçimini bize gösterir ancak seyrini çoğunlukla gizli tu-

tar. İnsanlar “rastlantı” kelimesini, gerçek etkenler hakkındaki bilgisizliklerini örtmek için kullanırlar. Her ne kadar insanlar tarafından bilinmeseler de, bu etkenler kesin kurallara göre eylem ve etkiye bulunmanın asla dışında kalmazlar; etken olmadan asla bir eser meydana gelmez.

Doğa öyle bir kelimedir ki, varlıkların, çeşitli maddelerin, sonsuz bileşimlerin, kombinasyonların, gözlerimizin tanık olduğu çeşitli hareketlerin toplam büyüklüğünün çokluğunu ifade etmek için kullanırız. Gerek organik, gerek inorganik bütün cisimler, gördüğümüz eserleri zorunlu olarak oluşturmaya özgü birtakım etkenlerin sonuçlarıdır. Doğada hiçbir şey rastlantı eseri oluşmaz; orada her şey sabit yasaları izler. Bu yasalar bazı eserlerle etkenleri arasındaki bağlantıdan başka bir şey değildir. Bir madde zerresi başka bir zerreye yanlışlıkla ya da rastlantısal olarak karşılaşmaz. Bu karşılaşma, sabit yasaların eseridir. Bu yasalar, benzer durumlarda zorunlu olarak yapmakta oldukları şeyi yaptıkları ve başka türlüünü yapamadıkları için, bu durum her varlığın hareket etmesini gerektirir. Zerrelerin bütünsel rastlantısallığından söz etmek ya da rastlantıya bazı etkenler atfetmek, cisimlerin birbirleri üzerinde etki yapmaları ve birbirleriyle karşılaşmaları yasaları hakkında bilgisiz olduğunu söylemektir.

Doğaya, varlıkların özelliklerine ve bazı nedenlerin birleşmesinden zorunlu olarak meydana gelmiş olan sonuca hiç aşına olmayanlar için, her şey rastlantı olarak görünür. Güneşi, sistemimizin merkezine koyan rastlantı değildir. Güneş, doğası gereği ve oluşmuş olduğu cevherin eseri olarak bu yeri işgal eder ve buradan, çevresindeki gezegenlerde bulunan varlıklara hayat vermek için ışıması zorunludur...

42. “Yaratılışın Konusu ve Amacı İnsan Türüdür” Demek Saçmadır

Kendi üstünlüğünün tutkunu olan insan sanıyor ki, Tanrı evreni yaratırken konu ve amaç olarak insan türünü almıştır. Bu kadar yanıltıcı bir görüş ne üzerine oturtuluyor?

Bize yanıt olarak, “Şunun üzerine: İlahiyatı anlamaya ve ona layık olan bağlılığı sunmaya yetenekli bir zekâyâ erişmiş olan tek varlık, insandır” diyorlar. Bizi temin(!) ediyorlar ki, Tanrı dünyayı ancak kendi şan ve şerefi için yarattı ve planına insan türünün dahil olması gerekti. Ta ki, eserlerine hayran olan ve kendisini yücelten bir kimse bulunsun! Ancak bu hükümlere göre, Tanrı, hedefini açık bir şekilde yitirmiş değil midir?

1. Bizzat sizin fikir ve kanaatinize göre, insan her zaman Tanrı’yı bilmenin tam bir olanaksızlığı –ve Tanrı’nın içyüzü hakkında hiçbir zaman aşılabilen bir cehalet– içinde bulunacaktır.

2. Hiçbir benzeri bulunmayan bir varlık için, şan ve şeref de hiçbir karar ve etkisi olamaz. Şan ve şeref, kendi üstünlüğünü başkalarının üstünlüğüyle karşılaştırmaktan hasıl olur. Eğer Tanrı esasen mutluydu, kendi kendisine yeter ve herkesten ve her şeyden gönlü tok ise, aciz yaratıkların kendisine ibadet sunmalarına ne ihtiyacı var ki?

Bütün mesaisiyle birlikte Tanrı hiç yüceltilmemiştir. Tersine, dünyanın bütün dinleri onu saldırgan ve olası bir isyanın hedefi olarak göstermektedir. **Bütün dinlerin konusu, günahkâr, nankör ve asi insan ile öfkeli Tanrı'nın arasını bulmaktır.**

87. Dünyada Zorbalardan Daha İğrenç Hayvan Yoktur

Bizi temin ederler ki; insan ruhu basit bir cevherdir. Ancak ruh bu kadar basit olsaydı, insan türünün bütün bireylerinde tümüyle aynı içerikte ortaya çıkması gerekirdi; bu bireylerin aynı akıl yetisine sahip olması gerekirdi. Bununla birlikte, iş böyle olmuyor; insanlar, yüz çizgileri kadar düşünce ve anlayış nitelikleriyle de birbirlerine benzemezler. İnsan türü arasında, bir at ya da itle bir insan arasındaki fark kadar farklar gösteren bireyler vardır. Bazı kimseler arasında hangi uyumu ya da hangi benzerliği buluyoruz? Bir Locke'nin, bir Newton'un dehasıyla bir köylünün, bir "Hotanto"nun, bir "Lapon"un kafası arasında âdeta sonsuz sayıda fark ve mesafe bulmuyor muyuz? İnsan, öteki hayvanlardan, ancak organlarının farkıyla ayrılır ve bu organizasyon farkı, insanı hayvanların yapamadığı bazı şeyleri oluşturmaya yetenekli kılar. İnsan türü bireylerinin organları arasında gözle gördüğümüz fark, akıl yetisi olarak adlandırdığımız farkı bize açıklamaya yeterlidir. Bu organlardaki çeşitli düzeylerdeki inceliğin, kan sıcaklığının, akıcı sıvıların hızının, telciklerin ve sinirlerin yumuşaklık ve sertliğinin, insanların ruhları arasında görülen sonsuz çeşitliliği zorunlu olarak oluşturmaları gerekir.

Pratik, alışkanlık ve eğitim sayesinde ki, insan zekâsı gelişir ve kendisini çevreleyen yaratıkların üstüne çıkmayı başarır. Kültürsüz ve deneysiz insan, hayvan kadar akıl ve beceriden yoksun bir yaratıktır. Bir ahmak; organını güçlkle harekete geçiren, dimağı zorlukla harekete geçirilen, kanı yavaş dolaşan bir insandır. Zeki bir adam; organı uysal olan, kolay işleyen, hızla hisseden, dimağı çabuk harekete geçen bir adamdır; organları ve dimağı, çok sayıda bilgiyle kendisini meşgul eden konular üzerinde uzun süre çalışmış bir kimsedir.

92. *Bir Ruhun Varlığı Saçma Bir Varsayımdır.*

Ölmez Bir Ruhun Varlığı Daha Saçma Bir Varsayımdır.

İnsanlar her ne kadar ruhları ya da kendilerine hayat verdiğini sandıkları hayat üfürüğü hakkında en küçük bir fikir edinme olanağına sahip olmasalar da, yine de bu meçhul ruhun ölümsüzlüğüne kendi kendilerini inan-dırırlar. Her şey onlara kanıtlar ki; onlar, ancak cismin maddi olan kuvvet ve duyguları ya da maddi organları aracılığıyla hisseder, düşünür, fikirler edinir, haz ve acı duyarlar. Bu ruhun mevcudiyetini varsayarak dahi, bunun tümüyle cisme bağlı olduğunu ve cismin uğradığı bütün değişikliği, rüzgar-ların sıcak ve soğuşunu birlikte çektiğini onamaktan kaçınılamaz. Bununla birlikte yaratılış ve içeriği bakımından, maddeyle hiçbir benzerliği olmadığı sanılır. İstenir ki, ruh bu maddenin yardımı olmaksızın hareket edebilsin ve hissedebilsin. Sözün kısası, iddia edilir ki; maddeden yoksun ve duygular-dan uzak bir ruh da yaşayabilir; mutluluk ya da şiddetli acı hissedebilir. İşte böyle, aşağı yukarı bu türden varsayımlara dayanan boş, işe yaramaz şeyler dokusu üzerinedir ki, “ruhun sonsuzluğu” gibi çekici bir fikir inşa edilir.

Hangi nedenlere dayanılarak ruhun sonsuzluğunun varsayıldığını sor-sam, bana hemen, “İnsan yaratılışı gereği ölümsüz olmak, başka bir deyişle, hep yaşamak istiyor,” cevabı verilir. Ancak, karşılık olarak derim ki; bir şeyi şiddetle istiyor olmamız, isteğimizin yerine getirileceğini, bu şiddetli istekten sonuç alınacağını çıkarmak için yeterli midir? Olması şiddetle is-tendiği için bir şeyin olmamasının kesinlikle mümkün olmayacağına karar verme cesareti hangi tuhaf mantıkla gösterilir? İnsanların hayal gücünün doğurduğu istekler, gerçeğin ölçüsü müdür? “Ahiret hayatının cazip ümit-lerinden yoksun olan tanrısızlar yok olmayı istiyor” diyorsunuz. Pekâlâ. Siz hep var olacağınızı çıkarmakta ne kadar yetkiliyseniz; aynı arzu uyarınca, tanrıtanımazlar da yok olmayı isterken, yok olacaklarını çıkarmakta o ka-dar yetkilidir.

93. *Apaçıktır ki, İnsan Tümüyle Ölür.*

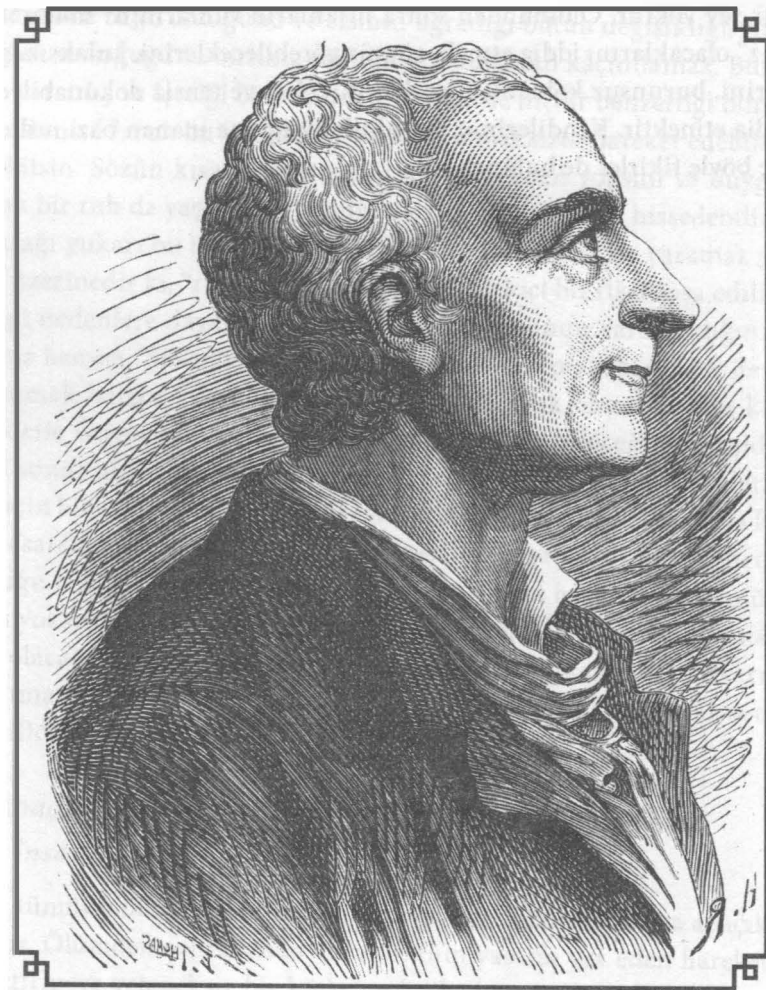
Yani İnsanın Ölümü Tam ve Kesindir

İnsan tümüyle ölür. Deli olmayan hiç kimse için bundan daha apaçık bir şey yoktur. Ölümünden sonra insan vücudu, tüm yaşamı var eden hareketleri yerine getirmeye yeteneksiz bir kütleden başka bir şey değildir. Onda artık ne kanın dolaşımı, ne solunum, ne sindirim, ne konuşma, ne düşünme görü-nür. İddia edilir ki, bilinmediği söylenen ruh, o zaman bedenden ayrılmış-tır. Ancak hakkında hiçbir şey bilinmeyen bu ruha, hayat cevheridir demek; “Bilinmeyen bir kuvvettir, bilinmeyen ve hissedilmeyen hareketlerin gizli esasıdır,” demekten başka bir şey değildir. Ölen adamın artık yaşamadığına

inanmaktan daha sade ve daha normal bir şey yoktur. Ölen adamın yine de sağ olduğuna inanmaktan ise daha aykırı, daha tuhaf bir şey yoktur. Ahiret hayatında kendilerine yararlı ve gerekli olur düşüncesiyle, ölümlerle birlikte mezara erzak gömme gelenekleri olan kavimlerin safdilliklerine güleriz. İnsanların öldükten sonra yemek yiyeceklerine inanmaktan, organları bir kez dağıldıktan ve toprağa dönüştükten sonra, iyi ya da iyi olmayan fikir- lere sahip olacaklarını ve hoşlanacaklarını, tat alacaklarını, acı duyacakları- nı, pişmanlık ya da sevinç hissedeceklerini düşünmekten daha gülünç, daha abes bir şey yoktur. Ölümünden sonra insanların ruhlarının “mutlu” ya da “mutsuz” olacaklarını iddia etmek; gözsüz görebileceklerini, kulaksız işitebi- leceklerini, burunsuz koku alabileceklerini, elsiz ve tensiz dokunabilecekle- rini iddia etmektir. Kendilerinin pek akıllı olduğuna inanan bazı milletlerle birlikte böyle fikirler de bulunuyor.

Charles Montesquieu

(1689-1755)

Bir devlette, yani yasaları olan toplumsal bir sistemde özgürlük; hem insanın istediğini yapma hakkına sahip olması hem de ama neyi istememeye hakkı olduğuna da zorlanmaması demektir. İnsanın bütün ilişkilerin ortadan kalkmasıyla özgürlüğün ne olduğunu idrak etmesi gerekir. Özgürlük, yasaların izin verdiği her şeyi yapabilmektir; ancak eğer bir yurttaş yasak olan bir şeye yelteniyorsa, bu durumda o özgür olamaz, çünkü öylesi bir durumda öbürleri de aynı hakka sahip olur.

Montesquieu

Aydınlanmanın Öncü Savaşları

Büyük Aydınlanmacı düşünürler Fransa'da, daha 17. yüzyılın ortalarından itibaren köhnemiş eski düzene (Ancient Regime) karşı savaşa girişmişlerdi. Voltaire gibi Montesquieu de bu savaşın en başında yer alıyordu.

Kuşkusuz bu savaşın en yoğun muharebesi ideolojik alanda verilmekteydi ve savaşın esas hedefi, feodal despotizmin temel direklerinden biri olan Katolik kilisesiydi. Tanrıtanımazlar henüz etkin olmasa da deistler, felsefe ve toplumsal bilim alanında materyalizmi, idealizmle karışık bir şekilde savunarak önemli bir yol katetmişlerdi. Bu kişiler siyasi açıdan burjuva özgürlüğünü ve materyalizmi savunuyorlardı. Nitekim en sonunda bu büyük mücadele, Büyük Fransız Devrimi (1789-1794) ile insanlık tarihi açısından önemli bir başarı da kazanacaktı.

1600'lü yıllardan sonra felsefe alanında yürütülen ideolojik mücadele, tarihsel açıdan birçok önemli dönemeçten geçmişti. Bu dönemeçte İtalya (Bruno-Galileo vs), İngiltere (Bacon vs), Hollanda (Spinoza vs) ve Almanya (Leibniz vs) önemli roller üstlenmişti, ki bu sürece Polonyalı bilim adamı Kopernik'i de eklemek gerekir. Fransa ise (büyük düşünürleriyle birlikte) bütün bir yüzyılı belirleyecek büyük adımlar atmaya hazırlanıyordu. Sıradan bir papaz olmakla birlikte, ideolojik açıdan birçok ünlü aydının düşünemeyeceği ve söylemeye bile cesaret edemeyeceği köklü şeyleri, ölüm döşeğinde de olsa söyleyerek mücadeleye köşe taşı koyan Jean Meslier, bütün bir kuşağın aydınlanmasında ve radikalleşmesinde tayin edici bir rol oynamıştı.

Bu kuşağın en önemli temsilcilerinden biri de hiç kuşkusuz, Bordeaux Parlamentosu'nun başkanı olan Charles Louis Montesquieu (1789-1755) idi.

O *İran Mektupları* adlı ilk eseriyle, feodal-despotik rejime nükteli eleştiriler yöneltmişti. 1734 yılında yazdığı *Roma İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküşü*'yle de ilk kez toplum bilimi alanına dönük önermelerde bulunmaktaydı. Ona göre Roma'nın yükseliş ve düşüşü, ülkenin siyasal yönetimi ve halkının gelenek ve görenekleriyle ilintiliydi.

Montesquieu'nün temel eseri ise kuşkusuz 20 yıllık emeğinin ürünü olan *Yasaların Ruhu* idi.

Bu eser, biraz ayrıntıya kaçmış olmakla birlikte o dönemde yazılmış ve sonraki materyalist toplum bilimcilerini de derinden etkilemiş eserlerin başında gelmektedir. Kitap yazıldığı anda da büyük tartışmaların konusu olmuş ve özellikle de ilahiyatçıların ve kilisenin hışmına uğramıştır.

İnsanlar En Başta Barışçıl ve Eşitti

Montesquieu'nün bu kitapla yaptığı en tayin edici keşif, doğanın yanı sıra toplumların ve siyasal yönetimlerin de kendine has doğal yasalara tabi olduklarıdır. Ancak o bunu aşırı determinist bir bakış açısıyla değil fakat olasılıkları da içeren diyalektik bir tarzda açıklar. O sözüm ona toplumların ve devletlerin yaşamını belirleyen kaderi de şiddetle reddediyordu. Bununla da kalmıyor, Hobbes'un insan karakterine ve insanlığın ilk dönemine ilişkin yaptığı karamsar açıklamaları da kesinlikle reddediyordu. Ona göre insanlık ilk döneminde eşit ve barışçıldı:

"[İnsanoğlunun ilk dönemlerinde]... herkes kendisini zayıf ve belki en fazla ya nındakine eşit görürdü. Bu nedenle de o insanlar hemen birbirilerine saldırmazlardı. Dolayısıyla barış, ilk doğal yasa olarak ortaya çıktı.

Bundan dolayı Hobbes'un, daha baştan itibaren insanların birbirilerini ezme ve baskı altına alma eğilimi içinde olduklarını söylemesi hata olmuştur.¹⁶⁸ Egemenlik ve baskı altına alma kavramları öylesine çok katmanlı ve ayrıca başka kavramlara bağımlıdır ki bunları ilk andan itibaren geçerli saymak mümkün değildir."

Toplumların oluşumunu, imparatorlukların ve devletlerin yükseliş ve çöküş dönemlerini inceleyen Montesquieu, coğrafi yapının, iklimin ve yönetim şeklinin yanı sıra toplumları oluşturan insanların karakter yapılarıyla gelenek ve göreneklerinin de önemli bir rol oynadığını ifade ederek toplum bilimlere giriş yapıyordu. Hatta toplumların "genel ruhu"ndan bahsederek, antropolojinin alanına da el atıyordu.

Montesquieu çok yönlü bir yazardı, kitabında da bahsettiği gibi bu esere tam 20 yılını vermiş, başta İngiltere olmak üzere Almanya, Avusturya, Macaristan,

168 Thomas Hobbes, *Leviathan* adlı eserinde doğal şartları, "insan insanın kurdudur" veya "herkes herkesle savaş halindedir" diye açıklamıştır.

İtalya, İsviçre ve Hollanda'da araştırmalar yaparak bu ülkelerin siyasal yönetim modellerini incelemiştir.¹⁶⁹

Onu modern devlet yönetimi ve hukuk sisteminin babası saymak pek de abartı olmaz. Hatta ona "tarihin esas olarak, yasalar arası bir savaş tarihi" olduğu cümlesini atfetmeye de itirazı olmazdı. Nitekim eserine almadığı bir notta şunları kaydeder: "Bütün bu eserde, yasaların sayısız şeylere sayısız ilişkilerle bağlı olduğu görülmektedir. Yasalar öğretisi, bu ilişkilerin aranmasıdır. Yasalar bu ilişkileri, durmaksızın değişiklikler yaşayarak, değişime uğrayarak ve sürekli yeniden yazılarak takip eder."¹⁷⁰

Hegel Üzerindeki Etkisi

Onun ortaya attığı "yasalar ilişkisi" kavramı, felsefesinde özel bir anlam ifade eder. O devlet ve toplum hukukunu yeniden belirlemek için işe, mevcut yasaları ve yönetim modellerine olan inancı tahrip etmekle başlar. Her varlığın ve şeyin kendine has doğal yasalarının olduğunu belirten Montesquieu, teorik açıdan daha derine inmemekle birlikte, yasaların hem tek tek hem de bütünlüklü olarak ortak bir ruha sahip olduklarını; bu ruhun ise bütün bu yasaların hem tek tek hem de birbiriyle olan bağlantı ve bağımlılıklarının incelenmesiyle, yani tekil değil çoğul, durağan değil dinamik bir bakış açısıyla incelendiğinde keşfedileceğini vurgular. O Leibniz'in *Monade* öğretisinden esinlenerek yasaları hem tek başına hem de birbiriyle ilişkileri içinde anlamlandırır.¹⁷¹ Böylece diyalektik bakış açısını yeniden felsefe camiasına sokar. Bu açıdan Montesquieu, Hegel'in de öncüsü sayılır.¹⁷² Yani nasıl ki Hegel tarihi, fenomenolojinin görüngüsü olarak düşünmüş ve onu diyalektik bir bakış açısıyla ele almışsa, o da tarihi, yasaların ruhuna dönük diyalektik bir bakış açısıyla ortaya çıkararak kendi düşünce ve katkısını inşa etmeye çalışmıştır.¹⁷³

Toplumların devrimle değil, fakat reformlarla evrilmesinden yana olan Montesquieu, Fransa ve Rusya'ya İngiltere'yi örnek almalarını önerir.

169 Montesquieu, *Vom Geist der Gesetze*, Philipp Reclam jun. Verlag, Stuttgart, 1965, s.85, 91.

170 Montesquieu, *Dossier de L'Esprit des Lois VI, VIII*'den aktaran, Kurt Wiegand, „Montesquieu und die höhere Gesetzlichkeit“, *Vom Geist der Gesetze*, Philipp Reclam jun. Verlag, Stuttgart, 1965, s.8.

171 Kurt Wiegand, "Montesquieu und die höhere Gesetzlichkeit", *Vom Geist der Gesetze*, Philipp Reclam jun. Verlag, Stuttgart, 1965, s.25.

172 Kurt Wiegand, s.25.

173 Kurt Wiegand, s.28.

Charles-Louis Montesquieu

YASALARIN RUHU ÜZERİNE¹⁷⁴

I. Kitap

Genel Anlamda Yasalar Üzerine

1. Bölüm

Yasaların, Birbirinden Farklı Varlıklarla İlişkisi Üzerine

Kavramın geniş anlamında yasalar, şeylerin doğasına uygun zorunlu ilişkilerin ifadesidir. Hal böyle olunca, her varlığın da kendine göre bir yasası olmaktadır. Tanrısallığın¹⁷⁵ kendi yasaları vardır, maddi dünyanın yasaları vardır, insanların üstünde yer alan zeki varlıklar yasalara sahiplerdir, hayvanların kendi yasaları vardır, tabii ki insanların da kendi yasaları olacaktır.

Her kim ki yeryüzünde saptanan her etkinin, kör bir zorunluluktan kaynaklandığını ileri sürüyor, o bir nevi saçmalıyordur...

Her şeyin en başında akıl gelir. Yasalar, hem birbirinden farklı varlıkların birbiriyle olan hem de bunların hep birlikte yasalarla olan ilişkisinin ifadesidir...

Madem ki maddenin hareketini şekillendirerek kendi mantığından soyutlayan yerküre hâlâ sorunsuz bir şekilde varlık göstermektedir, o halde onun hareketinin de istenildiği anda değiştirilemeyen yasalara tabi olması gerekir. Bu dünyanın yerine sabit kuralları olan bir başka dünyayı düşündüğümüzde, onun, bu kurallar nedeniyle yıkıma uğradığını görürsünüz.

174 Charles Baron de Montesquieu, *Vom Geist der Gesetze, Eine Auswahl*, Walter de Gruyter+Co, Berlin, 1950; Montesquieu, *Vom Geist der Gesetze*, Philipp Reclam jun. Verlag, Stuttgart, 1965.

175 Plutarkhos şöyle der: "Yasa her şeyin üzerinde yer alır; yani o, ölümlülerin ve ölümsüzlerin üzerinde yer alan hükümdardır." (bkz., *Hükümdarın eğitimi gerekir* adlı inceleme).

2. Bölüm

Doğanın Yasaları Üzerine

Doğanın yasaları, diğer bütün yasalardan önce gelir. Bunlar, esas olarak varlığımızın niteliklerinden kaynaklandıkları için böyle adlandırılırlar. Bu yasaların kavranabilmesi için ilk önce insanoğlunun toplumsallaşmadan önceki durumuna da bir göz atmamız gerekir. Doğanın yasaları, eğer böylesi bir doğal durumda yasa olarak varlık gösterebiliyorsa, ancak o zaman böyle adlandırılmayı hak edebilirler.

Bizzat her yasa bize, onun yaratıcısını düşündürtür ve dikkatimizi de oraya çeker. Onun, zaman sırası açısından değil fakat önem sırasına göre belirlenmesi de doğal yasaların ilkidir. Doğal şartlardaki insanların ayırt edici özelliği, bilgiye değil ama bilgi edinme yeteneğine sahip olmalarıdır. Haliyle, onların ilk düşüncelerine baktığımızda da müthiş spekülatif fikirler içeremediğini görürüz: Onlar varlığının kaynağını araştırmaktansa, önce varlıklarını ayakta tutmayı esas iş edinmişlerdir. Bu türden bir insan, kuşkusuz önce zayıflıklarını keşfederdi ve bu nedenle de aşırı ürkek biri olurdu. Hatta bu özelliği, yaşadığı deneyimlerle daha da katmerleşirdi, ki ormanda yakalanan bazı yabani insanlar bunu kanıtladılar¹⁷⁶: Onlar sürekli titriyor ve gördükleri her şeyden de kaçıyorlardı.

Bu şartlarda herkes kendisini zayıf, belki en fazla yanındakine eşit görürdü. Bu nedenle de o insanlar hemen birbirilerine saldırmazlardı. Dolayısıyla barış, ilk doğal yasa olarak ortaya çıktı.

Bundan dolayı Hobbes'un, daha baştan itibaren insanların birbirilerini ezme ve baskı altına alma eğilimi içinde olduklarını söylemesi hata olmuştur. Egemenlik ve baskı altına almak kavramları öylesine çok katmanlı ve ayrıca başka kavramlara bağımlıdırlar ki bunları ilk andan itibaren geçerli saymak mümkün değildir.

Hobbes, "İnsanlar, eğer daha ilk doğal şartlarda savaş durumunda yaşamıyorlarsa neden sürekli silahlı dolaşmış ve kapılarını kilitlemek için bir anahtara ihtiyaç duymuşlardır ki?" diye sormaktadır. Buradaki iddialarla, insanoğlunun toplumsal kurumlaşmadan sonraki konumu ile henüz toplumsallaşmadan önceki konumu birbirine karıştırılmıyor mu? İnsanoğlu bu kurumların ortaya çıkmasından sonra saldırı ve savunmanın nedenlerini keşfetmektedir.

İnsanoğlu ilk anda zayıflık hissini, gereksinme hissiyle birleştirmeyi bilmiştir. Bununla da o yeni bir doğa yasasına daha, yani besin aramaya girişmiş olur.

176 Hannover yakınlarında ele geçirilen ve İngiliz Kralı I. George'un hükümdarlık döneminde teşhir edilen insanları görmek mümkündü.

Korku insanı, iddia ediyorum ki birbirinden kaçmaya teşvik ederdi. Ancak kısa bir süre sonra, karşısındakinin davranışlarından onun da aynı şekilde korku ve endişe içinde olduğunu fark ettiğinde de karşılıklı yakınlaşma başlamıştır. Ayrıca her canlı türde görüldüğü gibi insanoğlu da kendi türünü gördüğü anda içinde bir mutluluk duygusu yükselmektedir. Bu his karşı cinse olan özel ilgiyle birleşince daha da bir artmaktadır. Ortaya çıkan karşılıklı doğal istekler, üçüncü yasamız olmaktadır.

Başlarda, insanoğlunun niteliği duyumsama yeteneğiyle sınırlıydı. Sonra o, bilgiye sahip olmaya başladı. Ardından da başka canlı varlıklarda olmayan ikinci bir bağ ortaya çıkmıştı. Toplaşmak için yeni bir unsur daha ortaya çıkmıştı. Ortak yaşamı toplum halinde sürdürme arzusu, bu da, dördüncü doğa yasası olmaktadır.

3. Bölüm

Pozitif Yasalar Üzerine

Toplumsallaşan insanoğlu zayıflık hissini gün geçtikçe kaybetmektedir. İnsanlar arasındaki eşitlik kaybolurken, savaş koşulları da ufukta belirmektedir.

Giderek her toplum kendi ayırt edici gücünün farkına varmaktadır. Bu durum, halklar arasında bir savaşın da koşullarını oluşturur. Aynı topluma ait insanlar da artık kendi bireysel güçlerinin farkına varmaktadır. Ardından da hemen toplumsallaşmanın yararlarını kendi lehlerine çevirmenin arayışı içine girerler. Bu da insanlar arasındaki savaş koşullarının zeminini yaratır.

Bu her iki savaş koşulu, insanlar arasında yasaların oluşmasına yol açmaktadır. İnsanların belirli bir gezegende yaşıyor olmaları, gezegenin büyüklüğü ve üzerinde çok sayıda farklı kavimin yan yana yaşıyor olması, halklar arasındaki ilişkileri düzenleyecek yasalara olan ihtiyacı da ortaya çıkarmıştır: Uluslararası yasalar. Aynı ülkenin insanları olmaktan kaynaklanan koşullar, insanları bir toplum içinde tutma zorunluluğu, haliyle yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkiyi de düzenleme ihtiyacı doğurmuştur: Devlet anayasası. Bu yasaların bir de aynı toplumda yaşayan insanların birbiriyle olan ilişkilerini düzenleyen bölümlerinin olması gerekir ki buna da medeni yasalar diyoruz.

Uluslararası yasalar doğal zorunluluk nedeniyle şu unsurları içerir: Halklar, barış döneminde mümkün olduğunca güçlerine güç katan fırsatları değerlendirirken, savaş dönemindeyse çok az zararlı çıkmanın yollarını ararlar. Savaşın amacı zaferdir. Zaferin amacı ise fetih. Fetihin amacı ise toprakları elde tutmaktır. Bu ve bundan önceki ilkeler de uluslararası yasaları oluşturan yasalara kaynaklık eder.

Bütün halkların –ki bunlara düşmanlarını yiyen İrokualar¹⁷⁷ da dahildir– uluslararası yasaları bulunur. Onlar da elçi gönderir, elçi kabul ederler; onlar da savaş ve barış yasalarını tanırırlar. Kötü olansa bu yasaların gerçek ilkeler üzerinde inşa edilmemiş olmasıdır.

Nasıl ki bahse konu toplumların ilişkilerini düzenleyen uluslararası yasalar vardır, haliyle bunların kendi içlerini düzenleyen devlet hukuku da olacaktır. Hükümeti olmayan herhangi bir toplumun ayakta kalma şansı bulunmaz. Tek tek insanları birbirine bağlayan şeye, Gravina'nın¹⁷⁸ büyük bir isabetle belirttiği gibi, “Devletleşme durumu diyoruz.”

Bütün erki bir kişinin ya da birçok kişinin yetkisine bırakmak mümkündür. Bazıları bunu bir kişinin egemenliğine bırakmanın doğala en yakın durum olduğunu düşünmüşlerdi, çünkü doğa da baba otoritesini yaratmıştı. Tabii ki baba otoritesi hiçbir şekilde bunun kanıtı olmaz. Ancak nasıl ki tek adamlı yönetim, baba otoritesini örnek alıyorsa, çoklu yönetim modeli de, kardeşler ya da onların ölmesi durumunda kuzenler birliğini emsal almaktadır. Devlet hukuku düşüncesinin arka planını çoklu aileler birliğinin mantığı oluşturur.

En doğrusu ise şudur: Doğal olarak her hükümet modeli yönetmek durumunda kalınan halkın özelliklerine uygun olarak biçimlenir.

Eğer tek tek bireylerin birleşme iradesi ortaya çıkmazsa, onları bir toplumda birleştirmek de mümkün olmaz. Aynı şekilde Gravina büyük bir isabetle şu saptamada bulunmaktadır: “Herkesin birleşme iradesine, toplumsallaşma durumu denir.”

Genel olarak yasaların, dünya halklarını yönetebildikleri oranda mantığa uygunluğundan bahsedebiliriz. Halkların devlet anayasası ya da medeni yasaları, söz konusu halkların özel konumunun mantığına uygun olmalıdır.

Bu yasalar hangi halklar için düşünülmüşlerse o halkların nitelikleriyle uygunluk içinde olurlar; ancak bunların bazen başka halklar için de geçerli olmaları büyük bir tesadüften başka bir şey değildir.

Bu yasalar, yerleşik olan hükümetlerin doğası ve ilkelerine uygun olmak zorundadır; hem anayasanın zorunlu kıldığı biçimle uyumlu olması, hem de medeni yasaların güvence altına alınması açısından.

Bunların hem ilişkilendirildikleri ülkelerin *fiziki* konumuyla, yani sert, sıcak ve yumuşak iklimleriyle, arazilerinin verimliliğiyle, ülkenin konumu

177 İrokualar ya da İrokua Konfederasyonu, İrokua Birliği (kendilerince *Haudenosaunee*; İngilizce *Iroquois*): Kanada'da güney Quebec ile Ontario'da, ABD'de New York, Wisconsin, Oklahoma ve Kuzey Karolina eyaletlerinde İrokua dillerini konuşan 6 kabilenin (Mohavklar, Oneydalar, Onondagalar, Tuskaroralar vb.) 16. yüzyılda ya da daha önce oluşturduğu Kızılderili birliği.

178 Giovanni Vincenzo Gravina, 1664-1718 yılları arasında yaşamış İtalyan yazar ve hukukçu. Ünlü akademilerden biri olan Accademia dell'Arcadia'nın kurucusudur. Birçok yazar ve düşünürü etkilemiş, çok sayıda esere imza atmıştır. *Sivil Yasaların Kökeni* ile *Roma İmparatorluğu Üzerine* adlı eserleri onun, aynı zamanda Montesquieu'yü derinden etkilemiş en önemli eserleridir.

ve hacmiyle hem de halkların toplumsal-ekonomik konumlarıyla, yani tarım, hayvancılık ya da avcılıkla beslenip beslenmedikleriyle vb. de uyumlu olmalıdır. Ayrıca bunlar, devlet yapısıyla çelişmeyen özgürlüklerle de uyumlu olmalıdır; aynı şekilde söz konusu halkın dinî yapısı, eğilimleri, mal varlıkları, nüfus oranı, ticari hacmi, gelenek ve görenekleriyle de uyumlu olmalıdır. Ve aynı zamanda bunların birbiriyle olan ilişkileri de uyum içinde olmalıdır; seçimler, yasa koyucunun amaçları, şeylerin düzeni vb. de gözetilmelidir.

İşte gördüğünüz gibi kitapta bu konular söz konusu edilecektir. Daha doğrusu, bütün bu ilişkileri ve bir bütün olarak *yasaların ruhu* denen bu konuyu, incelemeyi planlıyorum

XI. Kitap

Özgür Siyasal Yaşamı Düzenleyen Yasalar ve Bunların Anayasayla İlişkileri Üzerine

A. Özgür Siyasal Yaşamın Özü; Kuvvetler Ayrılığı

1. Bölüm

Temel Anlayış

Özgür siyasal yaşamı düzenleyen yasalarla, tek tek yurttaşların yaşamlarındaki özgürlüğü güvence altına alan yasalar arasında farklar görüyorum. Birinci konuyu bu kitapta, ikincisini ise diğer kitaplarda ele alacağım.

2. Bölüm

Özgürlük Kavramına Yüklenen Farklı Anlamlar Üzerine

Sanırım “özgürlük” kavramı kadar, bu denli çok anlamda kullanılan ama bir o kadar da hiddetli tartışmalara neden olan başka bir kavram yoktur. Bazıları bu kavramı, iktidar koltuğuna iyice yerleşmesine yardımcı oldukları bir tiranı yeniden o tahttan indirebilmenin olanağını vurgulamak için kullanırken; diğerleri ise biat etmek istedikleri birinin seçilebilmesi için kullanmaktadırlar. Bazıları bunu silah taşımak ve şiddete başvurmak için kullanırken; diğerleri bu kavramı kendilerini, kendi halkından birinin, kendi yasalarıyla yönetmesinin önceliğini vurgulamak için kullanmaktadır. Nitekim bazıları da bu kavramı, belirli bir devlette belirli bir yönetim sistemini hayata geçirmek ama diğer yönetim sistemlerini ise tümünden kapı dışarı etmek için kullanmaktadır. Cumhuriyet yönetimini beğenenlere göre bu yönetim şekli, özgürlüğü en iyi uygulayan sistemken; monarşi yöneti-

mini ziyadesiyle yaşamış olanlar da söz konusu kavramın o yönetim şeklinde en iyi uygulandığını görüp söylemektedir. Sonuçta herkes özgürlük kavramının, onun en çok beğendiği ve yatkın olduğu yönetim biçiminde en iyi şekilde hayata geçirileceğini düşünmektedir. Bazıları cumhuriyet yönetiminde zararları ve etkilerinden dolayı şikayet edilen şeylerin nedenlerini her zaman göz önünde bulundurmamaktan dolayı özgürlüğün en çok bu yönetim biçiminde uygulanacağını düşünmekte ve dolayısıyla monarşiyi de bu nedenle uygulanamaz bulmaktadır. Özellikle de demokraside halkın istediği her şeyi yapabilmesi nedeniyle, özgürlüğü çoğunlukla bu yönetim biçimiyle ilişkilendirdiler. Bu arada halkın şiddetiyle halkın özgürlüğü de sıklıkla birbirine karıştırıldı.

3. Bölüm

Özgürlük Nasıl Sağlanır?

Kabul ediyorum: Sanki halk, demokrasilerde istediğini yapabilmektedir. Ancak siyasal özgürlük, insanın canının istediğini yapması değildir. Bir devlette, yani yasaları olan toplumsal bir sistemde özgürlük, hem insanın istediğini yapma hakkına sahip olması hem de ama neyi istememeye hakkı olduğuna da zorlanmaması demektir.

İnsanın bütün ilişkilerin ortadan kalkmasıyla özgürlüğün ne olduğunu idrak etmesi gerekir. Özgürlük, yasaların izin verdiği her şeyi yapabilmektir; ancak eğer bir yurttaş yasak olan bir şeye yelteniyorsa, bu durumda o özgür olamaz, çünkü öylesi bir durumda öbürleri de aynı hakka sahip olur.

4. Bölüm

Aynı Konunun Devamı

Ne demokrasi ne de aristokrasıyla yönetilen ülkeler öz itibarıyla özgür devletlerdir. Siyasal özgürlük, sadece ılımlı bir devlet yönetiminde mümkündür. Hatta bu, ılımlı yönetimlerde bile her zaman bulunmayabilir. O sadece, insanın şiddeti istismar edemediği dönemde bulunur. Ancak insanoğlunun ezelden beri, yönetime geldiği anda gücü istismar ettiği görülmektedir. O, kendi sınırlarını keşfedinceye kadar gider. Hatta bazıları, erdemin bile sınırlara ihtiyacı olduğunu söyler.

Güç istismar edilmesin diye, onu, eşyanın tabiatına uygun bir kuralla, yani gücü güçle dengelemek suretiyle dizginlemek gerekir. Öyle bir anayasa yapılmalıdır ki hiçbir yurttaş, yasanın onu görevlendirmede bir şey nedeniyle cezalandırılmamalı ve aynı şekilde yasanın ona izin verdiği şeyi yapmamaya zorlanmamalıdır.

5. Bölüm

Farklı Ülkelerin Farklı Hedefleri Üzerine

Bütün devletlerin amacı varlıklarını korumaktır, ancak bir de her devletin sadece kendi yararını gözettiği amaçları vardır...

Peki özgür siyasal yaşamı, doğrudan anayasasının amacı haline getirmiş olan bir halk var mıdır? Şimdi, böylesi bir anayasanın hangi temel ilkeler üzerinde inşa edilmesi gerektiği, bu kitabımızın esas konusudur. Eğer bunlar iyiye, o zaman özgürlük de bunların arasından, bir nesnenin aynada yansıması gibi ortaya çıkar.

6. Bölüm

İngiltere'nin Anayasası Üzerine

Her devlette üç farklı yetki vardır; yasama yetkisi; uluslararası ilişkilerden sorumlu olan yürütme ve ayrıca içişlerine ait işlerden sorumlu yetkili yürütme organları.

Bahse konu birinci yetkiye sahip devlet başkanı ya da bu işlerden sorumlu olan kurum, belirli bir süre için ya da süresiz olarak yasalar çıkarabilir ya da eski yasaları değiştirebilir veya onları temelli kaldırabilir. İkinci yetkiye sahip olan kurum, savaş ve barış işlerinden sorumludur; elçileri ve temsilcileri atar veya yabancı ülke elçi ve temsilcilerini kabul eder; hem dış güvenlikten sorumludur hem de ülkeyi düşman saldırılarına karşı korur. Üçüncü kurum ise ülke içindeki muhtemel şiddeti önlemenin yanı sıra hem suçluları cezalandırır hem de yurttaşlar arasındaki sorunları görüşerek giderir. En son bahsi geçen kurumsa yargı organıdır –ikincisini ise kısaca devletin yürütme organı olarak adlandıralım.

Bir ülkede siyasal özgürlük, eğer her yurttaş ülke içindeki huzur ortamından memnunsa ve yaşamını da güvencede hissediyorsa, var demektir. Özgürlük, eğer devlet yönetimi, hiç kimsenin başka bir kimseden korkmadığı bir toplumsal ortamı hazırlamışsa vardır.

Eğer yasama işleri ile yürütme işleri tek bir şahısta ya da organda birleştirilmişse, o ülkede özgürlükten bahsetmek mümkün değildir. Çünkü bu durumda, yönetim organlarını elinde tutan herhangi bir monark ya da senato, zorba bir yasayı zorbaca uygulamak isteyecektir.

Aynı şekilde, eğer yargı, yasama ya da yürütme organından ayrılmamışsa, gene özgürlükten bahsetmek mümkün değildir. Eğer o, yasama organıyla birleştirilmişse bu durumda, keyfiyet söz konusu olur ve yurttaşların yaşam ve ölüm hakkı üzerinde söz sahibi olunurdu; çünkü yargıç aynı zamanda yasa yapan olurdu. Eğer yargı, yürütme organıyla birleştirilmiş

olsaydı bu durumda o, bütün yetkiyi tek elde toplamış ve bir baskı rejimi kurmuş olurdu.

Eğer aynı şahıs ya da kodamanlardan, soylulardan veya halkın temsilcilerinden oluşan bir kurum, her üç yetkiyi birden kullansaydı, o ülkede her şey bitmiş olurdu. Bu durumda o, istediği yasayı çıkarır, başka ülkelerle istediği antlaşmaları yapar ve aynı zamanda yurttaşlar arasındaki bütün sulh konuları ile tartışmalı işler hakkında karar vermiş olurdu...

Bu nedenle ülkeyi despotik bir tarzda yönetmek isteyen devlet başkanları her daim devletin bütün yetkilerini tek elde toplamayı amaçlamışlardır...

Hakkında konuştuğumuz devletin anayasasının temel düşünceleri az önce bahsettiğim gibidir. Yasama organı iki parçadan oluştuğunda, birinin diğerini veto hakkı nedeniyle birbirlerini anayasaya bağlı kalmaya zorlayacaktır; ayrıca her ikisi birden yürütme organı tarafından dengelenecektir. Aynı şekilde o da diğer ikisi (yasama organları -çev.) tarafından dengelenecektir.

Söz konusu üç kuvvet kendi aralarında öylesine bir denge kurmalıdır ki hiçbirisi tek başına hareket edemesin. Eşyanın tabiatı nedeniyle her üç kuvvetin de davranışı kontrol altına alınacak ve yönetim işlerinde birlikte hareket etmeye zorlanacaklardır.

Yürütme, yasama işlerine sadece veto hakkıyla karışabileceği için yasama işlerinin görüldüğü toplantılara müdahil olamayacaktır. Öneri bile yapmasına gerek yoktur, çünkü zaten onun, karşı olduğunu düşündüğü önerilerin karar altına alınmasını reddetmeye hakkı olacaktır...

Eğer yürütme organının, devlet bütçesini reddetmenin dışında bir de onun nasıl oluşturulmasına dair öneride bulunma hakkı olsaydı, orada özgürlükten bahsetmek mümkün olmazdı. Çünkü o, yasamanın en önemli görev alanı olan görüşmelere, öneri yapma hakkıyla müdahale etmiş olurdu.

Eğer yasama organı, bütçe yapma hakkını bir yıllığına değil de süresiz olarak kullansaydı, özgürlüğünü anında kaybetmekle karşı karşıya kalırdı. Çünkü bu durumda yürütme organı, ondan bağımsız hale gelirdi; nitekim böylesi bir hakkı elde ettikten sonra bunun başka bir organ tarafından mı verildiği yoksa kendisinin mi bu hakkı elde ettiğinin hiçbir anlamı kalmazdı. Aynı tehlike, yasama organının deniz ve kara kuvvetlerini ilgilendiren kararları bir yıllığına değil de süresiz olarak vermesinde de meydana gelirdi.

Yürütme organının diktatörlüğe yönelmemesi için ona teslim edilen orduyu, halkın evlatlarından oluşturmak ve o askerleri de halkçı bir ruhla eğitmek gerekir... Bunu hayata geçirmek için de iki yöntem vardır: Birincisi askerler öylesine gelir sahibi olmalıdırlar ki halka karşı bir zaaf içinde olmasınlar (yazar burada rüşvet, yağma veya haraçtan bahsetmektedir -çev.) ve ikincisi onlar, orduya sadece bir yıllığına alınmalıdırlar (bunun nedeni de, askerlerin uzun süre kendi işlerinden ayrı düştüklerinde mali açıdan zarara

uğrayacakları düşüncesidir –çev.) ... ya da bu özel bir ordu olmalıdır ki bu durumda da askerler, halkın en alt kesiminden oluşturulur ve yürütme organı, onları terhis etmek istediğinde onların sadece maaşlarını kesmesi yeterli olacaktır. Tabii ki bu durumda da askerler halkla iç içe yaşamalı (milis kuvveti gibi –çev.), herhangi bir şekilde ayrı karargâhlara, garnizonlara ve askeri kışlalara sahip olmamalıdır.

Ordu bir kez kurulduktan sonra da yasama organına değil, yürütme organına bağlı olmalıdır. Bu da eşyanın tabiatına uygundur, çünkü burada görüşme ve danışma değil, iş yapılacaktır.

Ne yazık ki insanoğlunun düşünce yapısı, cesareti ihtiyattan, atılğanlığı akıldan ve şiddeti görüşmelerden daha çok önemsemektedir. Bir ordunun askerleri, senatoyu her daim subaylarından ve komutanlarından daha hakir görür. Bir ordu, görüşlerini çok fazla önemsemediği ve hatta ihtiyatlı bulduğu insanlardan oluşan bir kurumdur aldığı hareket emrini pek fazla önemsemez. Eğer bir ordu yasama organına bağlıysa, bu durumda devlet yönetimi hızla ordunun denetimine geçer. Eğer bu olmamışsa, o zaman bu büyük ihtimalle olağanüstü durumlar nedeniye şans eseri olmamıştır...

Diyelim ki bir şekilde yasama organı, ordu üzerindeki denetimini talihsiz gelişmeler neticesinde kaybetti ve ordu devlet yönetime el koydu, bu durumda çok daha büyük tehlikelerle karşı karşıya kalınır. Çünkü böylesi şartlarda ya ordu devlet yönetimini kırıp geçirir ya da devlet yönetimi orduyu zayıflatmak durumunda kalır.

Bir ordunun zayıflamış olması ise bir başka zaafa işaret eder –ki bu da sonuçta mevcut devlet yönetiminin içinde bulunduğu zayıflığın bir göstergesidir. Eğer Tacitus'un Germania¹⁷⁹ üzerine olan eserini okursanız, İngiltere'de siyasal yönetimin esasına dair düşüncelerin oradan alındığını görürsünüz. Demek ki bu kadar güzel bir yönetim modeli ormanın derinliklerinde keşfedilebilmiş.

İnsan eliyle yapılmış her şey gibi, bir gün bu devlet de siyasal özgürlüğünü kaybederek mahvolur gider... Yıkılması özellikle de, yasama organının yürütme organından daha fazla zaaf göstermesi neticesinde olur.

Şu anda İngilizlerin bu özgürlüğü tadıp tatmadıklarını araştırmak benim görev alanıma girmiyor; ancak onların yasalarının bu temel üzerinde kurulmuş olduğunu söylemem şu anda yeterli, gerisini araştırmama gerek yoktur.

Bu incelemeye ne diğer yönetim modellerini kötülemek ne de aşırı özgürlük vurgusuyla, onları ölçülü bir şekilde uygulayanları incitmek gibi bir niye-

179 Gaius Tacitus (veya genel bilinen adıyla *Cornelius*), MS 56-117 yılları arasında Roma'da yaşamış hatip, avukat, senatör ve tarihçidir. Tacitus, Roma tarihi ve imparatorluğun kuzeyindeki Germanialılar üzerine yazdığı eserleriyle tanınır. Tacitus, MS 98 yılında kaleme aldığı *Germania* adlı eserinde Germania kavimlerinin toplumsal yaşam tarzını ve siyasal yönetim anlayışlarını etraflica anlatır.

tim var. Zaten fazla mantıklı düşünmeyi uygun bulmayan ama aynı zamanda aşırı ucta yer almaktansa orta yolu tercih etmeyi tavsiye eden biri olan ben, nasıl olur da böyle bir amaç taşıyabilirim ki?

7. Bölüm

Bildiğimiz Monarşiler Üzerine

Bildiğimiz monarşilerden hiçbiri, şu anda söz konusu ettiklerimiz gibi özgürlüğü doğrudan hedeflemediler. Onlar sadece yurttaşların, devletin ve prenslerin itibarı için çabaladılar. Ancak bu itibar saplantısından fışkıran özgürlük arzusu, sanki özgürlük varmış gibi büyük gelişmelere neden olabilir ve söz konusu ülkelerin insanlarına mutlu bir hayat getirebilir.

Söz konusu kuvvetler ayrılığı, az önce konuştuğumuz anayasaya göre ayrıştırılmış ve gerekçelendirilmiş değildir: Her devlet yönetimi, şu veya bu şekilde siyasal özgürlüğe yakınlaşarak kendine has bir kuvvetler ayrılığı uygulamaktadır; bu yakınlaşmayı sağlayamadıkları anda da monarşiler hızla despotizme dönüşürler.

9. Bölüm

Aristoteles'in Düşünce Tarzı Üzerine

...Tek bir şahsın yönetimi altında uygulanan kuvvetler ayrılığını (üçlü) tanımayan antikçağ, monarşinin de ne olduğunu tam olarak bilmiyordu.

11. Bölüm

Antik Yunan'ın Kahramanlar Çağındaki Krallar

... Antikçağdaki krallıklar döneminde ise kuvvetler ayrılığının durumu içler acısıydı. Bu monarşilerin fazla yaşama şansı olmadı; çünkü yasama hakkını elinde tutan halk, keyfe göre duruma müdahale ederek hanedanlıkları bir kenara atabiliyordu - ki sonuçta her yerde böyle oldu...

13. Bölüm

Genel Olarak Roma Devleti Üzerine Düşünceler ve Kralların Tahttan İndirilmesi

... Çoğunlukla bir devletin başarısının nedeni, hissettirmeden bir anayasadan bir başka anayasaya geçiş yapabilmesidir; tek bir anayasada ısrar etmek ise genelde sorunlara neden olur. Bu durumda devlet yönetiminin bütün mekanizması spiral bir yay gibi gergin olur; yurttaşların talepleri günbegün artar; bu durumda ya sert tedbirlere başvurulur ya da hemen tavizler verilir;

taviz vermekten yana olanlar ile anayasayla yönetime gelmiş olanlar arasında soylu bir rekabet ortaya çıkar...

20. Bölüm

Bu Kitabın Sonuç Bölümü

Aslında bu kitabı yazmaktaki amacım, üçlü kuvvetler ayrılığını, bildiğimiz ölçülü yönetimlerin deneyimleri ışığında incelemektir. Bu yolla özgürlükten ne oranda yararlanıldığını ortaya koymak istiyordum. Ancak insan bir konuyu, okura hiçbir şey bırakmamacasına didik didik etmemelidir. Amaç onun sadece okumasını değil aynı zamanda düşünmesini de sağlamaktır.

XII. Kitap

Siyasal Özgürlüğü Yurttaşlara Göre Düzenleyen Yasalar Üzerine

25. Bölüm

Monarşi Döneminde Yönetim Şekli

Kralın otoritesi, sessizce ve zorlanmadan hareket etmesini bilen büyük bir spiral yaya benzer.

Halkın bir monarşiyi benimsemesi, yönetimin kabul edilebilir olmasına bağlıdır: *Tek bir bakanın yürürlüğe soktuğu bir uygulamayla bir çuval incir berbat edilebilir!*

KAYNAKÇA

- Bacon, Francis, *Das Neue Organum (Novum Organum)*, Akademie Verlag, Berlin, 1962.
- Bacon, Francis, *Yeni Atlantis*, Çev. Çiğdem Dürüşken, Kabcacı Yay., İstanbul, 2010.
- Bernal, John Desmond, *Sozialgeschichte der Wissenschaften-Die Geburt der modernen Wissenschaft*, Rowohlt Verlag, Hamburg, 1970.
- Brecht, Bertolt, *Galilei'nin Yaşamı, Bütün Oyunları-5*, Çev. Ahmet Cemal, İstanbul, 2013.
- Brecht, Bertolt, *Kalendergeschichten*, Rowohlt Ver., Berlin, 2005.
- Bodin, Jean, *Über den Staat*, Reclam Ver., Stuttgart, 1982.
- Bodin, Jean, *The Six Bookes of a Common Weale*, by Richard Knolles, London, 1606.
- Campanella, Thomas, *Güneş Ülkesi*, Çev. Sadık Usta, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.
- Copernicus, Nicolaus, *Über die Kreisbewegungen der Weltkörper, übersetzt und mit Anm. versehen von Dr. C.L. Meuzzer, (Hrsg.) von dem Copernicus-Verein für Wissenschaft und Kunst zu Thorn*, Ernst Lambeck Verlag, Thorn, 1879.
- Descartes, René, *Philosophische Werke. Abhandlung über die Methode*, Meiner Ver., Leipzig, 1905.
- Descartes, René, *Betrachtungen über die Grundlagen der Philosophie*, Reclam jun. Verlag, Leipzig, 1955.
- van Dülmen, Richard, *Entstehung des frühzeitlichen Europa 1550-1648*, Weltbild Verl., München, 1998.
- Engels, Friedrich, *Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm*, Sol Yay., Ankara, 1970.
- Engels, Friedrich, *Dialektik der Natur*, Dietz Verlag, Berlin, 1955.
- Feuerbach, Ludwig, *Geschichte der neueren Philosophie von Bacon bis Spinoza*, Philipp Reclam jun. Verlag, Leipzig, 1990.
- Galileo, Galilei, *Dialog über die beiden hauptsächlichen Weltsysteme, (Die Klassiker der Physik içinde)*, Hoffmann und Campe, Hamburg, 2004.
- Galileo, Galilei, *Dialog über die beiden hauptsächlichen Weltsysteme, Das ptolemaische und das kopernikanische*, Voltmedia Verlag, Paderborn, Yayın tarihi yok.
- Geschichte der Philosophie*, Bd.1, VEB Verlag, Berlin, 1960.
- Goertz, Wolfram, "Gottfried Wilhelm Leibniz, Der Universelle Geist", Müller Bertram (Hrsg.), *Philosophen Deutschsprachige Denker in Einzelportraits*, ZpB, Düsseldorf, 2011.
- Hawking, Stephen, *Die Klassiker der Physik*, Hoffmann und Campe, München, 2004.
- Herzen, Alexander, *Ausgewählte Philosophische Schriften*, Verlag für Fremdsprachige Literatur, Moskau, 1949.
- Hobbes, Thomas, *Grundzüge der Philosophie, 1. Teil, Lehre vom Körper*, Leipzig, 1949.

- Hobbes, Thomas, *Leviathan*, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1996.
- Hobbes, Thomas, *Vom Körper (Elemente der Philosophie, Teil I)*, Akademie Verlag, Berlin, 1967.
- Kepler, Johannes, *Weltharmonik*, bkz., *Die Klassiker der Physik*, ausgewaehlt und eingeleitet von Stephen Hawking, Hoffmann und Campe, München, 2004.
- Kitabı Mukaddes*, Kitabı Mukaddes şirketi, İstanbul, 1993.
- Lange, Albert, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi*, c.1,  ev. Ahmet Arslan, Sosyal Yay., İstanbul, 1998.
- Leibniz, G. Wilhelm, *Philosophische Bibliothek, Bd. 73, Die kleineren philosophisch wichtigeren Schriften von Gottfried Wilhelm Leibniz*.  bersetz und erlaeutert von J.H. v. Kirchmann, Verlag der D r'schen Buchhandlung, Leipzig, 1878.
- Locke, John, *Versuch über Den Menschlichen Verstand*, Haz. M. Holzinger, Holzinger Verlag, Berlin, 2013.
- Locke, John, *Zwei Abhandlungen über die Regierung*, Hrsg. Walter Euchner, Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 1977.
- Marx, Karl - Engels, Friedrich, *Werke*, Bd. 2, Dietz Verlag, Berlin, 1985.
- Marx, Karl, *Die Bourgeoisie und die Konterrevolution*, K. Marx-F. Engels, *Ausgewaehlte Schriften in zwei Baenden*, Bd. I, Dietz Verlag, Berlin, 1953.
- Massignon, Louis, *Hallac-ı Mansur, Anadolu Aleviliğinin Felsefi K kleri*, Der. Niyazi  ktem, Ant Yay., İstanbul, 1994.
- Meslier, Jean, *Der gesunde Menschenverstand, laut seinem Testament*, Hrsg. und Übersetzer, Samuel Ludwigh, 2. Auflage, Verlag von S. Ludwigh, Baltimore, 1860.
- Meslier, Jean, *Sağduyu-Tanrısızlığın  lmihali*,  ev. Dr. Abdullah Cevdet, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010.
- Meslier, Jean, *Aklı Selim*,  ev. Dr. Abdullah Cevdet, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1928.
- Meslier, Jean, *His last Will and Testament to his Parishinors, and to the World, Common Sense*, 1732, Translated from the French original by Miss Anna Knoop, 1878.
- Milton, John, *Zur Verteidigung der Freiheit*, Verlag Philipp Reclam Jun., Leipzig, 1987.
- Milton, John, *Zur Verteidigung der Freiheit*, Reclam jun. Verlag, Leipzig, 1987.
- de Montesquieu, Charles Baron, *Vom Geist der Gesetze, Eine Auswahl*, Walter de Gruyter+Co, Berlin, 1950; Montesquieu, *Vom Geist der Gesetze*, Philipp Reclam jun. Verlag, Stuttgart, 1965.
- More, Thomas, * topya*,  ev. Sadık Usta, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.
- Niedhart, Gottfried "Nachwort, Bodins Leben und Werk", Jean Bodin, über den Staat, içinde, Reclam Ver., Stuttgart, 1982.
- Piper, Ernst, *Der Aufstand der Ciompi*, Wagenbach Verlag, Berlin, 1978.
- Sabine, George, *Siyasal D ş nceler Tarihi, Yeni  ağ*, c.2,  ev., Alp  ktem, T m Siyasi  limler Derneği Yayını, Ankara, 1969.
- Sorell, Tom, *Descartes*,  ev. Hakan G r, Dost Yayınları, Ankara, 2009.
- de Spinoza, Baruch *Theologisch-politischer Traktat*, (Hrsg.) M. Holzinger, Holzinger Verlag, 3. Auflage, Berlin, 2014.

de Spinoza, Baruch, Ethik, Holzinger Verlag, 2. Ausgabe, Berlin, 2014.

Usta, Sadık, “Rönesans ve Aydınlanmanın Halkçı Kökeni”, Bilim ve Ütopya, sayı, 216, Haziran 2012.

Usta, Sadık (Haz.), Dünyayı Değiştiren Düşünürler-Hint Veda’larından Giordano Bruno’ya, Yordam Kitap, İstanbul, 2013.

Westfall, Richard *Isaac Newton. Eine Biographie*, Spektrum Akademischer Verlag, Heidelberg, 1996.

Wiegand, Kurt, Montesquieu und die höhere Gesetzlichkeit”, *Vom Geist der Gesetze*, Philipp Reclam jun. Verlag, Stuttgart, 1965.

Wood, Ellen Meiksins-Neal, *İsyen Borusu, Kapitalizmin Yükselişi ve Siyasal Teori 1509-1688*, Çev. Fahri Bakırcı, Epos Yay., İstanbul, 2008.

Dizin

- Al Maari 47, 166
Anastasius 37
Aquinalı Thomas 11, 222
Aristoteles 20, 24, 72, 76- 85, 106, 221,
222, 225, 250, 295
Arkhytas 87
Arşimet 126, 264
Asklepios 38
Augustus 37, 38
Aziz Thomas 222
- Baco, Johann 222
Bacon, Francis 14, 15, 46-52, 93, 94,
118, 119, 153, 166, 189, 190, 283,
297
Bacon, Nicholas 48
Barbarus, Hermolaus 237
Bayle, Pierre 232, 238, 245
Bernal, J. Desmond 12, 13, 48, 297
I. Charles 10, 152, 189
Bodin, Jean 30- 34, 42, 94, 297
Boyle, Robert 167, 192
Brecht, Bertolt 49, 74, 297
Bruno, Giordano 1, 11, 13, 18, 21, 47,
118, 166, 283
Büyük Albert 222
- Calvin, Jean 156
Carus, Titus Lucretius
Cicero 27
Cordemoy, Geraud de 226
Crommwell, Oliver 10
- D'Alembert, Jean LeRond 252
D'Holbach, Baron 252
Darwin, Charles 219
de L'Hospital, Michel 44
Demokritos 47, 61, 224, 226
Descartes, René 93, 116-123, 143, 147,
166, 167, 168, 190, 226, 236, 242,
248, 249, 297
Diderot, Denis 252
- Einstein, Albert 21
Elisabeth (Kraliçe) 48, 119
Engels, Friedrich 15, 20, 48, 94, 245,
297, 298
Epikuros 47, 222
Eudoksos 28
Euhemeros 248
Euripides 160
- Farabi 47
Fichte, Johann Gottlieb 166
- Galileo, Galilei 12, 14, 15, 18, 21, 70-
76, 93, 118, 119, 167, 283, 297
Gassendi, Pierre 93, 222
Gravina, Giovanni Vincenzo 289
Grotius, Hugo 31
- Hallac-ı Mansur 168, 298
Harrington, James 153
Hartsoeker, Nicolas 223
Harvey, William 12

- Hawking, Stephen 21, 22, 75, 297, 298
 Hegel, Friedrich 166, 169, 170, 218, 285
 Helvetius, Claude Ardien 252
 Herakleitos 27, 47, 60
 Hiketas, Sirakuzalı 27
 Hipokrat 192, 224, 239
 Hobbes, Thomas 31, 92-97, 105, 118,
 153, 154, 166, 170, 248, 284, 287,
 297, 298
 Hooke, Robert 13
 Huygens, Christiaan 165, 167, 192

 İbn-i Rüşd 47
 İbn-i Sina 47
 İbn Meymun 166
 İsis 38

 Kepler, Johannes 14, 20, 21, 48, 167,
 298
 Kolomb, Christof 51, 73
 Konstantin 37
 Kopernik, Nikolaus 12, 14, 16-22, 28,
 48, 72, 73, 74, 75, 76, 167, 283

 Lactantius, Firmianus 267
 Leeuwenhoek, Antoni van 223
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 31, 216,
 217, 218, 219, 220, 232, 283, 285,
 297, 298
 Leonardo da Vinci 47, 89
 Locke, John 31, 153, 188, 189, 190, 191,
 192, 201, 210, 214, 248, 279, 298
 Llully, Ramon 144
 Lukianos, Samsatlı 248
 Luther, Martin 17, 21

 Machiavelli, Niccolo 94
 Malebranches, Nicolas 223
 Malpighi, Marcello 223
 Marx, Karl 15, 48, 93, 94, 298

 Meister Eckart 47
 Melissos (Samos'lu ya da Elea'lı) 225
 Meslier, Jean 244-253, 283, 298
 Michelangelo 89
 Milton, John 150-155, 160, 298
 Montaigne, Michel de 248, 253
 Montesquieu, Charles Louis 191, 248,
 257, 282-286, 289, 298

 Nesimi 168
 Naudé, Pierre Poirer 236
 Newton, Isaac 13, 192, 248, 279, 298

 Papa 33, 217
 Papin, Denis 13
 Parmenides 61, 225
 Pascal, Blaise 248
 Philolaus 27
 Platon 1, 27, 50, 82, 224
 Plinius 224
 Ptolemaios (Batlamyus) 12, 14, 18, 19,
 20, 28, 50, 73, 75, 76, 83
 Pythagoras 100

 Rafael 89
 Regis, Pierre-Sylvain 223
 Rembrandt, van Rijn 165
 Rorario (Rorarius), Girolamo 232

 Sagredio 79, 86
 Salviati 76-89, 91
 Samoslu Aristarkhos 19
 Savery, Thomas 13
 Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph
 166
 Serveto, Miguel 18
 Simplicio 76, 79-88
 Sokrates 61, 86, 87
 Spinoza, de Baruch 118, 164-171, 184,
 283, 297

Swammerdam, Jan 165, 223
Sydenham, Thomas 192

Tacitus, Publius Cornelius 294
Theodosius 37
Titus Lucretius 47
Tiziano 89

Uriel, da Costa 166

Vanini, Giulio Cesare 18
Vergilius 20
Vesalius, Andreas 18
Voltaire 246, 252, 283

Winstanley, Gerrard 153

Zeno 37
Zwingli, Ulrich 156

Sadık Usta, ilk ciltte Hint Vedaları'ndan başlayıp Konfüçyus, Platon, İbn-i Sina, Erasmus gibi 18 uğrakla Giordano Bruno'ya kadar getirdiği *Dünyayı Değiştiren Düşünürler* seçkisini ikinci ciltle sürdürüyor.

Bu kez Kopernik, Bodin, Bacon, Galileo, Hobbes, Descartes, Milton, Spinoza, Locke, Leibniz, Meslier ve Montesquieu, hem dönemin koşullarını anlatan özgün sunuş yazılarıyla, hem de bu büyük düşünürlerin kendi yapıtlarından Sadık Usta'nın çevirdiği orijinal okuma parçalarıyla okurun karşısına çıkıyor.

Marksizm öncesi, özgürlükten, aydınlanmadan, toplumsal adaletten ve eşitlikten yana düşünsel birikimin temel yapıtları bir arada.

Dünyayı değiştiren düşünürleri tek tek tanımak, devasa yapıtlarından yapılmış özenli seçkilerle düşüncelerine nüfuz etmek ve el altında her zaman değerli bir başvuru kaynağı bulundurmak isteyenler için...

Yordam Kitap